

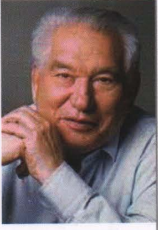
ŞAFAK SANCISI

 BENGÜ

CENGİZ AYTMAOV
MUHTAR ŞAHANOV

Söyleşi

Cengiz Aytmatov

Muhtar Şahanov

ŞAFAK SANCISI

Yüzyılın ve binyılın dönüm noktasında Türk Dünyası'nın iki seçkin aydını, kendi çocukluklarından ve atayurtlarından yola çıkarak hayata, aşka, edebiyata, tarihe, dünya politikasına ve çevre korumaya kadar pek çok ortak meseleyi tartışmaya başlarsa sonuçta nasıl bir tablo çıkar ortaya diye düşündüğünüzde, cevap "Şafak Sancısı" dır kısaca. Gün yüzlü bir tarihten karanlık bir geceye geçildiği dönemde, kendi topraklarından kararmış gönülleri aydınlatmak üzere gökyüzüne fırlatılan bu iki sancılı gönül, Avrasya aydınlarına has köklerine bağlı tutumlarıyla bölgelerinin ve dünyanın geleceğini cesaretle ve bir sohbetin sıcaklığı içerisinde tartışıyorlar. İki kardeş ülkenin Kırgızistan ve Kazakistan'ın evlatları, ilginç hatıraları, zengin bilgi dünyaları, geniş hayal alemleri ve güçlü düşünceleriyle Avrasya ve dünyaya ses veriyorlar. İnsanlığın manevî açlığının altını çizerek inancın, sevginin, hakikat aşkının, bilginin, hikmetin insanlığı kurtaracak tutamaklar olduğunu söylüyorlar.

Şafak Sancısı, renkli ve umutlu bir dünya açıyor önünüze.

ŞAFAK SANCISI

(YÜZYILLARIN KAVŞAĞINDAKİ
MUHABBET)

CENGİZ AYTMAOV
MUHTAR ŞAHANOV

Çeviren:
Damira İBRAGİM

Ankara, 2015

 BENGÜ

Bir Avrasya Yazarlar Birliği Kuruluşudur

ŞAFAK SANCISI
Yüzyılların Kavşağındaki Muhabbet
Cengiz AYTMATOV
Muhtar ŞAHANOV

Bengü Yayınları: 107

Genel Yayın Yönetmeni
Yakup Ömeroğlu

Kazakçadan Çeviren
Damira İbragim

Kapak - Sayfa Tasarımı
İbrahim Sağlam

Kütüphane Bilgi Kartı
Şafak Sancısı
Aytmatov, Cengiz / Şahanov, Muhtar
1.Baskı, 402. s., 13,5x21,5
Mayıs 2015, Ankara

ISBN: 978-605-9148-02-3

Baskı
Sage Matbaacılık
Tel: (0312) 283 65 64

BENGÜ YAYINLARI

Sakarya Mahallesi Göztepe Sokak No: 5 Altındağ/ANKARA

Tel: +90(312) 311 70 52 Faks: +90(312) 311 70 32

e-posta: bilgi@benguyayincilik.com

Muhabbetten hasil olan sevinç

Kelimeler de hisler gibi tasarruf etmeyi gerektirir. Yani onları da gece gündüz durmaksızın şarıl şarıl akmakta olan su gibi görüp derleyip toplamadan, zihin süzgecinden geçirmeden, düşüncesizce sağda solda sarf edersen söylediklerinin hiç kıymeti kalmaz. Sözü değersiz olanın özü de değersizdir. Bu, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde ispatlanmış bir gerçektir.

Çocukluk yıllarımda köyümüzün itibarlı bir ihtiyarının kendi kendine hüznülenerek, “Artık konuşacak kimse de kalmadı!” dediğini sık sık duyardım. Bu aksakalın bunca insanın içinde yalnızlık çekmesinin sebebi nedir diye hayret eder, buna hiç anlam veremezdim. Meğer ihtiyar, oturup dertlerini paylaşacak, sözün kıymetini kendi haysiyetiyle eşit sayan, konuşurken güvenilir kaynaklardan yararlanarak konuşan kafa dengi insanlara ihtiyaç duyarmış.

O köylü dedeye hayal olan böyle bir samimi dertleşme bize, Muh-tar ikimize nasip oldu. İkili muhabbetin sonucunda elinizde bulunan kitap meydana çıktı. Birimizin Kazakça, diğerimizin Kırgızca (yani iki kardeş dilde) konuşarak birbirimize içimizi dökmemizle ortaya çıkan bu diyalogu, kayda alınmış bir sohbet veya teyp kasetinden yazıya geçirilmiş bir ‘dertleşme kitabı’ diye adlandırabilirsiniz.

Konuşma esnasında keyfi olarak meydana gelen heyecan ve sevinçlerimizi mümkün olduğu kadar üzerinde düzeltme yapmadan

olduğu gibi vermeyi tercih ettik. En yakınlarımız hariç çok kimsenin bilmediği, kader tarafından bize sunulan sevinçlerimizi ve kederli anlarımızı da saklamaya gerek duymadık. Birebir oturup dertleşmeyi yazıdan ayıran en önemli esas da bu değil mi?

Yabancı olan okuyucularımız için dert ortağımı tanıtayım:

Ben iki tane Muhtar tanıyorum. Birisi, babam gibi beni himaye eden, üstadım, hocam, meşhur yazar Muhtar Awezov. İkincisi ise, kelimenin tam manasıyla şair, uzun yıllardan beri dert ortağım, kardeşim ve dostum Muhtar Şahanov. Benim kanaatimce o geniş çaplı bir araştırmacı ve düşünür; doğunun engin irfanıyla batının keskin görüşlerini çok güzel bir şekilde harmanlayarak sunabilen, Asya kıtasının en büyük şairlerinden biri. Kendi ülkesi dışında pek tanınmıyorsa, bu şairin suçu değil. Okurlarımız bu kitapta Muhtar Şahanov'un birkaç özlü şiiriyle tanışma fırsatı elde edecektir. Şunu da belirtmeliyim ki, Muhtar, Kazak milletin çok zor dönemlerde sırtını dayadığı, halkın millî kahraman olarak gördüğü kıymetli şahsiyetlerden birisidir. 1986 yılında Sovyetler Birliği'nin uyguladığı totaliter sisteme karşı cesurca baş kaldıran gençlerin suçsuz olduğunu ispatlamak için - hayatını tehlikeye atarak - ciddi çalışmalar gerçekleştirdi, mertliğini gösterdi.

Şahanov, birkaç yıldır Kazakistan Cumhuriyetinin Kırgızistan Büyükelçisi görevini yürütüyor. Eşine ender rastlanan bir şahsiyet olduğunu, burada gerçekleştirdiği çalışmalarıyla bir kez daha ispatlamıştır. Onunla sık sık yaptığımız görüşmelerimiz, zamana ve kendimize dair yaptığımız sohbetlerimiz böyle bir kitabın oluşmasına vesile oldu. Bu eserin okurun da ilgisini çekeceği umuduyla...

Cengiz AYTMAOV

I. Bölüm

**Dört ana veya
anayurtla kavuşma**

“Benim yurdum, Şeker Köyü... Manas Dağının zirvelerinden damlaya damlaya çoğalan beyaz köpüklü, masmavi kaynak suyu Şeker’e kadar akıp geliyor. Bu kaynağın adı Kürkirewı. Kürkirew, ismiyle müsemma olan ve etrafındaki tüm mahlukata hayat bahşeden bir su... Şeker’e yaklaşırken kalbim küt küt atıyor. Tam karşıdan, güneş ışınlarıyla göz kamaştıran Manas Ata zirvesi görüldüğü andaki heyecanımı kelimelerle ifade etmem mümkün değil!”

Cengiz AYTMAOV

*“Kaderini soysuzluk derdinden koru!
Her insanın kendi annesinden başka,
Gıyabında her an onu koruyan ve kollayan
Olmalıdır dört anası, asıl takdire şâyân:
Anayurdu: asıl dayanağı, heybeti.
Ana dili: satılmayan serveti.
Esas direk: örf, destur, geleneği, âdeti
Adımına ışık saçan an be an.
Olsa dahi hatırası çok hüznü ve ağır
Dördüncüsü: milli tarih, bunu bilmeyen mağdur.
Bu manevi dört anayı korumayan milletin,
Derdi eksik olmamıştır, bulunamamış derman.
Kutsal olan bu dört ana hayatın öz manası
Bu uğurda mücadele, çabaların âlâsı!”*

Muhtar ŞAHANOV

Şahanov: Hayatın inişli çıkışlı merhalelerinden geçerek kâh dolan kâh solan beşer tabiatı, vatan denilen kutsal mekânı duygularıyla dahi olsa sık sık ziyaret ediyor. Çok tanınmış biri de olsan, göbek kanının damladığı toprak özeldir. İşte bu özeli can-ı gönülden sevmelisin ki çoğunluğa kucağını açabilesin. Fakat Sovyetler, bizim kuşağı tam tersine;

Benim adresim ne evdir, ne de sokak.

Benim adresim Sovyetler Birliği'dir

marşının temposuyla eğitti.

Herkes vatanına olan bağlılığını ilk önce kendi ailesine ve hemşerilerine beslediği sevgiyle ifade etmeli. Bunu yapmadan “Herkesi eşit seviyorum” demek, yapmacıklıktan başka bir şey değildir.

Doğup büyüdüğü memleketin, insana cesaret veren gür nehirlerini, merhametle gönül okşayan yemyeşil çayırını ve bayırını, kulak ve yanaklarını çimdikleyen sert soğuğunu zaman

zaman zihninde canlandırmayan kimse yoktur sanırım. Hatta uzaklara gittiğinde, kurbağaların durmadan vıraklamaları ve köpek havlamaları bile hasret esintisi uyandırır insanın gönlünde.

Şike², siz beni bir keresinde doğup büyüdüğünüz köye, Şeker'e davet etmiştiniz. Manas'ın ata yurdu olan Talas bozkırının bir köşesinde yer alan Şeker Köyü doğal güzellikleriyle Kırgızların dikkate değer mekânıymış.

Şeker köyüne yaklaştıkça, yüzünüzde beliren bin bir türlü heyecan izini görmezlikten gelmek imkansızdı. Arabanın arka koltuğunda ikimiz yan yanaydık. Çocukluğun saf, masum günlerinin, delikanlı çağınızda hayal peşinde koştuğunuz yılların, iyilik kervanına katıldığınız değerli devrelerin hafızanızda canlanmasıyla, hem sevinip hem de üzülen heyecanlanmakta olduğunuzu fark etmiştim. Yol uzadıkça geçtiğimiz her tepe ve vadi, "Beni unuttun mu yoksa?" dercesine önünüze çıkıp el salları gibi oluyordu....

Doğduğunuz yerin eşsiz tabiat güzelliklerinin yanı sıra misafirperver ve cömert olan hemşehrilerinizin çeşitli kaderleri sizin yazar olmanızı büyük ölçüde etkilemiştir diye düşünüyorum. Onları iyice tanımak, araştırmak, sevmek, hatta bazılarının nefret etmek suretiyle sanatkârlığın zirvesine ulaştınız. Şayet olağandışı bir güç, zihninizden Şeker köyünü silmiş olsaydı, mazmunu dar, ruhu alçak, sıradan yazarların sayısını artırmış olurdunuz.

Şekerliler, o gün yediden yetmişe sizi karşılamaya gelmiş; kimisi tokalaşmak, kimisi dua ve dilekte bulunmak için adeta yarış ediyorlardı.

Burada aklıma bir şey geldi: tanınmış büyüklerimizden biri, kendi memleketinden milletvekili adayı olduğunda, "ne olursunuz beni seçin" diye hemşehrilerine çok şeyler vaad etmişti.

² Şike: Kazakçada büyüklere hitap ederken saygı ifadesi olarak muhatabın adının ilk hecesine *ka. ke. ba* eklenerek söylenir. (Ç. N.)

Fakat neticede yeterli oyu alamamış, hemşehrilerine küskünlüğünü anlatırken; “Kimsenin yüzüne bakamaz oldum” demişti.

Şeker’e girdiğin anda, diğer köylere kıyasla şehre benzeyen yapısı göze çarpıyor. Bembeyaz evler, yüksek binalar ve kültür merkezleri uzaktan dikkat çekiyor. Şeker’in etraftaki köylere kıyasla gelişmiş olmasını, hemşehrileriniz sizin isminize bağlıyor.

Geniş sofra etrafındaki sohbet esnasında hemşehrilerinizden biri, Cumhuriyet Yüksek Kuruluna milletvekili seçildiğiniz zaman, ilçeden iki kişi size oy vermediğini ağzından kaçırdı. Bunu duyan diğer hemşehrileriniz, suçluluk hissine kapılarak:

– Ne kadar demokrasi desek de, bizim buralardan Aytmatov’a karşı oy kullanacak mankurt insanın çıkması mümkün değil... Belki sarhoş birileri, farkında olmadan yanlış yapmıştır dediler.

Ektiğini biçmenin net bir örneği değil mi bu? Evet, doğduğu yerde, kendi vatanında belli bir ağırlığı olmayanlar rüzgârla savrulup giden *boş buğday kabuğu* gibiler. Mutsuz da bunlara denir.

Aytmatov: Evet, doğduğu yer, vatan her kişinin kaderini belirler. Ancak ondan aldığını gönül süzgecinden geçirerek bal yapan arı misali kalbinde toplayabilmen şart.

Eskiden yaşlılar bir araya geldikleri zaman, çocukları koşturmak için; “yedi atasını³ yanılmadan kim sayabilir?” derlerdi.

Çocuklar oyunu bırakıp hemen ciddileşir ve sırayla dedelerinin isimlerini saymaya başlardı. Dilin sürçer de (dedelerinden) birini unutursan, Allah korusun... Büyüklerin böyle soru sormalarının ehemmiyetini sonradan anladım. Kimin neslinden olduğunun unutulmamasının, kuşaklar arası ilişkilerin kesilmesinin ve yakınınla yabancıyı ayırabilmeyi küçük yaştan hafı-

3 Yedi ata: Kazak ve Kırgızlarda yedi göbek geçmeden evlenmeme geleneği vardır. Dolayısıyla çocuklar küçük yaştan itibaren yedinci dedesine kadar ezbere bilirler. (Ç. N.)

zaya işlemenin çok önemli olduğunu çok sonradan farkettim.

Yedi göbeğe kadar inemeyen özürlüdür. Çünkü bunun bilmediği yerde ahlaksızlık kol gezer, haramdan sakınmak söz konusu olmaz.

İşte bunun gibi basit, aynı zamanda sert halk felsefesini büyüklerin ağzından çokça duyarak büyüdüm.

Mesela, ben Şekerliyim. Babam Törekul, Törekul'un babası Aytmat, Aytmat'ın babası Kimbildi, Kimbildi'nin babası ise Konışjok vd. Dedem Aytmat on parmağında on marifet olan, kopuz çalmada, ozanlıkta Talas kırlarında eşine ender rastlanan, ferasetiyle, irfanıyla tanınan birisiymiş. Ayımgül, Törekul, Karakız, Gülayım, Riskulbek adında üç kızı, iki oğlu varmış.

Köy, azaları bir bütün teşkil eden vücuda benzer. Bizim köylerin herkesçe bilinen, fakat yazıya geçirilmeyen kendine özgü bir yasası var. Büyüklere saygı göstermekle başlayan bu yasanın bir bölümü -aynı zamanda en mühimi- yedi kuşağa kadar dedelerini ezberlebilmek. Yedi göbeğe varmadan yani tuajat⁴, jurejat⁵ aşmadan, akrabaların kan içeriğinin benzer olduğu tıpta da ispatlanmıştır. Önceki kuşaklara dair bilgi edinmeden akrabanla evlenecek olursan, bundan, gelecek nesil zarar görür. Kırlarda hayvan otlatırken, atasözü dediğimiz özlü ifadeleri meydana çıkaran büyüklerimiz hayat tılsımını nasıl ustaca çözebilmişler...

İnsanlar arası ilişkiler şöyle dursun, kaliteli nesil üretmek amacıyla koyun sürüsüne damızlık koçu, at sürüsüne aygır⁶ komşu köylerden getirirlerdi. Mesela, Amerika'da son devirde iradesi güçlü, kuvvetli insanların çoğalmasının sebebi nedir? Kıta dünyaya açılınca, dünyanın dört bir ucundan yüzlerce millet buraya göç etti. Ve yerli halkla içli dışlı oldu; haliyle evlilikler gerçekleşti, kan yenilendi, genetik kuvvetlendi. Hatta onlar

4 Tuajat: Altıncı kuşak torun.

5 Jurejat: Yedinci kuşak torun.

6 Aygır: Atın erkeği.

eski atayurtlarını Eski Mekan olarak adlandırdılar.

Şahanov: Sekiz-on sene evvel, Jambıl vilayetinden bir adam bana özellikle gelerek birisi hakkında fikrimi sormuştu. Yeğeni Almatıdaki üniversitelerden birinde birinci sınıf öğrencisiymiş. Misafirim; “Yakın akrabamızın bir kızı vardı, yeğenimle birbirine aşık olmuşlar. Yeğenim “İllaki o kızla evleneceğim, izin vermezseniz intihar edeceğim” diye inat ediyor. Akrabalar toplanıp yaptığının doğru olmadığını söyledik, ne yazık ki dinletemedik. Kızdık. Akıl vermeye, samimi bir üslupla yatıştırılmaya çalıştık. Hiç dinlediği yok. Kendi aramızda meşveret ettik, eninde sonunda size danışmayı uygun bulduk. Dinlerse, ancak sizi dinler. Çünkü sizin şiirlerinizi çok seviyor, çoğunu ezberbiliyor, anlattıklarınızdan örnek alıyor. Yanınıza çağırıp akıl verseniz veya birkaç cümlelik mektup gönderseniz. Çaresiz kaldık!” diye mahzun mahzun bakmıştı.

Yukarı tükürsen bıyık, aşağı tükürsen sakal misali, iki arada bir dereye kaldım. Gençlerin birbirini sevdikleri bir gerçektir. Onlardan taraf olmaya, yedi göbek geçmeden evlenmeyi yasaklayan atalar geleneği elvermiyordu. Ayrılışlar diyecek olsam, herkese nasip olmayan sevgi denilen o engin duygudan kopunca bütün hayatları boyunca göz yaşlarını dökmeyeceklerinden emin değildim. Çünkü sevmek, gerçek manada sevmek, insan hayatında bir defaya mahsus olabilir. Kafamı allak bullak eden sualleri cevaplamak o anda bana çok ağır geldi. En sonunda; “Şimdilik nasıl olsa 1. sınıftaymışlar. Evlenmeyi mezun olacakları tarihe ertelesinler. Bu arada belki birbirlerinden soğurlar. Zira insanoğlu gerçek sevgi ile geçici arzuyu bazen ayırt edemiyor ve yanlışla düşebiliyor. Eğer üniversiteyi bitirdiklerinde hâlâ birbirine can atıyorlarsa, gerçekten seviyorlar demektir. Alın yazısına boyun eğer, dünya evine girerler” dedim. Bu da benim çaresizliğimin ifadesiydi.

Şike, hatırlarsanız 1969’da, Moskova’da, genç şair ve yazarların Sovyetler Birliği genelinde üçüncü kurulu toplanmıştı.

Sizi o zaman tüm dünya tanıyordu. Sizinle bir iki kelime konuşmak, konuşmalarınızı dinlemek bizim gibi gençlere büyük bir sevinç kaynağı idi. O zaman beni tanıımıyordunuz. Buna rağmen ben yanınıza yaklaşmış, bir yandan Kırgız olduğunuz için sizi yakın bir ağabey bilerek az çok konuşmuştum. Yukagir halkının genç yazarı Semyon Kurilov'la sizi tanıştırmıştım. Onun Hanido ve Halerha adlı romanı SSCB Yazarlar Kurulu Başkanı Konstantin Fedin'in tebliğ konusu olmuştu. Kurul toplantısına iştirak edenler de eseri ve sanatının altını çizmişler, ona iltifatta bulunmuşlardı. Sonradan, adı geçen romanı Almatı'ya getirip meşhur Kazak gazeteci Mınbay İlesov'a çevirisini yaptırmış, Kazakça yayınlattım. Semyon çok masum ve kabiliyetli bir insandı. Maalesef genç yaşta vefat etti.

S. Kurilov'un bu romanı, yanılmıyorsam o zamanlar topu topu 608 kişiden ibaret olan Yukagir milletin şeceresi mahiyetinde bir sanat eseri idi. Demek istediğim şu: Yukagir milletin, Sibirya'nın diğer düşük nüfuslu milletlerinde olduğu gibi, çok tuhaf bir geleneği varmış. Misafire saygısını ifade etmek için ev sahibi kendi hanımını gelen kişiyle aynı yatakta bırakmış.

Aytmatov: Evet bu davranışın altında da düşünmeye değer bir yaklaşım var. Bir elin parmakları kadar az olan bir milletin hepten yok olmamak, silinmemek yolundaki mücadelesidir bu aslında. Kan yakınlığı olanların bir biriyle evlenmesi genetiği zarara uğrattırılmış. Yani, kan yenilenmeyince, yeni doğan bebeğin özürlü olma ihtimali yüksekmiş. Yedi göbeğe kadar evlenmeme adetini, nesilden nesile aktararak zihinlere işleyen atalarımızın basiretine hayret etmemek elimde değil. Halkımızın güzel gelenek-göreneklerini, cömert yapısıyla iyilikseverliğini hep muhafaza eden büyüklerimize köy akademisyenleri denilebilir.

Şahanov: Evet, köylerimizin yazıya geçirilmemiş kendi kanunu var, dedik. Köy insanı, içgüdüsel olarak bu kanunun gereğini yerine getiriyor. Örneğin, gelinler asla büyüklerin

önünden geçmezler. Onları görünce hafif eğilerek selam verir, seslenmezler. Aynı zamanda eltilerine, kayınlarına ve görümcelerine karşı saygısını, onların kendi isimlerini söylemeyip başka güzel isimlerle hitap etmekle belli eder. Muhteşem bir kültür değil mi?

Aytmatov: Bizim köyün gelinleri de kayınlarına isim takmakta ustaydılar. Bazen, kaynının mesleğiyle ilgili olurdu bu isimler. Mesela, Jılkış Kaynağa⁷ gibi veya uzun boylu birisiyse tam tersine Kiçkine Ata (Küçük Ata) derlerdi. Şeker’de çok zayıf birisi vardı. Gelinleri ondan bahsederken “Tırşeken”⁸ geliyor, Tırşeken şöyle demiş, böyle demiş” diyorlardı. Demek köyde her insanın kıymet ve haysiyetine göre belli bir yeri oluyor.

Şahanov: Bu konuyla ilgili halk arasında şöyle bir hikâye anlatılır:

Bir nehrin öbür kıyısında kalın kamışın beri tarafında, bir kurdun saldırısı sonucunda bir koyun ölmek üzereymiş. Su almaya çaya giden bir genç gelin, koyunu o vaziyette görür görmez murdar olmasın diye bıçağını bileği taşında bileyip koyunu kesmiş. Köye döndüğünde olayı nasıl anlatacağını şaşırılmış; çünkü Özenbay,⁹ Kamışbay, Koyuncubay, Kaskırbay,¹⁰ Kездikbay,¹¹ Kayrakbay¹² adında kayınağaları varmış. Tabii isimlerini söylerse büyüklere karşı saygısızlık yapmış olacak. Az düşündükten sonra şöyle demiş gelin: Sarkıramanın¹³ karşı ya-

7 Jılkış: Ata bakan, atçılıkla uğraşan. Kazak ve kırgızlar büyük kayınlarına “Kaa-ynağa” (kayın ağa) derler. (Ç. N.)

8 Tırşeke: Zayıf, bir deri bir kemik manasında.

9 Nehirbay

10 Kurtbay

11 Bıçakbay

12 Bileğibay

13 Sarkıramam: Çağlayan demektir, buradaki manası da çağlayarak, akan su.

kasında, kışkırdamanın¹⁴ beri tarafında, melemeye¹⁵ uluma¹⁶ "saldırmış. Kesmeyi¹⁷ bilemeye bile dim de melemeyi boğazından kesiverdim."

Köy akademisini, eski göçebe kültürünün özü olarak vasıflandırabiliriz. Mesela, birisi ev mi inşa edecek, asar¹⁸ yapılır, köy halkı hep beraber yardıma gelirmiş. Dügün veya ölüme, kimin olduğuna bakılmaksızın tüm köylülerin ortak meselesi olarak bakılır ve böyle mühim işlerden geri kalmak büyük bir ayıp sayılmış.

İshak isminde bir dayım vardı -Allah rahmet eylesin-. İyi-likte onun eline su döken yoktu. At sırtında dahi olsa yerde taş gördüğünde iner, alır taşı kenara, kimsenin takılmayacağı bir yere atardı. Bunun sebebini soranlara da "Bizden sonra geçenler takılıp düşmesinler" diye cevap verirdi.

Her yıl bahar aylarında Badam Nehri dolup taşardı. Sel, köyün tam ortasındaki köprüyü alır götürür, köy halkı birbirine ulaşmakta zorluk çekerti. İshak Dayım atıyla çok rahat bir şekilde nehirden geçebilmesine rağmen, sadece kendini düşünmez, kimseden yardım da beklemezdi. Avlusundaki kavak ağaçlarını keser, köprüyü bir an önce tekrar kurmanın telaşına düşerdi. Tabii köylüler onu görünce utanır, toplanır ve hep beraber köprüyü inşa ederlerdi.

Ahlakta ve millî değerlerimize sahip çıkmakta onun gibisi yoktu bizim köyde. Ne yazık ki kansere yakalanmış, yatağa mahkum olmuştu. Vefatından birkaç gün önce beni çağırarak; "Yavrum, atalarımızın yolundan gitmek üzere hazırlık yapılmaktayım. Yakında öleceğim" dedi ve sesi kısıldı. Biraz sonra

14 Kışkırdama: Kamış demektir.

15 Meleme: Koyun.

16 Uluma: Kurt.

17 Kesme: Bıçak.

18 Herhangibir menfaat beklemeksizin birinin işine ortaklaşa yardım etmek, imece.

tekrar kendine gelerek; “Sana danışacak çok önemli bir mesele var. Canım yavrum, şair olacağım diye hayli zamandır çabalıyorsun. Çok az kimseye nasip olan bu soylu sanatın kıymetini anlarsan, bahtın açılır. Çünkü söz kudretli bir tılsımdır, temizlik ister. İçin dışın tertemiz olmalı. Dünyanın cazibesine takılıp yanlış adım atarsan, ağzından çıkanın hiç bir kıymeti kalmaz. Başın belaya girer” dedi ve devam etti. “Senden en son isteğim şu: İçkiden uzak dur. Zaten içmediğini biliyorum. Bundan sonra da içmezsen çok memnun olurum. Tercih senin. İlla ki benim dediğimi yap demiyorum; iyice düşün, taşın. Kesin kararını kendi ağzından duymak istiyorum. Zamane adeti dersen, kendine güvenin yoksa söz verme. Ben rencide olmam...” dedi.

– “Ata düşünmeye bile gerek yok, dileğiniz buysa tamam. Benden söz!” dedim. Dayım çok sevindi. “Allah ne muradın varsa versin! Bahtın açılsın!” diye bir deri bir kemik kalmış elini elimin üstüne koyarak memnuniyetini belirtti:

– Artık gözüm arkada kalmayacak. Allah’ın emanetini iade etmeye hazırım.

Aramızda geçen bu konuşmadan iki gün sonra vefat etti.

Annem, Umsın Aytbaykızı ise 1994’te 85 yaşında Allah’ın rahmetine kavuştu. O sıralar ben Kırgızistan’a Kazakistan Büyükelçisi olarak yeni gelmiştim. Annemi siz de çok iyi tanıyor-sunuz. Bir çok kere misafiri de olmuştunuz. Anam 13 çocuk doğurmuş. Ne yazık ki kardeşlerimin hepsi daha küçükken, olur olmaz rahatsızlıklar sebebiyle ölmüşler. Merhum anacığım, ben bir yere sefere çıkarken üç çeşit erzakı mutlaka çantama koyardı: Yağda kızartılmış katlama ekmek, kazı¹⁹ ve kurt.²⁰

O zamanlar Moskova’ya, çeşitli toplantılara çok giderdik. Anam, arkadaşlarıma götürmem için bu üç yiyeceği özenle hazırlardı. Rus şairi Yevgeniy Yevtuşenko’ya karşı ayrıca say-

19 Özel olarak seçilmiş at etinden hazırlanana sucuk. (Ç. N.)

20 Lor peynirinden, süzmeden, çeşitli şekiller verilerek kurutulan yiyecek türü (kurut).

gı beslerdi. Oğlunun şiirlerini (Rusça'ya) çevirip zor günlerde yardım elini uzattığı için mi, yoksa ailece sevdiğimizden mi bilmem, onu çok severdi.

Moskova'ya otele gelince; "Buyurun bunları size annem yolladı, memleketimin geleneksel yiyeceklerinin tadına bakın" diye anneciğimin göndermiş olduklarını çantamdan çıkarır, masanın üstüne koyardım. Yevgeniy Aleksandroviç bir ara bana, "Senin anan bana Kazak köyünü çağırıştırıyor" demişti.

SSCB Yüksek Kurulu üyesi olarak Moskova'da çalıştığım yıllarda, en yakın dostlarımız Rasul Hamzatov ve David Kugultinov'la çok samimiydik. O zaman, Yüksek Kurul üyeleri için Moskova Oteli'nde özel odalar ayrılırdı; biz orada kalırdık. Köyümün üç çeşit yemeğinin çok sık olarak bende bulundundan haberdar olan Rasul Gamzatov; "Apamın" gönderdiklerini ne zaman yiyeceğiz? Bak bana, sakın başkalarına ikram ettim bitirdim deme, bize yutkunmak düşmesin" diye hep şaka yapardı.

Bir gün Almatı'dan geldiğimde buzdolabını bomboş buldum. Kazı ile katlamadan eser bile kalmamıştı. İki üç tane kurt bırakmışlar. Her zaman, kendim içmesem de misafire ikram ederim diye içki, konyak bulundururdum. Boşalmış şişeleri masanın altında görünce, kimlerin bu işi yaptığını hemen anladım. Tam o sırada telefon çaldı. Ahizeyi kaldırdığımda, David Kugultinov'un her zamanki şakacı sesini duydum: "Bizim izimizi tanıdın mı? Sen yokken (vestiyerden) anahtarını alıp Rasul ikimiz odana girdik. Uzun zamandır senin davetlerine icabet edememiştik. Köyüne de gidemedik diye üzülüyorduk. Ananın gönderdiklerinin tadına baktık. Bundan sonra kimse bizim senin memleketine gitmediğimizi iddia edemez."

İkimiz de güldük. Burada, annem hakkında daha enteresan bir hadiseyi anlatayım. Rahmetli anneciğim her ay emeklilik maaşını alır almaz evin yanındaki bakkaldan toptan bisküvi,

şeker alır; cebine doldururdu. Anamın avluya çıkmasını komşu çocukları iple çekerdi. Anamı görür görmez etrafını sararlar, sevinç çılgınlıkları atarlardı. Anacığım, cebindekileri çocuklara dağıttıkça zevk alırdı.

Bir gün, Guryev (şimdiki Atıray) bölgesine gittiğim sırada, Ravil Şırdabayev isimli gençle tanıştım. Ravil doğduğu yerin tarihini, millî geçmişimizi çok iyi bilen, halk arasında anlatılan menkıbelerden haberdar, tam manasıyla vatansever birisi idi. Onunla konuşa konuşa anlaştık, anlaştıkça yakınlaştık ve samimi dost olduk. 19. yüzyılın meşhur mücadeleci şairi, Atıray'da doğup büyüyen Mahambet Ötemisoglu hakkındaki çok dehşetli bir vakıayı Ravil'den dinledim. Sonradan bir şiirimde anlattım.

Atıray seferimin sonunda Balıkçı İlçesi bana “Fahri Balıkçı” unvanını vermişti. Gelenek gereği, misafire at bindirmek gerekiyordu. Ancak onlar at yerine ağırlığı 60-70 kiloluk bekire balığını hediye etmişlerdi. Jayık Nehrinde yaşayan, köpek balığı sınıfından olan bekirenin vücudunun % 25'i siyah havyardan ibaret imiş.

Atıray'ın ileri gelenleri, beni hava alanına kadar uğurladılar. Hatta Balıkçı İlçesi Komünist Parti Komitesi Başkanı Orınbasar Erkiniev uçağa kadar benimle geldi, elindeki kocaman valizi yanıma koydu ve; “Sakin şunu unutmayın!” dedi.

– “O ne?” dedim ben şaşırarak.

– “Hani geçen size hediye ettiğimiz balık vardı ya, onun havyanı”

Yaklaşık 15-20 kilo siyah havyar, o zamanın şartlarında çok büyük para ederdi. İşin enteresan tarafı bundan sonra başlıyor. Ben seferden döndükten birkaç gün sonra annem Şımkent'e misafirliğe gitmişti. Annem gider gitmez benim hanım buzdolabını açmaz mı? Bir de ne görsün! Atıray'dan getirdiğim siyah havyardan nerdeyse hiç kalmamış.

– “Yine cömertliğin mi tuttu? Havyarı kime verdin?” dedi hanım.

– “Hayır, hayır! Buzdolabına yaklaşmadım bile”, deyip kendimi savunmaya başladım. Evdekiler de şaşkın.

Çok geçmeden, kaybolan havyarın sırrı açıldı. Akşam işten dönerken avluda karşılaştığım, komşumuz olan yaşlı Rus kadını;

– “Muhtar balam nasılsın? Çok yaşa yavrum. Senin gönderdiğin hediyeye çok sevindik. Çok pahalı yiyecek ya. Bizim gibi emeklilik maaşıyla zar zor geçinenlerin nasıl alsınlar onu? Neredeyse altı ay yeriz” diye teşekkürlerini yağdırdı. Ben, kadının neyi kastettiğini önce anlayamadım.

– “Niçin teşekkür ediyorsunuz, anlayamadım?” dedim.

– Geçende annenizle büyük bir tabakta yolladığınız havyar var ya, onu diyorum.

Böylece, hiç ummadığım yerde bir sürü insanın duasını almıştım. Meğer annem o günlerde çok nadir bulunan, çok pahalı yiyecek sayılan siyah havyarı komşulara - kimisine kâseyle, kimisine tabakla - cömertçe dağıtıvermiş.

Sonradan eve döndüğünde; “Anne böyle yapmasan” diye alttan alarak konuşmaya başlamıştık. Anam hiç oralı bile olmamış, “Patlayana kadar yiyeceğine paylaşarak ye, dememiş mi büyüklerimiz? O kadar çok havyarı ne yapacaktınız? Boşuna durduğu yerde bozulurdu” diye gülmüştü.

Tanımadığı kişiye selam vermeyen, yıllarca komşu oturup birbirinin yüzünü bile görmeyen, davetsiz birbirinin kapılarından bile bakmayan şehirlilerle uzun süre birlikte yaşamasına rağmen, anamın kanına, canına işleyen köy zihniyeti, köylülere has cömertlik, konukseverlik psikolojisi hiç değişmedi.

Şike, baştaki konumuza geri dönsek mi, ne dersin? Şeker Köyü’ndeki liseye babanız Törekul Aytmatov’un adını vermiş-

ler. Lisenin avlusunda meşhur mimar, Lenin Ödülü sahibi Profesör Turgınbay Sadıkov tarafından yapılmış babanızın heykelini dikmişler. Babanız Törekul'un, "halk düşmanı" iftirasıyla tutuklanana kadar büyük bir devlet adamı olduğunu biliyoruz...

Aytmatov: Değil görmek veya yaşamak, o yılların dehşetini duymak bile çok ağır. Babam Moskova'da, Kızıl Professura Enstitüsünde okurken anam Nağima Hamzakızı, dört çocuğuyla birlikte yatakhane de kalıyordu. Çocuklardan en büyüğü olan ben, dokuz yaşındaydım. En küçük kardeşim Roza ise altı aylık bebektir. Tüm Sovyetler Birliği'ni dehşet sarmıştı. 1937'nin Ağustos, Eylül aylarındaki Pravda gazetesinde, "Burjuva Milliyetçileri" ve "Kırgızistan Merkez Komünist Parti Komitesinin karmaşık siyaseti" konularında iki makale yayınlanır yayınlanmaz devlet idaresindekiler kara listeye alınmaya başladı. Babam da onların arasındaydı. Tehlikenin yaklaştığını hissedenden babam; "Çocuklarla geri dön. Beni tutuklayacak olurlarsa seni de halk düşmanının hanımı diye sorguya çekebilir, sürgün edebilirler. Kimsesiz kalan yavrularımızı öksüzler evine teslim eder, soyadlarını değiştirirler. Frunze'ye değil, doğru Şeker'e gidin. Ata yurt, akraba sizi aç bırakmaz. Yaşadığım sürece mektup yazar, haberleşmenin yollarını araştırırım" deyip, anamı Kazan tren istasyonundan trene bindirmiş. Tren kalktığı zaman, bir hayli mesafeye kadar bize el sallaya sallaya koşmuş, koşmuştu. Değerli eşiyle candan sevdiği dört yavrusunu son defa uğurladığını Allah o anda ona hissettirmiş olmalı.

Moskova'dan kalkan tren Orınbor, Saratov üzerinden Kazakistan'ın geniş bozkırlarından geçerek yedi gün sonra Maymak İstasyonunda durdu. İndiğimizde gece yarısıydı. Dağlık yerlerdeki geceyi bilirsin. Durduğu yerde insanın içine ürperti salan kapkaranlık o geceyi hayatım boyunca hiç unutmadım. Ertesi gün, Subanbek Ağa'nın arabasıyla Alımkul'un Şeker'deki evine gittik.

Babamın Moskova'dan postane fişine alelacele yazdığı en

son mektubunu halen saklıyoruz. Enstitüden atıldığını yazıyordu. “Acaba ne zaman tutuklayacaklar?” der gibi tedirgin hali her cümlesinden belliydi. Anam Nağima’ya gözbebeği dört yavrusunu emanet ettiğini, kendisinin suçsuz olduğunu ve gücünü kuvvetini genç Kırgız Devletinin gelişmesi için sarf ettiğini anlatıyordu mektubunda.

Babam, çok geçmeden, 1 Aralıkta Moskova’daki Vorovski Sokak 25/15 nolu dairede tutuklanıyor; Frunze’ye (şimdiki Bişkek) trenle getirilip hapse atılıyor ve sorguya çekiliyor.

Dedem Aytmat’ın, Birimkul adlı bir kardeşi varmış. Birimkul’un Alımkul, Özibek ve Kerimbek isminde üç oğlu olmuş. Alımkul amca, babamdan birkaç yaş büyüktü. Şeker Köyü muhtarıydı. Hanımının ismi Ajar’dı. Bir de Toktagül adında kızı vardı.

Halk Düşmanının ailesi olarak memlekete döndüğümüzde, birçok insanın bizden uzak durmaya çalıştığını da hissediyorduk. Gözüne ilişenin şahit gösterilip pirenin deve yapıldığı o devirde, biriyle küsmek de yersiz olurdu. Kimisi barınacak yer, kimisi de yiyecek tedarik ederek bize sahip çıkmaya çalışan akrabalarımızın varlığına ne kadar şükretsek azdı.

Ancak o günler de uzun sürmedi. Bir ay sonra Alımkul’u, halk düşmanının amcası olduğu bahanesiyle tutukladılar. Bazen kader insanı öyle imtihan ediyor ki, olaylar karşısında elin kolun bağlı kalıyor. Alımkul’u götürdükten birkaç gün sonra onun polis olan kardeşi Özibek’i de halk düşmanının akrabası diye hapse attılar.

Babamın kardeşi Rıskulbek, biz Moskova’dayken Frunze şehrindeki Pedagoji Lisesinde okuyordu. Çok sessiz, iyiliksever birisiydi. Memlekete döndüğümüzde Rıskulbek’i Karakız Halamın evinde bulduk. Halk düşmanının yolması sebebiyle onu da liseden atmışlardı.

Bir gün sabah erkenden uyandım. Karakız Halam ile anam

ağlıyorlardı. Çok ağlamış olacaklar ki, yüzleri gözleri şişmişti. Meğer İç İşleri Halk Komiserliği görevlileri gece yarısı baskın yapmışlar, Rıskulbek'i de götürmüşlerdi. Böylece, bizim sülale-den dört kişi çok kısa zamanda kayıplara karışmıştı.

Şahanov: O devrin hikâyelerini dinledikçe, halk düşmanı çıkmayan köy hiç yok mu diye düşünüyor insan. Hatta bazı kimselere öyle iftira atmışlar ki, uydurulan bahanelere çocuk bile güler. Suçsuz masum inanları olur olmaz nedenlerle öldürmeye, hapsetmeye nasıl cesaret ettiklerine şaşıyorum. Hani sizin eserleriniz üzerinde araştırma yapan Profesör Rustam Rahmanaliyev var ya, onun babasının nasıl tutuklandığını duymuş muydunuz?

Aytmatov: Hayır duymadım.

Şahanov: Rustam'ın babasına dışarıda birisi tütün ikram eder. Sonra da tütünü sarması için eline bir gazete parçasını verir. Zavallı adamcağız, hiçbir şey düşünmeden tütünü gazete kâğıdına sarar, içmeye başladığı anda karşısında birisi belirir ve tütünü sardığı gazete kâğıdını tekrar açmasını emreder. Zavallı adam kâğıdı açınca bir de ne görsün, yanmış Ulu Rehber Stalin'in resmi. İşte tutuklanma organizasyonunun bir örneği. Siz konuşmanıza devam edin.

Aytmatov: Alımkul amcam hapiste öldü. Özibek'ten ilk başta Aktuz kurşun madeninde çalıştığından bahseden bir mektup almıştık. Savaş yıllarında haber alamadık. Hapishanenin ağır işlerinde çalışırken veya savaş meydanında ölmüş olabilir diye düşündük.

Çocukken köyün ta öbür ucundan beliren postacıyı görür görmez, babamdan veya amcalarımdan mektup geldi mi diye heyecanlanırdık. Bizim bekleyiş içindeki bakışlarımızdan postacı çok rahatsız olurdu. Yanımızdan çabuk ayrılmak isterdi. Savaştaki babalarından, ağabeylerinden haber bekleyen çocukların mahzun duruşlarının zavallı postacıyı ne kadar üzdüğünün şimdi farkındayım.

Bir gün Rıskulbek'ten mektup geldi. Apam yüksek sesle okudu. Mektubunda her birimizi ayrı ayrı sormuş. Sağlık durumumuzu filan merak etmiş. Özellikle ağabeyi Törekul'u çok merak ettiğini yazıyor ve devam ediyordu: "Bizi Mançurya sınırlarına getirdiler. Yol yapım işlerinde çalışıyoruz. Hava çok soğuk, giysilerimiz de çok ince. Böbreklerimi üşüttüm. Çalışma şartları çok ağır. Herkese belli bir norm belirleniyor. O normu bitiremeyene yemek vermiyorlar. Ağır kaldırdığımda böbreklerim öyle canımı yakıyor ki... Dolayısıyla aç kalıyorum, ne ölüyüm ne de diri... Sizin durumunuzu da tahmin ediyorum çoluk çocuk... Eğer imkânlar elverirse, bir torbayla talkan gönderirseniz 5-6 ay daha yaşayabilirim"

Bunları duyan Karakız Apam ağlamaya başladı. Tabii biz de ağladık. Ruskulbek'in müşkül durumuna çok üzüldük. Hiç vakit geçirmeden Karakız Apamla annem buğday kavurdular. Bütün gece onu değirmende öğüterek talkan (kendisinden içecek yapılan ince bulgur yarması) hazırladılar. Sabah erkenden Apam torbaya koydukları talkanı alıp yürüyerek ilçe merkezindeki postaneye gitti.

Akrabalarının gönderdiği bu emanetin Ruskulbek'e ulaşıp ulaşmadığını bilmiyoruz. Bir daha mektup gelmedi. Büyük ihtimalle talkan ona ulaşmamıştı. Böylece, o da son nefesini gurbette vermiş oldu.

Biz eskisi gibi, Şeker'de, Karakız Halamla Dosalı Eniştemin evinde kalmaya devam ettik. Onların büyük bir dere kenarında iki odalı evleri vardı. Bir odada kendileri kalıyordu, ikincisini de bize ayırmışlardı. Dosalı Eniştem çok samimi, mert bir insandı. Aynı zamanda, attığını vuran profesyonel bir avcıydı. Sık sık atına biner, tüfeğini alır, iki üç av köpeği peşinde, dağa avlanmaya giderdi. Evinin başköşesinde ayı, kurt ve yabani kedi postları asılı dururdu. Dağdan dönüşünde, eğer avlanmış ise çok keyifli olurdu. Önce Karakız Apamı, sonra da sırayla bizi adlarımızla çağırırsa, avlanmış olduğunu hemen anlardık. Ha-

yallerimle Ay'a yükselen çocukluğumun hüzünlü hatıralarından bir çağrışımıdır bu...

Şahanov: Ernest Hemingway; "Büyük yazar olabilmek için kabiliyet ve eğitimle birlikte mutsuz bir çocukluk yaşamış olmak gerekir" demiş. İşin ilginç yönü, siz küçükken yazar olacağım diye hayal kurmamışsınız. Fakat araba sürmeyi, yani şoför olmayı candan istiyormuşsunuz. Böyle olduğunu, 1935 yılının 5 Haziranında Lenincil yaş gazetesi muhabiri Rayhan Şükürbekov ile konuşmanızdan anlıyoruz. Sizinle yapılan bu röportajı, Şarşen Usubaliyev, Taşkent arşivinden bulmuş. Tanınmış edebiyatçılarımızdan, araştırmacı Abdıldacan Akmataliyev'in kitabında yer alan röportajı da buraya almadan geçemeyeceğim:

Cengiz bu sene yedi yaşında. Kendi arkadaşları arasında, temizliğe ve disipline dikkat etmesiyle en önde. Evinde kendi kendine kitap okumaya, oynamaya alışmış. Biz Cengiz'le bir saat kadar sohbet ettik. O, önündeki kim olursa olsun kendi düşüncesini hiç çekinmeden serbestçe beyan ediyor.

– Büyüyünce ne olmak istiyorsun?

– Şoför olmak istiyorum.

– Baban nerede?

– Moskova'da.

– Oraya niçin gitti?

– Okuyor.

– Babanın daha önce nerede çalıştığını biliyor musun?

– İlçe Parti Komitesi Başkanı olarak çalışmış. Sonradan Kırgız Obkomının Başkanı olmuş. Odamdaki köşe var ya, onu babam yapmış... Büyüyünce şoför olmak istiyorum.

– Evinde nasıl oyuncakların var?

– Şu anda bende her şey var. Sadece arabam yok. Onu da babam satın alacağını söylemişti.

Soruları içinden geldiği gibi cevaplayan bu çocuk, Törekul Aytmatov'un oğlu Cengiz'dir. O, okumayı biliyor, büyük harfle basılan gazeteleri, kitapları ra-

hat okuyor. Cengiz'in şoför olma hayalinin gerçekleşeceğinden hiç şüphemiz yok...

Gazetede bu röportaj "Cengiz Şoför Olmak İstiyor" başlığıyla yayımlanmıştır.

Şoför olmak isteyen çocuğun gelecekte dünyaca ünlü bir yazar olacağını muhabir o zaman nereden bilsin?

Araba sürme hayalinizi destekleyerek iyi dileklerde bulunan merhum Rayhan, siz Sovyetler Birliği'nin en saygın ödülü olan Lenin Ödülünü aldıktan bir yıl sonra rahmetli olmuş.

Aytmatov: Evet, o zamanlar çok nadir gördüğümüz arabaya karşı aşırı istekliydik. Bu arzular sadece benim değil, benim gibi binlerce çocuğun hayalini süslerdi. Büyüyünce bu hayalin hayatın bir kenarında kalacağını, o zaman hiç düşünemezdik.

Köyde, halk düşmanı olarak tutuklanan babamın ismi pek ağza alınmazdı. Ancak, annem ve Karakız Apam, babam hakkındaki gerçekleri bize durmadan anlatır; babama karşı sevgi ve saygı beslememizi öğretirlerdi. Evde yabancı kimse yokken, anacığım bize babamın resimlerini, nişanlarını ve kimliklerini gösterirdi. En çok üzerinde babamın soyadı yazılı mühür dikatimizi çekerdi. Mührü mürekkebe daldırıp kâğıda bastığımızda, Aytmatov T. yazısı çıkardı.

Karakız Apam tahsilsizdi, ama çok belîğ konuşan, irfanlı, akıllı bir insandı. Babama karşı çok saygılıydı. O, 1964 yılında ağır hastalanmış, ölüm döşegindeyken; "Dördünüzden de razıyım. Ne yazık ki babanız çok genç yaşta öldü. Büyük işlerin başında olmayıp diğer hemşehrileri gibi basit bir şeyle meşgul olsaydı, sağ salim aramızda olurdu" diye ağlamıştı.

İlk başta babam hakkında, "10 sene hapis cezası aldı. Mektuplaşmak yasaktır" dediler. Aradan aylar, yıllar geçiyor, ümidimizi hiç yitirmiyorduk.

Günlerden bir gün, kör bir adamın, oğlunun yardımıyla evimize geldiğini ve anama şöyle dediğini hatırlıyorum:

“Törekul’la birlikte tutuklanmıştık. Aynı koğuŖta yattık. Azap ve zorluk adına ne varsa gördük. Törekul gibileri yüzyılda bir defa doğar. Gözlerimi körelttikten sonra beni serbest bıraktılar. Törekul da hayatta. Adalet eninde sonunda yerini bulur, ümidini kesme.”

Babamla alakalı bir haber almak ümidiyle İç İşleri Halk Komiserliğine anamla ikimiz defalarca mektup yazdık. Fakat net bir cevap gelmedi.

Şahanov: Bir ara, küçük kardeşiniz Roza’yla uzun uzadıya sohbet etmiştik. Roza, geçmişe ait anıları anlatırken ağlıyordu. “Cengiz abim üniversiteyi başarıyla bitirip yüksek lisansı kazandığı sırada, halk düşmanın oğluna Stalin bursunu nasıl verirsiniz” diye birileri dilekçe vermiş. Sonuçta ağabeyimin bursunu kesmişler. Yüksek lisans yapması da yasaklanmıştı. Ama ağabeyim hiç yılmadı, hafta sonraları demiryoluna gider, vagonlara kömür, ağaç yükler, günlük ihtiyaçlar için para kazanırdı. Kazandığı parayı biriktirerek kışın tatile geldiğinde, bize birer kış elbisesi getirmişti. Bana yakası tüylü, sımsıcak tutan bir palto almıştı. Hayatımda ilk defa böyle bir giysiye sahip olan benim o andaki sevincime diyecek yoktu. Moskova’da Madencilikte okuyan İlgiz Ağabeyime kendisinin eski paltosunu kargoyla göndermişti. Paltosunun birkaç iç ve dış cebi varmış. Kardeşinin aç ve darda kalmaması için ceplerine ayrıca para da koymuş.

1957’de İç İşleri Halk Komiserliğinden “Aytmatov T. hakkında bilgi istemiŖsiniz. Gelip haberini öğrenebilirsiniz” diyen bir yazı aldık.

Anam heyecanından ne yaptığını Ŗaşıırıyordu. Belli ki heyecandan kalbi küt küt atıyor, ikide bir oturup kalkıyordu. Terslik bu ya, o gün Cengiz çok hastalanmış, ateşı birden bire 40° dereceye kadar yükselmiş, kalkamıyordu. Annemi kendisi götürmek isteyip ayağa kalktığında başı dönmüştü, yürüyecek hali yoktu. Anamla beraber ben yola çıktım.

“Babanı Sibirya’ya götürdüklerini tahmin ediyorum. Şimdi oralara sürülenlerden çoğu serbest bırakılıyor ya, eh, Törekul diyorum, sizleri görünce sevincinden ağlar galiba. Cengiz ile İlgiz evlendiler. Lüsyayla ikiniz de büyüdünüz, terbiyeli birer genç kız oldunuz. Acaba babanız değişmiş mi? Tutukladıkları zaman 34 yaşındaydı. Bu sene 55 yaşına girdi. 20 yıldır görüşmüyoruz. Bir tek ölmediğimiz kaldı. Ne zorluklara maruz kalmadık ki? Allah, babanı sağ salim görmeyi nasip eyleye... Fakat Sibirya’ya sürülenler arasında oralardan evlenenler de varmış... Olsun, hayatları pahasına dahi olsa bazı şeyleri yapmaya mecbur kalmışlardır muhakkak. Yeter ki yaşasın. Hay Allah, elim ayağım titriyor. Görüştüğümüzde sevinçten kalbim durmasın” diyerek coşuyordu annem.

Anamın konuşmalarını dinlerken gözlerim yaşardı. Allah’ım diyorum, ne merhamet! “Evlenirse evlensin, yeter ki hayatta olsun” diyor. Kendinden çok sevdiği kişinin iyiliğini isteten, gerçek sevgi dediğin kudret bu mu acaba?

Evet, annemiz babam tutuklandığında hem genç hem de çok güzeldi. İlmiyle, ferasetiyle köylüleri cebinden çıkarırdı. Onu dışarıdan görüp istemeye kalkışanlar da olmadı değil. Fakat o Törekul’dan derin, Törekul’dan yüksek, Törekul’dan yakışıklı erkeğin olabileceği ihtimalini aklının ucundan bile geçirmede. Düşünmek istemedi... Bazı dul kadınlar gibi, etrafına bakmayı ar meselesi saymıştır. Anamız tüm hayatını sevdiğinin yolunu gözetmekle, kocasının her yaptığını büyük bir ihtimamla hatırlamakla, doğum günlerini kalbimize sürekli aşlamakla geçirmiştir. Bunları yaparken, kendini dünyadaki en mutlu insan olarak görürdü.

Konuşup düşünürken, İç İşleri Halk Komiserliğine geldiğimizde farkında değildik. Anam giriş kapısındaki silahlı görevliye davetiye mektubunu gösterdi. O, “Siz geçin” diye annemi geçirdi ama benim orada kalmam gerektiğini işaret etti.

Annemin içeri girmesiyle dışarı çıkması bir oldu. Yüzünde

bir an evvelki halinden eser yoktu. Benzi sararmış halde anamı görünce, beni tuhaf bir korku sardı. Hemen anamı ayakta tutabilmek için koluna girdim. Gözlerinden süzülen yaşlar yüzünü epey ıslatmış, anam hâlâ sessizce ağlıyordu. Dudakları titriyordu. Tek kelime konuşmadan bana elindeki kağıdı uzattı. Kâğıtta Rusça olarak şunlar yazılıydı:

Rapor

Tutuklandığı güne, yani 1 Aralık 1937'ye kadar "Kızıl Professura" Enstitüsünün öğrencisi olan Aytmatov Törekul'un davası 15 Haziran 1967'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kumlunda tekrar ele alınmıştır.

Askerî kumlun 5.11.1938 tarihli T. Aytmatov'a dair kararının hükmü değiştirilmiş ve suç işleyenlerin hepsinin bir arada bulunmaması sebebiyle dava durdurulmuştur.

Aytmatov T. ölümünden sonra aklanmıştır.

SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Kumlu
Başkan Yardımcısı Albay M. Rusakov

Lanet olası bu kâğıt parçası, 21 yıllık ümidimizi bir anda ramparça etmişti. Anamla ikimiz, deli dana gibi el ele tutuşarak neye uğradığımızı şaşırmış bir vaziyette zar zor ilerliyorduk. Hayatın hiçbir anlamı kalmamış, hayata olan bağlılığımız kopmuştu sanki. Anacığımıza bakıyorum; gözleri fersizdi, yüzünde ümitsizliğin ifadesi belirmişti. Hey kudret, dedim kendi kendime. Yirmi bir sene boyunca her türlü eziyete, zorluğa tahammül ederek bizi destekleyen, 'Törekul bugün olmazsa yarın gelir' ümidiydi. Ah anam ah, bu uğurda sen neler çektin neler?!

Bir an bağıra bağıra ağlamak geldi içimden. Yıllar süren, bizim ailemizi kısı kacına alan adaletsizliği olanca sesimle lanetlemek istedim. Ancak yanımda sendeleye sendeleye yürüyen, ani haberin şokundan henüz ayılamayan zavallı anacığımın yarasını deşmeyeyim düşüncesiyle kendimi zorla susturmuş, sessizce gözyaşlarıma boğulmuştum.

Eve yaklaştığımızda, birbirimize sarılarak ağladık. “Evet yavrum, artık olan oldu”, dedi annem metanetini toplayarak. “Şimdilik babanın vefatını Cengiz’e söylemeyelim. Zaten hasta, duyarsa daha da fenalaşır.”

Cengiz iyileştiği zaman annem bizden Karakız Apamı çağır-mamızı istedi. Çok geçmeden, köyün kendine has yiyeceklerini sırtlayan Karakız Apam çıkageldi.

Anam, halama abisinin hayatta olmadığını duyurduğunda, zavallı kadıncağız gözümüzün önünde şaşkına döndü. 21 yıl sü-ren hasret ve kederini dizginleyemeyerek bizi sırayla kucağına alıyor ve hüngür hüngür ağlıyordu. Akrabalık buydu işte. Son-ra sülalece toplandık. Şeker’e gidip zulmün kurbanı olan Alım-kul, Törekul, Özibek ve Rıskulbek’in ruhlarına dua bağışlayıp Kerimbek’in evinde yemek dağıttık.

Anam, babamızın vefatına tam olarak inanmış değildi. Her-hangi bir açıklama yapmasa da, son nefesine kadar “belki yaşı-yordur” ümidini yitirmedi. Aşağıda anlatacağım olayın da onun böyle düşünmesinde etkisi olmuş olabilir. Savaş yıllarında Kafkasya’dan Şeker’e gelip yerleşenler arasında Ayvazidi adın-da falcı bir Yunanlı kadın varmış. Kahve falına bakıyormuş. De-dikleri de tıpatıp çıkıyor diye, konu komşudan duyunca annem de gitmiş ona fal baktırmaya.

– “Kocan hapiste, dört çocuğun varmış. Şu anda çok zor du-rumdasın. Burada daha 10 sene kalacaksınız. Büyük oğlun tah-silini tamamlayınca sizi şehre götürecektir. Oğlun dünyaca ünlü biri olacak”, demiş.

– Ya kocam? Hayatta mı, ne zaman gelecek?

Falcı kadın anamın sorusunu;

– “Kocan çok uzaklarda. Seneler sonra kavuşacaksın” diye cevaplamış.

Falcı babamızın ahirette olduğunu bile bile, annemin ümi-dini kırmamak için böyle söylemiş olabilir. Veyahut “Seneler

sonra kavuşacaksın” demekle öbür dünyadaki görüşmesini mi kastetti, kimbilir?

Aytmatov: Ne de olsa falcının böyle demesi iyiliğin alame-tidir.

O devirde Sovyetler Birliği’nin tüm halkı ortak vatanla, ulu rehber Stalin’le övünüyordu. Vatanseverlik duygusu da had safhadaydı. Özellikle savaştan (Rus-Alman Savaşı) sonraki yıllarda düşmanı mağlup etmemiz, mutlu çocukluk yıllarımız, hayatımız, kısacası her şeyimiz için Stalin’e minnettarız diye düşünüyor, bununla gurur duyuyorduk. Bu duygu ve düşünce şimdi çok komik gelebilir. Ama o devirde, devlet politikasından zerre kadar şüphelenmenin kimsenin (özellikle bizim köyde-kilerin) aklının ucundan bile geçmediğinden eminim. Öyle bir ortamda devlete kötülük düşünen insanın, yani halk düşmanı-nın oğluna karşı çoğunluğun tavrı nasıl olabilir? Şunu da belirt-meliyim ki, köyün iç kültürü gereği, biz, duyanı ürküten yuka-rıdaki ifadenin soğukluğunu pek hissetmedik. Bunda, babamın ileri görüşlülüğünün de payı var. Çünkü bizi en son uğurlarken, kendi köyüne gitmemizi ısrarla istemişti. Eğer Moskova’da kal-saydık veya Frunze’ye yerleşseydik başımıza her türlü tehlike gelebilirmiş.

Şahanov: Kazakistan’da Akmola [şimdiki Astana (Ç.N.)] şehri yakınında halk düşmanlarının hanımlarını bir arada tut-mak amacıyla ALJİR [Akmola Vatan Hainleri Hanımları Kampı (Ç.N.)] kampı açılmıştı. Bu kamptaki tutuklular arasında Kazak aydınları Turar Ruskulov’un, Saken Seyfullin’in, Beyimbet Maylin’in, Temirbek Jürgenov’un, Uzakbay Kulumbetov’un, Sultanbek Kojanov’un ve Jamaydar Sadvakasov’un hanımları vardı. Bunların her biri devletin, sanatın, edebiyatın ve partinin en ünlü isimlerindendi.

Akmola’dan 40-45 km uzaklıkta kurulmuş, onlarca kilo-metrelik alanı olan “dünyanın cehennemi merkezi” olarak ad-landırılabileceğimiz bu kamp, 26 bölümden oluşmuştur. Kampa

Sovyetler Birliği'nin dört bir yanından gece gündüz getirilmekte olan halk düşmanlarının hanımlarına koşulan ilk şart, kocasının vatan haini olduğunu kabul ettiğine ve ondan tamamen ilişkisini kestiğine dair imzalı dilekçe vermek. Bu işlemi yaptın mı, cezan biraz hafifleyecekti.

Ciğerparesi yavrularını kuvvet zoruyla yetimhaneye bıraktırıp ailenin diğer fertlerini, anasını, babasını şiddetli azaba mahkûm eden İç İşleri Halk Komiserliği görevlilerinin yaptıklarını duydukça, onların insanlığından kuşkulanıyorsun.

Bu kadar ağır şartlarda yaşamalarına rağmen, Saken Seyfullin'in ve İlyas Jansugirov'un değerli eşleri kocalarının çok kıymetli yazma eserlerini toprağa gömerek, yastık pamuğunun arasına saklayarak nesilden nesle aktarılmasına vesile olmuşlar. Hayli cesaret isteyen böyle bir iş, her babayiğidin kârı değildi.

Rahmetli Ğabit Ağa (Musrepov), Beyimbet Maylin'in hanımı Küncamal'ı görmek için ALJİR'e gittiğini söylemişti.

Görüşme sırasında Küncamal Apa Ğabit Nusrepov'a;

– “Kampın koyunlarını gütmeyi kendim istedim. Sabahtan akşama demir kafes içinde kıpırdamaksızın oturacağıma, içimdeki hasreti dışarı atayım; en azından bağırıp ağlayarak hafifleyeyim diye düşündüm”, demiş.

ALJİR'de hapsolunan “halk düşmanı” hanımlarının sayısının 22 bine yakın olduğunu belgelerden öğreniyoruz. Şayet köye gidip barınmasaymış, sizin ananızın da hali nice olurdu?

Aytmatov: Tabii her şey olabilirdi... Ortaokuldayken öğretmenimizin daha önce kimseden duymadığım bir nasihati vardı. Şöyle demişti bana: “Oğlum birisi babanın ismini söylerse, ‘halk düşmanının çocuğuyum’ diye sakın yere bakma!”

Öğretmenimin bu sözü, her darda kaldığımda bana destek olmuştu. Bu sözler anamın, “Konuşulanların hepsi yalan, iftira. Senin baban halk düşmanı olamaz” dediği gerçeikle bağdaşıyordu. O zamandan itibaren babam hakkında bir haber, bir ipucu

bulmayı can-ı gönülden dilemeye başladım.

Şahanov: Yine kız kardeşiniz Roza'dan dinlediğim bir olayı anlatmadan edemeyeceğim.

Yıl 1975. İşim gereği Talas şehrine gitmiştim. Gittiğim yerde bir kadın "Siz Cengiz Aytmatov'un kardeşi değil misiniz?" diye güler yüzle karşılamıştır. "Evet", dedim ben.

– Sizin buraya geldiğinizi tanıdık birisinden duydum. Allah duamı kabul etmiş. Yoksa sizlerle görüşmek için Frunze'ye gitmeyi düşünüyordum...

O zamanlar Cengiz'e dünyanın dört bucağından, Sovyetler Birliği'nin her tarafından gelen mektupların sayısı bilinmezdi. Herkes derdine deva arar, ağabeyimden yardımcı olmasını rica ederdi. Kimisi ev almasına yardım isterdi; kimisi çok pahalı ve ancak yurt dışında bulunan ilaçları almaya, bazıları da idarenden gördüğü adaletsizlikleri anlatarak yardım etmesini isterdi. Büyük bir adaletsizliğin kurbanı olduğu için mi bilemem, Cengiz, gelen mektuplara vaktini ayırır, elinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışırdı. Böylece bir talebi olanlar bazen beni arayıp bulur, mektuplarını, isteklerini ağabeyime ulaştırmamı rica ederlerdi. Bazen zaten işi gücü başını aşkın olan ağabeyime acıyor, geçiştirmeye çalışıyordum. Talas'ta karşıma çıkan kadını da ilk başta onlardan biri zannettim.

"Hayır, hayır" dedi o, sanki içimi okurcasına. Benim sizi aramam babanız Törekulla alakalı. Benim ağabeyim hapiste babanızla aynı koğuştaki kalmış.

Babamın ismini duyduğumda tüylerim diken diken oldu.

– "Nerede ağabeyiniz? Yaşıyor mu?" demişim.

– Evet yaşıyor. Fakat şu anda hastanede, durumu pekiyi değil. Doktorlar sayılı gününün kaldığını söylüyorlar. Eğer mümkünse, ağabeyiniz Cengiz Aytmatov'la görüşmek istiyor. Ama gazetelerden o kişinin şu anda Amerika'da olduğunu okuyunca, sizi arıyordum.

Kadınla birlikte hastaneye gittim. Hastaların dinlenme saatine denk gelmişiz. Hastanın kardeşi olan hanım, nöbetçi hemşireden izin alarak içeri girdi. Abisinin kolundan tutarak koridora çıktılar.

Hastanın sabırlı birisi olduğu yüzünden okunuyordu. Ama hastalık iyice yıpratmış olacak ki, nefes alıp vermekte zorlanıyordu. Selâmlaşıp hal hatır sorduktan sonra adam yüzüme incelercesine baktı ve hüngür hüngür ağlamaya başladı.

– “Siman Törekul’u andırıyor... Artık ölsem de razıyım. Allah bana yardım etti” dedi ve duraksadı. Kendisinin Tanrıverdi Alapayev olduğunu söyleyen aksakal, konuşmaya başladı.

– Komsomol Kuruluşunda çalışıyordum. Ağabeyim Uzakbay “Akjar” kolhozunun idarecisiydi. İdarede olanların çoğu, olur olmaz bahaneyle, “halk düşmanı” diye adlandırılıp hapse atılıyordu. Sıra ağabeyime de geldi. Kaşla göz arasında ağabeyimi tutuklayıp götürdüler. Tabii çok geçmeden aynı olayı ben de yaşadım.

– “Ağabeyin “halk düşmanı”. Kimlerle irtibatı vardı? Ne gibi zararlı davranışlarda bulundu? Nasıl bir şeyin propagandasını yapıyordu? Söyle, yoksa bu günlerini arayacak duruma düşersin”, deyip her gün sorguya çekiyor; yüz göz ayırt etmeden dövüyor, tekmeliyorlardı.

İnadım tuttu. Sesimi çıkarmadım. Bir gün sorgu yargıcı, tavırlarımdan tepesi atmış olsa gerek, silahının namlusuyla, olanca kuvvetiyle ağzıma vurdu. Dişlerimin neredeyse yarısı dökülmüş ve bayılmışım.

Aradan ne kadar süre geçtiğini bilemiyorum. Ayıldığımda kendimi koğuşun taş döşemelerinde buldum. Etrafıma bakındım. Her günkü dayaktan yüzü gözü şişmiş, perişan halde altı yedi kişi vardı. Köşede bir tane demir karyola duruyordu. Başucumda oturan adam, yüzümden, dudaklarımdan akan kanı siliyordu. Merhametli birisi olduğu gözlerinden belliydi.

“Kalk, canım, benim yerime yat”, deyip kalkmama yardım eden adam beni karyolaya yatırdı. Cezalılar, koğuştaki tek karyolaya sırayla yatıp dinleniyorlarmış. O gün sıra o adamınmış. Taş döşeme o kadar soğuktu ki, soğuk iliklerine kadar işliyordu. Diğerlerinden çıt çıkmadı. Hatta birbirlerine bir kelime etmekten bile korkuyorlar gibiydi.

Ertesi gün iyice tanış olduk. Bana yardım eden kişinin adı Törekul Aytmatovmuş. Talas’tan geldiğimi duyunca çok heyecanlandı. Gittikçe daha çok yakınlaşıp ağabey- kardeş gibi olduk. Durumumun teferruatını öğrenince;

“Senin herhangi bir suçun yok. Hem gençsin. Sadece ağabeyinden dolayı buradasın. Yargıçlar seni suçlu çıkarmak için bin dereden su getirirler. Çok dikkatli ol, kimseye ihanet etme, cesaretini ve metanetini korudukça işin kolaylaşacaktır. Eninde sonunda serbest bırakılırsın. Fakat bizim durumumuz farklı... Beklenmedik bir anda idama götürebilirler”, deyip derin bir of çekti.

Törekul, hapisteki yastığının beyazımsı kılıfından küçük bir el torbası dikmişmiş kendisine. Beyazımsı dediğim sadece sözde, torba o kadar kirlenmiş ki siyaha çalan gri renkteydi. Torbaya, Cengiz ve İlgiz diye iki oğlunun ismini işlemiş. Yanına bir de Talaş diye yazmak istemiş ancak, ipi bitmiş, son “s” harfini yazamamış. “Tala” yazısı net okunuyordu. Kendisinin ferasetli, bilgili, tertemiz; aynı zamanda çok zevkli olduğu her halinden belliydi. El torbasında her zaman bez parçasına sarılmış sabun, tarak ve diş fırçası bulundururdu.

Bir gece yanıımızdakilere işittirmeden kulağıma fısıldadı:

Benim günüm yaklaştı. 58. maddeye göre ceza kesmişler. “Halk Düşmanı” olarak mektup yazmam ve dışarıdan herhangi bir haber almam yasaklandı. Senden ahretlik bir isteğim var. Şu hapisten kurtulursan Şeker’e git, hanımım, çocuklarımla görüş. Ben “Halk Düşmanı” filan değilim. Bunun bir iftira olduğunu anlat onlara. “Halk Düşmanının akrabası diye ağabeylerimi, kardeşlerimi de tutuklayacaklarından korkuyorum. Ço-

cuklarımın en büyüğü Cengiz hayatta. Zorluk, insanın insana üstünlüğü nedir bilmeden büyüyordu. Tabiatı çok hassas idi. Moskova'dayken bir gün avluda iki kişinin dövüştüğünü görmüş. Taşı sıkça suyunu çıkaran bir delikanlının yaşlı bir adamı dövmüş. Bu olaya şahit olan oğlum, koşarak eve gelmişti. Hüngür hüngür ağlıyor, korkunç bir şey... "Hiç acımadı" deyip bir süre kendine gelememişti. Cengizle baş başa oturup konuşursan memnun olurum. Cesaret aşıla ona, hayatta karşısına çıkabilecek zorluklara karşı dirençli olmasını öğret. Benim "vatan haini" olmadığımı açıkla. Eğer dönemezsem benim için canını seve seve feda edeceğinden emin olduğum annesi Nağima'ya, kardeşlerine sahip çıkması gerektiğini söyle. Kardeşiyle ikisinin ismini üzerine yazdığım şu torbayı benden hatıra olarak götürürsün. Şu ricamı unutma, eğer beni öldürmeyip Moldavanovka hapishanesine götürecek olurlarsa senden polis vasıtasıyla sabunu isteteceğim. Oral tarafına sürgün ederlerse dış fırçamı göndermeni söylerim Hadi hoşçakal. Hayatta görüşmek nasip olmazsa ahrette inşallah kavuşuruz...

Ben gözyaşlarımı tutamayıp talebini yerine getireceğime söz vermiştim. Sonra Törekul'u götürdüler. İki gün sonra "Aytmatov'un herhangi bir eşyası kaldı mı burada?" diye cılız bir polis geldi. Bir kötülüğü hisseder gibi oldum. Cesaretimi toplayarak ona Törekul'un ne durumda olduğunu sordum. Polis işaret parmağını yukarıya kaldırarak, "Şu anda ruhu cennette uçuyordur" deyip sırtıttı. Dizlerim tutmuyordu. Polise Törekul'un şapkasıyla kazağını verdim. Torbasını, tırağını çocuklarına emanet ederim diye sakladım.

Aradan çok geçmemişti ki bana halk düşmanının kardeşi bahanesiyle on yıl hapis cezası verildi. Sverdlovsk'a sürüldüm. Allah şahittir ki, on sene boyunca, üzerinde Cengiz ile İlgiz'in ismi yazılı olan Törekul'un emanet torbasını tırağıyla birlikte montumun iç cebinden çıkarmadan muhafaza ettim. Büyük oğluna kendi elimle takdim ederim diye hep hayal kurdum. Bazen Cengiz'in 20 yaşındaki delikanlı olduğunu düşünür, kaşını

gözünü Törekul'a benzeterek onu gözümün önüme getirirdim.

Fakat hani "insanın kafası Allahın topu" [Allahın dediği olur manasında (Ç.N.)] derler ya, kaderim hiç de düşündüğüm gibi olmadı. 10 sene sonra hapis cezası bitti ama memlekete dönmeme izin verilmedi. Sibiry'a'nın ta öbür ucundaki bir köye sürgün ettiler. Bu sefer hapis değil, orada çalışacak, serbest yaşayacaktım. Alinyazım demekten başka çarem yok, orada bir Tatar kızıyla evlendim. Memlekete gitmeme izin çıkmayınca ümidim mi kesildi, yoksa bir akşam arkadaşımın evinde içtiğim samogon içkisinin tesiri mi, ne olduysa işe şeytan karıştı. Eski montumu, cebindeki Törekul'un emanetiyle birlikte nehre atmışım. Bu yaptığım Allah'ın da, babanın ruhunun da hoşuna gitmezdi. O gün, ahırda atı nallarken hayvan bir tekme attı. Bayılarak düştüm. Allah'ın cezası olacak ki, iki kaburga kemiğim kırılmış, akciğerimin bir tarafı tamamen ezilmişti. O gün bugündür sakatım. Aylarca, yıllarca hastanelerde yattım. Bu hastalık ecelin eşiğine kadar getirdi beni. En sonunda memlekete dönmeme izin verildi. (Bundan dolayı Kruşçev'e teşekkür ederim.) Vakit geçirmeden iş yerimdeki hesabımı kapattım ve hanımımla birlikte hasreti içimde düğümlenen Talas'ıma geldim. Akrabaya, konu komşuya kavuştum. Kendime gelince sağdan soldan Törekul'un çocuklarını soruşturdum. Frunze'ye taşındığınızı öğrendim. Derken hastalığım ağırlaşmaya başladı. Sık sık yatağa düşüyordum, nefes almam iyice zorlaşıyordu. Kendi problemlerimle uğraşırken aradan bunca zaman geçmiş. Geçmişteki olaylar zihnimin derinliklerine gömüldü. Günlerden bir gün eski yaranın tekrar açılacağını hiç düşünmemiştim. Hastanedeydim. Yan tarafımdaki yatakta kalan delikanlı sabah akşam elindeki kitabı bırakmıyordu. Okudukça sanki büyüleniyordu. Bir ara, delikanlı doktorun yanına çıktığında, merakımı yenemeyerek okuduğu kitaba baktım. Bir de ne göreyim? Cengiz Aytmatov'un "Samanyolu" adlı eserler dizisi imiş [Toprak Ana]. Okumaya başladım.

İlk sayfada "Baba, ben senin anına heykel dikemem. Kab-

rinin nerede olduğunu da bilmiyorum. Bu çalışmamı, Törekul Aytmatov, sana armağan ediyorum. Aziz Anam, bizi sen büyüttün, her türlü zahmete katlandın. Sana uzun ömürler diliyor, bu çalışmamı Nağima Aytmatova, sana da hediye ediyorum” satırlarını okudum.

Kapaktaki Cengiz’in babasını hatırlatan fotoğrafı gözüme iliştiğinde Frunze hapishanesinin dar koğuşundaki kederli Törekul siması, onun en son emaneti, üzerine iki yavrusunun adı yazılan kirli torba, Sibirya ormanları, film şeridi gibi gözümün önünde canlanıverdi.

– “Canım yavrumun, Törekul’umun yavrusunun eseriymiş bu meğer”, deyip kitabı bağrıma bastım, ağladıkça ağladım.

O anda kendimden öyle nefret ettim ki. Darda kaldığımda yardımını esirgemeyip bana güvenen insanın ahiretlik isteğini yerine getiremediğimi düşündükçe, başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Her şeyi teferruatıyla anlatarak Cengiz’e mektup yollamak, torbayı nehre attığım için, daha doğrusu acizliğim için ayaklarına kapanarak özür dileyecektim. Birkaç kere buna yeltenmememe rağmen, cesaretimi toplayamadım.

Geçenlerde, doktorumun kız kardeşimle konuşmasına kulak misafiri oldum. En fazla bir ay ömrüm kaldığını söylüyordu. Bu lafı duydum duyalı uykum kaçtı. Öbür dünyaya, Törekul’un üzerimdeki hakkıyla nasıl gideceğim? Ahirette kavuşursak, “Tanrıverdi, erkek değil misin sen, imkânların elverdiği takdirde neden hiç olmazsa çocuklarımdan birine selamımı iletmedin?” derse ona ne cevap vereceğim; ne yüzle onun karşısına çıkacağım” diye düşündüm. Sonra kız kardeşime rica ettim, dedim ki: “Eğer bu dünyadan gönlümün rahat gitmesini istersen, ne yapıp edip beni Törekul’un çocuklarından birisiyle görüştür. Yalvarayım yakarayım, ayaklarına kapanarak özür dileyeyim”. Allah duamı kabul etmiş... Hasta amca, “Yavrum, tüm Törekul ailesi adına sen beni affet, ne olursun affet”, deyip çocuk gibi ağlamaya başladı.

“Amca üzülmene gerek yok. Sizin suçunuz değil ki. Kas-ten yapmadığınız malum. Zulmün köküne kadar işlemiş oldu-ğu, lanet olası o devrin hatasıdır bu” diye ihtiyarı teselli etmeye çalıştım. Canım babacığımın en son dakikalarının şahidi, gö-zümün önünde zar zor nefes alarak hayatının en son anlarını yaşamakta olan zavallı ihtiyarı kucaklamıştım, göz yaşlarım durmak bilmiyordu.

Aytmatov: Evet, babamızın Tanrıverdi Alapayev’la 1938 yı-lında yolladığı selam, 1975’de bize ulaştı. Annemizin vefatı üze-rinden dört sene geçtikten sonra yani.

Şahanov: 1938 yılının çok soğuk bir sonbahar günü, şimdi-ki Bişkek’in dağlık tarafında yerleşen Çontaş’ta İç İşleri Halk Komiserliği Dinlenme Tesislerinin yanında, kimliği belirsiz birileri birkaç arabayla bir grup insanı getirmiş, gizlice öldüre-rek önceden hazırladıkları çukurlara gömmüşler. Olaylara, o zaman tesislerin koruma görevlisi olarak çalışan Abılkan Ku-duraliyev isminde bir aksakal uzaktan tanık olmuş. Sonradan da ihtiyar uzun yıllar boyunca oraya gider, ölenlerin ruhuna Kuran okuyup dua edermiş. Abılkan Aksakalın Bübüra adında, 1928 doğumlu, yani sizin yaşıtınız olan bir kızı varmış. Aksakal Bübüra’ya, “Bak kızım, burada pek çok kişi gömülüdür. Devir düzelirse yetkili kimselere söylersin. Sakın şimdilik kimseye tek kelime söyleme” diye tembihlemiş. Kırgızistan demokrasi yo-luyla bağımsızlığını kazandığı sırada Bübüra Apay babasından duyduklarını kâğıda geçirerek, Güvenlik Komitesine mektup olarak göndermiş. Komitenin bölüm başkanı olarak çalışan Bo-lat Abdurahmanov adlı genç, beraber çalıştığı makam ve rütbe düşkünü bazı kimselerin itirazlarına rağmen, kazı operasyon-larını organize etmiş. Ve orada 137 kişinin gömülü olduğu belli olmuş. Kazı esnasında, kurumuş kemikler arasından sizin ba-banız Törekul Aytmatov’u kurşuna dizme emrinin yazıldığı üç sayfalık yazı bulunmuş. Arşivlerin aranması sonucu burada si-zin babanızla birlikte Kırgızların Jusip Abdurrahmanov, Kasım Tınıstanov, Erkinbek Esenamanov, İmanali Aydarbekov, Ba-

yalı İsakeyev, Asanbay Jamansariyev, Osmankul Aliyev, Sıdık Çonbaşev gibi zirve şahsiyetlerinin defnedildiği ortaya çıkmış. Kara günlerin hatırası olan bu medfene “Ata Beyit” [Ata Mezarlığı (Ç.N.)] adı verilip, suçsuz oldukları halde “Halk Düşmanı” veya “Vatan Haini” olarak hüküm giyen merhumların kemiklerini (naaşlarını) tekrar defin merasimine Cumhurbaşkanı Askar Akayev katılmış, siz de ta Lüksemburg’tan özellikle gelip iştirak etmiş, bir konuşma yapmıştınız. Orada bulunanların söylediklerine göre herkes çok heyecanlanmış, çok ağlamışlar. Kırgızistan’da 1995 yılından itibaren 25 Kasım, Cumhurbaşkanı’nın özel emriyle “Suçsuz Sürgünleri Anma Günü” olarak ilan edildi. Merasime ikimiz birlikte gitmiştik. O kadar kalabalıktı ki, iğne atsan yere düşmezdi. Bizi ilk karşılayanlar, kız kardeşleriniz Lüsyia ile Roza oldu. Ellerinde çelenk, ağlamaktan gözleri şişmişlerdi. Düğün yanda gençler -büyük ihtimalle üniversite öğrencileriydi- gençliğin tam zirvesi olan 35 yaşındaki simsiyah gür saçlı, gözleri ışık saçan, düşünceli düşünceli kalabalığa bakan Törekul Aytmatov’un, bembeyaz saçlı, hayatın her türlü zorluğunu aşarak tüm dünyada meşhur olan oğlu sizden çok genç gösteren büyük fotoğrafını tutmuşlardı. Her hallerinden, onunla iftihar ettikleri belliydi.

Aytmatov: Aradan 53 sene geçtikten sonra, 137 kişinin kurumuş kemikleri arasından babama idam cezası verildiğine dair belgenin bulunmasıyla, gönlüm allak bullak oldu. Değil insan kemiği, çeliği bile çürüten yarım asırdan fazla zaman aralığında babamın cebindeki üç sayfalık evrakın hiçbir zarara uğramaması, şaşılacak şeydi doğrusu, Muhtar kardeşim! Allah var, adalet geç de olsa yerini buldu. Fakat geçmişte kalan uykusuz geceleri, maruz kaldığımız hakaretleri ve zulmün karşısında elimiz kolumuz bağlı zavallı durumumuzu Allah insana değil, hayvana bile göstermesin diyorum.

Şahanov: Şike, müsaadenizle konuşmamızı yine kardeşiniz Roza’nın anlattıklarıyla devam ettirsek:

“Anamız vefatına kadar Cengiz’le birlikte yaşıadı. Çocuklarının en büyüğü olmasından ziyade, onunla manevi ortak yönleri çoktu. Annem Cengiz’in her eserini, hatta makale ve röportajlarına varıncaya kadar hazmederek okuyordu. Anam Sovyet edebiyatına, dünya edebiyatına oldukça aşınaydı.

Cengiz’in edebiyat alanında Lenin Ödülünü almasıyla sadece Kırgızlar değil, Sovyetler Birliği’ndeki diğer milletler de, özellikle Orta Asya ve Kazakistan halkı, gurur duydu. Zira bu ödöl o yıllarda Sovyetler Birliği genelinde ünlü olmanın ifadesiydi. Ona sahip olan kimse klasik edebiyatın yaşayan temsilcisi sayılırdı. Cengiz’den önce, o zamanın şartlarına göre paha biçilmez değerde olan bu ödüle Orta Asya ve Kazakistan genelinde bir tek şahıs, Muhtar Awezov, layık görölmüştü.

Cengiz’in ödöl aldığı gün, Aytmatovlar sülalesinin değeri bir anda yükseliverdi. Sovyetler Birliği dahilindeki her ülkenin en gözde gazeteleri bu olayı manşet yapmakla kalmamış, bir-iki sayfayı tamamen Cengiz’e ayırmışlardı. Telgraf sağanağına tutulmuştukadeta. Bu zamana kadar bu dünyada yaşadığımızdan haberi olmayan çeşitli parti ve hükümet yetkilileri kimisi telefonla, kimisi de bizzat gelerek tebrik ediyorlardı. Sokakta, dükkanda, markette ve çeşitli kültür merkezlerinde millet Cengiz’in ödölünden gururla bahsediyor; birbirini kutluyorlardı. Tam o sırada, aksilik bu ya, annem hastanedeydi. Oş pazarına gidip anneme meyve almak için otobüse bindim. Otobüste elinde torbası, 50 yaşlarında bir amca, yanında oturan delikanlıya; “İşte, Kırgız halkı ulu şahsiyetler doğurabilecek bir millet olduğunu Cengiz’le bir kere daha ispatladı” diyor, sevincini paylaşıyordu. Bunları duyunca sevinç ve heyecandan ben de coşuyor, ağlamamak için kendimi zor tutuyordum. Daha dün herkesin gözüne batan vatan haininin çocukları değil miydik? Ya Kerim Allah, bizim de yüzümüzün güleceğı varmış! Babamın Cengiz ve İlgizle birlikte çekildiğı resmi annem hep beraberinde, el çantasında taşırdı. Bu sefer o resmi hastanede yastığının yanına koymuş.

Moskova'dan gelmekte olan Cengiz'i karşılamaya idareciler, akrabalar ve birçok dostu gitti. Karşılayanlar arasında eşim Esenbek de vardı. Ben hastanede annemin yanında kaldım. Cengiz, evine gitmeden önce annemi ziyaret etmeye geldi. Annem yerinden zar zor kalkarak (ayakları çok şişmişti) Cengiz'i kucaklarken çok ağlamıştı. Fakat annemin o andaki gözyaşları -dağdan binbir güçlkle taşları delerek çıkan kaynak suyu gibi- sevinçten boşalıyordu. Çeyrek asırdan fazla eziyet ve hakaretle geçirdiği günlerin, uykusuz geçirdiği nice gecelerin semeresiydi bu. Annem ağır ağır nefes aldı. Cengiz'in itibarının yükselmesini, babamız Törekul'un ruhunun zaferi olarak kabul etti."

Aytmatov: Evet, anamız için o gün özel bir gündü.

Şahanov: Herhalde çok heyecanlandınız. Neyse, konumuzu değiştirelim. Şeker Köyüne gittiğimizde yanınıza Omarbay Navbekov, Devletbek Şadıbekov gibi kardeşlerinizi ve iki sınıf arkadaşınızı alarak Rusya Televizyonunun Kırgızistan muhabiri Vladimir Fiyodorov'la röportaj için Kürkirew Nehrinin kenarına gittiğimizi hatırlıyor musunuz? Dağın zirvesinden aşağıya doğru gürül gürül akan nehir, hafif esen rüzgâr ve yemyeşil doğanın insan ruhunu tesir altında bırakmaması mümkün değildi. Etrafı seyrederken yanıma gelerek:

– "Ta oralarda, Manas Zirvesine yaklaşan küçük bir bulut parçasını görüyor musun? 10-15 dakika sonra havada sükûnetten eser kalmayacak", dediniz.

İlk başta ben, "Şiken herhalde şaka yapıyordur, küçük bir bulut nasıl olur da şu güzel havayı bozabilir?" diye düşünmüştüm. Birkaç dakika içinde rüzgâr esmeye ve bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı. Kaşla göz arasında ne yapacağımızı şaşırmıştık. O zaman da, doğup büyüdüğünüz mekânın her detayından haberdar olduğunuzu anlamıştım.

Şike, Kazak toprağında geçirdiğiniz öğrencilik yıllarınızla ilgili bir hikâyeyi hatırlıyorum.

1995 yılında Bişkek'te gerçekleşen üç kardeş ülke Başbakanlarının (Akejan Kajıgeldin/Kazakistan, Abduhaşım Mutalov/Özbekistan, Apaş Jumagulov/Kırgızistan) toplantısı sona ermişti. Hükümet yetkilileri, idareciler ve her türlü sahanın ileri gelenleri enerji, gaz üretimi ve sağlık alanlarında ortaklaşa çalışmayı önermişlerdi. Toplantı sonunda misafirleri Kırgızistan'daki Kazakistan Büyükelçiliğine yemeğe davet ettim. Üçü de davete memnuniyetle icabet ettiler. Büyükelçiliğe gelirken arabadan sizi aramış; "Üç kardeş her gün bir araya gelemiyor. O yüzden hükümeti yöneten kardeşlerinize birlikte bizim misafirimiz olsanız" demiştim.

Sofra başında hemen samimi ve sıcak bir hava oluşmuştu. Siz serbest piyasadan, Türk halklarının dostluğu, medeniyet ve sanat konularındaki derin görüşlerinizi aktardınız.

Bir ara boz eşek hikâyesini anlatmaya başlamıştınız. Tam o sırada Almatı'dan Dış İşleri Bakanı Kasımcömert Tokayev'den telefon gelmiş, ben kalkmak zorunda kalmıştım. Böylece herkesin katıla katıla güldüğü boz eşek hikâyesini sonuna kadar dinleyememiştim. Şimdi sizden tekrar o hikâyeyi anlatmanızı rica etsem...

Aytmatov: Anlatayım. Jambıl şehrindeki Veteriner Yüksek Okulunu kazandığım yıllardı. Her gün teorik ve pratik dersler görüyorduk. "Atçılık Bilimi", "Koyunculuk Bilimi"nden sonra -diğer hayvanlar tükenmiş gibi- eşiği incelemeye başladık. İlk başta "Eşek dediğin de nedir, bunu da hayvandan sayarak önemle üzerinde durmak, ders alarak okutmak kimin aklının kârı acaba?" deyip hafife almıştık. Sonradan anladık ki mesele bizim düşündüğümüzden çok farklı. İki kulağı aşağıya sarkıp anıranın hepsine eşek demekle iş bitmiyormuş. Onların da köküne, çeşidine, rengine göre bir sürü özellikleri olduğunu anladık. Hocamız Rustu. Rus-Alman Savaşı yıllarında Leningrad Muhasarasından sonra Kazakistan'a göç eden Profesör işinin uzmanı, sert bir adamdı. Okulun özel ahırında eşek olmadığından dolayı

uygulamalı ders yapmak için bizi Jambıl'daki "Atşabar" pazarına götürüyordu. Şehre yakın köylerden, Kırgızistan'ın Talas'ından hayvan satmak için hafta sonları çok kişi gelirdi buraya. Satıcı ile alıcıya yaranmaya çalışan araçlar da çok olurdu.

Bir gün pazarın tam ortasında kazığa bağlanmış bir boz eşeğin yanında durduk.

"Aytmatov, bu gördüğümüz eşek hangi cinstendir? Anlat bakalım!" dedi Profesör öğrencilerin içinde bana dönerek.

– "Bu hayvan ilk defa Afrika ve Asya kıtalarında görülmüştür. Şimdi ise Suriye'de, Keşmir'de, Tibet'te, Türkmenistan'da, Özbekistan'da, Kazakistan ve Kırgızistan'da, Moğolistan'da çok var. Genelde evcilleştirilerek binek olarak kullanılıyor. Eşeklerin diğer hayvanlara göre kulakları çok uzun, dizlerine kadar ince kuyrukları olur. Hamilelik dönemi 12 aydır" diye anlatıyordum. O anda eşeğin sahibiyle göz göze gelmeyeyim mi? Köydeki Dosalı Eniştem ile Karakız Halamın komşusu, eşeği tarif etmekte olan bana bakıyor. Şaşkınlığı gözünden okunuyordu. Utancım-dan kıpkırmızı oldum. Yerin deliği olsa girecektim. Sesim kısıldı. Kekelemeye başladım. Hocamın umurunda değil tabii;

– "Aytmatov, niye durakladın? Hadi devam et. Boz eşeğin diğer eşeklerden daha ne gibi farklılıkları var?" diye peşi sıra soru soruyor. O kadar sıkıldım ki, bir anda sıırıslıklam terledim.

Eşeğin sahibi ihtiyar, Şeker'e gider gitmez;

– "Eyvah Törekul'un oğlu Jambıl'da eşek üzerine eğitim görüyormuş. Gözlerimle gördüm. Hocasıyla birlikte, pazarda kazığa bağlı olan eşeğimin sülalesini, neyi var neyi yoksa hepsini saydı. Çocuğun anlattıklarından sadece ben değil, eşeğim bile memnun kaldı" diye herkese anlatmış.

1940'ların sonlarında köyde savcılık, yargıçlık ve polislik tutulurdu.

*Militsiya [polis] beyin olsun,
İndiiskiy [Hint] çayın olsun*

ikilemesi de o yılların eseri.

– Allah izin verirse- benim büyüyünce halkın değer verdiği, itibarlı bir meslek sahibi olmamı, yüksek mevkie gelmemi ümit ederek; dışarıda okuduğum için hemşehrilerim arasında gurur duyarak, her geldiğimde birkaç kuruşunu, peynirini, yağını vererek okumamı destekleyen eniştem ile halam, eşek sahibinin lafını iştince şaşkına dönmüşler.

Aradan çok geçmemişti. Tatile geldim. Karakız Halam:

– “Konu komşu senin eşekleri incelediğini, onun üzerine tahsil görmekte olduğunu söylüyorlar. Dedikleri gerçek ise nedir bu yaptığın? Okuyacak başka şey bulamadın mı? Öğrenmek istediğin eşek ise, köyde ondan çok ne var?” deyip memnuniyetsizliğini dile getirdi. Benim belli bir makam sahibi olmamı hayal ederek duayla günlerini geçiren halam ile enişteme vaziyeti nasıl açıklayacağımı şaşırdığımı, sıkıldığımı hâlâ unutamıyorum.

İşte bu olay da köy akademisinin masumiyet ve saflık bölümüne dahil edilecek bir parçadır.

Şahanov: Bir ara Seydali Bekmanbetov isimli arkadaşımızla birlikte bizim eve gelmiştiniz. Çok güzel bir yaz günüydü. Tam kıvamında olan kımızı kana kana içmiş, geçmişteki olaylardan bahsederek bir süre muhabbete koyulmuşunuz.

Aytmatov: Savaş yıllarında eli silah tutan herkes savaş meydanındaydı ya. İhtiyar, hasta, dul ve çoluk çocuktan oluşan köylerin asıl dayanağı 13-14 yaşlarında olan bizlerdik. Baskarma [Köy Muhtarı (Ç.N.)] kolhozun işlerini yapacak kimse olmadığı için çocukları okuldan alır, her türlü işi yaptırırdı. Benim Şeker, Arşagul köyleri muhtarlıklarında sekreterlik, Seydali'nin de okul müdürlüğü yaptığı o yıllardı işte. Az çok mürekkep yalayanlar, matematikte dört işlemi doğru dürüst bilmeyenler öğretmen olmuşlardı.

Şahanov: Sonraki görüştüğümüzde Seydali Ağa sizin hakkınızda uzun uzadıya şunları anlatmıştı:

“Okulda diğer arkadaşlarımıza göre çalışkanlıklarıyla bilinen Cengiz ile ikimiz, sorumluluğu ağır işleri yüklenmemize rağmen yaz aylarında ekin biçmekten, harman işlerinden, ark (kanal) kazmaktan veya öküz arabası sürmekten geri kalmazdık. Sınıf arkadaşlarımız Toktasın, Bayızbek ve Alımbek ile beşimiz hep beraberdik. Sabahın ilk nuruyla yataktan kalkar kalkmaz, birimiz orağı, ikincimiz kazmayı, diğerimiz de küreği alır, akşam geç saatlere kadar belimizi doğrultmadan çalışırdık. Ne kadar zorluk çeksek de annelerimizin, “Babalarınız sağ salim dönerse bu zorlukları hemen unutursunuz” sözleriyle teselli ederdik kendimizi.

Günlerden bir gün, Baskarma, Cengiz ile ikimizi Maymak istasyonuna buğday taşımakla görevlendirdi. Arabaya yüklenen çuvallar dolusu buğdayı istasyona götürene kadar çok yoruluyorduk. Arabayı çeken öküz sürekli kamçı vurmazsan adımını atmıyordu. Tam önden vuran güneşin sıcağından korunmak için yüzümüzü gözümüzü elimizle gölgeleyerek Zagotzernoya [tahıl toplama yeri (Ç.N)] gelene dek ikindi oluyordu. Zagotzerno’nun idarecisi, Naumenko isminde bir Rustu. Çok babacan, ahlaklı birisiydi. Arabayla yorgun argın gelmekte olan bizi görür görmez gülümserdi. Rusçası çok güzel olan Cengiz onunla içli dışlı olurdu. Sayesinde işimizi de çabuk bitirirdik. Cengiz benden daha kuvvetli, iri yarı bir yapıya sahipti. Kocaman çuvalı omzuna alarak merdivenlerden hiç zorlanmadan yukarı çıktığı zaman, özenle bakakalırdım. Çoğunlukla oradakiler çuvalı, sürükleye sürükleye yığılmış buğdayın üstüne konan kalasların üzerinden çıkarırdı. İşlerimizi gereği gibi yaptıktan sonra tekrar köyün yoluna koyuluyorduk. Dönüşte tembel öküzler de hız alıyorlardı. Boş arabayı taşlı yollarda tangur tungur sürerek koşardık.

Uzun yolda, evden beraberimizde getirdiğimiz bulamaçla ekmeği yedikten sonra biraz daha keyiflenir; birlikte türkü söylerdik. Cengiz’in yanında hemen hemen her zaman Rus klasik edebiyatçılarının eserleri bulunurdu. Bazen, okuduklarından

ilginç olayları bana da anlatırdı. Babasına, annesine, öğretmenlerine, kızlara ithaf ettiği şiirleri de çoktu. Bir ara ben de ona sevdiğim kız için bir şiir yazdırmıştım.

Yanılmıyorsam, 1944 yılında Cengiz'in iş yerine gittim. Geldiğimde tek başınaymış. Beni görünce çok sevindi.

“Seydali, İlçe merkezi Kirov’a gidip borç parasını yatırmam gerekiyordu. Yol uzun, hem bunca parayla tek başıma çıkmak da tehlikeli. Birlikte bu işi halletmeye ne dersin? Öküz arabası da hazır” dedi.

Okuldaki başımı aşkın işimi bırakıp dostumun aziz hatırı için ilçeye gitmeyi kabul ettim. Ertesi gün öğle saatlerinde aradığımız yeri sora sora zor bulduk. Önce hayvanlara su verip, sonra beraberimizde getirdiğimiz mısır unundan yapılmış ekmeğimizi yiyip kendimize gelelim dedik. Böyle otururken yanımıza orta boylu, geniş omuzlu, siyah bıyıklı bir adam geldi ve bize:

– “Çocuklar burada ne yapıyorsunuz?” diye sordu.

Biz durumumuzu anlattık.

– “Kimin oğlusun, yavrum?” deyip Cengiz’e baktı adam.

– “Törekul Aytmatov’un” der demez, adamcağız;

– “Hay Allah, altının parçasıyım desene” deyip Cengiz’e sarılarak yanaklarından öptü; “Benim adım Kojamkul. İlçe Tasarruf Bankası Müdürüyüm. Benim buralara gelmemde Törekul Ağa’nın çok yardımı olmuştu. Bana yaptığı iyiliği hayatta unutmam” dedi. Kojamkul Ağa çoluk çocuğuyla Tasarruf Bankası binasının bir odasında oturuyormuş. İkimizi hemen evine götürdü. Evinin başköşesine oturarak yiyecek adına ne varsa önümüze serdi. Sonra getirdiğimiz istikraz parasını sayarak aldı ve makbuzunu elimize verdi. Ertesi gün bizi uğurlarken;

– “Giyecek bir şeyler alırsın, şu anda elimden gelen bu kadar”, deyip bir tomar parayı Cengiz’in cebine koydu.

Sonbahar gelince Cengiz’le beraber Jambıl şehrine gittik. Tabii Kojamkul ağanın verdiği cepteki parayı harcayana kadar duracağımız yok. “Atşabar” pazarını dolaşıp en sonunda iki asker gömleği, iki pantolon, alnında parlayan yıldızlı iki kalpak ve deri kemer aldık. Tenha bir yere gelince üstümüzü değiştirip ikimiz de küçük kızıl askerler olduk çıktık...

Gençliğinizle alakalı bir olayı daha biliyorum. Ziraat Üniversitesinde sizden iki sınıf aşağıda okuyan Musa Kasımov’la beklenmedik bir yerde tanışmıştık. Kendisi çok konuşkan biriymiş. Sizin Kırgız Hayvancılık İlmi Araştırma Enstitüsünün çiftliğinde başbaytar olarak çalıştığınız gençlik yıllarınızdan bahsetmişti.

Aytmatov: 1956’nın Ekiminde Gorki Enstitüsünün edebiyat uzmanlığı kursuna gittiğimde görevimi Musa’ya devretmişim.

Şahanov: Burada ilginç bir şey daha var. Musa bey o zaman sizin masanızın çekmecesinden Rusça yazılmış olan iki İlmî çalışmanızı bulmuş. Birisi daktiloyle yazılmış, diğeri de el yazması makaleleriniz: Dostotoçno li triyoh kratnogo doyeniya (İnekleri Üç Kere Sağmak Yeterli mi?) ve Kukuruza v ratsiyone jivotnih (Hayvan Besini Olarak Mısır).

Gençliğinizde emek sarf ettiğiniz bu iki eseri Museken 40 seneden beri ailesinin en değerli yadigârı olarak muhafaza ediyormuş... “Şikemin bir işine yarar, olmazsa en azından bir bakar” diye geçenlerde bana bu makalelerinizin fotokopisini bırakmıştı.

Musa beyin sizinle ilgili anlattıklarına gelince:

– Şikem çiftliğe hayvanbilim uzmanı olarak gelir gelmez, büyük değişiklikler gerçekleştirdi. O zamana kadar kimsenin düşünemediği yenilikleri arka arkaya teklif ederek, devamlı söylediklerini pratiğe dökmenin peşinde koştu. 1950’lerin ortasında Kırgız topraklarında cins inekler hiç yoktu. Önce Leningrad’tan cins boğalar getirildi. Neticede hayvanlar cins-

leştirilerek, sütteki yağ miktarı artırıldı. Şikem atları cinsleştirmeye de çok önem vermişti. Kendisi de atı çok sever, hızlı koşan ata bindiği zaman hemen değişir, sevinçle coşardı. Atları, onların psikolojisini derinlemesine kavradığı Elveda Gülsarı romanından belli olmuyor mu zaten? Şikem edebiyata girmeseydi, şüphesiz hayvancılık sahasında meşhur bir ilim adamı olacaktı.

Aytmatov: Gıyabımda iyiliğimi isteyen, hem yakın birisi olduğu için böyle konuşmaları normaldir. Kimbilir ne olurdu? Kader dediğin çok esrarlı bir şey... Neyse artık seni konuşalım.

Dram yazarı Kaltay Muhammedcanov'la üçümüz Taşkent'e giderken yolda senin memleketin Ontüstik (Güney) Kazakistan vilayetine uğramıştık ya. Halk arasında "Müslümanların ikinci Mekke'si" denilen Türkistan'da bulunduk. Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarını ziyaret ettik. Şerik Seytcanov, Alimcan Kurtayev ve Kuanış Aytahanov isimli kardeşlerin bizi misafir etmişlerdi. O sırada, doğal olarak, Otrar'ın kahramanlığını anlatan birçok olayı aktarmışlardı. Ben önceden de senin ağzından Otırar, Arıstanbab ve Türkistan hakkında çok şey duymuştum. Zaten ikide bir Otrar hakkında, oranın kahramanlarını gözleriyle görmüşçesine sayarak anlattıkların neredeyse bir destan kadar tesirli oluyordu. Senin bu tavırlarından yola çıkarak, "Doğup büyüdüğün mekânın kıymetini bilen oğlansın sen" derdim içimden. Otırar hakkında yazdığın destandan da çok etkilendiğimi belirtmeliyim.

Şahanov: Şike, memleketimle aramda trajik bir bağlantı var. Rahmetli babam eski yazıyı çok iyi biliyordu. Arap harfleriyle yazılan kıssa ve destanları çok okuduğu, eskiye ait her şeyden haberdar oluşundan belliydi. Zamanında biraz mollalık (hocalık) da yapmıştır. Ne yazık ki o yıllarda;

"Fakir fukaranın tarafını tut,

Molla ve zenginleri koyun gibi kamçıyla güt" mısralarına konu olan siyaset çok kimseyi perişan etti. İşte bu siyaset yüzünden, babam kaşla göz arasında doğup büyüdüğü toprakları

birakıp Tölebiy İlçesinin Kaskasu Köyünde oturan kızı İzzet'in evinde barınmak zorunda kalmış. O zaman ben daha 40 günlük bebekmişim.

Ben dokuz yaşındayken babam vefat etti. Dokuz yaşıma kadar dizine oturtup Otırar savunmasında kahramanca savaşım canlarını kurban eden fedakâr atalarımız hakkında durmadan anlattıkları hafızama öyle işlemiş ki, hiç unutmadım. Yavrusunun doğduğu topraklardan kopmasıyla gönlünde oluşan eksikliği böylece gidermeyi mi düşünmüş, bilemem...

Bazen annem; "Çocuk senin anlattıklarını anlayabilir mi ki? Daha çok küçük" diye tereddüdünü dile getirirdi. Babam da buna karşılık; "Niye anlamasın ki?" Anlamazsa kendisi zorlanacak; kökünü derinlere salamayan ağacın ömrü kısa olur" derdi.

Sayırsız askeriyle tüm dünyayı emri altına almak isteyen Cengiz Han'ın kolu, Orta Asya'nın minareleri gökyüzüne dayanan şehirlerini 10-15 gün içerisinde teslim alıyordu. Karşılık vereni acımasızca at toynakları altında ezen zalim kuvvetin kahrından çekinen bazı şehir amirleri hiç direnmeden kapıları kendi elleriyle açmış, teslim olmuşlardı. Fakat Otırar altı ay boyunca düşmana karşı cesurca savaşmıştı.

Cengiz Han, "Otırar'da erkek adına tek kişi kalmasın!" diye emreder. Cesur ruh insanı Kayırhan ile doğduğu toprağa kök salmayan, Otrar'ın dış kapısını Cengiz Han'ın askerlerine açarak anayurduna ihanet eden gencin trajik akıbetini anlatan destan bana daima yol gösterici oldu. Bu hikâyeyi bana anlattığı için babamla, babamın vesilesiyle Otırar'la gurur duyuyorum. Zaman zaman hayale daldığımda, gözümün önünde, dokuz yaşımda beni dizine oturtup Otırar'ın kahramanlık destanını anlatan babam canlanıveriyor. Hislere hitap ederek eğitmek, bence eğitimde verimli bir yöntemdir.

Babamın ta çocukluğumdan aşıladığı terbiye ve ona karşı beslediğim derin sevgi ve saygı beni hayatım boyunca beni etkisi altına almıştır. Babamın hayati prensipleri, mutad adetleri

bile olduğu gibi bana geçmiştir. Küçük bir örnek vereyim: Rahmetli babam öğleden önce hiçbir zaman saçını kestirmezdi. Tabii sebebini bilemiyorum.

Ben de bu yaşma kadar bir kere dahi olsun, öğleden önce saçımı kestirmedim. Belki böyle yapmanın hiçbir anlamı da yoktur. Ama prensip prensiptir. Bu alışkanlığımın zararını da gördüm. Bir ara Amerika'ya bir sonraki gün öğle uçağına bineceğim kesinleştiği anda saçlarımı kestirmem gerektiğini hatırladım. Ne yazık ki gece olmuş, kuaförler kapanmıştı. Ertesi gün öğlene kadar müsait olmama rağmen çocukluğumdan alışkanlık edindiğim âdete aykırı davranmadım. Öylece yola çıktım.

Kısacası, babamı anayurdumun ve hiçbir zaman irtibatımı kesemeyeceğim doğduğum toprağın bir nevi kökü olarak görüyorum.

1992 yılında hemşehrilerimizin yoğun istekleri üzerine, Otırar'da eserlerimi konu alan özel bir program düzenlendi. Temmuzun sonu. Hava o kadar sıcaktı ki, neredeyse cehennem ateşi dersin. Merkezden 30 km. uzakta, ilçe sınırı sayılan ıssız bir yerde hemşehrilerim beni büyük bir coşkuyla karşıladılar. Babamı tanıyan ihtiyarlar, beyaz örtülü nineler beni sırayla kucaklıyorlar, hiç bırakmıyorlardı. Yerli ozanlar, şairler şiirlerini, jırlarını armağan ederken, bir taraftan da müzik çalınıyor oyunlar oynanıyordu. Orada beyaz ipeğe sarılıp altın iplikle süslenen Otırar toprağından yapılan sembolik kolyeyi boynuma takarken üç nine hep beraber; "Yavrum, nerede olursan ol, ata yurdunun toprağı sana güç kuvvet versin" diye dua ettiler.

Bulduğum her yerde, kendi halkımdan olsun, dış ülkelerden olsun, birçok hediye aldım. Şunu itiraf etmeliyim ki o gün bu gündür bana sunulan hediyelerin hiç birisi ata yurdunun toprağını içeren armağan kadar beni heyecanlandırmamıştır.

Aytmatov: Laf lafı açıyor. Eskiden dedelerimiz memleketten uzağı taşınacak olurlarsa, âdet gereğı beline ata yurdunun bir avuç toprağını bağlarmış. Gençleri savaşa uğurlarken hanı-

mı veya nişanlısı tandır ekmeğinin kenarından ısıırıp ona yedirir, gerisini hep saklarmış. Niyeti: “Atayurdun ekmeği çeksin de sağ salim dönsün”

Şahanov: Şike, burada tarihî hafızayla alakalı beni utandıran bir olayı anlatayım. Benim Sergey Tereşenko adında bir hemşehrim var. Kendisi Rus, fakat Kazakça özlü sözlerle konuşmaya başladığında bazı Kazakları bile geride bırakır. O, birkaç yıl Komsomolda, Çimkent vilayeti parti komitesinde başkan olmuştu. Sonradan Kırgızistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun Başkanlığını da yaptı.

Sergey’in babası Tülkibas ilçesinin büyük bir sovhozunda uzun yıllar idarecilik yapmış, “Sosyalist Emek Kahramanı” ödülünü [Sovyetler Birliğinde özellikle kolhoz ve sovhozda çalışanlara verilen en büyük ödüllerden biri (Ç.N.)] alan itibarlı bir insandı. Tek kelimeyle, baba-oğul ikisi de doğduğu topraklara bağlı kalmış insanlardı.

Moğol halkının ilk astronotu benim arkadaşım Cügderemi-diyn Gurragça’yı da gıyaben iyi tanıyorsunuz. O da sizin hayranınız, çeşitli dillerde yayımlanan eserlerinizi hep topluyor. “Bir daha uzaya çıkarsam mutlaka beraberimde Aytmatov’un eserlerini götüreceğim” demişti bir keresinde.

Bir gün dostum Gurragça’yı memleketime misafir olarak götürürken Sergey Tereşenko ile karşılaştık. Sergey bana;

“Dostuna Otırar’ı, onun dedelerinin yerle yeksan eden etraftaki eski şehirlerin enkazını göster. Belki böyle yapman onu değişik düşüncelere sevk eder” deyip şakavari gülümsemişti. Sergey’in bu şakasının altında gönlümü allak bullak edecek bir tılsımın olduğunu o anda anlayamamışım. Otırar toprağına geldik. İlçe idarecileri bizi özel bir hazırlıkla karşıladılar. O günün akşamı yeni açılan Ebu Nasr el-Farabi Kültür Sarayında, Gurragça ikimizle buluşma gecesi programlamıştı. Öğleden sonra sovhozları gezmeye çıkmadan önce, öz kardeşlerim kadar yakın hissettiğim Hancigit Sızdıkov ile Abulkasım Kulımbetov’dan

bana “Otırar İlçesi Fahri Vatandaşı” unvanını vermeyi kararlaştırdıklarını duydum. Sovyetler Birliği’nin ilk kadın astronotu V. Tereşkova adında Almatı’da tekstil fabrikası var; Gagarin, Titov, Nikolayev adları da Kazakistan’da yüzlerce okula, sokaklara verilmiş. Uzaya çıkan her astronota, konduğu ülkeye göre, Jezkazgan, Arkalık Şehrinin Fahri Vatandaşı unvanını vermek o yıllar gelenek halini almıştı. Kendi kendime düşündüm ki, Gurragça’nın Güney Kazakistan’a, hele Otırar’a ilk gelişi. Ona da böyle bir unvan verilse kimse bir şey demez. Hatta tam tersine siyasî bakımdan halklar arasında dostluğu pekiştirme adına iyi bir adım sayılır.

Düşüncelerimi kaymakam Muhammedkasım Şarenov’e ilettiğimde o; “Muha, niyetiniz doğru. Ama yine de bu meselede büyüklere akıl danışalım” dedi.

Baharın ilk günleriydi. Güneş ışınlarından yeterince beslenip nazlana gerinen bozkır yemyeşil bir renge bürünmüştü. Eski Otırar şehrinin kalıntılarını Gurragça ile ikimiz uzun uzun dolaştık. Yer yer toprak yığını halindeki kalıntıların bir zamanlar Ulu İpek Yolu boyundaki 150 bin nüfuslu, önemli bir kültür ve ticaret merkezi olduğunu, mimari yönden de gelişmiş bir şehir olduğunu düşünmek bile zor.

Evet, bir zamanlar uygarlığın merkez noktası olan Otırar’da, Aristo’dan sonraki ikinci usta (Muallim-i Sani) el-Farabi doğmuş. Devrin ileri gelen tarihçi, felsefeci, matematikçi, astrolog ve tabiplerini dünyaya getiren mukaddes topraktır bu. Hatta ta o zamanlarda bile şehrin su, kanalizasyon sistemi varmış. Tarihi bilmeyenler için anlattıklarımızın masal gibi algılanması normaldir.

Maalesef, bu büyük medeniyet Cengiz Han askerlerinin atlarının nalları altında kalarak tarih sahnesinden bir anda silini-verdi. Cengiz’in askerleri, hamile kadınların karnındaki çocuğu öldürüp, “Erkek adına kimse kalmasın” diyen gaddar emrin gereğince (kadınların karnından çıkan) çocuğu havaya fırlatarak

tekrar ona mızrağın ucunu batırıp öldürmekten zevk alırlarmış. Zalim devrin acımasız sahneleri yerli halkın tarihî hafızasında iyice yer etmiştir. Bu olayların tek şahidi, tüm geçmişi içine atan işte bu enkazlardı.

Biz ölü şehir ile sessizce irtibata geçerek meydana indiği-mizde halk yerlere kilimleri, minderleri sermiş, tam ortaya da sofrayı kurmuş, muhabbete dalmışlardı. Bir yanda semaverler fokur fokur kaynıyordu.

İşin enteresan boyutuna bakınız.

Kendi yurdunu, vatanını yerle bir eden, halkını gaddarca ölüme mahkûm eden, sanatın, ilmin, edebiyatın doruk noktasına ulaştığı bir uygarlıktan eser bırakmadan tarih tekerleğini yüzlerce yıl geriye çevirerek zulmün zirvesini yakalayan Cengiz Han'ın neslinden gelen birisiyle, aradan 750 yıl geçtikten sonra samimi bir dostluk kuracağımı, bir zaman onun dedelerinin eliyle yok edilen ölü şehirde sanki hiç birşey olmamışçasına muhabbete devam edeceğimizi daha önce tasavvur edebilir miydik?

Düşünceli düşünceli ilerlerken yanımıza birkaç atlı yaklaştı. Bunlar Musabek Acibekov, Kutım Ordabayev başta olmak üzere yerli aksakallar idi. Gelenler arasında Adiham Şilterhanov aksakalı da görünce çok sevindim. O, Kazakistan'ın tarihini, şeceresini çok iyi bilen; zaman zaman tarihî konularda yazılar yazan bilge bir ihtiyardı. Hal hatır sorduktan sonra onlar, misafire hissettirmeksizin beni bir kenara çekti ve şöyle dediler:

– “Muhtarcan, senin idarecilere bir teklifte bulunduğunu duyduk. Moğol astronotu senin misafirin ve değerli arkadaşın olduğu için halkımızın geleneğine göre her türlü izzet ü ikramda bulunacağız. Fakat senin dediğin gibi ona ‘Oturar’ın Fahri Vatandaşı’ unvanını vermek ne kadar doğru olur? Dedeleri bunca zulmü yapmasaydı, güzelim Oturar minareleri ve kubeleri uzaktan bakanların gözlerini kamaştırarak bugünlere kadar gelmez miydi? Bir tek Oturar değil, Sırderya sahilindeki yerle bir olan 42 şehrin trajedisini de ekle. “Bunda Gurragça'nın

suçu ne?” dersin belki. Tabii onun şahsının zerre kadar suçu olmadığını bilmiyor değiliz. Ama yine de Gurragça atalarının zulmünden -belki de kan yakınlığıyla- az bir miktar da olsa mesuldür. Buna tarihî hafızanın hükmü denir. Geçmişe kin beslemek ilkemize aykırıdır. Ama olup bitenleri tamamen hafızadan silemeyiz de. Meseleye bu yönden bir yaklaşılan...

Büyükler atlarına atlayarak tekrar geri döndüler. Bir anda ayılır gibi oldum. Az önceki düşüncelerimden utanıyordum. Nicelerini şiirlerimle büyüleyen bir şair olarak bilinmeme rağmen, tepeden tırnağa şecere deposu mahiyetindeki büyüklerin yanında çok aşağılarda olduğumu bir kez daha anladım. Babamı hatırladım o an. Demek dokuz yaşına kadar Otırar kahramanlığını onlarca, belki de yüzlerce defa tekrar ederek anlatmasının altında derin bir mana gizlendiğinin farkına varmamışım. İşte, meselenin özü...

Sonra Gurragça'ya büyüklerle aramızda geçen konuşmayı olduğu gibi anlattığımda, misafirim;

– “Her adımını gözden kaçırmayarak millî tarihî hafızayı muhafaza etmeye özen gösteren büyüklerinin olması -bir şair olman hasebiyle- senin için büyük bir şans” demişti.

Aytmatov: Gerçekten ilginç bir olaymış yaşadığın. Gelecek nesle zararının dokunmaması için karar verme safhasında olan insan, işin teferruatını iyice düşünmeli. Buna benzer çok şey anlatılagelmiştir. Tabii her şey her zaman söylediğim gibi olmuyor. Mesela; dünyanın yarısını zulmü ile istila eden Cengiz Han yıllar sonra böyle olacağını düşündü mü? Aradan yüzyıllar geçti. Tabii ki Gurragça'nın hiçbir suçu yok, bunu senin köyünün büyükleri de biliyor. Ama tarihî hafızayı hafife almak mankurtluğun alametidir. Yani geçmişini unutursan ölmüşlerin hakkına girersin. Sadece bugününle yaşarsan gelecek neslin bedduasını alırsın.

Tarihin sararmış sayfalarını çevirmeye devam edersek, kimbilir daha nelere şahit olacağız? Tarihî hafızanın silinme-

sini önleyeceğiz diye, Cengiz Han'ın yüzünden tüm Moğolları veya Hitler yüzünden Alman milletini suçlamaya hakkımız yok. Bir misal daha; bir zamanlar İngiltere ile Fransa arasında 100 yıllık bir savaş vuku bulmuştur. Bundan dolayı, İngilizler ile Fransızlar'ın birbirinin yüzüne bakmama gibi durumları olmadı.

Demek istediğim; tarihî hafızanın dar çemberini aşmazsak, millet olarak akibetimiz iyi olmaz. Aynı zamanda onu hepten unutursak manevi mankurttan farkımız kalmaz.

Soylu (köklü) bir millet, bütün dünyaya ortak manevi ve medeni değerlere dayanarak terazinin kefelерini denk tutmayı becerebilen bir ferasete sahiptir. Tıpkı bunun gibi yarınını düşündüren prensipleri olmasaydı, şu bozkır nasıl olur da “Köy Akademisi” diye adlandırılabilirdi?

Şahanov: Çocukken yaşlıların güneşin batışını seyrederken, “Hayatın çoğu gitti, azı kaldı” dediklerini çok duyardım. Size büyüklerden duyduğum bir hikâyeyi anlatayım:

Sırderya Nehri bir gece aniden taşmış. Derya kenarında oturan bir zenginin evini, barkını, çoluk çocuğunu, neyi var neyi yoksa hepsini sel götürmüş. Adam yüzme biliyormuş. Can havliyle kendini kurtarabilmiş. Kurtarmış kurtarmasına ama elinde hiçbir şeyi yok. Bu vaziyetteyken oturmuş, ellerini açmış; “Ya Rabbi akibetimi hayreyle” diye dua ediyormuş. İhtiyarı böyle bir durumda gören zengin bir genç ona gülerek; “Ak-sakal, yaşınız yetmişin üstünde. Dünya adına her şeyiniz gitti. Bundan sonra nasıl bir akibet bekliyorsunuz ki?” demiş. Yardım edeceğine, merhametsizce sırtan adam, atını kamçılıyıp oradan uzaklaşmış. Dünya bu ya, aradan bir kaç sene geçmiş, memlekette o zamana kadar görülmedik bir kıtlık başlamış. Sö-zünü ettiğimiz zengin gencin malı mülkü elinden gitmiş. Çoluk çocuğu açlıktan ölünce, tek başına kalan adam diyar diyar dolaşıp dileniyormuş. Derken Sırderya kenarında uzaktan tüten bir duman gözüne ilişmiş. Hızlı adımlarla ilerleyen adam bir çadı-

rın önüne kadar gelmiş. Çadır sahibi hanım gelen misafiri içeriye buyur etmiş, aç olduğunu hissederek ikramda bulunmuş. Çadırın bir köşesinde iki üç çocuk aşık oynuyorlarmış. “Siz rahat olun, yemeğe buyurun, dinlenin. Birazdan beyim de gelir”, demiş kadın.

Aradan çok geçmemiş ki eve önceden nehir kenarında karşılaştığı ihtiyar girmiş. İkisi de hemen tanımışlar birbirini. Et [Kazakların millî yemeği olan beşparmak kastediliyor (Ç. N.)] yenildikten sonra ihtiyar ev sahibi misafirine yönelerek anlatmaya başlamış; “Beni horlayıp gülerек yanımdan ayrıldıktan sonra, nehir kenarında ilerlemeye devam ettim. Çok mu yürüdüm az mı, bilemiyorum. Bu gördüğün topluluğa ulaştım. Başımından geçenleri duyunca bana sahip çıktılar. Ellerinden geldiği kadar yardım ettiler. İşte bu gördüğün yengen o zamanlar dul bir kadınmış, evlendik; çoluk çocuğa karıştık. Günlük ihtiyaçlarımızı gidermeye yarayan birkaç hayvanımız da var. Tüm servetim bundan ibarettir. “Akıbetimi hayreyle” demekle kastettiğim işte buydu. Duam kabul oldu. Allah’a binlerce defa şükretsem yine azdır. Dünya malı elin kiri. Oğlum, o zaman sen çok büyük konuştun. Dünyaya dalmıştın, gözün hiçbir şey görmez olmuştu. Her şeyin bir bedeli olduğunu artık anlamış olmalısın”, demiş.

Bu hikâyeyi anlatmamın sebebi, Şike, o ihtiyar gibi “Ya Rabbi, bizim de akıbetimizi hayreyle” deme zamanı bize de geldi...

Aytmatov: Haklısın, ömrümüzün çoğu gitti, azı kaldı. Gün gelir, beşer olan herkes “Ya Rabbi sonumu hayırlı kıl” diyecektir muhakkak. Önemli olan, o an gelip çatana kadar hayat imtihanını verebilmek, utandırmayacak ameller işlemektir.

Şahanov: İnsanoğlu dünyaya geldiği andan sağını solunu tanıyıp ayaklarını sağlam basacağı ana kadar onu eğiten de, tenkit ederek doğru istikamete yönlendiren de ortamıdır.

Kızılıkum Çölünde jantaq [deve diken] denilen bir bitki var. (Bunun hakkında bir şiir de yazmıştım.) Bu bitki kavurucu sıcaklarda bile yemyeşil renkte, kökünü kırk kulaç derinliklere,

toprağın altına saldığı gibi çölleri süsler. Tam tersine kanbak [çöllerde yetişen, kökü toprağın yüzeyinde olduğu için hafif rüzgârdan kopan, çalıya benzer bir bitki. Rüzgârın önünde sürüklenir. (Ç. N.)] ise esen rüzgârın, kayan kumun istikametinde yuvarlanmaya devam eder. Köklülük (soyluluk) ve köksüzlüğün farkı işte bu kadar!

Aytmatov: İnsanlar da aynen bu misalde olduğu gibi, Allah'tan, gelecek nesle devedikeninin derin köklü kaderini vermesini; yolu yönü belirsiz kanbağın anlamsız hayatından uzak eylemesini dileyelim. Kanbak gibileri toplum için her zaman tehlikelidir.

Halk arasında, beklenmedik bir anda düşman eline esir düşen bir çocuk hakkında bir efsane anlatılırdı. Aradan uzun yıllar geçer, çocuk büyür, tabii bu arada doğduğu yeri (göbek kanının damladığı yeri), anne babasını, tek kelimeyle özünü unutmaya başlar. Kendi benliğinden sıyrılarak yabancı ülkenin her şeyini özümser. Aklını ve iradesini yerinde kullanarak esir düştüğü ülkenin idarecisi seviyesine yükselir. Günlerden bir gün, idarecinin doğduğu köyden gelen kervan atayurdun toprağında yetişen bir deste jusanı (hoş kokulu, kara iklim şartlarında bozkırlarda yetişen bir bitki) yaşlı idareciye armağan eder. Jusanı kokladığı anda, idarecinin gözünün önüne çocukluk yılları ve kırlarda lale topladığı günlerin tatlı hatıraları gelir. Gönlünün derinliklerine gömdüğü anıları canlanır, gözyaşlarını tutamaz. Artık onu hiçbir kuvvet durduramazdı. Çok kişinin hayal edip de elde edemediği tahtı anında terkeder. Devlete, servete dönüp bakmadan atına bindiğı gibi atayurduna doğru dört nala koşar.

Doğduğun yeri sevmek, oraya bağlanıp kalmak demek değildir. Dünya âlemi hiçe sayarak "Suyum başımda, mezarım yanımda" deyip oturduğumuz yerden başkasını görmezsek, gericiilik yapmış oluruz. Diğer bir ifadeyle akmayan göl gibi, dünya uygarlığından, gelişmelerden haberimiz olmaz. Neticede hiçbir şey elde edemeyiz.

Basit bir misal; senin Otırrar'ından, benim Şeker'imden yetişen birçok genç şu anda dünyanın dört bir bucağındalar. Çeşitli ülkelerde eğitimlerini geliştiriyorlar. Bazıları kendi sahalarında uzmanlaşma çabasındalar. Atalarımızın, "Atın varken atla da dünyayı gez!" dediği gibi gençken dinamizm ve aktiviteyi dünyayı gezmeye, tanımaya, öğrenmeye yoğunlaştırmalı.

Ama yine de yerkürenin hangi enleminde, ekvatorun neresinde olursan ol geriye dönüp özlemini giderecek dayanağın, doğduğun yerdir; anayurdundur. Onunla aranızdaki manevi ilişkiler devam ettikçe yolun açıktır. Başka toprak, başka hava, başka su onun yerini dolduramaz.

Evet, bizimle anayurdumuz arasında gözle görülmeyen sayısız bağlantılar olduğu bir gerçek. Senin de yukarıdaki şiirinde belirttiğin gibi, her insanın öz annesinin dışında dört anası olmalı. "Bu dört ananın en büyüğü, herkesin anayurdudur" demişsin. Ben de aynı görüşteyim.

"Ben vatansız yaşayabilirim, ancak yurdum bense yaşayamaz" diyenlerin düşünceleri tamamen bizim maneviyatımıza zıttır. Aksine, mukaddes yurdumuz bizsiz de güllük gülistanlık olur; gelişmeye, güzelleşmeye devam eder. Fakat anayurt, vatan kavramları zihinlerde ve gönüllerde yer etmedikçe, ruhumuzun yükselmesi söz konusu değildir.

Vatanımız yaşadıkça biz de varız.

II. Bölüm

Merhamet Işınlı Yıldızlar veya Bir Avuç Toprak

“Onları hatırlamak bile bayram sevinci yaşıyor insana. Sanki gönül uf-kunu genişleterek güneş ışınları zihnini açıyor. Karşındaki kim olursa olsun, diğerlerinden üstün, bariz bir vasfı varsa onu açığa çıkarmakla insan dünya uygarlığına katkıda bulunmuş olur.

Her şeyden evvel bu hatıratlara kendi ihtiyacımız vardı. İkinci bir önemli husus da, o büyüklerin aziz ruhlarına karşı kardeşlik, evlatlık borcumuzu ödemiş olmamız. Umarım bu anılar, onların zamanla, yağmurla, güneş altında silinmeye yüz tutmuş kabirlerine dua niyetiyle attığımız bir avuç toprak hükmünü alır.”

Cengiz AYTMATOV

*“Hiç de kolay değildir bu tartışma.
Birlik yolu, tüm zamanlar ister güç.
Anlamamak hiç bir zaman suç değil,
anlamaya çalışmamak büyük suç”.*

Muhtar ŞAHANOV

Aytmatov: Çok rüya görüyorum. Ne hikmetse, gözlerimi yumdum mu rüyalar âlemine hapsoluyorum. Rüyaların ardı arkası kesilmiyor. Sabahleyin bazen sevinerek, bazen da üzülerek uyanıyorum. Bir zamanlar acı tatlı günleri paylaştığım, ufuklarda yıldız misali parlayan değerli şahsiyetlerin rüyamda gördüğüm zaman seviniyorum. Bazen, direkt yakınlığım olmasa da gıyabında çok iyi tanıdığım büyükleri görüyorum. Hayatta hiç kimseye söylemediğim sırlarımı rüyamda onlarla paylaşıyorum. Gizleyecek ne var, bu durumumdan tedirgin olup birkaç kere doktora da gittim. Uzmanlar her şeyimin normal olduğunu, korkulacak hiç bir hususun olmadığını söylediler. Ama ben daha halen uykuya dalar dalmaz kendimi çeşitli olayların, çağrışımların içinde buluyorum...

Şahanov: Şike, ben doktor değilim, ama bence bu durumunuzla ilgili kafanızı yormanıza hiç gerek yok. Bildiğim kadarıyla bu hayal dünyanın genişliği, belli bir şeyin tesiri altında kalmaktan kaynaklanan halet-i ruhiyenizdir.

Buradan kendi teşhisimle biraz da gözünüzü korkutayım. Eğer rüya görmez olsanız, şu anda yakalandığınız seviyede bir yazar olmaktan çıkabilirsiniz.

Gökyüzünden yıldızın kaymasına şahit oluyoruz ya zaman zaman. Kayan yıldızın en son saçtığı ışık, yere milyonlarca sene sonra ancak ulaşmış. Bu dünyada yaşayan bazı insanlar da fani hayata elveda dedikten sonra o yıldızlar gibi insanların zihninde parlar, ışık verir. Çoktan aramızdan ayrılarak mekanlarını değiştiren yıldız şahsiyetlerin sizin rüyalarınıza girmesi, mana âleminin gözle görünmeyen ışınları vasıtasıyla gerçekleşiyor olabilir. Belki deolar hayattayken sonuna kadar götüremedikleri mühim işleri sizin tamamlamanızı, hayatın inişli yokuşlu yollarında kaçırdıkları bazı hayal-ideallerini sizin gerçekleştirmenizi istiyorlar. Onun için, rüyalarınıza girerek bu isteklerini iletiyor olabilirler.

Aytmatov: Şaka yaptığını anlıyorum. Fakat senin bu şakanda gerçek payı da yok değil. “İlyada” ile “Odise”nin yazarı Homeros hakkında Yunun düşünürü Platon (Eflatun), “Bu şair tüm Ellada’yı eğitti” demiş. Ulu şahsiyetler bütün bir ülkenin, halkın muallimleridir.

Onların çabaları olmasaydı, kim bilir bugün bizim kaderimiz ne istikamette olurdu?

İşte böyle büyüklerden ilk tanıdığım, Kazak halkının ulu evlatlarından, bütün dünyaca ünlü yazar Muhtar Avezov idi. O zamanlar ben, Bişkek’teki Skryabin adlı Ziraat Üniversitesinde öğrenci idim. “Manas” Destanının kavga konusu olduğu yıllar... “Manas”ın geniş kapsamlı, Kırgızların tarihini millî değerlerini, kahramanlığını içeren değerli bir eser olduğu herkes tarafından kabul ediliyordu. Buna rağmen, mesele sosyalist realizm bakımından incelenmeye başladığında, kimseden çıt ses çıkmıyordu. Sebep, o devrin ideolojisi için zenginleri kötüleyen, fakirlerin aşağı seviyeli hayatını, hatta üstün sınıf insanlara karşı başkaldırmalarını kaleme alan eserlerin lazım olmasıydı. Maa-

lesef adı geçen destanın başkahramanı Manas, zengin Jakıp'ın tek çocuğuydu ve aynı zamanda Han (ülke yöneticisi) unvanını taşıyordu. Bazı araştırmacılar (buna Kırgızlar da, Ruslar da dahil) han kelimesinden bile ürktüler. Neticede, Manas Destanı na zengin- feodal (derebeyi) devrini, hanlık idare sistemini geri getirmeyi amaçlayan, avamın görüşlerine aykırı, gerici eser" denildi. Destanı bu yönüyle ele alan makaleler medyada açıkça yayınlanmaya başladı. Bu hareketler değerli destanın trajedik kaderinin ilk basamakları idi. Tabii bu arada Manası'ı koruyup kollayan birkaç makale de basıldı. Fakat onu önemseyen kimse olmadı.

Millî değerlerine sahip çıkmayı kutsal bir görev olarak bilenler, iki arada bir derede kalmıştı. Böyle bir dönemde SSCB İlimler Akademisi Kırgız Şubesi binasında "Manas" Destanı konusunda konferans olacağını ve destanın kaderinin bu toplantıda belirleneceğini duyduk. Hemen dersten sonra arkadaşlarımızla birlikte oraya gittik. Yanılmıyorsam, 1952 yılının sonbaharı idi. Biz geldiğimizde binaya girmek şöyle dursun, yaklaşmak bile mümkün değildi. Çok kalabalıktı. İçeride yer yoktu, dışarıda kalanlar "Manasımızdan etmesinler" dercesine yerlerinde duramıyorlardı; ortalık kaynıyordu.

Ben de kalabalığa karıştım. Ama yerinde duramadım. Önümdekileri ite kaka konferans salonunun kapısına kadar gittim ve kapı aralığından içeriye süzdüm. Boynumu ileriye uzattığımda en öndeki 10-15 kişilik toplantı heyeti gözüme çarptı. Tam ortada Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri İshak Razzakov, onun sağ tarafında da alnı bembeyaz parlayan M. Avezov oturuyordu. Muhan ile (M. Avezov) yüz yüze görüşmem de eserleriyle birlikte basılan resimlerini daha önce görmüştüm. Etrafını aydınlatıyor gibi görünen M. Avezov'un nurlu simasından bir süre gözlerimi ayıramadım. O, sırayla kürsüye çıkarak destanı hiç bir işe yaramayan, lüzumsuz olarak tanımlayanların konuşmalarını dikkatle dinliyor, ara sıra önündeki kağıda bir şeyler karalıyordu.

– “Manas, partimizin bugünkü siyasetine tamamen ters düşen eser... Daha doğrusu, Pan-Türkizmin kalıntısı”, diyen tebliğcilerden biri A. Borovkov da destanı baştan sona kötülerken, salondakiler kıpırdanıyorlardı. Her ne kadar konuşulanların doğru olmadığını bilseler de, toplananlar, itirazlarını açıkça belirtmekten acizdiler. Kapı arkasından ikide bir kızgın sesler duyuluyordu. Toplananların “Manas” her halde tamamen elimizden gitti, diye kara kara düşünmeye başladığı bir anda kürsüye yavaş adımlarla M. Avezov çıktı;

– “Manas zenginleri, üst sınıf insanları öven mısraları içerebilir. Fakat bu eser, bütün bir halkın millî değerlerinin, kahramanlığının, manevi zenginliği ile derin kültürünün saf şiir diliyle ezbere söylenerek nesilden nesle aktarıla gelen muhterem bir tarihi değil mi? Bunu böyle kabul ediyorsak, Kırgız halkının hayatından ‘Manası’ uzaklaştırmakla, bu milletin dilini kökünden kesmiş olmayacak mıyız? Toplum olarak, vur diyeni öldür anlayan bu tür abartıcılıktan ne zaman kurtulacağız?” deyip biraz durakladı. Sonra az önce konuşma yapan Borovkov’a yüzünü çevirdi O da ne yapacağını şaşırmış, boynu bükülmüş bir vaziyette aşağı eğilmişti.

Muhan’ın geniş görüşlülüğü, eski ve yeni dünya edebiyatı tarihini çok iyi bilmesi, tam delil ve geniş felsefeye dayanan belagatlı konuşması, Kırgız milletinin manevi değerlerine karşı büyük saygısı ve aşırı güveni salonda yepyeni bir havanın oluşmasını sağladı. Gerçeği söylemek gerekirse, “Manas” Destanının “kara listenin” haricinde kalması M. Avezov’un yukarıdaki tarihî konuşması sayesinde oldu. Onun, gönüllere hitap eden savunma mahiyetindeki konuşmasını dikkatle dinleyen İshak Razzakov da memnuniyetini kafasını sallamakla belirtiyordu. “Manas’ın” paha biçilmez değerde olduğunu bilmesine rağmen sert siyasetin çemberinden çıkamadığı, onun her halinden belliydi. Meşhur destanı açıkça savunduğu için, Taşım Bayjiyev gibi aksiyoner insanların daha önce hapis cezası alması, tehlikenin ne denli feci olduğunu gösteriyordu zaten... Konferans

sona erdiği anda dışarıdan “Müjde! Müjde! Manas’ı kurtardık! Muhtar nerede? Seni doğuran anneye ve tüm Kazak halkına canımız kurban! Aksarbas! Aksarbas! [Müjdeli haberi duyururken kullanılan bir tabir (Ç. N.)]” sesleri yükseldi. Sevinçten ağlayanlar, ağlayıp sevinenler; ortalık kaynıyordu.

Şahanov: O yıllarda, zengin derebeyilerini medhettiği bahanesiyle Kazakların nice kıssa, destan ve halk edebiyatının güzel örnekleri kara listeye alınıp arşivlere gömüldü. Bazıları yok edildi. Burada bir şey aklıma geldi. M. Avezov’un olur olmaz bahaneyle suçsuz yere iki yıl hapiste oturup, hürriyetine yeni kavuştuğu sıralarda, -güvenliğin gözetimi altında bulunan- ona duyduğuma göre Devlet Güvenlik Komitesinden tanımadığı bir kadın telefon açmış ve “Ne yapıp yapıp bugün buraları terkediniz. Biraz çabuk olmazsanız iş işten geçmiş olacak. sizi tutuklama kararı hazırlanıyor” demiş. Muhan (bu haberi alırmaz) o günün akşamı Moskova’ya uçmuş. Moskovalı dostlarının yardımıyla tahkikattan kurtulmuş. M.G.U.’ya (Moskova Devlet Üniversitesi) profesör olarak alınmış. Bütün bunlardan sonra diyorum ki, böyle karma karışıklığın ortasında hayatını tehlikeye atarak “Manas” a sahip çıkmaya çalışması, bir kahramanlık örneği değil de nedir?

Aytmatov: Ev-e-e-t... Yukarıda sözünü ettiğim “Manas” konferansını kapı aralığından dinledim dedim ya. 30 sene sonra “Manas” Destanının ilk baskısına editör olarak Mukaddime yazacağımı, dünya çapında düzenlenecek toplantılarda onunla ilgili konuşma yapacağımı o zaman aklımın ucundan bile geçirememiştim...

Büyük üstad M. Avezov ile ikinci defa görüşmem çok ilginçtir. Moskova M. Gorkiy Dünya Edebiyatı Enstitüsü Yüksek Edebi Kursunda öğrenciydim. Mihail Dudintsev’in “*Ni Hlebom Edinim*” romanı yeni yayınlanmıştı, Edebiyat ortamında bu eserle ilgili şoklar yaşanıyordu. Kimisi romanı övmeye kelime bulamıyor, diğer bir taraf da, tam tersine, eserin çok kötü olduğunu

söylüyordu. Kamuoyundaki bu tartışmayı durdurmak ve belli bir karara bağlamak amacıyla Merkez Edebiyatçılar Evi'nin küçük salonunda bir toplantı ilan edildi. Ben erkenden gelip bir yere oturdum. Protokole edebiyatın (ve diğer alanların) en ileri gelenleri yerleştiler. Salon o kadar doluydu ki, bazıları pencere önüne, bazı kimseler de yere gazete sererek oturmuşlardı. Edebi tartışmanın biteceği yoktu. Söz ustaları peşi sıra kürsüye çıkıyor, fikir mücadelesi yapıyorlardı. Aradan ne kadar vakit geçtiğini bilemiyorum, bir ara kapı tarafına bakmıştım. Kalabalığın içinde M. Avezov'un hasret olduğum yüzünü gördüm. Biraz geç gelmiş olacak... Protokoldekiler Muhanı görmemişler veya görseler bile o kalabalıkta içeriye geçmek imkansızdı. Onu öyle ayakta görünce yerimde rahat edemedim. Anlaşılan ne içeri girebiliyor ne de dışarı çıkabiliyor. Derken ara verildi. Salon çok havasızdı. Hava almak için millet dışarıya koyulduğu zaman, ben de itişe kakışa Muhan'a yetiştim.

İki elimle elini sıkarak selamlaştım ve hemen:

– “Muhtar Ağa, size yer var. Benimle gelir misiniz?” deyip kendi yerime kadar götürdüm.

Muhan, gösterdiğim yere yerleştikten sonra bana biraz şaşkınlıkla bakarak:

– “Oğlum, kimsin sen? Nerelisin?” diye sordu.

– “Kırgızistanlıyım. Burada Edebiyat Enstitüsünde okuyorum,” dedim.

– “Ha, demek öyle! Şimdi her şeyi anladım. Sağ olasın yavrum. Bahtın açılsın,” deyip bana merhamet dolu bakışlarını uzattı.

Benim için bundan daha güzel bir dua olamazdı.

Sen kendin hiç görüştün mü Avezov ile? O vefat ettiği zaman yaşın küçük olsa gerek ama...

Şahanov: Vefatından bir kaç ay önce, Şımkent Kurşun Fab-

rikası Kültür Sarayında “Abay Yolu” romanı hakkında iki g n k okuyucular konferansı düzenlenmişti. Konferansa, Muhan, Almatı’dan özellikle gelip iştirak etmişti. Vilayetimizde herkesçe tanınan, Mamıtbek Kaldıbayev isimli şair bir arkadaşım var idi. O, “Abay Yolu” konferansına benim için davetiye göndermiş. Dünyaca  nl  yazarı o zaman ilk defa gördüm. Konuşmasından tut, oturması, kalkması, hatta memnuniyetini izah ederken parmağıyla burnuna dokunarak “Pali, pali!” (“Vah, vah” anlamında kullanılan tabir) diyerek gülümsemesi, herşeyi ve herşeyi benim gibi gençlerin çok ilgisini çekmişti. Maviye çalan gri renkli bir ceket giymişti. Kitaplarında gördüğüm resimlerine kıyasla biraz zayıf, yüzü solgun g r nm şti. O sıralar “*Albay Joli*” sonraki “ sken  rken” adlı yeni eserini yazıyormuş. Belki de ondan çok dalgın idi...

Konferans bitince yazarın imzasını almak için sıraya girdik. O kalabalıkta, ilerleye ilerleye yazarın yanına ben de yaklaştım. O zamanlar “*Albay Joli*” ile “*Enlik-Kebek*” eserinin bazı bölümlerini ezbere biliyordum. Bildiklerimi yazarın önünde söylemek isteyip kendimi zorlamama rağmen cesaretimi toplayamadım. Bir yandan da utandım. Diğer taraftan benden sonra sıraya dizilenler acele ediyorlardı.

– “Adın ne, oğlum?” dedi Muhan eline verdiğim kalınca roman kitabının ilk sayfasını açarken Muhtar.

“Babam sizin kitabınızı okuyunca, size saygışından dolayı bana bu ismi vermiştir demek istedim. Fakat yine cesaret edemedim

Yazar, yüzüme sevgiyle baktı. Kafasını salladı ve yazmaya başladı. “Bala Muhtar’a ata (Muhtar’dan. En içten sevgilerimle...” deyip imzaladı. Yazısı biraz kötüymüş. Böylece bu büyük sanatkarla ilk ve son defa görüşmüştüm.

Ben çimkent Pedagoji Enstitüsünde  ğrenciyken Adil Ermekov adında bir yaşlı hocamız vardı. İlginç bir şey, bu hocamız M. Avezov’un “*Albay Joli*” romanını ezbere söylüyordu.

Hani Sayakbay Karalayev var ya, onu hatırlatan fenomenin bir parçasıydı sanki. Sizin “Samanyolunuz”daki birçok monologları da ezbere biliyordu. Öğrencisi olduğum için benimle de gurur duyuyor olmalıydı ki benim delikanlı çağımda yazdığım bir kaç şiirimi de özenle okuyordu. O hocamızın kendi ağzından duyduğum bir vakayı anlatayım.

M. Avezov, hayatının son yıllarında yeni bir roman yazmak amacıyla güney Kazakistan’a sık sık gelirmiş. Adil Ermekov bir görüşme esnasında Muhan’dan duyduğunu şöyle aktarıyor:

Kanış Satbayev [Kazak Jeoloji ilminde büyük başarıları elde etmiş bir âlim (Ç.N.)] ile M. Avezov Leningrad’ta öğrenciyken bir çingeneye fal baktırmışlar. Çingene Kanış Satbayev’in avucuna bakarak:

– “Çok zorlu zahmetler çekeceksin. Hepsinin üstesinden gelecek, meşhur bir âlim olacaksın,” der.

M. Avezov’un avuçlarına bakınca bir süre sessiz kalır. Biraz düşündükten sonra;

– “Sen de büyük bir adam olacaksın. Tüm dünya tanıyacak seni. Fakat çok ağır ve girift yollardan geçeceksin. Birkaç kere hayati tehlike atlatacaksın. Külfetli devrelerin sonunda itibarın yükselecek. Üç defa evleneceksin. Ecelin de bıçak olacak,” der. Ağzının içine bakarcasına konuşmasını dinleyenlere M. Avezov;

– “Hayatımın çok zahmetli ve tehlikeli geçtiği doğru. Ortalığın karıştığı o devirde ‘vatan haini’ iftirasıyla idam edilebilirdim. Tesadüf eseri kurtuldum. Meşhur olacağıma dair yorumu da -yarı yarıya dahi olsa- gerçekleşti. Çok büyük birisi olmasam da insanlar tarafından az çok biliniyorum... Üç evlilik meselesi de aynen oldu. Ecelimin bıçaktan olacağını söylemesi son zamanlarda biraz korku salıyor içime. Akşam geç saatlerde dışarı çıkmamaya, yalnız kalmamaya dikkat etmeye başladım,” demiş.

Şike, M. Avezov’un Kremlin Hastanesinde ameliyat olur-

ken hayata elveda dediğini herkes biliyor. Yani rahmetlinin eceli yine bıçaktan olmuş.

Aytmatov: Ah, şu kader! Muhan ile en son 1961 yılında, hastaneye yatmadan az önce, Moskova Otelinde karşılaşmıştım. Kendisini o anda çok sevinçli gördüm. Memleketten getirdiği Kazı, Kartayı [KartAytmatov: Haşlanmış at işkembesi. Kazak sofrasının en meşhur soğuk yemeklerinden olup kıymetli misafirler'e ikram edilir (Ç. N.)] iştahla yiyip, çay içmiştik. Baba oğul gibi samimi muhabbete dalmış, gece saat 01:00'a kadar oturmuştuk.

“Kuntsevo hastanesine yatacağım. Doktorlar Polip diyorlar. İyi huylu tümör imiş.

Gücüm kuvvetim yerindeyken bir an önce kurtulayım diye düşündüm” demişti. Kıymetli üstadı son defa gördüğümün, elinden ikramını bir daha tadamayacağımın, sesini son defa duymakta olduğumun farkında değildim o zaman. Ertesi gün -aklımda hiç bir şey yok- ben Fvunze'ye gittim...

Şahanov: Muhan'ın meşhur Fransız yazarı Louis Aragon'un, Moskova'ya geldiğinde özel ziyafet verdiğini duymuş muydunuz?

Hayır duymadım. Ancak ikisinin çok samimi arkadaş olduklarını biliyordum.

Şahanov: Muhan dış görünüşü itibarı ile iri-yarı, çekici bir yapıya sahipti. Louis Aragon hürmetine tertiplenen ziyafete Dinmuhammed Konayev ile Kanış Satbayev de katılmışlar. Allah rahmet eylesin, milletimizin gönlünde ebediyete kadar yaşayacak olan bu iki büyük şahsiyet de uzun boylu, geniş gövdeliydiler, hem pek yakışıklıydılar. Onların yanında uzun boylu cüsseli bir delikanlı da varmış. Dördünün de bir erkeğe has vücut yapısına sahip olmaları ve ferasetli görüşleri Louis Aragon'un dikkatini çekmiş;

– “Kazakların hepsi sizler gibi iri yarı mı oluyor?” diye hayretini gizleyemeyerek sormuş.

– “Evet, evet, bizim insanımız hep uzun boylu olur. En kısası benim”, diye cevap vermiş Muhan şakayla. Louis Aragon söylenenlere inanmış tabii. Çok hayret etmiş. Tam o sırada odaya ülkemizin ideoloji yöneticisi -adını söylemeye lüzum görmüyorum- millî sanat değerlerimize yararından çok zararı dokunan kısa boylu birisi girmiş.

– “Ama bu istisna,” demiş, Muhan, lafın altında kalmadan.

M. Avezov’un meşhur “*Abay Joli*” adlı eserini Fransızcaya tercüme eden Louis Aragon’un, sizin eserlerinizi de dikkatle incelemesinin Muhan’ın vesilesiyle olduğu belli.

Bununla ilgili Kırgızistan Halk Yazarı Junay Mavlyanov’un hatıratından alıntı yapmadan geçemeyeceğim:

“Issıkgöl kenarında bulunan geniş yazlığının baş köşesinde Muhan, Sokrates’in alnına benzeyen geniş alnını ara sıra el ayasıyla sıvazlıyor, konuştukça konuşuyordu. Konu edebiyat ve sanata kaydığında, evvela Aytmatov’dan bahsetmeye başladı:

– “Şu anda Orta Asya ve Kazakistan’da, hatta tüm Sovyetler Birliği genelinde Cengiz ayarında bir sanatkar yoktur.”

“Ben Lenin ve Devlet Ödüllerini belirleme komitelerinin üyesiyim. Dolayısıyla çokları tarafından övülen bir çok eseri okudum. Şunu itiraf etmeliyim ki bunlardan hiç birisi “Cemile” ile rekabet edemiyor. Bu görüşümü SSCB’nin en önemli gazetelerinde de altını çizerek belirtmiştim. Belki de okumuşsunuzdur. Buna rağmen, kendi aramızdan, benim Fransız dostum Louis Aragon kadar Cengiz’in kıymetini anlayan, onu hakettiği şekilde medheden ve onun eserleri hakkında geniş çaplı görüş bildiren kimse çıkmadı. Kırgız kardeşlerimizin yıllardır Kazaklarla Alatau ve Issıkgöl’ü paylaşımları, ortak olarak sahiplenmeleri gibi, bundan sonra Cengiz’i de iki halkın ortak evladı sayarak, hep beraber onunla gurur duyarsak, kıskanmazsınız. Allah nazardan saklasın” deyip sözünü samimi dilekleriyle noktaladı Muhtar Ağa.

Bugünlerde Kırgız edebiyatının patriği olarak anılan saygıdeğer insan Tügelbay Sıdıkbekov Aksakal'ın "*Dağ Arasında*" adlı iki ciltlik romanı ile sizin "*Cemile*"niz aynı anda Lenin Ödülü yarışmasına sunulmuştu. Tabii karar anında hem ödül komitesinin üyesi hem de Tüken'in çok samimi arkadaşı olan M. Avezov'un ağzından çıkan bir tek cümlemin bile ne kadar büyük rolü olduğu belli. Adaletin ölçüleceği böyle önemli bir karar anında, Muhan'ın kılı kırk yararcasına adil davrandığını Tügelbay Sıdıkbekov'un kendisi anlatıyor. Diyor ki; "10 Nisan 1969. Ödül komitesinin toplantısında, yarışmaya katılanlar arasından oylamaya tabii tutulan birkaç eser seçildi. *Dağ Arasında*'ya sıra gelince, ben, kural gereği dışarı çıktım. Salon kapısı az açık kalmıştı. İçeriden "Geniş çaplı sosyal bir roman!" diyen Nikolay Semyonoviç Tihonov'un sesi duyuldu. Demek o, beni savunuyor. Arkasından Sergey Sergeyeviç Smirnovun; "Muhtar Omarhanoviç, siz bu romanı orijinalinden okudunuz. Dolayısıyla sizin kararınız oylamada ağır basacak" dedi, boğuk bir sesle.

Muhan buna karşılık, "Ben *Cemile*'yi tercih ediyorum" diye cevap verdi.

Aytmatov: *Cemile* yayınlanır yayınlanmaz *Literaturnaya Gazeta*'da [Edebi gazete (Ç.N.)] M. Avezov'un çok kısa bir makalesi basıldı. Az ama öz olan makalenin son derece iltifatla, itinayla yazıldığı belliydi. Bu, bir nevi büyük yazarın bana duasıydı. Aynı zamanda, üstadın karşısında kendi sorumluluğumu hissettiriyordu. M. Avezov'un, benim kendime olan güvenimi pekiştirmede büyük bir payı vardır. Arkasından SSCB genelinde dağıtılan bir gazetede "*Botagöz-Bulak*" adlı uzun hikâyem basıldığında da Muhan'dan; "Cengiz, eserini baştan sona okudum. Çok beğendim. Senin adına seviniyorum. İstikametinden yılma" diyen bir telgraf almıştım. Benim için kıymetli bir yadigar olan telgrafı daha halen arşivimde muhafaza ediyorum. Muhan'ı 1960'ların başında Bişkek'e geldiğinde evime davet etmiştim. Ünlü yazarın geleceğini duyunca anam Nagima çok

heyecanlanmıştı. Evi silip-süpürüp, salonun baş köşesine minderlerini sermiş; sofrayı önceden hazırlayıp en değerli, en lezzetli yemekleri yapmıştı. Büyük oğlum Sancar o zaman daha çocuktuktu. Annem yemek telaşıyla mutfakta iken, oğlum sofraya konan kırmızı elmaları babaannesinden gizlice yemiş, kalanını da dışarıdaki komşu çocuklarına götürüyormuş ki suçüstü yakalanmış. Tam elmayı alacakken anam onu görmüş, paniğe kıpılmış. “Misafire ikram edeceğim elmadan eser bırakmamış şu çocuk. Hay Allah, ne yapacağım şimdi, ne yapacağım?” deyip çocuğu kulağından çektiği gibi salondan çıkardığı anda eve Muhan girmiş. Annem ile torununun yaptıklarına katıla katıla gülen üstad: “Ne olursunuz, benim hatırıma bir kere kızmayınız çocuğa” deyip yaramaza arka çıkmış. O zaman, Kırgızların meşhur “Manasçısı” Sayakbay Karalayev ile kapı komşusuyduk. O günün akşamı, sofrada, dostlukları ta eskilere kadar dayanan iki büyüğün tatlı sohbetinin şahidi olma şansını elde etmiştim. Misafirler hava almak için dışarı çıktıkları zaman anam en küçük torunu Askar’ı, Muhan’ın oturduğu koltuğa ikide bir yatırıp kaldırıyordu. Anamın bu yaptığı da yazarın dikkatinden kaçmamıştı. “Adettir bu. Bebişimin gelecekte sizin gibi saygın bir insan olmasını ümid ediyorum” demişti annem. Muhan ise, kafasını sallayarak memnuniyetini belirtmişti.

Şahanov: Muhan’ın, Sayakbay Karalayev’i kendi arabasıyla Almatı’ya götürüp Kazak Devlet Üniversitesi öğrencileriyle özel bir program düzenleyerek, toplananlara; “Kırgız ile Kazaklarda mohikanların en sonuncusu, bu gördüğünüz şahsiyettir. Doya doya görün, dinleyin” deyip Manas’ı söyletmesi, neredeyse bir tarihtir.

Yazarın, hayatının son yıllarında Issık Göl’deki yazlığına sık sık gelerek, Manas hakkında -Sayakbay ile Böltirik pehlivanın da katılımını sağlayarak- hacimli, epik bir roman yazmak için kaynak toplamaya başladığını çoğu kimse bilmiyor. Fakat yazarın bu güzel projeyi gerçekleştirmeye ömrü vefa etmedi. Kaderin hükmüne boyun eğmekten başka çare mi var?

Geçtiğimiz yıllarda -ben o zaman “*Jalın*” dergisinin editörü idim- Louis Aragon’un evlatlığı Jan Rista misafirim olmuştu. Alatav’ı gezerken sohbet sırasında Jan Rista, Louis Aragon’un sizi 20. yüzyılın paha biçilmez şahsiyeti olarak tanımlayıp değer verdiğini sık sık tekrarlamıştı. Çok uzun olan iyilik yoluna ilk adımınızı attığınızda, sizi destekleyen iki üstadınıza karşı vefa borcunuzu siz de ödemeye çalışıyorsunuz. Louis Aragon’un vefatının ardından onunla ilgili makale yazmakla kalmadığınızı, merhumun anısına Paris’e gidip saygı duruşuna iştirak ettiğinizi biliyoruz. Bir zamanlar siyasetin boz bulanık gündemine konu olan, ideolojik yönünden gerici eser olarak addedilen M. Avezov’un *Kıyılı Zaman* (Bulanık Devir) adlı romanını okuyucuya tekrar kavuşturmada ne kadar alın teri döktüğünüzü de herkes bilir. Roman *Novıy Mir* (Yeni Dünya) dergisinde yayınladıktan sonra sarfettiğiniz emekten dolayı tüm Kazak halkı size karşı minnet duymuş, vefakarlığınızı alkışlamışlardı. Toplumda nice insanlar var ki, dostlukları köprüyü geçinceye kadar sürer. Kıymet bilmezlik sizin için asla söz konusu olamaz. Siz her zaman tevazu ile zirvede olan bir ahlakı temsil ediyorsunuz.

“Yabancı bir ülkeye sefere çıktığımda daima beraberimde götürdüğüm iki millî cevherim var. Onlar, “Manas” ve Muhtar Avezov.

“Siz Kazak mısınız yoksa Kırgız mı?” diye soranlara bu iki millî hazine bahsediyorum. “Bu ikisi, benim halkımın sembolleridir” demekle de yukarıdaki görüşümü vurgulamaktasınız.

Aytmatov: Bu sadece insanlığın gerektirdiği bir ölçüdür, yani insana insanca cevap verme çabasıdır. Yoksa, adları geçen iki şahsın da bana yaptıkları iyiliklerin yüzde birini bile ödeyememişimdir.

Şahanov: Ben Kazakistan’ın Kırgızistan Büyükelçisi olarak atanıp Bişkek’e geldiğimde, bir şeye çok üzüldüm.

Aytmatov: Nedir seni üzen?

Şahanov: Ünlü Manasçı Sayakbay Karalayev ile görüşemediğime üzüldüm. Rejisörlüğü ülke genelinde herkesçe bilinen T. Ökeyev, B. Şamşiyev ve M. Ubukayev gibi yönetmenlerin yaptığı belgeselden, Sayakbay Karalayev Manas'ını birçok kere seyrettim. Destanı söylerken, olayların gelişmesine göre ozanın ses tonunun değişmesi, dinleyeni hayrette bırakan ozanlık kabiliyeti beni de çok etkilemişti. Sayakbay'ın sesindeki akılcılık o kadar büyülemişti ki beni, gönlümdeki coşkuyu dizginleyemeyerek ağlamıştım. Sonradan, hanımım Kanşayım'ı, genç yaşta vefat eden şair arkadaşım Jolon Mamıtov'un eşi Mendi ile çocukları Aygerim ve Azamat'ı da yanımıza alarak meşhur Manasçı'nın mezarını ziyaret etmiştik.

20. yüzyılın ender rastlanan şahsiyeti Sayakbay Karalayev hakkında sizin düşünceleriniz nelerdir?

Aytmatov: Birkaç yıl önce Seken ile birlikte Şu ilçesine gitmiştim. Bir anda tüm ilçe halkı Karalayev'in geldiğinden haberdar olmuş. Millet uzak yaylalardan, dağ köylerinden hatta çitliklerden; kimisi arabayla, kimisi traktörle, kimisi de yaya akın etmeye başladı. Karalayev'in jırlarına hasret kalanlar o kadar çoktu ki, merkez kolhoz kulübü tıklım tıklım doldu. Gelenlerin yarısından çoğunun dışarıda kaldığını görünce, S. Karalayev, Manas'ı dışarıda, açık havada, milletin ortasında söylemeye karar verdi. Sayakbay kulüp binası önündeki merdivene, toplanalar da yere oturdular. Bazıları da at üstünde, kamyonlara çıkarak dinlediler. Ozan durmadan söylüyor, ağzından jır değil sanki bal akıtıyordu. Biraz sonra ufuktan yavaşça ilerleyen bulut tam tepemize geldiğinde, sağanak yağmaya başladı. Karalayev yağmurla yarışircasına jırlamaya devam etti. Ben üstümdeki yeni takım elbisemin kirlenmesini düşünerek telaşa kapılmış olmalıyım ki, biraz çıkıntılı olan kulüp çatısının altına sığınmışım. Baktım ki, benden başka kimse yerinden kımıldamıyor. Utancımdan tekrar geri döndüm. Bardaktan boşanırcasına yağın yağmurun altında sıırıslıslam ıslanmaya ve üstlerine başlarına çamurun bulaşmasına aldırış bile etmeyen halk, Ma-

nasçı destanı bitirene kadar kıpırdamadan dinledi...

Bu anlattığımdan bir kaç sene önce vuku bulan ilginç bir olayı da arz edeyim burada. Sene 1959 idi. Moskova'dan yeni mezun olup memlekete dönmüştüm. Ülke Parti Okulu dinleyicileri Kırgız'ların Sayakbay Karalayev ve Karamolda Orozov gibi meşhur isimleriyle özel bir görüşme programı düzenlediler. Parti Okulu dinleyicileri arasında, Kırgızlardan başka Rus, Alman vs. bir çok milletten insan vardı. Manasçıların ve atışmacı şairlerin çoğu Rusça bilmezdi. Ben tercüman tayin edildim. Program devam ediyordu. Sıra Sayakbay'a gelince, onu soru yağmuruna tuttular.

– “Manas'ı, söylemeye kaç yaşında başladınız?”

– “İlk öğretmeniniz kimdi?”

– “İnsan hafızasında bunca uzun destanı nasıl tutabilir?”...

Suallerin ardı arkası kesilmiyordu.

“Çocuktum. Bir gün koyun otlatırken, bir kavak ağacının altında uyuya kalmışım. İkinci vaktinde at toynaklarının sesinden sıçrayarak uyandım. Yarı uyanık halde, at üstünde iri yarı birisinin bana doğru koşarak gelmekte olduğunu müşahade ettim. Adamın elindeki mızrak güneş ışınlarıyla parlıyordu. Bindiği at da o kadar gösterişliydi ki; küheylendi adeta. Yanıma geldiğinde, atının dizginlerini çekerek durdurdu:

– “Ey oğul, hayrola nedir bu yatışın?”

– “Uyuyakalmışım.”

– “Senin ağzına kutsi bir görev verilecektir. Bundan sonra Manas'ı söyleyeceksin. Hadi, aç bakayım ağzını!”

Ağzımı açmamla adamın ağzıma idrarını yapması bir oldu. Ağzım köpürüyordu, neredeyse boğulacaktım... Gelen kişi, kaşla göz arasında kayboldu. Gelen kimdi? Cin miydi, melek miydi yoksa Hızır mı, bilemem. Bildiğim tek şey, o andan itibaren ben Manas'ı jırlamaya başladım...”

Karalayev durmadan konuşuyor, ben de kelimesi kelimesine çeviriyordum. Olay anlattığım noktaya geldiğinde nasıl tercüme edeceğimi bilemedim, çok zorlandım. Olduğu gibi aktarsam ayıp olur diye düşündüm. Çünkü salonda kadın dinleyiciler de çoğunlukta idi. Bir de, başka milletten olanlar ervahin [Kazak ve Kırgızlarda ölenlerin ruhuna aşırı saygı gösterilir. Bunlardan yardım, destek umma inancı mevcuttur. (Ç.N.)] Hızır'ın ne olduğunu anlayamazlardı. Çaresiz kalınca yukarıdaki olayın püf noktasını "Ağzıma tükürüverdi" diye tercüme ettim. Bu ifadenin bile dinleyicileri aşırı etkilediğinin farkındaydım.

Aradan uzun seneler geçti. Bunları hiç kimseye anlatmamıştım. Bunları yakın zamanda, Belçika'da yapılan bir programda, Karalayevle ilgili yukarıdaki olayı olduğu gibi anlattım.

Bir Fransız yazarı hayretlerini gizleyemeyerek; "Bu güne kadar neden bunu açıklamadınız? En çekici noktası da bu değil mi?" dedi bana.

Şahanov: Dünya halkları folklorunda nice aşk ve kahramanlık destanları, kıssalar ve hikâyeler mevcuttur. Ama onların hiç birisi hacmi bakımından Manas Destanıyla kıyaslanamaz. Meşhur Homeros'un İlyadası ile Odise'sini üst üste koyduğunda bile, Manas, aşağı yukarı 20 misli hacimli. Hindistanlıların gurur kaynağı olan Mahabharata da Kırgız destanından 2.5 misli küçüktür. İşte bu muhteşem destanı Kırgız'ın tahsilsiz, okuma yazma bilmeyen, meşhur jırcıları (ozanları) altı ay boyunca söyleyip bitiremezmiş. Hafızanın harikuladeliği karşısında şaşmamak mümkün değil. Bu kadar bilgiyi insan beyni nasıl kaldırabilir? Her devrin Manasçıları -jırcıları- destanı hafızalarına kaydetmişlerdir ve nesilden nesle miras olarak aktaragelmışlerdir. Kırgızların, dünyadaki feraset sahibi milletlerin arasında önde gelenlerden sayılması, işte bu geleneksel hafıza sayesinde gerçekleşti. Ne yazık ki bazı devirlerin manasçılarının adı tarih sayfalarında kalmamıştır. Bunun sebebi, onların her birinin Ulu Destanı gelecek nesle emanet etmeyi kendilerine kutsal

bir borç olarak bilmeleri olabilir. Son asrın bilinen en güçlü Manasçıların sayısını 40'ı aşıyor. Onlardan biri, deha şahsiyet diyebileceğimiz Sağımbay Orazbakov. Zamanının zirve jırcısı sayılan S. Orazbakov 1930'da, 63 yaşında, Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. O hayattayken, 180 bin mısralık destan halk edebiyatına sahip çıkmak isteyen birkaç kişi tarafından yazıya geçirilmiştir. O zamanlar günümüzde olduğu gibi ses kaydedecek teknoloji yoktu. Jırcı yavaş yavaş başlayıp gittikçe manaya, muhtevaya inerek yarışmaya katılan at gibi tam hızını alacağı sırada onu durdurup, söylediklerini yazana kadar bekletmek, ozana hakaret gibi görülmüştür. Sağımbay öyle öfkeleniyormuş ki bu duruma, kendini zor frenliyormuş.

Burada, destanın günümüze kadar ulaşmasında büyük katkıda bulunan Balık ile Keldibek, Toğolok Moldo ile Moldobasan, Jüsip Mamay ile Seydene gibi vefakar insanlara gelecek nesil adına teşekkür etmek borcumuzdur, görevimizdir. Bunlardan Kırgız Edebiyatının zirve şahsiyeti Toğolok Moldo (1860-1972) Manas'ı jırlamakla yetinmemiş, aynı zamanda bizzat yazıya geçirmiştir. Kendi ismi Bayımbet imiş. Fakat hemşehri-leri genç yaşta okuma yazma öğrendiğinden dolayı "Moldo" [Moldo: Molla, hoca demektir. (Ç.N.)]; tıbbi tipine bakarak "Toğolok" [Yuvarlak manasında(Ç.N.)] ismini takmışlar. Ölümüne kadar Toğolok Moldo olarak bilinmiş, edebiyatta da bu ismi ile zikredilegelmiştir.

Şair-ozanın memleketi Narın vilayeti, Akdala kazası, Kurtka köyünden Bermet Jüsüpjanova adında bir kadın, geçenlerde beni ziyaret ederek Toğolok Moldo'nun Arap harfleriyle, okunaklı bir şekilde, kendi eliyle yazdığı el yazması eserini bana takdim etti. Müstesna şahsiyetin değerli mirasını elime alıp baktığımda, kendisi söylediği Manas nüshası olduğunu hemen anladım.

– "Bu eseri Millî İlimler Akademisine götürseydiniz," dediğimde, misafirim;

– “Bir zamanlar, Şokan Valihanov ile Muhtar Avezov gibi, Kazak halkının namuslu evlatlarının Manas bilimine çok büyük hizmetleri olmuştu. Bu kıymetli eseri, o büyüklerimize ve size karşı hürmetimin ifadesi olarak kabul etmenizi istiyorum. Bundan sonra kime verecekseniz, nereye götürecekseniz, o sizin bileceğiniz bir iştir. Ben güvenilir ele emanet etmekle üzerimdeki yükten kurtuldum,” demişti.

Yakında bu emaneti Kırgız Millî İlimler Akademisine götürmeyi düşünüyorum.

Aytmatov: Muha, bu da Kırgız halkının size itimat ettiğini ve sizi kendilerinden bir parça olarak kabullendiklerini gösteriyor. Aslında, halk edebiyatının nice cevherlerinin daha tamamen toplanmadığı da acı bir gerçektir.

Şahanov: Jırcılar arasında, akıncı hükmünde olanı Sayakbay Karalayev olduğunu belirtmiştik. Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in “Kırgızların Mikelanjelosu” dediği T. Sadıkov’a, Cumhurbaşkanımız Nursultan Nazarbayev adına “Parasat Nişanı” takdim etmiştim. Asya’da ve ülkelerde de otoriter olan heykeltıraş Turğınbay Sadıkov, Sayakbay heykelini nasıl yaptığını bana şöyle anlatmıştı:

Manas’ın dev heykelinin iki yanına, onu destan diliyle hayatdar eden sanatkarların heykellerini yapayım dedim. Proje gereği, 1970’lerde Mohikan’ların sonuncusu sayılan Sayakbay aksakalla çok görüştüm. “Taştan insan çıkarmak” hiç de kolay değil, hele yapacağınız heykelin Sayakbay jircınıninki olduğunu düşünün. Sayakbay aksakal ile bahçeyi gezdim. Evinde oturdum, sohbet ettim. Onun taşı dile getirecek bir ânını yakalamak epey yoruldum.

Normal hayatta orta boylu, uysal görünümlü, pek sessiz bir adamdı. Sayakbay Aksakal. Onu bu suretle heykele geçirmenin hiç bir manası yoktu. Doğrusu ne yapacağımı şaşırdım.

Sayakbay Ağa, “Manastan bir parça söyler misiniz?” dedim zorda kalınca.

Kudrete bak, Manasçı gözümün önünde değişiverdi. Az önceki uysal görünümünden eser kalmadı. Jırlamaya başladı, söyledikçe coştı, coştukça bakışlarında sanki şimşekler çakıyor, omuzlarını silkerek, iki eliyle değişik hareketler yapıyordu. Manas'ın Konırbay ile savaşını jırlarken o kadar hızlı hareketler yaptı ki, adeta fırtına kopmuş da, hortuma yakalanmış gibi hissettim kendimi. Manasçının yüzüne baktığımda onun bu dünyadan sıyrıldığını, destan kahramanlarıyla bütünleştiğini farkettim. Önümde oturanı jırcı olarak değil de kâh Bakay ihtiyar, kâh Sırğak ile Almambet ve daha sonra Şuak ile Er Kökşe olarak görüyordum. Jırın akışına göre, Sayakbay aksakal farkında olmadan göz yaşlarını döküyor, sırlı sıklam terliyordu. Gökte aradığımı yerde bulmuştum. Hemen heykelin taslağını çizdim. Sevincime diyecek yoktu.

Kırgız'ın dağları ile bozkırını bağrına basmak istercesine kucağını açarak iki kolunu havaya kaldıran Sayakbay'ın ilhamlı ânının taş sureti, Bişkek'teki Toktağul Satılганov Devlet Filarmoni binası önünde meşhur destanın ölümsüzlüğünü haykırarcasına dikilmiş.

Evet, Şike, Kazak ve Kırgızlar'dan çıkan dehalar saymakla bitmez. Şifahi edebiyatımızın meşhur temsilcilerinden Jambıl Jabayev onlardan biri. Kırgızlar ile Kazaklar'ın ortak şairi olarak bilinen Jambıl, hayatının son dokuz yılında Kazaklarda daha önce hiç görülmedik bir itibar kazanarak "20. Yüzyılın Homeros'u" adını almıştı.

Aytmatov: Haklısın. Jambıl Halk arasındaki yeri itibarı ile de, yaşadığı devrin kültürel ortamında da eşine ender rastlanan insanlardandı.

Şahanov: 1938 yılında, Gürcülerin büyük şairlerinden Şota Rustaveli'nin Kaplan Postuna Bürünen Bahadür Destanının 750. yıldönümü kutlanıyor. Programda Kazakistan'ı Jambıl idaresindeki edebiyatçı ve sanatçılardan oluşan bir heyet temsil ediyor. Jambıl'ın yanında ünlü şair ve bestekâr, kendinden

birkaç yaş küçük olduğu için kardeşi gibi gördüğü Kenen Azir-bayev de bulunuyor. O seferde, 92 yaşındaki Jambıl, güzel bir Gürcü kızını görür görmez ona aşık oluyor. Gönül ferman dinler mi hiç? Kaşlarını oynatarak salına salına yürüyen genç kızın cazibesine kapılan ihtiyarın içi kan ağlıyor.

Aytmatov: Hay Allah desene!

Şahanov: Bir şiirimde bu olayı konu almıştım. Müsadenizle okuyayım:

Gençliği mi umman gönlün,
Yoksa hayal tomurcuk.
Yüz yaşayan şair Jambıl,
Şu kudrete bakınız,
Gürcistan'a gittiğinde
Bir güzele kapılmış.

İşte budur, tam manada yiğitlik.
Zaman örsü ihtiyara boyun eğdirememiş.
“Ne muhteşem metanet bu,” diye bir Rus şairi
göz yaşlarını silmiş.
Yaşlılar var hayalleri küheylan,
Bozkırları kucağına sığdıran,
Güzellikten hisse almayı unutan,
Yok olmaya mahkum olur an be an.

Yer yüzünde rüzgar silen iz de çok;
İradesiz, her daim olmuş talan.
Otuz yaşta nine olan kız da çok;
Gençler de çok otuz beşte yaşlanan.

Genç kim,
İhtiyar kim,
Zaman bunun sarrafı.
Gençler artsın ufku geniş, kararlı.

Yaşlılık, gücün eksilmesi,
metanetsiz erkekler;
Her zaman da toplum için zararlı.

Mesutsun sen, her seherde gözünü
Güzelliğe doyurmaktan kaçmazsan.
Yaşlılıkla kandırma sen kendini
İhtiyarlık yaşla ölçülmez hiç bir an.
Mutlu odur her seherde gözünü
Güzelliğe doyuran ve kanmayan.

Aytmatov: Güzel yaşlanmanın da maharet istediğini, yani yaşın ilerlemesine rağmen genç ve dinç kalmanın mümkün olduğunu sözde de, özde de ispatlayan büyüklerimizdendir Jambıl Jabayev. Tabii yukarıdaki romantik vakayı efsane olarak değerlendirmek doğru olur. Olay, keskin ve geniş bir hayalin sonucudur. Şifahi şairliğin asıl özelliği de burada.

Başımızdan geçen totaliter sistem devrinde, halk arasından çıkan kaynak su misali yüce kabiliyetlerden, Kömünist Parti siyasetinin propagandacıları olarak istifade edildi. Okuma yazma bilmediğinden dolayı Jaken'e (Jambıl'a) de özel katip tayin edildi. Hatta şiirlerin konuları bile yukarıdan seçilip gelmiyor muydu?

Şahanov: Jambıl hakkındaki dedikodular günümüze kadar süregelmiştir. Bazıları, onda göze çaracak kadar şairlik yeteneğinin olmadığını, kimileri ise özel bir şahsa tapmayı yeğleyen basit bir manzumeci olduğunu dile getiriyorlar. Fakat hakikat şudur ki, o yıllarda yazılı edebiyatın temsilcilerinden birkaç kişi hariç hepsi Lenin ile Stalin'i övmekteydiler ve onların büyüklüğünü sanat diliyle methetmekte adeta yarışıyorlardı. Zamanın şartları böyle yapmayı gerektiriyordu. Bir de halk, önder bildiği şahıslara öyle güveniyordu ki... Herhangi bir değerlendirmeyi yaparken o olayın geçtiği zamanın şartlarını göz önünde bu-

lundurarak ele almalıyız. Yoksa bir şahsı veya olayı bulunduğu ortamdan ve devirden sıyrarak bugünkü şartlara sokarsak, tek taraflı değerlendirmiş ve böylelikle büyük bir adaletsizlik yapmış oluruz.

Aytmatov: Son derece haklısın...

Şahanov: Jaken (Jambıl), Kırgızların nice güçlü şairleri ile, ozanları ve küyşileri [(Küy: Kazak ve Kırgızlara has, sözü olmayan, sadece besteden ibaret olup millî çalgılarla çalınan bir müzik türü. Küysanatı Kazaklarda çok gelişmiştir. Dilinden anlayana her bir küy büyük bir hayat dersi verir. Küyü besteleyen ve çalanlara da *küyşi* denir. (Ç.N.)) ile samimi dostluklar kurmuş. Temeli dostluğa ve kardeşliğe dayanan sanatkarlar, iki halkı da sanat eserleri ile desteklemişler. Yüksek kabiliyetli insanların kendi ortamını aşan şey, onların tuhaf karakteristik özellikleri oluyor genelde. Sözüünü ettiğimiz sanatkarlar da böyle anlarda birbirilerine sığınagelmışlerdir.

Aytmatov: Kırgızların ünlü şairi Toktagul'un ta Sibiryadan sürgünden kaçtığı zaman evine gitmeden önce Jambıl dostuna gelmesi, dediğin kardeşliğin canlı bir örneğidir.

Şahanov: Elbette öyledir. Jambıl sabahtan akşama, akşamdan sabaha Manas'ı jırlarken Kırgızın birçok ozanlarından hayli ileri gitmiş. Kırgızların ünlü küyşisi Maratali ile küy yarışması yaptığını duymuşsunuzdur. Yaşlıların söylediklerine göre, o yarışmada Jambıl Kırgızların 13 küyünü, Muratali ise Kazakların 15 küyünü harikulade bir ustalıkla çalmışlar.

Masimhan Beysebayev isminde, bir zamanlar Kazak Komünist Sovyet Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanlığını yapan bir aksakaldan duyduğum, Jambıl hakkındaki bir olay aklıma geldi.

– “Ben o zamanlar Almatı vilayeti Parti Komitesi Başkanıydım”, diye başlamıştı adam konuşmasına.

Jambıl ilçesi, Almatı vilayetine bağlıdır. Jaken'in tüm SSCB'de şöhret bulduğu, hatta Stalin'den bizzat destek aldığı

yıllardı. Bir gün; “Jaken doksanı aşkın bu yaşında evleneceğim diye başımıza bela açtı. Evleneceği kişiyle de görüşmüş, ön hazırlıklarını yapmış. Sözümüzü dinleyeceği yok. Kendi dediğinde direniyor,” diye soğuk bir haber aldık. Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı Cumabay Şayahmetov, bu haberi aldığı anda deliye döndü. O kadar şoke olmuştu ki yerinde oturamıyor, odasının içinde volta atıyordu. Halkımızın gurur kaynağından sayılan, geniş bir coğrafyaya ün salan kıymetli bir şahsın beklenmedik bir anda böyle bir karara varması, bir taraftan çok komik, daha önemlisi de o zamanki toplumun mazbut ahlak kurallarına aykırı, akıl almaz bir davranıştı.

– “Bu dehşetli haber kimse duymasın,” dedi Cumabay Şayahmetov.

– “Hemen tedbir alın, harekete geçin ve durdurun. Evleneceği kadının akrabaları var mıymış?”

– “Çocuğu kolhozda çalışıyormuş.”

– “Alelacele İlçe Parti Komitesi başkanıyla ve kolhoz idarecisiyle irtibata geç. Kadını kararından vazgeçirsinler. Ama Jambıl’ın kendisine hissettirmesinler” diyen Şayahmetov, masayı yumruklayarak devam etti:

– “Kadının çocuğu vasıtasıyla harekete geçmek en doğrusu. Annesine sahip çıkamayan, ne biçim evlattır? Eğer bu dediklerimi yapamazsan görevine son verileceğini unutma.”

Emir emirdir, her şeyi Başkanın dediği gibi yaptım. Birçok müdahale sonucunda, o kadın Jambıl’la evlenmekten vazgeçti. Biz de rahatladık tabii. Müjdeli haberi anında C. Şayahmetov’a ulaştırdık.

Cumeken (Cumabay Şayahmetov) ; “Aferin size. Bir kadına söz geçiremeyecekseniz sizin koca halkı idare edebileceğinizden şüphe duyulmalıydı,” diye memnuniyetini belirtti. Bu arada olup bitenlerden Jambıl’ın haberi olmaması gerektiğini tembihledi.

Aradan çok bir zaman geçmemiştir. “Şair Jambıl çok hastalanmış, yatağa düşmüş” haberini aldık. Haberi alır almaz bir grup hükümet ve parti yetkilileri olarak Cumabay Şayahmetov başkanlığında yola çıktık. Jaken’in köyü Almatı’dan yaklaşık 70 km. uzaklıkta olan, doğal güzellikleri ile bakan gözü rahat ettirecek bir yer.

Biz geldiğimizde Jaken arka odada gelenlere sırtını dönmüş yatıyordu. Sıraya dizilmiş olan bizlerin selamını almadığı gibi dönüp bakmadı bile. Sanki odada tek başınaymış gibi yatıyordu. İnat etmekte olduğunu anlamıştık.

C. Şayahmetov; “Selamun Aleykum, Jake!” dedi. Arkasından da biz selam verdik.

Jaken, bu sefer, kulağının yanından elinin ucunu kaldırmakla yetindi.

Tam o esnada içeri giren Jaken’in gelini, yatağın altındaki leğeni dışarı götürüyordu. Az sonra Jaken yavaşça bize dönerek başını yastığa koydu ve son derece hiddetli bir ifadeyle;

– “Ey, geri zekalı ahmaklar, siz beni ne zannediyorsunuz? Bu yaşta evlenip de gönül eğlendirmek istediğimi mi düşündünüz? Yolun yarısında atın ölmesin demişler, karımın vefatından sonra adeta elim kolum bağlandı, gelinin eline bakıyorum görüyorsunuz, kayınpederin sürgüsünü temizliyor çocukcağız. Yazık değil mi? Hanımım olsa geline bunca yük olur muydum? Ama ne yazık ki bunları sizin sınırlı akıllarınız almıyor. Senelerdir koskoca Kazak ülkesini idare etmenize rağmen, kuş beyni kadar beyne sahip olamamanıza üzülüyorum,” diyerek bize tekrar sırtını döndü.

Aytmatov: Değer zarfta değil mazruftadır derler ya. Şairane naz ve yön bilirlik iç içedir burada. Aslında Kazak ve Kırgız’ın her yönden gösterişli şairleri Süyinbay ile Katağan’ın, Jambıl ile Toktağul’un, Toğolok Moldo ile Ümbetali’nin, Kenen ile Alimkul’un içli dışlı ilişkileri, iki halkın samimi beraberliğinin temel taşlarını oluşturmuştur.

Şahanov: Evet, mesela Şabdan, Kahraman Rus Ordusu Albayı ve aynı zamanda da Zadeğân (asilzade) unvanını almıştır. Ancak bu unvanıyla şahsi menfaatini değil, bir milletin tamamının çıkarlarını kollamıştır.

Kahraman Şabdan, Kırgız ile Kazak'ın sanatkarlarını birbirinden ayırt etmeden seven; devrinin yüksek mevkiini, zadeğânlığı elde etmesine rağmen çok mütevazi, herkese açık, cömert biri imiş.

Bununla ilgili, birara dertleşme sırasında Cumhurbaşkanı Askar Akayev'den duyduğum bir hikâyeye aklıma geldi...

Kazakların Jetisu diye adlandırdığı güzel mekanı jırlarıyla besleyen Jambıl, yerli idarecilere küstüğü zaman “Kırgız kardeşime, Şabdanıma gittim” der, Alatav'ın güneyine doğru yola düşermiş. Bir gün Çonkemin'de ikamet eden Zadeğan Şabdan, Vali Kalpakovskiy'in “Çabuk gel!” diyen emir davetine icabet etmek için faytonlarını ve birlikte gelecek adamlarını hazırlayıp, tam yola koyulmak üzereymiş ki Jambıl gelmiş. Bunu görünce Şabdan:

“Durunuz! Kolpakovskiy yarı padişah dahi olsa Jambıl'dan büyük değildir. Jaken'i ağırlayıp uğurladıktan sonra ancak sefere çıkabiliriz,” diye emir vermiş. Şair dostuna karşı duyduğu saygıdan dolayı altı kanatlı beyaz çadır [Kazak-Kırgız kültüründe çadırın bir çok çeşidi vardır. Büyüklüğü, yapıldığı malzeme türüne bakarak misafir çadırı, zengin, fakir, genç, evlenenlerin çadırı, yas çadırı vs. diye ayrılmaktadır. Altı kanatlı beyaz çadır da çok geniş üstüne beyaz keçeden örtülü olup çok kıymetli misafirleri ağırlamak için kullanılmaktadır. (Ç.N.)] kurdurup o civardaki hatırı sayılır kişileri de davet ederek ihtişamlı bir ziyafet düzenlemiş. Şaire, sabaha kadar, “Manas” ile “Suranşı Bahadür” destanlarını jırlatarak jıra susamış gönüllerin hasretini gidermiş.

Şabdan'ın anası Baalı Beybişe'in, [Birkaç hanımı olan kişinin en büyük hanımına verilen ad. Aynı zamanda hatırı sayılır

kadınlar için de saygı ifadesi olarak “Beybişe” kelimesi kullanılır. (Ç.N.)] “Yavrum ta çocukluğundan cömertliğiyle tanınmıştı. Üç yaşına kadar göğsümü tek başına emmez, komşu çocuklarını ellerinden tutar, getirir beraber emerdi” dediği malumdur.

Kırgızlar ile Kazaklar arasında mertliği menkibelere konu olan Şabdan’ın, 40 yaşlarında çekildiği bir fotoğrafında göğsüne taktığı iki madalya göze çarpıyor. Yaşlandığı sırada çekildiği bir fotoğrafında ise bir tek madalya kalmış. Bunun hikâyesi de çok ilginç: Bir gün Şabdan evindeyken bir dilenci kapısına gelmiş. Dilencinin hal hatırını, soyunu sopunu soruşturunca küçük yaşta öksüz kaldığını, hiç akrabası, yakını olmayan bir zavallı olduğunu anlamış. Sadaka vermek için etrafını yoklamış ama o anda bir şey bulamamış. Şabdan’ın eski servetinden, sadece boz boğasının kaldığı sıralarmış. Hiç bir şey bulamayınca eski ceketinin göğsüne taktığı, Rus İmparatorluğundan aldığı iki altın madalyanın birini çıkarıp dilenciye vermiş ve demiş ki:

– “Bişkek’in pazarına götür, sat. Parasını al veya hayvanla takas et. Böylece dilencilikten kurtul.”

Bir hikâye daha: Bayake diye bir adamın Sedep adında bir hizmetçisi varmış. Hizmetçinin gözleri şaşı ve aynı zamanda kekeme imiş. Dünya malı adına her şeyden mahrum bu zavallının akşamları başını sokacak fakir kulübesinden başka hiç bir şeyi yokmuş Öfkelendiği zaman kendi kendine;

– “Beni ne er aldı ne de yer aldı der, kaderine küsermiş.

Bir yıl zengin Bayake yayladan kışlığa göçtüğünde, Sedep tek başına kulübesinde kalmış. O gece sabaha kadar kulübeye kurtlar saldırmış. Kadıncağz canını dişine takarak ölüm kalım mücadelesi vermiş. Ertesi gün ikindi vaktinde kulübenin önünde otururken, az ileriden Şabdan ve Bayake başkanlığında bir grup atlının geçmekte olduğunu görmüş. Onları görünce sevinçten deliye dönen zavallı Sedep;

– “Şabdan Efendi, buyurun maksım [Maksım: Kırgızların

darıdan hazırlanan millî içeceği (Ç.N.) için,” diye var gücüyle bağırmış. Bunu duyan kahraman Şabdan Efendi, yanındaki biy (Biy: Kadı) ve bolısların (Bolıs: Kaymakam) burun kıvırdıklarına aldırmış bile etmeden kulübeye doğru gitmiş.

Kahraman Şabdan Sedep’in elindeki çatlak tasa konulan içeceğe tam uzanırken, Bayake;

– “Ey köle, bunu ne diye kahramana sunuyorsun? Geri götür,” diye araya girmiş.

Şabdan ise hiç istifini bozmadan; gelenek gereği:

– “Yapılan ikramdan üstün değiliz. Getir,” demiş, maksımı bir dikişte bitirivermiş ve eklemiş:

– “Of ne güzel, maksımınız tam kıvamında imiş. Öyle susamıştım ki... Susuzluğumu gidermiş oldum. Bugünlük sabredin, yarın bizim köyün yiğitleri gelir, sizi götürür. Hiç merak etmeyin.”

Bunları söyledikten sonra kahraman yanındakilerle birlikte yoluna devam etmiş.

Biraz yol yürüdükten sonra;

– “Hey, Bayake, köyünün kimsesiz bir kadınına sahip çıkmıyorsan, merhamet edemiyorsan ne diye halkı idare etmeye yelteniyorsun?” diye kızmış. Aradan çok geçmeden Şabdan Sedep’e dört kanatlı çadır kurdurmuş. Altı koyun, bir de at vermiş.

İşte o öyküde anlatıldığı gibi Şabdan Efendi’nin o zavallı kadıncağızın ikramını susadığı için değil, “gönlünü edeyim de ümitsizliğe düşmesin” düşüncesiyle kabul ettiği söylenir halk arasında. Oysa tüm Kırgız halkının hanı olarak bilinen, önünde el pençe divan durulan Şabdan Efendi’nin içeceğe ihtiyaç duyması söz konusu olamazdı.

Rus İmparatorluğunun sömürgeci siyasetine hayatı boyunca karşı çıkmış olan Kırgızların kadın hanı Kurmancan datkayı

[Datka: İdarecilere verilen bir nevi unvan (Ç.N.)] general Skoblev esir aldığı anda;

– “Çocukların nerede?” diye sormuş.

Kurmancan’ın cevabı da şu olmuş:

– “Asıl çınar ellerinde ya, dalları da pek uzağa gidemez.” Kadına boyun eğdiremeyen general sinirlenerek Kurmancan’ın bulunduğu yere 30 askeri aynı anda bekçi tayin etmiş. O zaman da kahraman Şabdan Efendi araya girmiş, “Eğer Kurmancan kaçacak olursa, onun yerine beni öldürün” diye kefil olmuş ve Kurmancan’ı hapisten kurtarmış.

Şabdan Efendi 1909-1911 yıllarında, memleketi olan Çonkemin’de “Şadmaniye Medresesini” açmış. Orada okuma yazma öğrenen Kazak, Kırgız, Rus ve Özbek çocuklarını Vernıy [Şimdiki Almatı (Ç.N.)] Koleji, Bişkek Ziraat Okuluna bizzat kendisi götürerek, onların tahsillerine devam etmelerini sağlamış.

Kahraman Şabdan yaşlandığı zaman kendi evlatlarına;

– “Zadeganlık benimle son buluyor. Sizler makam, rütbe istemeyiniz. Servet de, onunla birlikte gelen mevki de geçici bir şey imiş. En iyisi toprağı işleyin, tahıl yetiştirip alın teriyle kazanmağa bakın” diye nasihat etmiş.

Aytmatov: Tarih, belgelendirilmiş ve inkar edilmesi imkansız olan gerçeklerdir. Fakat bizim milletlerimizin başından geçen olaylar çoğunlukla efsaneye dönüşmüştür. Olay kahramanları ile aynı devirde yaşayan insanlar ve gelecek neslin geçmiş hakkında görüşü, menkibelere dayanıyor. Vakıanın önemi ve halkın görüşü bize öylece ulaşıyor. Mesela, kahraman Şabdan ile ilgili köy büyüklerinden çok duyduğum bir olay da şöyle cereyan ediyor: Yıl 1912. Kahraman Şabdan’ın (ruhuna hürmet) anısına büyük bir ziyafet tertiplenir. Alatau’nın güneyinde ve kuzeyinde oturan yediden yetmişe herkes davet edilir. Ziyafete tabii ki Kırgızlarla komşu olan Kazaklar da gelir. Kahraman

Şabdan ile bir zamanlar içli dışlı arkadaşlığı olan şair Jambıl da, yanında kardeşleri Kenen ve Ümbetali ile birlikte bir kaç gün öncesinden gelip, davete icabet etmiş. Ziyafet esnasında düzenlenen alaman bayge (at yarışının bir türü) bitince, sıra atışmaya gelmiş. İki ülkenin ileri gelen ozanları sırayla ortaya çıkmış; jırlar devam ediyormuş. Zengin beyler, tüccarlar kazı, kartayı doyasıya yeyip, ardı arkası kesilmeyen kımızdan sonra tam neşelendikleri sırada Kazak ozanı Ümbetali Karibayev güzel sazlı dombırasını eline alıp Kırgız ile Kazakların kardeşliğini, Şabdan gibi eri ve Toktağul gibi şairlikte eşine ender rastlanan şahsiyeti jırıyla methetmiş. Toktağul adı geçtiği anda jıra deminden beri pür-dikkat kesilen beylerden biri “Dur!” diye bağırarak ve Jambıl’ın sağında yer alan Toktağul’a bakarak, “Ey suçlu kaçak! Çık evden çabuk!” diye devam etmiş. Meşhur Kırgız şairi Toktağul o günlerde Sibirya’dan sürgün edildiği yerden gizli kaçıp gelmişti. Bundan dolayı onu suçlu sayıyor ve bu hatasını(!) da yüzüne vuruyordu güya.

Lafa Jambıl karışmış ve az önce ağzına geleni savuran Beye demiş ki: “Ey yavrum! Kahraman Şabdan sadece Kırgızları değil, Kazakları da sayesinde barındıran mükemmel bir şahsiyet idi. İşte onun gibi şu yanımda oturan Toktağul da iki halka ortaktır. Bunları birbirinden ayırt etmeye, birini övüp, diğerini yermeye kimin hakkı var? Toktağul gibi şairi Kırgız ve Kazak hanımları yüzyılda bir kere doğurabilir... Toktağul’un gıyabında tek kelime konuşacak olursanız ben burayı terkederim.”

Doğru söze ne denir? Bu konuşmadan sonra Şabdan’ın torunları Jambıl’a işlemeli kaftan giydirip onu beyaz ata bindirerek mahcubetiyetlerini kapatmak istemişler.

O zaman yine Jambıl;

– “Gösterdiğiniz ilgiden dolayı çok teşekkür ederim. Bana verdiğiniz bu armağanları Toktağul’a hediye ediyorum. Sibirya’dan yorgun argın, hiç bir şeysiz yeni döndüğü malumunuzdur,” demiş ve topluluğun gözü önünde ahiretlik dostunun

itibarını yükselterek, hediyeleri olduğu gibi Toktağul'a verdimiş.

Şahanov: Fani dünyaya veda etmeden birkaç gün önce, Jambıl, hemşehrilerini, çoluk çocuğunu, tüm yakınlarını toplatarak bir vasiyette bulunmuş;

“Evet yavrularım. Çok kısa bir zamanda aranızdan ayrılacağım. Gece rüyamda; Suranşı Sarıbay'ın emanet ettiği kızıl kaplan, evimden çıktığı gibi Alataş'ın güneyine, Kırgızlara doğru koşup gitti. Arkasından üç defa seslendim, çağırdım ama bir daha dönüp bakmadı. Cenazemi kendi elimle baktığım bahçeye defnedin” demiş.

Şike kahramanların ve fasihlerin, ozanların içinden seçilmiş olan bazılarının genellikle bir hayvan suretinde koruyup kollayıcı sahipleri olduğu halk arasında söylenir. Bunlar sahiplendiği kişilerin rüyasında görünerek, onlara yön gösterirlermiş. Mesela, meşhur Kaz sesli Kazıbek'in kollayıcısı çift kaplan, Kempirbay'ın yeşil ördek, sözünü ettiğimiz büyük şair Jambıl'ın ise kızıl postlu kaplan imiş.

Jambıl'ın torunlarından, yazar kardeşiniz Nağasibek Kapalbekov'ten duymuştum. Siz de bir ara oğlunuz Askar ile Şairin köyüne gelip, Jambıl Ata'nın bağçesinin toprağına çocuğunuzu yatırıp kaldırmış, meşhur şairin mezarını ziyaret etmişsiniz.

Aytmatov: Az önce senin de değindiğin kardeşliğin birer belirtisidir bunlar. Gençliğimde bir aksakaldan duyduğum bir hikâyeyi anlatayım, dinle: Jambıl vefat ettiğinde, devlet idaresindeki bazı kimselerin şahsi ilgisizliğinden olsa gerek, Kırgızlar'a haber yollanmamış. Merhumun ölümünün yedinci gününde halk toplanıp yas yemeği verilirken başta Alımkul olmak üzere, Kırgızların üç şairi ağıt yakarak gelmişler. Dört nala koştukları, atlarının sırlı sıklam olmasından belliymiş. Gelir gelmez, atlarından inmeden komızlarını [Komız: Kırgızların millî çalgı aleti (Ç.N.)] ellerine alarak;

“Ey kardeşler! Jaken (Jambıl) tek Kazaklara mı aitti? Kırgızlarsız nasıl defnettiniz? Öyle darıldık ki şu anda kabrini (tekrar) açıp Kırgızlar adına birer avuç toprak atmakta iddialıyız,” demiş, sırayla ağıt jırını adeta yağdırmışlar. Kırgız kardeşlerin haklı olduklarını kabul eden cemaat utançlarından ne diyeceğini şaşırmış, göz göze gelmekten sakınıyormuş. O anda yine Jambıl’ın çıraklarından Ümbetali Karibayev ortaya atılmış, dombıra eşliğinde uzun uzadıya jır söylemiş. O, jırında Jambıl’ın “Kemiğim Kazak, ama etim Kırgız” diyen veciz ifadesini açıklayarak, haber göndermekle yükümlü bazı kimselerin yüzünden canciğer olan iki milletin ilişkilerini gölgelemenin doğru olmadığını söylemiş, tüm Kazak halkı adına özür dileyip misafirlerin önüne başlığını, kemerini ve cübbesini koyarak diz üstü oturup başını eğmiş.

O ana kadar öfkelerini yenemeyen Kırgız ozanları, Ümbetali’nin jırını duyunca, atlarından inerek toplananlara şiirle taziyede bulunmuşlar.

Kardeşlik prensibinin bundan daha güzel örneği mi olur?

Epikliğe ve romantiğe karşı millî meylimiz bir tarafa, menkibelerimiz bile inandırıcı, özlü ifadelerle anlatılır. Burada belirtilmesi gereken bir şey daha var, o da romantizm kalıbına sığdıramayacağımız, dediğim dedik şahsiyetler hakkında anlatılanlar. Öylelerinden bizzat gördüklerim, Rayhan Şükürbekov ile Midin Alibayev idi. Bavırcan Momışulı ise müstesna bir şahsiyettir.

Şahanov: Elbette öyle. Momışulı ender bulunan insanlardandır. Kendisi ne kadar “Askeriyede de, yazarlık hayatımda da albay olarak kaldım” diye tevazu gösterse de bence eski SSCB’de Bavırcan Momışulı gibi hem mutlu, hem trajik hayat sürenler parmakla sayılacak kadar azdır. Bavırcan hakkında, yazar Azilhan Nurşayıhov’un “*Hakikat ve Efsane*” adlı güzel bir kitabı da var. İşte o eserde Vatan Savaşı (Rus-Alman Savaşı kastediliyor) sırasında cesareti ve dehası dillere destan olan B.

Momışulı'nın üç defa SSCB Kahramanı [(SSCB'de en yüksek unvan (Ç.N.)) derecesine aday olduğu, fakat bir kere dahi bu unvanın ona verilmediği, Askerî Akademiden mezun olduktan sonra generallere hocalık yaptığı, ama yine de Albaylıktan yüksek rütbeye geçirilmemesi ile ilgili çok ilginç olaylar anlatılıyor.

Sizin yazar arkadaşlarınızdan Tahavi Ahtanov'un, Bauken'in defin merasiminde söylediği, "O, standart devirde standartsız yaşadı" ifadesi,bugün halk arasında çok kullanılan bir tabirdir.

Bavırcan, gerçekten de Sovyet sisteminin standart kalıbına sığmayan, kendi zevkine göre yaşayan birisidir. Hakikati dobra dobra söylemesi ve aşırı cesareti onu rütbeden, makamdan alıyordu.

Barış zamanı şöyle dursun, savaş esnasında bile haksızlıklar çok olmuştur. Komutanlığındaki askerlerle 272 defa savaş meydanına girerek, hepsinde galip olan B. Momışulı'nın vatan uğrunda verdiği bu emeğin, vatan savaşı tarihinin en parlak zaferleri olduğu bir gerçektir. Hatta bazı yabancı ülkelerin askeri okullarında B. Momışulı tekniği ve tecrübesinin ayrı bir ders olarak konulması çok şey ifade ediyor.

Aytmatov: A. Bek'in meşhur *Volokolam Şosesi* adlı kitabını okumuş ve Bavırcan'ı sevmiştim. Bavırcan, cesareti ve kahramanlığıyla bir kaç neslin medar-ı iftiharı oldu. Ben, onun gibi kahramanın bizimle aynı devri paylaştığını düşündükçe hayrete kapılıyordum. Çünkü öylelerini ancak masallarda kalmış gibi düşünüyordum.

Aradanyıllar geçince, Lenin Ödülünü aldığımda Bavırcan'ın bana telgraf çekerek tebrik edeceğini, Moskova'da, Almatı'da defalarca görüşüp muhabbet edeceğimizi aklımın ucundan bile geçirmezdim. Bir gün Arbat'ta karşılaştığımda kahraman büyüğümüz bana;

– "Cengiz, benim hakkımda halk arasında 120 vagon dedi-

kodu dolaşıyor. Onlardan bir vagonu gerçektir, kalan 119'u yalan. Fidel Kastro'nun özel misafiri olarak Küba'ya gittiğimde gencecik esmer güzeli bir kız yanıma gelerek,

“Sayın Albayım, sizin hakkınızda çok okudum. Çocukluğumdan beri size aşığım. İsterseniz karınız olayım. Beni beraberinizde götürür müsünüz?” dedi.

Şaşırdım doğrusu. Ama kız oralı olmadı, nazlanarak yaklaştı bana. Ben de dedim ki:

“Güzel kız, Kazaklarda “Kız iken her şey güzeldir, kötü kadın nereden çıkar?” diye bir söz vardır. Dolayısıyla sen benim huyumu suyumu bilmediğin için böyle konuşuyorsun. Bilseydin bunları söylemezdin...”

O zaman “Beni al” diye kendisi isteyen kızcağızı nikahlayıp getirseymişim, benim hakkımdaki dedikodu miktarı 200 vagonu da aşardı...

Bayağı bir gülmüştük.

Şahanov: Bavırcan'ın Şımkent'e bir seferini hatırlıyorum. O zamanlar ülke genelinde yayın yapan “*Lenincil Jas*” (Lenincil Genç) gazetesinin Şımkent vilayeti sorumlu muhabiri idim. En ufak bir yeniliği kaçırmayan, canla başla kendini işine adan, 22-23 yaşlarında bir gençtim. Bir gün gazetenin editörü, sizin kardeşiniz Şerhan Murtaza telefon açtı.

– “Bavırcan Momışulı Sariağaç sanatoryumunda dinlenmek için yola çıkacak. Yarın Şımkent'te trenden inecek. Valilik-tekilere haber ver, ıssız bir yere gitmiş gibi olmasın. Karşılamaya bizzat sen de git, gerekenleri yapın” dedi.

Ben hemen bu önemli haberi vilayet Parti Komitesi Başkanı Süleyman Zadin'e telefonla bildirdim. Süken bunu duyunca biraz sessiz kaldı, neden sonra;

– “Muhtar,” dedi bana.

– “Kahraman Ağamız geçen sene kalabalığın içinde bana

kızmıştı. Ben karşılamaya gitmeyeyim. “Acil işleri vardı, bir ilçeye gitti,” dersin. Ama konuştuklarımız aramızda kalsın. Valiliğin arabasını veriyorum. Bir de şehirdeki Bavırcan’ın okuduğu Sıpatayev okulu müdürüne telefon aç, benim selamımı söyle. Öğrenciler çiçek demetleri ile istasyona gitsinler. Gerisini de sen halledersin” dedi.

Beklenmedik bir anda büyük bir sorumluluk aldığımdan dolayı ben heyecanlanmaya başladım. Küçük bir anormallik hissederse hiç bir şeyden çekinmeden karşısındakinin yüzüne vuran kahraman Bavırcan’ın huyu, herkesin malumuydu. Hatta meşhur yazar Aleksandır Bek’e bile *Volokolam Şosesi*’ni yazacağı zaman “Tek kelime uyduracak olursan parmağını kesirim!” diyen Bavırcan’dan herkesin çekindiği de bir gerçektir.

Zafer Bayramı arefesinde bir muhabire Bavırcan ile röportaj yapması söylendiğinde, “Bavırcan’a göndereceğinize kafesteki aslanın sırtını okşamaya göndermeniz daha kolaydır benim için. N’olursunuz başkası gitsin, ben bu işin altından kalkamayacağım” deyip gazete müdürüne adeta yalvardığına da şahit olmuşum.

Halk arasında çok anlatılan bir hikâyeyi de nakledeyim:

O zamanlar yazarların diğer meslek sahiplerine kıyasla maddi durumları iyi sayılırdı. Orta halli bir yazar bile, iki yılda bir basılan kitabı için aldığı telif hakkına bir araba satın alabilirdi. Hükümetin onlara tanıdığı bazı haklar da cabası. Bavırcan’ın da arabası vardı. Ama pek kullanmıyormuş. “Bavırcan bir yere gideceği zaman, Almatı vilayet Parti Komitesi Başkanı olan ve edebiyat ve kültür sahasında hizmet edenleri ayrıca destekleyen Asanbay Askarov’a telefon açar, ondan araba ister, onunla gidip gelirmiş,” diye duyardık.

Her sene komşu ülkelerden araba satın almak isteyenler -bu detayları bildikleri için- yazarlar kuruluna gelirlerdi.

Aslında bu pazarlamacılar, “nasıl olsa yazar milleti hesap-

kitaptan pek anlamıyor, dolayısıyla arabalarını ucuza verir, süsleyip tekrar pahalıya satar; kolayından para kazanırız” diye düşünürlerdi.

Bu işe kendini adayan hilekarlardan biri birgün Yazarlar Kuruluna gelerek, oradakileri rahatsız eder. Ondan kurtulmak için yazarlardan birisi der ki: “Ben Bavırcan’ın arabasını satacağını duydum. Gidip bir konuşun. Nabzını yoklayabilirsiniz -kendisi çok cömert birisi- bedavaya da alırsınız belki.”

Bavırcan bu sırada kahvaltısını yapmış, gazetelere bakıyormuş. Kapının zili çalmış, iki tüccar içeriye girmiş. Millî geleneklere bağlılığıyla da tanınmış misafırperver Bavırcan, gelenek gereği gelenleri başköşeye oturttukten sonra;

– “Hatun, yemek hazırla,” diye mutfağa seslenmiş.

Gelen misafırler esas maksatlarını belirtmek için mırıldanmaya başladığında, Kahraman Bavırcan:

– “Susunuz!”

“Kazak geleneğine göre gelen misafır, nasibi olan yemeği yiyip bitirene kadar niçin geldiğini açıklamaz,” demiş, emreder bir tonda.

Çay, arkasından da kocaman bir tabakla beşparmak getirilmiş. Yemek yenilip, sofraya kaldırıldıktan sonra ev sahibi misafırlerine bakarak;

– “Şimdi sıra sizde. İsteklerinizi açıkça iletmenize müsaade,” deyip sigarasını yakmış.

İzin verildiğini duyunca, sabahtan beri itinayla ağırlanmakta olan konuklardan biri oturduğu yerden kalkarak;

– “Arabanızı satıyormuşsunuz. Zaten hiç binmediğinizi söylediler. Bize satar mısınız? Almaya kararlıyız” demiş çekine çekine.

Hayatında bir şey satmayı, pazarlık yapmayı düşünmek şöyle dursun, öyle şeyleri ar sayan mert adam bu lafı duyunca

bıyıkları diken diken olmuş. Yerinden fırlarcasına kalktığı gibi yazı masasının çekmecesinden tabancasını çıkartıp;

– “Kalkın yerinizden!” diye olanca sesiyle bağırması. Gelen kişiler neye uğradıklarını şaşırarak emri yerine getirmişler.

– “Yatınız!” demiş Bavırcan.

İki misafir canlarını dişine takarak, Momışulı’nın “Kalk! yat!” emrine uyarak 40-50 defa yorulup terleyene kadar devam etmişler.

– “Arkanızı dönün!” demiş neden sonra Bavırcan.

– “Hadi marş! Arabamı size satacağıma, kendi elimle yakarım daha iyi.”

Evet, Bavırcan ile alakalı bunun gibi birçok olayı önceden duyduğum için, öğrencilerle birlikte istasyonda bu kahramanı karşılamaya büyük olarak tek başıma çıkmaktan çekindim doğrusu.

Güney Kazakistan’da Narbay adında bir şair yaşamıştı. Çok değişik yapıya sahip bir insandı. Yazdıklarını sonuna kadar okumak, büyük bir sabır isterdi. Son birkaç harfini kafiyelendirir, oturduğu yerden girift manzumeler yazardı. Biraz da, canının istediğine göre davranmayı severdi. Millet onun huyunu bildiği için mi yoksa yaşının büyüklüğüne karşı saygıdan dolayı mı bilemem, bizim güneyde gerçekleştirilen tüm sosyokültürel faaliyetlerin yanı başında hep Narbay aksakalı görürdük.

“Bavırcan’la uzaktan akrabayız. Yaşının küçüklüğünden dolayı, beni gördüğü yerde el pençe divan durur,” diye konuştuğunu çok duymuştum. Sıkıştığım anda işte, o Narbay’ı hatırladım. Kendisine telefon açıp hal hatır sorduktan sonra;

– “Ağa, siz Bavırcan Momışulı’nı biliyorsunuz değil mi?” diye sordum.

– “Ne demek istiyorsun sen? Tanıyor musunuz da ne demek? O, benim kardeşim. Bir dediğimi iki etmez,” diye cevap verdi kızarak.

O zaman, “Bavırcan yarın Almatı-Moskova hızlı treniyle geliyor. Karşılamaya beraber gidelim. Ben arabayla size uğrırım,” dedim. Ahizeyi yerine koyunca üzerimden ağır bir yükün kalktığını hissedir gibi oldum. Ne de olsa zararı olmaz, çünkü Bavken büyüklere saygı duyar. Artı, uzaktan akraba olması da bir avantaj. Tabii Nabay aksakalın, Bavırcan’ın bir dediğini iki etmeyeceğini söylemesinin biraz abartma olduğu belliydi.

Ertesi gün Naken’i evinden alıp tren istasyonuna gittik. Birkaç öğrencisiyle birlikte Sıpatayev Okulunun müdür yardımcısı Cumakul Sarsenov, bizden önce gelmiş. Beklediğimiz tren de tam vaktinde geldi. Bavırcan indi. İki genç asker Bavırcan’ın iki valizini indirdi. “Büyük ihtimal tatil gezisine çıkan askerlerdir” diye tahmin ettim.

Adet gereği, yaşının büyük olması hasebiyle, ilk önce Narbay aksakal gitti Bavırcan’ın yanına. İkisi selam kelimeleri edince gerçekten de iyi tanıştıklarını anladım. Sonra, müdür muavinisi Sarsenov selamlaştı. Çocuklar da getirdikleri çiçekleri Bavırcan’a sundular. Ben de selam verir vermez valizlerini kaldırmaya çalıştım. O sırada Narbay şair;

– “Bavırcan, gelini de getirseydin,” dedi.

Bavırcan duymamazlıktan geldi.

Naken, cevaplamayınca yine aynı soruyu tekrarladı:

– “Bavırcan, niye yengeyi getirmedin?”

Kahramandan yine ses çıkmadı. Arabaya yaklaştığımız. Bavırcan’ın peşinden gelen Naken, takılmış plak gibi, yukarıdaki soruyu yine sordu.

Bu sefer Bavırcan durdu. Kaşlarını çatmış gibi, kızgın bakışlarını Narbay’a yönelterek;

– “Yengeyi ne yapacaktın sen?” dedi. Narbay bir sıçradı korkusundan! Neden sonra;

– “Öylesine. Memleketimizi görseydi diye düşünmüştüm” diye kekeleyerek cevap verdi.

Başıma iş mi açılır, diye korkumdan neredeyse ödüm patlayacaktı. Derken Voshod Oteline geldik. Bavırcan pasaportunu bana verdi. Önceden rezervasyon yaptırmıştık. Tabii misafirin pasaportunu otel görevlisine verdim. Pasaport da ne pasaport ama, ikiye ayrılmış. Fotoğrafın olduğu ilk sayfa kopmuş.

Odaya geldiğimde Bavırcan ile Narbay aksakal sohbet ediyorlardı. Bir aksilik çıkmadan odayı terk etmeyi düşünsem de bir bahane bulamıyordum. Bir an yerimden kalkar gibi oldum. Bavırcan bana dönerek;

– “Oğlum, aşağıdaki restorantı biliyorsun değil mi?” dedi.

– “Biliyorum.”

– “O zaman git oraya yemek ısmarla. Benim hesabıma ama. Beş dakika sonra Aksakalla beraber biz de ineriz.”

Restoranta inince baş köşedeki masaya oturdum ve; “Az sonra Bavırcan Momışulı yemek yemeye gelecek. Siparişler şunlardır” diyerek garsonu acele ettirmeye başladım.

– “O kaprisli adam mı,” diyen garson kadının eli ayağı dolaştı. Yüz ifadelerinden, korktuğu belliydi. Masa örtüsünü yenileyip mutfağa doğru koştu.

Söylediği vakitte, Bavırcan ile Narbay aksakal da geldiler. İkisini de neşeli gördüm. Biraz sonra Cumakul Sarsenov de yanımıza geldi.

Sofra başında Bavırcan biraz açılmış, geçen sene Issık Gölde dinlendiğinden bahsetmeye başlamıştı ki Sozak ilçesinde Sovhoz Başkanı olan şişman birisi yanımıza sokuldu. Oturanları hiçe sayarcasına, Bavırcan’ın yanından geçip Narbay’la tokalaştı.

– “Esselamun aleykum, Narbay Ağa. Geçende bizim Sovhoza gelmişsiniz. Ben de tam o sırada Sovhoz dışındaydım. Suçumu itiraf ediyorum. Yine buyurun bekleriz,” deyip üstelemeye devam ediyordu.

Bavırcan'dan bir daha fırça yemekten sakınan Naken'in; "Evet, evet, iyiyim. Teşekkür ederim" diyerek bir an önce adamdan kurtulmanın çaresini aradığı belliydi.

– "Hadi Allahaismarladık Nake," diyerek yanımızdan ayrıldı adam.

– "Delikanlı bakar mısın?" dedi Bavırcan. Sovhoz Başkanı geri döndü.

– "Benim adım Bavırcan Momışulı. Bir sofraya başındaki üç dört kişiyle seçerek selamlaşmayı kimden öğrendin?"

Şaşırın Başkan;

– "Öyle mi, affedersiniz, affedersiniz," deyip mırıldanıyordu. Naken araya girerek; "Bu falan Sovhozun Başkanı" diye yatıştırmaya kalkmıştı. Bavırcan;

– "Kendi kültür seviyesi düşük bunun gibileri, umum halkı idare etmeye nasıl cesaret ediyor? Git çabuk! Marş!" dedi sert bir sesle. Bıyıkları diken diken olmuştu.

Yemek yenildi. Masrafını kendim ödeyeyim, diye düşündüm ama cebim kaldıracak gibi değil. Neyse, dedim kendi kendime, nüfus cüzdanımı bırakayım da sonra ödeme yapayım diye düşünerek elimi cebime sokmuştum. Bu durumum da Bavırcan'ın gözünden kaçmamış;

– "Hey, oğul, cebini yoklamana gerek yok. Bugüne kadar bulunduğum yerde kimsenin ödeme yapmasına izin vermedim" dedi.

Garson'dan hesap istedi. Garson kadın heyecanını belli etmemek için, "şu kadar som" diyene kadar yapmacıktan gülmüşüyor ve yerinde duramıyordu. Bavırcan, parayı onun eline verdi ve;

– "Ben burada görücü falan değilim. O yüzden kıvrmana gerek yok. Tamam mı? Hadi marş!" deyip kadının yüzüne dik dik baktı.

Aytmatov: Evet, halkına nazını geçirebilen Momışulı'nın, çok değişik bir karakter insanı olmasına rağmen büyüklere saygı, küçüklere sevgi esasına dayalı millî geleneği de hiçbir zaman gözardı etmediğini vurgulamamız lazım.

Şahanov:

“Göğüs gerip hararete ve berd'e
Yatar altın görülmeyen bir yerde.
Kazıp bulana kadar bekleyen
Hakikat de benzer bazen o zerr'e.”

Evet, er veya geç hakikatler meydana çıkar; güneş balçıkla sıvanmaz hiç bir zaman.

Vatan savaşından sonra aradan 50 yıla yakın zaman geçmişti. SSCB'nin dağılmasından birkaç sene önce sayın Nursultan Nazarbayev'in ısrarla talep etmesi sonucunda, Moskova, Bavırcan Momışulı'na vefatını müteakip çoktan hakettiği SSCB Kahramanı ödülünü verdi.

Bu müjdeli haber tüm Kazakistanlılara bayram sevinci yaşatmıştı.

1986 Jeltoksan olayıyla alakalı problemlerin peşinde koştuğum sırada, SSCB'nin son Başkanı M. Gorbaçov ile görüşmem planlanmıştı. Tam o günlerde, bir vesileyle Bavırcan Momışulı'nın evine de davetliydim. Ama gidemeyeceğim için meşhur bir ressam; Bavırcan'ın elinde mızrağıyla durduğu, heybetli bir resmini çizdirip altına da şu satırları yazdırdım:

Ölünceye dek vatan şerefini bayrak edip kaldıran.
Ar, namus korumada var mı kimse seni aşan?
Ne tuhaftır, cephede iken en cesur ve kahraman,
Ancak bu kimliğini yarım asır geç alan.
Senin gibi evladı olsun hayal eder her insan.

Bu küçük hediye, o zamanlar beraber çalıştığımız Oralcan Masatbayev'le Momışulı'nın oğlu Bahıtcan ile gelini Zeynep'e

de gönderdim. Böylece, yüksek ahlak ve eşsiz bir karakter sahibi olan Kahraman ruhuna duyduğum saygıyı ifade etmeye çalıştım.

Aytmatov: Manas'ın 1000. yıl yıldönümü kutlamaları için Talas'a giderken Jambıl şehrinden geçtik. Jambıl'ın o zaman-ki valisi Ömirbek Baygeldi'nin inisiyatifi ile şehrin en görkemli yerlerine Momışulı'nın veciz ifadelerinin büyük pankartlara yazdırılıp asıldığını görünce çok sevindim. Önceden hep Komünist Partisinin basit çağrılarına gözümüz alışmıştı ya.

Şahanov: Bışkekteki Kazakistan Büyükelçiliğine bir gün Amerikalı genç bilim adamı Den Prior geldi. Onunla konuşurken bana dedi ki: "Bu sene, meşhur Kazak âlimi Şokan Valihanov'un, Kırgız bozkırları gezisinde "Köketay Han'ın Anısına Düzenlenen Ziyafet"i yazıya geçirmesinin 140. yıldönümü. Bu olayın çok büyük bir ilmî değerinin olduğu tartışılmazdır. Siz ne gibi hazırlıklar yapıyorsunuz?" Gerçeği söylemek gerekirse utancımдан yerin dibine girdim.

Okyanusların ta öbür ucunda yaşayan bir insan, Şokan'ın ilmî mirasına o kadar önem veriyordu ki değerli büyüğümüzün ilmî eserlerini, çizdiği resimleri tek tek incelemekle kalmamış, Şokan'ın gezdiği Issık Göl civarını, Kızıl Üngir'i, Manas'ın meşhur Boz tepesini yaya gezmiş, Tüp yamacının fotoğrafını çekmiş ve bundan 1500 yıl önce 21 yaşındaki Kazak âlimi Şokan'ın eliyle çizilen orijinali ile bugünkü görünümünü üzerinde mukayeseli bir araştırma da yapmış.

Aytmatov: Muha, Şokan'ın çok genç yaşta yaptığı bu işlere kahramanlık da diyebiliriz. Manas Destanı, tüm Türk halklarına ortak bir hazinedir. Ama onun köklü sahibinin Kırgızlar olduğu da bir gerçektir. İşte bu kıymetli hazineyi ilk defa yazıya geçiren, Avrupa'ya tanıtan Şokan'dır. O zamanın şartlarıyla meseleyi değerlendirirsek, yabancılar için bu, Türk folklorundaki "Mısır Piramitini" keşfetmek demektir

Şokan o meşhur seyahati esnasında Tüp yaylasında oturan

Kırgız jircısı ile görüşmesini, günlüğüne böyle kaydetmiştir;

“Bugün Kırgız jircısı ile görüştüm. Manas Destanının bir bölümü olan “Köketay Han Anısına Ziyafet” jırını bu jircıdan dinleyip yazıya geçirdim. Bence bu, yazıya geçirilen ilk Kırgızca eserdir. Jırı ben Rusçaya çeviriyorum. Şarkiyat araştırmacılarına yabancı bir dili tanıtmak için, bir sözlük hazırlamayı düşünüyorum.”

Askerî kurulun üyesi olarak yaptığı seyahatleri sırasında genç Şokan'ın, Kırgız halkının folkloru, kültürü, gelenek ve görenekleriyle yakından ilgilenmesinin kardeşlik anlayışından ileri gelmediğini kim ispatlayabilir?

Şokan, kendisinin de söylediği gibi, “Köketay Han Anısına Ziyafet” bölümünü Rusçaya çevirip, 1861 yılında Rusya İmparatorluğu Coğrafya Kurumunun ilmî toplantısında Ord. Prof. Semenov-Tyan Şanskıy başkanlığındaki Rusların ünlü ilim adamlarının tetkikine sunmuş. Sonradan bu toplantı hakkında meşhur ilim adamı N. İ. Veselovskiy; “Şokan, Rusçayı ne kadar mükemmel kullanmış. Kırgız halk jırını az ama öz cümlelerle çok güzel tercüme etmiş” diye yazmıştır.

Şahanov: Dediğiniz doğru, jırın bu bölümü ve Kırgızlar hakkında araştırma mahiyetindeki bir makalesi Şokan Valihanov'un *Jonğariya Oçerkter*'i ile birlikte 1861 yılında Almanca, daha sonra İngilizce ve Fransızca olarak yayınladı. Böylece büyük ilim adamı olan Şokan, Manas Destanını ilk defa dünyaya tanıtmış oldu.

Aytmatov: Bir de şu var ki; Şokan'ın kısa ömrü ve şahsiyeti bile başlı başına bir tılsımdır.

Dostoyevsky'nin hanımı Anna Grigoryevna'nın hatıratından okuduğum bir olay dikkatimi çekmişti: Ş. Valihanov'la samimi arkadaş olan büyük Rus yazarı F. M. Dostoyevsky, Şokan'ın vefatından birkaç ay sonra seher vaktinde bir rüya görmüş. Rüyasında, Şokanla birlikte Ertis Nehri kenarında

gezdiğini, suyun akışını seyrederek sohbet ettiğini görmüş. O zamanlar Fiyodor Mihayloviç'in bekar olduğu, hayatın zorluklarıyla mücadele ettiği zamanlarmış. Çok genç yaşta hayata veda eden dostunun rüyasında görülmesini hayra alamet olarak kabul eden Dostoyevsky, uzun zamandır sevdiği Anna Grigoryevna'ya aşkını bildirmiş. Sonra evlenmişler ve mutlu bir hayatları olmuş. Sonradan defalarca, Dostoyevsky'nin, "Böyle bir eşim olduğu için dostum Şokan'a minnettarım" dediğine şahit oluyoruz. Gerçekten ilginç değil mi?

Şahanov: Şokan ölünce, onun Ombı'da Askerî Okul'dan sınıf arkadaşı olan G. N. Potanin'in, Şokan'ın ninesi Ayğanım'ın Kusmurun'daki evine giderek babası Cengiz'e taziye de bulunduğunu ve çok üzülerək ağladığını ilmî eserlerden öğrenmiş bulunuyoruz. Şokan'ın Ombı, Petersburg arşivlerindeki el yazma eserlerini bir araya getirerek ilk defa bastıran, Profesör Doktor N. İ. Vesolovsky idi.

Şokan, 1865 yılında gencecik yaşında vefat etmiş. Yıllar sonra arkadaşları onun kabrine mermerden mezar taşı yaptırıp dikmişler. 1917'de adamın biri o mezar taşını ikiye bölüp el değirmeni yapmaya, sonra da onu şehre götürüp satmaya kalkışmış. Ama muvaffak olamamış.

Yeri gelmişken, size bu mezar taşına dair, aynı zamanda Şokan ile Dostoyevsky'nin dostluğundan da bahseden bir baladımı (şiir) okuyayım.

Mezar Taşının Kudsiyeti veya Geri İtme Kuvveti

"...Size aşık olduğumu açıkça belirtmek istiyorum. Ben hiçbir zaman ve hiç kimseyi, hatta öz ağabeyimi bile bu kadar sevmemiştim..."

(Fiyodor Dostoyevsky'nin Şokan Valihanov'a mektubundan...)

"Dostum Fiyodor,
Bu mektup, son mektubum.

Son nefesim.

Son demim çok yakın.

Normalde ayırt etmeyen akla karayı,

Dedikodular bir an için duracak.

Perişan olan akrabalar toplanarak

Yarın beni defnetmeye götürecekler.

Namuslu olanı ölümüm düşündürsün,

Beyhude harcıyor bu toplum asıl gücünü.

Beni defnetmekle kendi milletin

Bir umudunu gömeceğini nereden bilsin?

Bulunur makamımı ve mevkiimi yoklayanlar

Uzak dursun yalandan üzülop

Yapmacıktan ağlayacak olanlar.

Bu mektup sana ulaşana kadar,

dostum Fiyodor

Kabrimin üstünü otlar kaplar.

Gerekli yerde hep kibire kapılan

Dargınım ben kanuna ve zamana.

Sana karşı benim de sevgim özeldi.

Son nefeste açılayım tek sana.

Şu geniş dünyada deryalar var:

Göğsünden uçuran ak kanatlı martılarını,

Boyun dinlemeyen eğmeyen sınırlarıma,

hudut kanununu,

Ülkeden ülkeye geçip giden,

Hazinesinden çok kimse nasibini alan,

İstedikleri gibi kullanmaya

Güçlerini yetiremedikleri için

Ahmakları hayrette bırakan,

Gerici hayat geriye itip azıtsa da

Kötü tavırda bulunsa da çok kere

Kötülüklere maruz kalsa da

Âlemi bir bütün olarak değerlendiren

Oyuna gelmez büyükler.

Büyük insanlar büyük nehirlere benzer.

Büyük nehrim,
 Sana denk gelecek kim var,
 Derinden derine dalgalanıp durdun.
 Derinliğinde yüzemiyorsa insanlar
 Onda senin ne suçun var?
 Yoğunluğuna kimse karşı duramaz,
 Kiskancından tuzak kurar bazıları
 (Bunlar) Kabiliyetsizliklerini kendinden değil
 Başkalardan bilen zavallılar
 Her zaman için gerçek dostluğun değeri yücedir
 Herkes mecbur buna boyun eğmeye.
 Bir insanı içten sevmek
 Yol açıyor tüm milleti sevmeye.
 Erken uyandım,
 Erken güldüm,
 Seninle beraber çiçek açmayı çok isterdim.
 Amma, amma, ne yazık ki
 Kısa ömrüm vefa etmedi..."
 Matay dağı tepesinden Ay bir süzüldü;
 Etraf sessiz,
 Bemberrak bir seher vakti,
 Yıldızlar da bir kötülük hisseder gibi titriyor,
 Sabah havasından son nefesini çekerek
 Şokan öyle gözlerini kapattı.
 Mektup bitmedi henüz..
 Eğri gelen o muydu, yoksa zaman mı?
 Gencecik çağında
 Yirmi dokuz yaşında
 Şokan için ikinci ömür başladı.
 En parlak bir yıldızını kaybetti
 Kazak'ın saf gökyüzü.
 Yıllar geçti,
 Eski iyice eskidi,
 Köhne oldu, herşeyi.
 Ama sanata tesir etmedi.

Bir zamanlar Ombı hapsinin mahpusu.
Dostoyevski yazar tüm dünyaya ün saldı.
Şokan medfun olan Altınemel yeri de
Bayramlara, şenliklere daldı...
Burada şiire nokta koyabilirdim,
Üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen
Unutulmayan bir olay olmasaydı.
Bir bakışta belki önemi anlaşılmaz
Ama aslında ibret alınacak bir vakadır.
Uzun yıllar boyunca
Şokan'ın birçok Rus dostları,
Bu büyük insanın yüce ruhuna saygılarından dolayı
İdarecileri ikna ederek,
Ta Taşkent şehrinden getirterek
Mermerden mezartaşı yaptırdılar.
Dosttan dua dediğin böyle olmalı.
Güzellik ile çirkinlik her zaman olmuştur.
Ahlaksız, arsız bir adam
Kabristana gizlenip gidiyor
İşte bu mezar taşını ikiye bölüp,
El değirmeni yapıp
Şehre götürüp satmak istemiş.
Nefsine düşkünlükten kötü ne olabilir?
Hırsından o anda hiç bir şey düşünememiş.
Kaderin kendisi cezasını vermiş.
Mermeri söküp parçalamaya kalkıştığında
Gözüne taş parçası girmiş.
Sabahlara kadar gözlerini kapatmadan
İnlemiş,
Yerinde duramamış,
Ne yapsa da şifasını bulamamış.
Kanlanmış gözü iltihapla şişmiş.
Çok geçmeden adam ölüm döşegine düşmüş.
O senenin baharında
Matay Dağı eteğindeki çayıra

Konup uçan çift ak kuğu
 Petersburg'un üstünden geçerken,
 Ak kuğunun hüzünlü şarkısı gibi
 Hüzünlü haber Fiyodor'a
 Ulaştığı zaman:
 — "Asıl kaynağı şefaatt olan
 Dostluğun bir kudsiyeti vardır.
 Mukaddese el kaldıran cezasını çekecek.
 Ettiğinden bulmuştur ahlaksız köpek,"
 demiş bu büyük insan,
 gerginliğini atamadan;
 Dostunu anarak gözyaşlarına boğularak...

Hayatın tılsımı o kadar çok ki
 Arın ölse tenin de ölmüş sayılır.
 Bu dünyada kutsi bir sırrın varlığı inkar edilmez.
 Rayından çıktığın anda sert bir şekilde tövbeyi hatırlatır.

Doğru olmayan her davranışını ikaz etmede gecikmeyen
 tabiatın bu kanununu ilim daha çözemedi.
 Kendimden az geçer gibi olduğum anda,
 O mukaddes kanuna
 Ters düşer miyim diye korkar ve çekinirim.

Aytmatov: Evet, insanın yaptığı şöyle dursun, iyi veya kötü
 niyetinin bile karşılığı muhakkak meydana çıkıyor. Hayatın bu
 tılsımının insan düşüncesinin çok ötesinde olduğunu anlatan
 düşündürücü bir şiir yazmışsın.

Şahanov: Şike, devrimizin büyük bestekârı Dmitriy Şosta-
 koviç vefat ettiğinde, "Muzıkalnaya Jizn" dergisinde "Sanatkarın
 Anısına" başlıklı makâleniz yayımlandı. Hacimli olmasa da ha-
 tırat mahiyetindeki bu yazınızdan, ikiniz arasındaki dostluğu,
 derin anlayışı farkediyor insan.

Aytmatov: Onun bir semfonisi çok yavaş "Dmi-t-riy Şoş-

ta-ko-viç” diye başlardı. O melodiyi duyduğumda hep büyük bestekârla beraber geçirdiğimiz, onunla muhabbet ettiğimiz zamanları hatırlıyorum...

İlk defa Şostakoviç ile Moskova’da, Lenin ve SSCB Devlet Ödülü Komitesi Binasında, karşılaşmıştım. Geniş koridorda Tvardovsky ile ikisi konuşarak geliyordu. Aleksandr Trifonoviç Tvardovsky (Rus yazarı) beni görür görmez;

– “Dmitriy Dmitriyeviç, sizi tanıştırayım. İşte deminden beri sözünü ettiğimiz Aytmatov budur,” dedi. Şostakoviç bana baktı ve merhametle tebessüm ederek, uzattığım elimi okşayıp sıktı. O andan itibaren komite toplantılarında hep beraberdik. Şostakoviç konuşmalarında, siyaseti poh pohlayan eserleri bir kenara iterek, sanatkarlık hüviyeti ağır basanları kolluyordu. Görüşlerimiz çoğu zaman uyuşurdu.

Bir ara Shakespeare ile alakalı konuştuk.

– “Bizim aramızda Hamletler ve Kral Lear’ler mevcut olduğu halde Shakespeare sonsuza dek yaşayacaktır,” diyen Şostakoviç, mevzuyu bugünkü ahlak problemlerine getirdi.

– “Siz yeni bir Shakespeare’in doğacağından emin misiniz?” diye sordum ona.

– Shakespeare olmasa da, ona benzer bir dehanın dünyaya geleceği kesindir.

– “Bu hususta benim şüphelerim var.”

– “Ama ben güveniyorum buna,” dedi büyük bestekâr ve fikrinden vazgeçmedi. Arkasından da şöyle ekledi:

– “Yeni bir Shakespeare’in doğması için şu anda çok büyük imkanlar mevcut. Çünkü insanlık hiç bir zaman bugün olduğu gibi geniş çaplı manevi gelişmeler göstermemiştir. Eninde sonunda bir büyük yetenek gelecek ve tüm dünyayı sanatın kudretine boyun eğdirecektir.”

Ben de büyük insanın bu sözlerini gayrı ihtiyari kabul ettim.

O günkü sohbetimiz sırasında o bana;

– “Cengiz, senden iki isteğim olacak. Birincisi, eserlerinde kahramanlarının dünya görüşünü felsefi yönden derinle tirmeye  alı ; ikincisi, sayılı ömrünün her saniyesinin kıymetini bil. Sosyal aktiviteler için çok zamanını sarf ediyorsun. Bu yönden ben de zor durumdayım” diyerek tavsiyede bulunmuştu.

Bu sanatkarın abilik tavsiyesini hayatın ini li çıkışlı yollarında ne kadar ger ekle tirebildim bilemiyorum; artık onu zamana bırakıyorum...

 ahanov: Yevgeniy Yevtu enko, dünyayı bestesiyle b y le-yen  ostakovi  ile ilk nasıl tanıştığını bana anlatmıştı:

1963 yılının bahar ayında telefon a an bestekâr, hanımına;

– “Rahatsız ettiğim için çok özür diliyorum. Biz sizinle tanışmıyoruz. Ben  ostakovi ’im. Yevgeniy Aleksandroviç evde miydi?” demiş alçak bir sesle.

– “Evde. Kendisi çalışıyordu, hemen çağırayım.”

– “Hayır, hayır.  alı ıyorsa gerek yok. Sanatkarın zihnini dağıtmayalım. Ben kendisini müsait bir vakitte ararım,” deyip tekrar özür dilerken, ahizeyi ben elime aldım. O zamanki, bestekârın benim  iirlerimi bestelemek istediğini söyleyen sesi, hayatım boyunca kulağımda kaldı. Büyük bestekârın bu nezaketli tavrı onun yüceliğini, aynı zamanda tevazuunu gösteriyordu.

Şimdiki iki kıtalık bir şey yazan gençlerin bazılarına gelince; çalışıyor musun, dinleniyor musun müsait misin, değil misin umurlarında ile olmadan, “G r   n z  alabilir miyim?”, “Bana bir dilekte bulunsanız” deyip  steleyenleri gördüğümde, masumane tebessüm eden  ostakovi  gözümün önünde canlanıyor.”

Aytmatov: Birgün  ostakovi  beni Gorkiy Sokağındaki evine davet etti. Misafirlikte bestekâr Kara Karayev de vardı.

Geniş salonun baş köşesinde dört müzisyen, “Ev Sahibinin 14. Kuarteti”ni çalıyorlardı. Normalde hep güler yüzlü olan Dmitry Dmitriyeviç’i ilk defa somurtkan gördüm. Yanında oturan bana dönüp bakmadı bile. Ara sıra kafasını sallayıp memnuniyetsizliğini ifade ediyordu. Karayev ise çalınmakta olan müziğe o kadar dalmış olacak ki, heyecanı gözlerinden okunuyordu. Melodinin anlamını sordum. “Açıklaması zor, sadece hissetmek lazım” cevabını aldım.

Beste sona erdiğinde Karayev, “Muhteşem eser! Ne kadar güzel bir sonsuz his!” deyip Dmitry Dmitriyeviç’i tebrik etti. Çok heyecanlandığı, hayrette kaldığı her halinden belliydi.

Şostakoviç, bu tebriği sırf ayıp olmasın düşüncesiyle kabul eder gibi kafasını salladı. Kaşlarını çatarak müzisyenlere, “Daha tam oturtamadınız. Çok yerini eksik çaldınız” diye ikazda bulundu.

Karayev ise, durduğu yerde utanarak, büyük bestekârın kızgın ifadelerini müzisyenlere yumuşak bir dille tekrarlamakla meşguldü. Kuartet tekrar çalındı.

“Normal hayatta çok utangaç, alçak gönüllü ve fevkalade mütevazı bildiğimiz Şostakoviç, sanat karşısında kendine de, başkalarına da bu kadar sert olabiliyormuş” diye şaşırdım. Büyük insan, etrafındakilerden de büyüklük görmek istermiş.

O yıl ilkbaharda, büyük bestecinin eşi İrina Antonovna bana telefon açıp Dmitry Dmitriyeviç’in çok hastalandığını, Kırgız dağlarında yetişen Issık Göl kökü şifalı bitkisini bulmaya yardımcı olmamı rica etti. Talas’a akrabalarım ve tanıdıklarım haber gönderdim. Bir hafta sonra şifalı bitki kökü elimdeydi. Hemen Moskova’ya gönderdim.

Bir hayli zaman sonra, Şostakoviç’in yazlığında bir araya geldik. Bestekârın iki katlı yazlığında asansör vardı. Bestekâr, küçük oğlum Askar’ı elinden tutarak asansöre götürdü ve inip çıkarak bir süre oynattı.

Çocuklar şen şakrak; büyükler kendi aramızda muhabbetle koyulmuştuk. Güzel bir akşam geçirmiştik. O akşamın büyük sanatkârla en son görüşmemiz, bir nevi veda gecesi olduğunu kimse düşünememişti tabii.

Hayatta ve sanatta bir denizin iki damlası gibi benzediğim, hemfikir olduğum D. Şostakoviç'in bana yazdığı iki mektubu en değerli hatıratlarım arasında, arşivimde muhafaza etmekteyim. Onlardan birini, bestekâr, benim *Elveda Gülsarı* adlı eserimi okuyunca yazmıştı. Diğeri ise, Korğan vilayetinde İlizarov hastanesinde tedavi olurken *Beyaz Gemi* hakkında memnuniyetini dile getirdiği mektup. Bu, klasik sanatkârın bana son selamı idi...

Bazen tek başıma düşüncelere daldığım zaman, Şostakoviç bestelerinden bir parça duyarsam öyle huzurlu oluyorum ki. Şostakoviç dünyasının özelliği, hayatı sevmek ve ruh temizliğinden ibaretti. Manevi yönden çok zengin, aşırı merhametli, yakınıni, yabancıyı ayırt etmeden iyilik etmeyi kendine vazife bilen, alçak gönüllü ve insancıl temiz Rus insanının örneği idi o. Hey gidi dünya!

Şahanov: Irk, millet ayrımı gözetmeyen sanat en yüce gayeye ulaşmış, mutlu bir sanattır.

Aytmatov: "Milletler arası dostluk ilişkileri kişilerin münasebetlerinden geçer" diye sık sık söylediğin özlü ifaden var ya senin. Özellikle edebiyatta, her biri birer yıldız misali o büyük şahsiyetlerin dillere destan olan ilişkileri neydi?! Devamlı birbirini arayıp, özlemelerini; bir araya geldiklerindeki sevinci kelimelerle ifade etmek imkansız. "Kardaşım" deyip yaklaşan esmer yüzlü, uzun boylu Gafur Gulam Ağa; kendisi pek konuşmasa da karşısındakinin niyetini söylemeden anlayan Aybek; her zaman güler yüzlü, gördüğü yerde kucağını açan Berdi Kerbabayev; gönlü tarih şecere kaynağı olan Sabit Mukanov vs...

Tabii ki yaşadıkları devrin şartlarına göre her birinin başarısı, eksikliği, hatta beşerî zaafı da olmuştur belki... Buna

rağmen milletin manevi değerlerine sahip çıkmaya çalışan bunlar gibi kişileri unutmak veya tamamen yok etmek tarihe hıyanet olurdu. Onların dostluğu nesillerin birliğine yol açtı.

Birkaç sene önce Moskova’da, Yazarlar Evinde Gafur Gulam’la karşılaştım. O, beni görür görmez hal hatır sorduktan sonra;

– “Cengiz kardeşim, şu deprem başımıza ne felaketler açtı,” deyip çocuk gibi ağladı. Zelzeleden Taşkent’in yerle bir olduğu kara günlerdi. Evet, büyük insanların üzüntüsü de, problemi de her zaman büyüktür.

Şahanov: Onların dostluğu efsanelere konu olacak şekilde, bir araya gelmeleri de neredeyse bir bayram olmuştur. Özbek yazar Nasır Fazılov’un Kazak yazar Sabit Mukanov hakkında “Merhamet” konulu bir hatıratı var. Oradan bir hikâyeyi nakledeyim:

Taşkent’ten gelen misafiri Aybek’i Saben’in (Sabit Mukanov) arabasıyla Alatau’nın güzel doğasında gezdirirken, bir ara yol kenarında yatan fili andıran kocaman granit taşın yanında durmuşlar. Aybek Efendi, elle konmuş gibi duran bu güzel taşın etrafını dolaşp, “Ne kadar güzel! Harika bir şey!” deyip şaşkınlığını belirtiyormuş. Yanına ağır adımlarla yaklaşan Saben, dostuna;

– “Beğendin mi Aybek bu taşı?” diye sormuş.

– “Tabii ki beğendim.”

– “O zaman bugünden itibaren bu taş senin olsun. Bir tek benim değil, tüm Kazak halkının armağanı olarak kabul et.”

Aybek Meşhur Medev Dağ Tesislerinde bulunan taşı, “Al-dım” demiş ve kabul etmiş. Sabit ise hediye ettiğini zannedip kalmış. Dostunu uğurladıktan sora Sabit Ağa yanına Egor Samoyloviç adlı hakkakı alarak o kırmızı granit taşla gitmiş ve üzerine;

“Bu yuvarlak taşı kardeşim Musa Aybek’e hediye ettim. Sabit Mukanulu. 3/VI/1962 yıl” yazısını haketmiş. Sabit Ağa o gün mühim bir işi bitirmiş gibi evine çok neşeli dönmüş.

Aybek Ağa, “Çok cömert insanlarla karşılaşmıştım; fakat onların herbiri dağın taşını hediye eden Sabit’in yanında bir hiç hükmünde kaldı,” deyip dostunun mertliğinden sık sık bahsedermiş.

Aytmatov: Şaka ile hüsn-ü niyeti uzlaştırabilmek ne güzel bir şey!

Şahanov: Şike, biz edebiyat ve sanat alanının ileri gelenleri hakkında konuştuk. Şimdi ise bilek gücüyle tanınmışlardan bahsetsek.

Aytmatov: Kırgız ve Kazakların bir kere dahi olsun sırtı yere gelmeyen nice pehlivanlarını biliyorum.

Şahanov: Tüm dünyayı gezen, devrinin bir numaralı güreşçisi olan, 48 madalya sahibi Hacımukan Munaytpasov’u duymuşsunuzdur.

Aytmatov: Duymaz olur muyum? Meşhur Poddubnıy’ın talebesi, defalarca dünya şampiyonluğunu kazanan Hacımukan’ı kim bilmez ki?

Şahanov: Çok derine inmeyelim, son 150 yılda Kazak kadını kaç milyon oğlan çocuğu doğurduysa, onlardan hiç biri bilek gücü yönünden Hacımukan’ı geçememiştir. Gizleyecek ne var, kendim Hacımukan’ın memleketinden olduğum için mi, yoksa çocukluğumdan onun hakkında masalsı hikâyeleri çok duyduğumdan mı bilemem son zamanlardaki pehlivanların güreşinden hiç memnun değilim. Hatta bazen zayıf birileri kilime çıktığında, onların güreşi, ancak Özbek kardeşlerimizin bödene kuşunu dövüştürme oyunu kadar etkiliyor beni.

Haceken’in yeri apayrıdır tabii. Pehlivanın Güney Kazakistan vilayeti, Temirlan kazasındaki müze-evinde, arabada oturan 20 kişiyi dışıyla sürüklediği bir fotoğrafı var. Hatta traktörü

eliyle kaldırdığına, koca arabayı göğsünün üstünden rahatlıkla geçirdiğine dair inanılmaz olaylara şahit olanlar da çok.

Aytmatov: Bir gazeteden, “Eğer Hacımukan güreşseydi Poddubnyı’yı da yenerdi. Üstadı olduğu için saygısından dolayı onunla güreşmemiştir” diye bir yazı okumuştum.

Şahanov: Haceken’in pasaportunda, doğduğu yer olarak Akmola yazıyor, ama gerçek göbek kanının damladığı yer Güney Kazakistan’ın Otrar ilçesine bağlı Aktöbe köyü. Bununla ilgili malumatları köy aksakallarından dinleyip yazıya geçiren güneylilerin çok yakından tanıdığı tarihçi ve bestekâr Muhammedcan Rüstemov şöyle anlatıyor:

“Hacımukan dünyaya geldiği sırada onun babası ile akrabaları arasında bir anlaşmazlık olur. Babası çok küsmüş olacak ki, hemen toparlanıp taşınmaya karar verir ve yola koyulur. Munaytpas’ın dediğim dedik huyunu bilse de köy büyükleri umursamazlık yapmaz, göçmekte olan Munaytpas ailesinin peşinden adamlar gönderir. Adamlar göçe Sozak yakınlarında ulaşır ve barış teklif ederler;

– “Geri dönmeni rica ediyoruz. Bir kereye mahsus, dargınlığınızı unut. Özür diliyoruz,” derler. Munaytpas dönüp bakmaz. Onlar peşini bırakmayınca, yeni doğmuş Hacımukan’ı ayağından tutup;

– “Geri dönmez, peşimi bırakmazsanız şu çocuğu sopa eder sizi döverim” der.

Zorlamanın faydalı olmayacağını anlayan akrabaları: “Tamam, nerede olursan ol yeter ki iyi ol” deyip dönmeye mecbur olurlar. Munaytpas ise Akmola’ya kadar gider. Oraya yerleşir. Resmi evraklarda Haceken’in doğduğu yerin Akmola olarak geçmesinin asıl sebebi bu.”

Haceken’in de kaderi çok ilginç. Kendisi açık, mert aynı zamanda aşırı nezaketli bir insanmış. Edebiyatı, sanatı çok sevmiş. Muhtar Avezov, Sabit Mukanov, İsa Bayzakov gibi meşhur sanatkârlarla arkadaşlık kurmuş. Kendisi de şifahi olarak hikâye, şiir söylemiş. Benim de Rusça yazdığım “Hacımukan’ı Anmak” adlı bir şiirim var, isterseniz bir parça ondan okuyayım:

Hacımukan

Kazak bozkırında emsalsiz bir pehlivan.

160 kilo ağırlığında

Bir öğünde koca koyunu tek başına yiyen.

Aynı zamanda nazik bir insan.

Şarkıyı, şiiri aşırı seven

Zaman zaman kendi de şiir söyleyen.

Zaferle dönüşünde

Dünya Şampiyonasından

Hemşehrileri onun hürmetine şenlik düzenlemiş.

Ve ona övgüler yağdırmıştı:

Siz sadece Kazakların içinde en güçlü değilsiniz,

Siz dünyaca en kuvvetlisiniz.

“Durun,” dedi Hacımukan onlara, “dinleyin!”

“Sporun büyüleyici tarafı var,

Bazen o körü körüne riske götürebilir,

Onun için bunda sert bir ölçü lazım.

Beden gücü ancak ruh gücüyle uzlaştığı zaman

Güzel gözükür ve lüzumlu olur.

İşte bakınız, benden daha güçlü olana,”

Diyerek ve omuzunu okşayarak

Kıvrık saçlı çekingen

görünürde hiç bir özelliği olmayan

bir delikanlıyı

Ortaya çıkardı.

Ortalık bir süre sütliman kesildi...

O genç delikanlı Muhtar Avezov idi.

Hacımukan’ın söylediği sonradan gerçekleşti.

Aradan 36 yıl geçtiğinde

Ünlü bir Japon pehlivanı,

Bir zamanlardaki o delikanlının

kitabını okuduktan sonra

Heyecanlanarak günlüğüne şu satırları yazmıştı:

“Ne büyük kuvvettir bu!

Bunu okuyunca ben

Kendi güçsüzlüğümü hissettim!"

Aytmatov: Kendin görmüş müydün Hacımukan'ı?

Şahanov: Pehlivan Rus-Alman (Vatan) Savaşı yıllarında yaşlandığına bakmadan köy köy gezip olağanüstü kabiliyetlerini sergileyip, insanların gönlünü eder, para toplayıp, kendi adına bir uçak yaptırır ve savaşanlara yardımda bulunurmuş. Bu himmetinden dolayı, Stalin'in ona bizzat teşekkür mektubu gönderdiği malum.

Ben 4-5 yaşlarındayken Haceken bizim kolhoza da gelmiş, merkeze tüm köylüler toplanınca çeşitli oyunlar göstermiş. Sabah akşam iş yorgunluğundan bitkin düşen işçiler pehlivanın inanılmaz hareketlerini temaşa ederek rahatlamışlar. O zaman oturduğumuz yer, şu andaki Tölebi ilçesine bağlı Kaskasu köyü idi. Dedeler tarafından akraba olduğumuzdan mı, yoksa babamla manevi bir yakınlığı var mıydı tam bilemem, oyun bittince Hacımukan, peşinde köyün bütün çocukları olduğu halde bizim eve gelmiş. Davet etseler getiremeyecekleri böyle bir saygıdeğer insanın kendiliğinden evimize teşrif etmesi bizimkileri çok sevindirmiş. Babam tek geçim kaynağımız olan keçiyi kesmiş, konu komşuyu da çağırıp bu değerli misafir hürmetine ziyafet vermiş.

Evin baş köşesine tek başına zar zor sığan bu kocaman esmer kişi uzun uzadıya çay içmiş. Kafasından aşağı süzülen teri, ara sıra, büyüklüğü neredeyse bir sofraya kadar olan yağlıkla siliyormuş. Rahmetli annem anlatırdı. Yatan deveye benzeyen pehlivanın vücudu benim dikkatimi çekse gerek, omuzundan karnına, karnından dizine atlayıp yamaçta oynayan oğlak gibi hiç durmamışım. Ama pehlivanı sinek kadar etkileyememişim. Ara sıra bana bakıp gülerek çayını yudumlamaya devam ediyormuş. Anlatılanlara bakarsak, Hacımukan sadece bilek kuvvetiyle yüksekte değil, iyilikseverliğiyle de hep önde olmuştur.

Şike, Kırgızların Kojamkul pehlivanı ile bizim Haceken de görüşmüş diye duymuştum.

Aytmatov: O bir gerçektir. Çocukluğunda yoksulluğa mahkum olarak büyüyen Kojamkul, büyüyünce en güçlü güreşçi olarak tanınır. Boyu o kadar uzunmuş ki, görenler onun deve sırtındaki insanla aynı boyda olduğunu söylerler. Koca burunlu, buğday tenli pehlivanın kartal bakışlı olduğu da söylenir. Bir gün Bişkek'te şenlik düzenlenir; sonunda at yarışı, güreş vs. gibi millî oyunlar oynanır. Yarışmaya Çinliler öküz pehlivan dedikleri güreşçilerini getirirler. (Eskiden pehlivanların itibarını yüceltmek amacıyla vücut görünüşünden dolayı öküz pehlivan, koç pehlivan, deve pehlivan adları verme; boyunlarına yular geçirip ortaya yularından tutup çıkarma geleneği vardı. Ç:N:) Çin'in öküz pehlivanı meydana çıkıp öküz gibi bağırıp çağırıp, avucuyla aldığı toprağı etrafına saçıp, yeri tekmeleyip güreşecek adam istemiş. Bunu böyle görünce, Kırgız güreşçiler halkın ısrarına rağmen ortaya atılmaya cesaret edememiş, bir anda şaşırıp kalmışlar. O güne kadar böylesine hiç rastlamayan halk hayretler içinde kalmış. En büyük ödülü dışarıdan gelen birisine vermek kadar ağır bir şey yoktur. Bu bütün millet için hem bir ayıp hem de kayıptır. Her ruw (Ruw: Kabile) adıyla çağırılmış. Ortalık iyice karışmış. Güreşçi aranmaya devam ediyormuş.

O sırada, kocaman gövdeli Kojamkul ortaya atılmış. Üstündeki örtüsü ile başındaki yuları bir kenara attığı gibi, Çinli öküz pehlivan ona saldırmış. Epey mücadeleden sonra, Kojamkul, bir bağırıp karşısındakini tam kafasının üstüne kaldırmış. Nefeslerini içine çeken Kırgızlar "Ya ervah!" deyip bağırmışlar her taraftan. Taraftarlarından manevi desteği de tam anında alan Kojamkul, Çinliyi kafasının üstünden bir dolandırıp yeri atmış.

Kojamkul pehlivan bu vakıadan sonra meşhur olmuş. Hayatında sırtı yere gelmeyen bu pehlivan hakkında anlatılan efsaneler çoktur.

Hacımukan ile Kojamkul'un görüşmesini yaşlılardan duymuştum. Sirkte oyunların gösterildiği sırada Hacımukan bir

gün Bişkek'in hayvan pazarına gitmiş. Onu gören halk yay gibi gerilen kaslarını temaşa etmekle kalmamış, özel bir çadır ayarlayarak, at kesip yemek yapmışlar, kımız getirtmişler. Tüm dünyaca ünlü pehlivanın Afrika'daki zenciyle nasıl güreştiğini, Japon güreşçisi Sar-ki-ki'yi nasıl mağlup ettiğini detaylarıyla dinleyen halktan biri; "Hacımukan'la Kojamkul'u güreştirelim de eğlenelim" demiş. Üç tane dokuz, 27 ayrı ödül hazırlamışlar. Kojamkul'un köyüne özel bir at gönderip, pehlivanı getirmişler. Kojamkul atından iner inmez, Ağa pehlivana (Hacımukan'a) selam vermiş.

Önceden hiç görmedikleri olağanüstü bir güreşe şahit olacakları için orada hazır bulunanlar da heyecanlarını gizleyememiş, bağırıp çağırmışlar.

– "Haceke," demiş Kırgız pehlivanı Hacımukan'a hitaben. Biz de kafadaki iki göz gibi, kardeş sayılan iki ülkenin insanlarıyız. Siz ağabeysiniz, ben ise kardeşim. Birimizin galip gelerek övülmesi, diğerimizin mağlup düşerek yerilmesi ne fayda sağlayacak? Hem de siz misafirimizsiniz. Belinizden tutup düşürmeye çalışsam atalar ruhu beni affetmez. Ödüller sizin olsun! Can-ı gönülden dileğim bu.

– "Deminden beri acaba nasıl bir tavır takınır diye sınıyordum. Görgülü, Kırgız halkının bahtına doğan yiğit imişsin. Yolun her zaman açık olsun!" deyip pehlivan kardeşini kucaklayıp alnından öpmüş Hacımukan. Ödülleri de civardaki fakir fukaraya dağıtmış

Şahanov: Düşünüyorum da Hacımukan ile Kojamkul bizim zamanımızın dünyaca ünlü şampiyonlarıyla kıyas edilebilir mi? Pehlivan dedelerimiz sadece bilek kuvvetiyle şöhret bulmakla kalmamıştır; onlar feraset sahibi kimselerdir. Doğduğu yere kök salan, halkının değerlerini bilen ve millî manevi güzelliklerden beslenen müstesna şahsiyetlerdir onlar. Bu özelliklerinden dolayı onları halk sevdi. Tabir caizse başlarına taç etti.

Aytmatov: Dünyada meşhur insan çok. Onların çoğu

sporda şampiyonluğu kazananlar veya sanatçılar. Top peşinde koşanlara veya boks, güreş sahasında başarılar gösterenlere hatta sahnenin süsü gibi olan sanatçılara hayran olduğumuzda onları vasıflandıracak ifade bulmakta zorluk çekeriz zaman zaman. Onların bir kere halkın önüne çıkması bile milyonlarca dolarlara malolur. Zamanın şartlarına göre belki böyle olması da gerekiyordur. İşin kötüsü şu. Yediden yetmişe herkesin tanıdığı bu yıldız şahsiyetlerin bazılarıyla konuştuğun zaman manevi değerlerden mahrum olduğu anlaşılınca, şaşırıyor insan. Ruh zenginliğinin, akıl ve feraset üstünlüğünün de moda olacağı gün doğar mı ki acaba?

Şahanov: İnsanoğlu yaratılalı beri, bu problem gündemin en aktüel meselesi olarak devam edegelmiştir. Şike, Muhtar Avezov'le alakalı konuşurken Issık Göl'lü Böltirik Pehlivan'ın ismini zikretmiştik...

Aytmatov: Böltirik Pehlivanı Muhan'nın (M. Avezov'un) cenaze töreninde görmüştüm. Kendisi kısa boylu, bodur biriymiş. Ona niçin "Abay'ın Oğlu" denildiğini anlayamadım.

Şahanov: 1916 yılındaki Haziran Fermanının hükmü gereği, savaşa alınan pehlivan Rusya'nın çeşitli iç mücadelelerine de iştirak etmiş, uzun yıllar sonra Semey'e gelmiş.

Pehlivan'ı giyabında iyi tanıyan Abay'ın torunları onu arayıp bulmuş ve;

- "Ortalık sakinleşip durumlar düzelene dek bizim Jidebay'a yerleş, sonra memleketine Issık Göl'e gidersin," deyip ona ev, birkaç hayvan vermişler; bağırılarına basmışlar. Kardeş halkın misafirperverliğine razı olan Böltirik oraya yerleşmiş. Fatima adlı yerli bir kızla evlenmiş, ev bark sahibi olmuş. Zamanla Abay ilinin bir evladı gibi olmuş. Muhan (M. Avezov) Leningrad'ta doktora öğrencisiyken memlekete geldiği bir seferinde, Böltirik ile yakından tanışıp samimiyet kurmuş. Böltirik'i "Abay'ın Oğlu" olarak adlandıranın da M. Avezov olduğunu söylerler. Böltirik Issık Göle taşındıktan sonra da Muhtar Ave-

zov ile münasebetleri kesilmemiştir. Yıllar geçtikçe dostlukları pekişmiştir.

Aytmatov: Muhan'ın vefatını duyduğum anda uçakla Almatı'ya gelmiştim. Frunze'den Ali Tokombayev, Süyinbay Eraliyev başkanlığında bir heyet gelmişti.

Cenaze sonrası Muhan'ın naaşının bir tarafından kaldıran Böltirik pehlivanın, omuzları titreyerek sessiz sessiz ağlamakta olduğuna şahit olmuştum. Artık onun kendisi de hayatta değil...

Şahanov: Şike, cömert Kırgız ülkesine karşı samimi sevgimi uyandıran ilk başta sizin kendinize has üslupla yazdığınız eserlerinizdi. Sonradan beni mertliğiyle kendine çekenin; Ulu Manas'a, ülkenizin tabii güzelliklerine ve tarihine celbedenin, Jolon Mamıtov olduğunu itiraf etmeliyim.

Onunla ilk defa, genç yazarların Moskova kurulunda tanışmıştık. Çok merhametli, sevdiği kişiye canı pahasına hizmet etmeye hazır, tam manasıyla bir yiğit olan Kırgız şairi Jolon'la hayatının son demine kadar yakın dost oldum. Bundan sonra onun gibi arkadaş bulacağımdan emin değilim. Onunla her görüşmemizde küçük bir bayram yaşıyorduk.

1969 yılında, Jolon ile ikimiz Moskova'ya Gorkiy Uluslararası Yüksek Edebiyat Kursuna beraber gitmeyi kararlaştırdık. O zaman, ülkenin en önde gelen edebiyatçılarının okuduğu (siz de buna dahilsiniz) bu kurumda, her ülkeye birer kontenjan ayrılırdı. Kırgızistan adına Jolon, bu kontenjanı hiç engelsiz kazanıp Moskova'ya gitti. İki-üç günde bir bana telefon açarak; "Niye gecikiyorsun çabuk gelsene" deyip acele ettiriyordu. Ben bir an önce gitmek istedim istemesine, amma ani engeller çıktı. Kazakistan Yazarlar Kurulu idarecilerinden biri, benim yerime, şiirleri kadar kendisi de güzel olan bir kadın meslektaşımı göndermek isteyip gider ayak problem çıkardı. O zaman ben Şımkent'te oturuyordum. Moskova'ya kursa benim gitmem meselesi, bir sene önce Kazakistan Yazarlar Kurulu yönetim toplantısında kesinleşmişti. Onun için işimden istifa edip, her

türlü hazırlığımı tamamlayıp Moskova'ya gideceğim günü beklemek üzere Almatı'da bulunuyordum. Beklenmedik bir anda karşıma çıkan adaletsizlik beni çok üzdü. Yoksa kızlara yol vermemek adetlerimize de ters düşerdi. Derken bir kişilik kontenjan için iki aday arasında mücadele başladı.

Bir çok genç şairi ikinci babası gibi himayesine alan, Kazak şiirinin ustalarından merhum Abdilda Tajibayev ile "Jazuşı" yayınevinin müdürü, ünlü yazar İlyas Esenberlin, beni kollayıp Moskova'ya, SSCB Yazarlar Kurulu Başkanlığına telefon açıp mektup gönderdiler. Onlar çok çabaladılar.

Sonunda tarafların hiçbiri galip gelemedi. Merkez de "bir dahaki seneye kadar tartışmaya devam edin" dercesine, Kazakistan'a ayrılmış olan kontenjanı Moğol Halk Cumhuriyetine verdi. Olup bitenleri telefonla Jolon'a bildirdim. Benim, neredeyse kesin hükmünde olan kontenjana giremediğimi duyunca Jolon ağlayayazdı.

Aradan epey bir zaman geçti. Ancak Jolon ikinci sınıfı bitirirken, benim Moskova'ya yolum düştü. Kendisini yurttan arayıp bulamayınca not bıraktım.

Gece yarısı Rusya Otelindeki odamın kapısı çalındı. Bak-tım ki Jolon gelmiş. Yanındaki ince bıyıklı, yakışıklı gencin Süymenkul Çokmorov olduğunu hemen anladım. Kucaklaştığımız gibi odaya geçtik. "Tüm dünyaya aksederek dağıldı Kırgızların yüzü, Çokmorov'un yüzü gibi" deyip, şiir mısralarıyla Süymenkul'u tanıştırdı.

Otelde, komşu odaya İlyas Esenberlin yerleşmişti. Kırgız misafirlerimin olduğunu ona da haber verdim. Gecenin geç saati olmasına rağmen, İleken yatağından kalkarak bize katıldı. O yıllar İ. Esenberlin'in "Elmas Kılıç", "Kahar", "Cantalas" adlı üç tarihî kitaptan oluşan *Göçebeler* romanının Kazakların müt-hiş derecede sevgisini kazandığı yıllardı. Orta boylu, nur yüzlü, seyrek saçlı, kimseye pek açılmayan büyük sanatkar o akşam öyle bir konuştu ki, bize bîhaber olduğumuz tarih derinlikle-

rinden çok şey aktardı. Jolon’la ikimiz sırayla Kırgızca ve Kazakça şiirler okuduk. Süymenkul ise en son genç rejisör Bolat Şamşiyev’in yaptığı “Issık Göl Laleleri” filminde Karabalta rolünü nasıl sahnelediğinden bahsederken;

– “Ömirzak Aytbayev ismindeki Kazak âlimini bilir misin?” diye sordu.

– “Bilmez olur muyum? Yakışıklı ve hünerli ağabeyimizdir o. Özellikle onun türkü söyleyişine hayranım. Sadece bir büyük olduğu için değil, kelimenin tam manasıyla bir erkek olduğu için ayrıca saygım var ona karşı,” diye devam ediyordum. Süymenkul çok memnun oldu.

– “İşte, o Ömirzak ağabeyinden, Bircansal’ın “Temirtaş” türküsünü öğrendim ben. “Issık Göl Laleleri” filmindeki Karabalta bu türküyü dombıra eşliğinde söylüyor. Ömeken’in sesi benden daha açık ve güzel olduğu için, filme onun sesini kaydettik. Ben sadece söyler gibi dudaklarımı kımıldatıp durdum. Film yapımında bunun gibi kurnazlıklar çoktur,” diye güldü o. Sonra da;

– “Temirtaş, Asıl, Akık, karakterim,

Şeşsenşi bileğime arkan battı oy oy, deyip güzel sesiyle türkü söyledi Süymenkul.

Laf lafı açtı. Muhtar Avezov hakkında da konuştuk. Süymenkul söz arasında;

– “Bu büyük insanın Kırgız halkına yaptığı iyiliğin değeri, altınlarla ölçülemeyecek kadar ağırdır. Devrin şartlarına bakın. Sözelimi köyde bir tavuk kümesi yapmak için Moskova’dan izin almamız gerekiyor. Yoksa M. Avezov’e bir anıt dikmemiz gerek. Gelecekte bunun gerçekleşeceğinden eminim” dedi.

– “Ben kendi ailemde Avezov’e bir anıt diktim bile” dedi Jolon.

– “Nasıl yani?”

– “Muhtar Avezov’un mükemmel tasvir ettiği Abay’ın sevgili eşi Aygerim’in ismini kızıma verdim.”

– “Aferin, kadeh kaldırmanın tam sırası geldi,” deyip yerinden kalktı ve “Aygerim anamızın Abay’ı büyüleyen güzel hasletleri küçük Aygerim’in kaderine tecelli etsin” diye dua etti İlyas Ağa.

– “Sağ olun Ağa, siz de Kazakların asil evlatlarındansınız, duanıza amin,” dedi Jolon heyecanlanarak.

Tatlı sohbete öyle dalmışız ki, sabah olduğunun farkına varmamışız.

Aytmatov: Evet, Jolon şiirleriyle; Süymenkul ise aktörlüğüyle ve ressamlığıyla Kırgız kültüründe sönmez birer ışık yakıtlar.

Süymenkul, 1968’de Muhtar Avezov’un eserini esas alarak yapılan, rejisör Bolat Şamşiyev’in Karaş Tepesindeki Çatışma adlı filminde Baktıgül rolünü oynarken böbreklerini üşütmüş. Vücudunu yakan acıyı önemsemeyen Süymenkul, film yapımına ara verildiğinde de boş durmamış, Issık Göl kenarındaki tabiatı gezip harikulade resim galerileri yapıyormuş. Bu yapımda mükemmel bir aktörlük kabiliyetinin şahidi olduk. Seyirciler onu, “Cemile”de Daniyar; “Kökserek”te Akankul, “Issık Göl Laleleri”nde Karabalta; “Ben Tyan-Şan”da Baytemir; “Dersu Uzala” filminde ise Çcan-bao olarak tanıdılar.

Şahanov: Yanlış hatırlamıyorsam, Süymenkul’un sağlık durumunun kötüleşmesine sebep olan olay, A. Vidugiris’in Sadece Erkekler adlı filmini çevirirken gerçekleşmiş. Bu filmde Kasım rolünü oynarken, Süymenkul’un ayağı kaymış ve o, dağın tepesinden sert bir taşla düşmüş. Bu sefer yerinden kalkamamış. Meğer kazada zaten hasta böbreğinin bir damarı yarılmış. Arkadaşları hemen helikopter çağırıp acil olarak Frunze şehrine göndermişler.

Süymenkul hiç yılmamış, hastaneden taburcu olur olmaz

tekrar film çevirmeye, daha doğrusu düştüğü kayayı kendine boyun eğdirmeğe karar vermiş. Azminin sayesinde başarılı olmuş neticede.

Aytmatov: Allah kullarına kaldıramayacağı yükü yüklememiş. Ama yine de Çokmorov'un dünyada çektiği ıztıraplarını anlatmak bile ağır geliyor insana. 1982'den hayatının son anına kadar, 10 sene boyunca, 56 defa ameliyata alınmış. Ne tahammül, ne cesaret! Hayret ediyorum doğrusu.

Şahanov: Süymenkul, Moskova'da hasta döşeğindeyken onu sık sık ziyaret ettiğinizi, çok nadir bulunan bir makina aparatını bulmaya yardımcı olduğunuzu arkadaşlardan duymuştum.

Aytmatov: Çok bir şey yaptığımı zannetmiyorum. 1982'nin ilkbaharıydı her halde. Meryem yengenle Süymenkul'u hastanede ziyaret ettik. Hayata, sanata karşı atılganlığı gözlerinden okunmasına rağmen yüzü çökmüş, çok zayıflamış olarak gördük onu.

– “İlk başta böbrek nakli yapacaklardı. Ben itiraz etmedim fakat doktorlar cesaret edemediler. Dışarıda yapılan bir dializ makinası aparatı varmış. Çok pahalı diyorlar. Eğer onu ele geçirebilseler 5-6 yıl daha yaşayacakmışım. Ama o kadar para nereden bulunsun? Bu kadarına da kanaat diyorum” diye konuştu.

Süymenkul'un bu sözlerini duyduğumda tüylerim diken diken olmuştu. Kaderine merdane boyun eğen bir insan vardı karşımda. Yüzünde gözünde şikayetten eser yoktu. “Yardımcı olabilir misiniz?” tarzında ricada bulunmayı aklının ucundan bile geçirmediyi belliydi.

Ertesi gün ben Eski Meydana, Merkez Komiteye gidip Kırgız SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Apas Cumagulov'a Süymenkul'un durumunu ilettim. Kırgız Komünist Partisi Başkanı Turkahun Usibaliyev'i de haberdar ettikten sonra hükümet hesabından üç milyon som alarak İsveç'ten böbrek naklinin yerine kullanılan o aparatı temin ettik.

Şahanov: O aparatın sadece Süymenkul'un değil, onun gibi döşeğe bağlanan yüze yakın kişinin ömrünü birkaç yıl uzatmaya sebep olduğunu duymuştum.

Süymenkul'un ağabeyi Mamırbek Çokmorov aksakala karşı özel bir saygım var. Herkesin akrabası, kardeşi vardır. Demek istediğim, Süymenkul hastalıkla mücadele halindeyken, Mamırbek Ağa Moskova ile Bişkek arasında mekik dokumakla kalmamış, kardeşine aylarca refakat etmişti. O kadar zorluğa sesini çıkarmadan tahammül etmek -her ne kadar kardeşin dahi olsa- her babayığidin kârı değildir.

Süymenkul hayatının son 10 yılında, günde iki defa damarına takılan kan temizleyici Fristul aparatının yardımıyla hayatış. Eğer iki üç işlem yapılmazsa anında ölüm tehlikesi olabilirmiş. "İğneyi soka soka ne kolunda ne de bacağında sağlam yer kaldı" diyordu ağabeyi. Buna bir de demin bahsettiğimiz 56 ameliyatı ekleyin. Bunca zorluğa rağmen ölünceye dek film çevirmiş, hele resim çizmeyi hiç bırakmamış. İtiraf edeyim, Kazak ve Kırgızlar arasında onun kadar sanatsever şahsiyet gösteremem.

Moskova Böbrek Tedavi Merkezi Başhekimi meşhur Profesör Doktor Aleksey Belorusov; "Ben binlerce hastayla muhatap oldum. Ama Süymenkul Çokmorov gibi güçlü iradeye sahip, ağır ameliyatlara bile sineğin sokması kadar etkilenmiyorsa- na dayanabilen kişiyi hiç görmedim" demekle Süymenkul'un yapısını gözler önüne seriyor. Çevirdikleri filmlerde canlandırdığı karakterlerin genelde cesur, gözü pek, sabırlı şahıslar olması da aktörün tabiatından ipucu vermiyor mu bize?

Süymenkul'un güzel hasletlerinden biri de eli açık olması; yani aşırı cömertliğidir. Yukarıda bahsettiğimiz kan temizleme aparatı SSCB'de üretilmiyordu. Süymenkul ile birlikte "Cemile" filminde baş rolü oynayan Natalya Arınbasarova'nın Amerika'da oturan ilk kocası Andrey Konçalovsky, kendi parasıyla böbrek aparatından üç tane satın alıp, "Kojacas" filmiyle Hollywood'a giden Tölemiş Ökeyev ile Süymenkul'a yollamış.

Süymenkul bunları ne yapmış biliyor musunuz?

Bir tanesini Belorusov'un merkezine, kaderin mahkumu olan, iyilik elini uzatanlardan yardım bekleyen hastalara verdimiş. İkincisini ise aynı odada kaldığı Gürcü gence hediye etmiş. Derken, kendi damarına taktırdığı aparat bozulmuş ve vefat etmiş. Mamirbek Ağa'nın anlattıklarından:

Süymenkul'un vefatına hastalar çok üzüldü. Bir gün Bişkek'ten geldim. Masası, çekmecesini bomboş; ne ilaç ne de yiyecek adına bir şey kalmış. Meğer ilaç meyve v.s. için bıraktığım parayı, taburcu olup da maddi sıkıntısından dolayı evine dönmeyen Altaylı gence vermiş.

İlaç bulamayanlar, dardakalan hastalar hep onun başucunda bulunurdu. Süymenkul ise yüksek makam sahibi arkadaşlarından, yardımcı olmalarını isterdi! Tölemiş Ökeyev, Bolat Şamsiyev, SSCB Dış İşleri Bakanlığında çalışan Roza Otınbayeva, Stalbek Turğınbayev gibi insanlar elinden gelen yardımı yapıyorlardı.

Süymenkul'un cenaze törenine binlerce kişi; hastanede tanıştığı çeşitli uyruklu insanlar da iştirak etmişti. Cenaze merasimine, koltuk değneği ve annesinin yardımıyla zar zor yürüyen 26-27 yaşlarındaki bir Rus genci de katılmıştı. O konuşunca herkes ağlamıştı:

– “Eğer Süymenkul'un yardımıyla aldığım pahalı ilaçlar olmasaydı, ben çoktan toprak altında çürümüş olacaktım. Öz babamdan görmediğim iyiliği Süymenkul'dan gördüm. Yakında ben de onun yanına gideceğim artık. Ben ölürsem lazım olur diye annemle ikimiz 5000 Som biriktirmiştik. İşte o paranın 3000'ini buraya getirdim. Bana acıyıp almayacak olursanız incinirim. Bunu çok sevdiğim, saydığım insana hürmetimin ifadesi olarak kabul buyurmanızı istirham ediyorum” demişti.

Süymenkul, Kırgız ile Kazakların sanat dünyasından kayıp düşen parlak bir yıldızdı. Bir ara hayattayken kendisi; “Kırgızlar

Muhtar Avezov anısına abide dikmeli” demişti. Fakat asıl abideyi kendisi yaptığıının farkına varamadı. M. Avezov eserlerinden yapılan “Karaş Tepesindeki Çatışma” ve “Kökserek” filmlerindeki en önemli rolü mükemmel oynadı. Böylelikle Kazak ve Kırgız filminin gelişmesine büyük katkıda bulundu

Kazakların kendilerinin bile M. Avezov eserlerinden bu kadar güzel filmler çeviremedikleri bir gerçektir. Süymenkul hayatta olsaydı bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti Halk Aktörü unvanını ve hakettiği ödülünü alırdı.

Biz Kırgızistan’daki Kazakistan Büyükelçiliği olarak, iki kardeş ülke arasındaki kültürel ilişkileri pekiştirmede köprü vazifesini gören rahmetli Süymenkul’u 1. Altın Köprü Ödülüne layık gördük. Kimliğini eşi Salima Sabazova’ya (O da rahmetli oldu) teslim ettik. Elçilik binasında Çokmorov Resimleri Sergisini yaptığımızda, siz de gelmiştiniz. Kırgızistan Cumhurbaşkanı ve Hükümetine aktörün heykelini yaptırmak ve köyündeki evini müze yapmak tekliflerinde bulunduğumuz bir mektup da gönderdik.

Aytmatov: Evet nice dehalar gitti aramızdan, nice yıldızlar kaydı göğümüzden... Bu konuşmalarımızı özetleyecek hüviyet-te bir şiirin var mı senin?

Şahanov: Evet, var.

Aytmatov: Ezberebiliyor musun?

Şahanov: Biliyorum.

Aytmatov: Okumanı rica etsem...

Geliyorlar, Gidiyorlar Dehalar...

Siyah bulut gibi hüznü kapladı odayı.

İnsanoğlunun ileri gelenlerinden, büyük deha

Lev Tolstoy ölümle pençeleşiyordu.

Hanımı ona yaklaşıp elini öperek ağladı:

“Kötü davranışlarıma gem vurmadan

Seninle birlikte yarım asır yaşadım

Benim gibi bedbahtı affet
 Günahım çok...
 Affet,
 Affet beni kıymetlim?!"

Geçmişini zihninde canlandırarak,
 Sessiz kaldı,
 sonra yavaş konuştu o büyük insan:
 "Tamam, hanım,
 Gözyaşını akıtma,
 Yeter artık,
 Ağlamakla geçmiş geri dönmeyecek.
 Kaçtım senden...
 Senin yanında olmaktansa,
 Dünyayı gezip gitmeyi tercih ettim.
 Ama ben yalnız senden mi kaçtım?
 Rusya'dan ayrılmayacaktım güya
 Kalın karlar içinden yeni yol açtım
 Tüm dünyayı şaşkına çeviren aklım
 Senden destek bulamadı üzgünüm
 Bir gerçek var (onu) kimse inkar edemez.
 Çocuklarımin anasisin buna bir şey diyemem.
 Yaşlandığımızda ne yazık ki anlaşımadık.
 Mutluluk adına hiç bir şeyim kalmadı artık.
 Demiyorum "Başımın belası oldun"
 Zaman zaman kolladın, yardımcım oldun.
 Fakat beni anlamadın.
 Anlamaya da
 Çalışmadın
 Affedemem onun için,
 Affedemem onun için..."

Beşerî yanlışlara hep karşı çıkan insan
 Büyük düşüncelerine mekan bulamadan,
 Hanımının yüzüne bir baktı da of çekti.
 Ve öylece hayata elveda etti.

Hani neredede
 Gönül sırrını gözden anlar incelik?
 Üç ölçü var:
 Yükseklikle derinlik.
 Ve bir de genişlik.
 Bu üçünün değerini bilmemek,
 Sağırlık ve körlük demek.

Anlamamak ise tam bir talihsizliktir.
 İnsanlık ilişkilerinde daha kesin bir yol yoktur.
 Hiç de kolay değildir bu tartışma
 Birlik yolu tüm zamanlar ister güç.
 Anlamamak hiç bir zaman suç değil.
 Anlamaya çalışmamak büyük suç.
 Ne kadar çok pınarlar anlayışsızlıktan kayboldu
 Nice çınar bu yüzden kuruyup soldu.
 Nice nice büyükleri, millet, anlayamadan öldürdü.
 Ve öylece şu hayata büyük zararverdi.
 Brunoyu ateşle yakan,
 Galileo'yu mahkum eden,
 Bircansal'ın elini bağlayan
 Uluğbeğ'in yolunu kesen
 Hep anlayışsızlıktı.
 Hepsi insanlığın zararına oldu.
 Anlayışsızlık az mı yeri kapladı?
 (Bundan) daha beter pişmanlık olur mu?
 Ulu Abay'ı döven de
 Anlayışsızlıktı.
 Kabiliyetiyle çokları hayran eden
 Avezov kâleme aldığında o "Abay"ı
 "Bu eser bir hiçtir" deyip ona söven
 Durmadan itiraz eden
 Yine de o anlayışsızlık değil miydi?
 Avezov ise bu tersliğe
 Boş verdi ancak

Kendi kendine iç çekti ve:
 “Anlayacak halkım sağ olsun” dedi.
 Mazi geçti,
 Herşeyin var hesabı.
 Ne kadar zor.
 Ne kadar zor anlaşılamamak
 Anlamayan suçlu değildir ama
 Anlamaya çalışmayan suçludur.
 Anlayışsızlık boz bulanık sis gibi
 Bulanık sis içinde tabii şüphe çok.
 Kabiliyetli bir genç kürsüye çıktığı zaman
 Topluluk anlayışsızlık gösterir mi diye korkarın.
 Geliyorlar, geliyorlar dehalar...

Aytmatov: Hatırladım bu şiirini. Eski kitaplarından birinde vardı. Hacmiküçük olsa da da manası itibariyle çok derin bir şiirdir.

Yüksek dağların zirvelerinde her zaman sis olması gibi, sözünü ettiğimiz büyüklerin de hepsi anlayışsızlıkvebasına yakalanmıştır. Asırlardır tevarüs edegelen ahlaktan kaynaklanan manevi zenginlik ile beşerilik mücadelesinde onlar kendi dirayetiyle, kendi güçleriyle zafer elde edip, arkasında engin bir hatıra bırakarak kimisi erken, kimisi geç göğümüzden kaydılar. Onları anmak bile bayram sevinci yaşıyor insana. Sanki güneş ışınları gönül ufkunu genişleterek zihnini açıyor gibi. Aslında karşındaki kim olursa olsun, diğerlerinden üstün, bariz bir vasfı varsa onu açığa çıkarmakla, insan dünya uygarlığına katkıda bulunmuş olur.

Her şeyden evvel bu hatıratlara kendimizin ihtiyacı vardı. İkinci bir önemli husus, o büyük insanların ruhu karşısında kardeşlik, evlatlık borcumuzu ödemiş olmamız. Umarım ki, bu anılar, onların zamanla yağmur ve güneş altında silinmeye yüz tutmuş kabirlerine dua niyetiyle attığımız bir avuç toprak hük-münü alır.

III. Bölüm

Yüzyıllar Gölgesindeki Cinayet veya Marquis de Sade ve Çift Dişli Afrika Balığının Zehiri

"...Toprağına, suyuna el koysalar neyse, tüm servetini, malını mülkünü yağmalasalar yine neyse diyorum, hatta ve hatta canına kıysalar, buna da susuyorum... İnsanın aklına, zihnine el koymaktan daha feci zulüm olabilir mi?"

Allahım, insan nasıl oluyor da bu kadar zalim olabiliyor? Zaten dünya dehşetli afetlere boğulmamış mıydı?"

Cengiz AYTMAOV

*"Öğlen vakti veya nurlu seherde,
Uçakla uçarken bir seferde,
Aşağıya bakarsanız:
Dümdüz olarak görürsünüz vadileri
Yılan ini mevcut olan delikleri...
Ben de senden uzun zaman ayrı olunca.
Başka şeylerle ilgilenirken
Fark etmemişim gönlünün gediklerini
İçinde yılan gizlenen deliklerini
Ey kaderim! Kabul et dileğimi
Düşüncede metanetli, sabit kıl
Dost düşmanın gönlündekileri
Yakından tanımama fırsat ver.
Yakınında olmama rağmen hataya düşersem:
Yakınımdaki mutluluğa sevinemezsem,
Yakınımdaki zirveye yükselemezsem,
Yakınımdaki düşmanı tanıyamazsam,
Yanımdaki dostumu anlayamazsam,
O zaman ceza uygula,
Vebalim kendi boynuma!"*

Muhtar ŞAHANOV

Yüzyıllar boyunca, “Azar azar birikmiş insanlığın manevi değerleri, gittikçe niçin önemini kaybediyor?” sorusu üzerinde -biz ikimizden başka- birçokları da kafa yoruyordu muhakkak. İnsanların gitgide iyilikseverlikten, merhametten uzaklaşması, aksine merhametsizlik ve kötülüğün kol gezmesi neyle açıklanabilir? Pirinci elde etmek için mutlaka tarlayı ayırık otlarından temizlemek gerek. Böyle yapmadığın takdirde pirinç başağı kökünden kuru-maya yüz tutuyor. Tıpkı bu misalde olduğu gibi insan zihninin derinliklerinde gizlenen sadist düşüncelerin uyanmasına imkan verir ve buna zamanında engel olmazsa tehlike her an gelip çatabilir.

SSCB dağılır dağılmaz bağımsızlığı kendilerine göre tanımlayan özel televizyon kanalları ve yüzlerce sinema insan öldürmenin, tecavüzün ve cinsel ilişkilerin çeşitli yöntemlerini açıkça göstermeye başladı. Kitapçılar da kültür ve sanattan mahrum, kavganın, dövüşün, insan öldürmenin adeta propagandasını yapanlarla; seksi manyaklarla; ahlaksızlığın her çeşidini açıkça sergileyen kahramanlar hakkında yazılan dedektif kitaplarıyla

dolup taştı. İnsan ölümüne yol açabilecek silah türü şeyler de her yerde satılmaya başladı.

Evet, bugünkü doğru anlayamadığımız bazı şeylerin gelecekte büyük zararlar doğuracağından korkuyorum. Sınırsız hürriyet millî zihniyetin körelmesine mi sebep olacak, yoksa geleneklerimizin değer kaybetmesine mi yol açacak, yahut tarihî hafızamızın silinmesine mi neden olacak bilemem, bildiğim tek şey var: Şu andaki gidişin (böyle devam edip giderse) eninde sonunda dizimizi dövdüreceği kesin. Çünkü dünyada her şey sebep-sonuç bağlantısına tabiidir.

Bazen çocuklar için tabanca, oklu tüfek, kılıç ve mızrak oyuncaklarını hiç üretmesek olmaz mıydı diye kendi kendime düşünüyorum. Bilim adamlarının araştırmalarına göre oyuncak silahla oynayan çocuklar yaramazlığa, dik başlılığa daha meyilli olurmuş.

Sovyetler devrinde gençlerimize kahramanlık psikolojisi aşılamağa yöneldik. Kahramanlığı, ilk önce vatanseverlik; ikinci olarak da düşmana karşı oldukça merhametsiz ve sert davranmak olarak algıladık. *Proletariyat* yazarı Maksim Gorkiy'nin; "Eğer düşman teslim olmazsa onu öldürmek lazım" sözü gündemin önemli bir başlığı idi. Öz dedesini düşman diye Sovyetlere teslim eden çocuk Pavlik Morozov'u kahraman ilan etmekle kalmadık, hep onunla övünüp durduk. Ve böylece gençlerin ruhuna merhametsizlik tohumunu ekmeye devam ettik. Kahraman piyoner [Piyoner: Genç komünist. Orta okul çocukları piyoner olur (Ç.N.)] devrin ideolojisinin kurbanı diyelim; nice zulmetleri atlatan bizim halkımızın gençlerin terbiyesine fazlasıyla önem vermesi için geçmişimizde yeteri kadar ibret alınacak olay yok mu?

Şahanov: Japon düşünürü D. İkedâ ile konuşmanız esnasında; "Her aile kendi çocuğunu her türlü ideolojik baskıdan muhafaza edebilmeli" demiştiniz. Ne yazık ki biz kendimizi toparlayacağımıza gözle görünmeyen bir yere ulaşmayı hedefledik ve her şeyi unutarak ilerlemeyi gaye bildik.

Ta önceden İspanya'ya gittiğim bir seferde, bir yazarın Sovyetler Birliği hakkında; “Bolşevikler Sovyet hükümetini kanla, sadist yollarla elde etti. Böyle merhametsizliği görüp okuyarak yetişen neslin geleceği şüphelidir” dediğini duymuştum. Bu söylenenler yıllarca kulağımda kaldı.

Aytmatov: Evet merhamet gittikçe azalıyor. Sadizm, dünyanın dört bir ucunda yaygınlaşmakta. Sadizmin nasıl dünyaya geldiğini, neden kaynaklandığını da belirtmekte fayda var.

Dünya çapında büyük bir derde dönüşen sadizm aşırı merhametsizliği, cinayeti doğuruyor. Sadizmin insanların davranışlarında belirme alanına göre ilim adamları onu üçe ayırıyor. Yani, irsi olan sadizm; esrar ve alkol kullanımı sonucunda beliren sadizm ve toplumdaki menfi durumlardan kaynaklanan, bulunduğu ortamın kötü etkisinden meydana gelen sadizm.

Sadizmin tanımı, 18. y.y.'da yaşayan Fransız yazarı Marquis de Sade'ın isminden kaynaklanıyor. Sade, öleceği anda kendisi hakkında “Yeryüzünde benim kabrimin yeri de belli olmayacak, benim hakkımda hatıralarını insanlar unutacaklar” diye görüşünü bildirmesine rağmen, onun hayattayken yaptığı insanlık dışı hareketleri adının tarih sayfalarından silinmemesine sebep oldu. Marquis de Sade elini kana bulamamıştır, hırsızlık veya haydutluk yaptığı da yok. Fakat zamanında, tüm Fransız halkının tanıdığı bir cinsi sapık olmuştur. Onun yatakta aklına gelen her şeyi delirircesine yapan özel yaşayış tarzı ile yazarlığı birbirine çok bağlıdır. Sade'ın hikâye ve romanlarında, sadizm yani zulüm ve zorbalık fikri esastır. Sade, kendi şahsındaki anormalliklerden dolayı devrini suçluyor.

Şahanov: O devir, Fransız ileri gelenlerinin idareden, itibardan düştüğü ve içten çökmeye başladığı bir dönemdi. Bundan dolayı Sade'ın “Yatakta her erkek tiran kesilmeli” fikri onlar için bir slogan halini aldı.

Genelde o, zevk ile azabı ayırt etmez. Yatağa girer girmez, yanındaki kadını ilk önce gaddarcasına kamçıyla döver, sonra

kendini dövmeye başlarmış. “Bütün bunlardan sonra tadılan zevki tarif edemem” diye itiraf edermiş kendisi. Onun *Justina* adlı romanında Jerkand adındaki kahramanı kendi hanımını yaralıyor ve yaradan akmakta olan kanı görünce inanılmaz derecede zevk alıyor. Ve bu olay her hafta belli bir günde tekrarlanıyor. Yazar bu zulmü anlatırken kendinin de büyük bir zevk aldığını gizlemiyor.

Böylece Sade ismi sadizm denen uluslararası bir terimin kaynağı oldu. Zulüm ne türden olursa olsun hak ettiği cezaya çarptırılacaktır. Marquis de Sade’ın hayatı da zorluklarla dolu. Birkaç kere genel evlerde tutuklanıyor, hapse atılıyor. Bütün bir ülkeyi titreten sapık en sonunda İtalya’ya kaçmaya mecbur kalıyor. Bize ulaşan belgelerde; “1770 yılının 7 Eylülünde Sade’ı İtalyanlar vahşi bir hayvan gibi kafese koyup, Vensen’e götürdüler” diye yazılmış.

Sade’ın İtalya’da daha çok cinsi zulüm yaptığına şahit oluyoruz. Memleketine rezilcesine döndüğü andan itibaren, kendi iradesine gem vuran sadizme nokta koyuyor ve yazarlığa başlıyor. Doğayla baş başa kalıp, hayatı boyunca yaptığı maskaralıkları kâleme alıyor. Onun Jüstine isimli kahramanının temizliğine, masumiyetine inanıyorsunuz. Zavallı kızcağızın hizmetçi olarak gittiği ev sahiplerinden çekmediği kalmıyor. Tecavüzle iş bitmiyor; kollarını, bacaklarını ayırıp ağaca bağlamakla da kalmıyorlar; kamçılıyor ve sonra köpeği üzerine salıveriyorlar. Zavallının damarını kesip kanını akıtırken zevkle seyrediyorlar. Boynuna boyunduruk bağı geçirip boğazından sıkmak suretiyle eziyet ediyorlar. Bunca işkenceden bayılan Justine düştüğü zaman ipi çözüyorlar.

Aytmatov: Marquis de Sade’ın gaddarlığını, işkence severliğini eserlerinde enine boyuna bulmak mümkün. İşin kötü tarafı da şu: Yazar bunca kötülüğü anlatırken iğrenmek şöyle dursun, tersine zevkle coşuyor. Tüm dünyada lanetlenen, insanlığın kendisinden iğrendiği böyle bir şahsın hunharlığını öven eser-

ler günümüzde çeşitli dillere tercüme edilerek milyonlarca tirajla satılıyor. Zaten maneviyatın gevşediği bir devirde yaşayan gençlerimize böyle eserleri sunmakla ne elde edeceğiz?

Şahanov: Sade'in eserlerindeki etrafına kan serpen olayları, hayvanlıktan beter davranışları lanetliyor insanlar. Kendi annesine tecavüz eden, kızıyla aynı yatağı paylaşan zalim babanın yaptıklarını okumak bile işkence.

54 kadın ve gencin kanına elini bulayan Çikatilo gibileri, Marquis de Sade'in başarılı talebeleri değil de nedir?

Yakında *Vsemirnyye Novosti* gazetesinden; "37 yaşındayım. Uzun boylu, yakışıklı bir erkeğim. Cinsel ilişkiden önce yatakta kemerle veya kamçıyla dövülmekten hoşlanan, tenini yaralamaktan zevk duyan kadın arıyorum. Rollerimizi değiştirebiliriz" diye bir ilanı okuyunca çocukken köyümüzde şahit olduğum bir kadının anormal davranışlarını hatırladım.

Gündelik ev işleriyle sessiz sessiz uğraştığını gördüğüm o genç kadın, beklenmedik bir anda deli gibi hareket etmeye başladılar. Onca milletin yanında kocasına söver, hiç söz dinlemez bir hal alırdı. Sabrı tükenmiş olacak ki, kocası da bir müddet sonra kadını döverdi. Araya giren konu komşu; "Neredeyse öldürecekti, bu huyunu bıraksana" deyince, o kadın; "Dayak yiyince sırtımın gerginliği gidiyor, rahatlıyorum" derdi.

O zamanlar dayaktan nasıl zevk alınır diye hayret ederdim. Sonra anladım ki bu da insan psikolojisinin bir çok tılsımlarından sadece bir tanesiymiş. Marquis de Sade ile yukarıdaki ilan veren gencin yatak ilişkilerinden önce arkadaşına işkence yapma isteği ve köy kadınının dövülmeyi arzulaması arasında gizli bir münasebetin olduğunu reddedemeyiz. Buna anormallik mi denir, yoksa zulüm ile arzusunun birleşmesinden meydana gelen bir duygu mu bilemem.

Bir gün Merke'den arabayla geliyordum. Gece yarısıydı. Uzunağaç kasabasının yakınlarından geçerken, trafik polisi durdurdu. Polis beni tanıyıp;

– “Muha, siz misiniz? Bu saatte nereden geliyorsunuz? Almatı’ya kadar bir kişiyi götürebilir misiniz?” diye ricada bulundu.

– Tabii ne demek. Zaten yalnızlıktan sıkılmıştım.

– “Evet yiğidim nereden geliyorsun,” dedim arabaya binen gence, onu konuşmaya davet ederek.

– “Altı kadını zalimce öldüren genç hakkında bir şeyler duymuş musunuz?” dedi yol arkadaşım.

– Kötü haber duyulmaz olur mu? Duydum.

– Ben o işi araştıran sorgu hakimiydim.

– Cinayeti işleyen hastadır herhalde.

– Hayır. Hasta masta değil. Kendisi Uzunağaçlı. Liseyi de başarıyla bitirmiş. Eli ayağı düzgün yakışıklı bir genç. Anlattığına göre kurbanlığını önceden hazırlıyormuş. İki bir arada kaldığı zaman bıçağını kadının kalbine soktuğu gibi döndürüyormuş. Tabii can boğaza gelince kadıncağz son mücadelesini veriyor. Karşısındakinin azaplı hali katile erişilmez derecede keyif veriyormuş. Ne kadar zorlanırsa o kadar zevk alıyormuş.

– Lanet olsun, lanet olası...

– Muha arabayı durdurur musunuz? Size bir fotoğraf göstereyim.

Frene bastım. Yol arkadaşım çantasını açıp, kağıtların arasından çıkardığı bir resmi elime verdi. Masanın üstünde boy-nundan kesilen bir kadın kafası duruyordu. Saçları dağınık, çenesi çökmüş, gözleri kapalıydı.

– İşte bu anlattığım katilin son kurbanı.

Tüylerim diken diken oldu. Hakim arkadaşım konuşmaya devam etti:

– Leningrad’tan özel olarak davet ettiğimiz araştırmacı bilim adamları, caninin yedinci dedesinin katil olduğunu söy-

luyorlar. Yani bu gence insan öldürmekten, hemcinsine azap etmekten hoşlanma duygusu genetik olarak verildiğini söylüyorlar. O, bunca zulmü gayri ihtiyarı gerçekleştiriyor olabilir miş.

Tarihte, duyduğun zaman bile tüyler ürperten olaylar az mı?

17. yüzyılın meşhur hunharlarından Macar Kontesi Eliza-veta Batori, genç kızların sıcacık kanıyla mutat olarak banyo yaparmış. Bu zalim kadın, kanla yıkanırken kendini çok mutlu hissedermiş. Gençlerin kanı güzelliğime güzellik katar düşüncesiyle hareket eden kontes, 650 köylü kızının kanına girmiş.

Şike, ünlü Japon düşünürü Daysaku İkeda ile muhabbetiniz sırasında, ineğinizi çalan hırsızlar hakkında bir şeyler anlatmıştınız. Hani gördüğünüz yerde hırsızların üzerine ateş etmeyi düşünerek, yola koyulduğunuzun hikâyesi vardı ya...

Aytmatov: “İnsanı zulüm yapmaya bazen yaşadığı ortamın şartları iter” derler. Ben de aynı görüşteyim. Çünkü öyle bir olayı bizzat yaşadım. Çok kızdığım bir anda -Vatan Savaşının ağır yıllarında- insan öldürmeye kalktığımı hatırlıyorum.

1943 yılının şubat ayında ailemiz büyük bir sıkıntıya uğradı. Burada açlık ve yokluk gibi savaşın zorluklarından bahsetmiyorum. Onları zaten kabullenmiştik. Üstelik Stalin’in cezasına çarptırılmış bir ailenin, “Vatan Haini” bir babanın evladı olunca halimiz daha beterdi. Annemiz hastalanmıştı. Jida köyünde oturuyorduk. Dört kardeşin en büyüğü olan ben 15 yaşında idim. Ahırımız olmadığı için tek geçim kaynağımız olan ineğimizi muhtarın ruhsatıyla kolhoz ahırına bırakıyorduk. Savaştan önce, daha buzağı iken hediye olarak gelen ineğimizin adını bile hatırlıyorum; Zuhra idi. Detaylıca anlatmamın sebebi şu. O inek o gün için bizim her şeyimizdi. Onun için sabahdan akşama ahıra gider, Zuhra’ya bakar, ahırını temizler, komşulardan yemek kalıntılarını toplar getirir, onu beslerdik. Bahara doğru doğurursa süt, ayran içer; peynir falan yaparız diye hayal ederdik.

Bir gün, sabah erkenden kalkıp kolhoz ahırına Zuhra'yı görmek için gittim. Sabahın alaca karanlığını, o günün kemiklerimi sızlatan soğuşunu, hiç unutmuyorum. Ahıra herkesten önce ben gitmişim. Sığırtmaçlar daha gelmemişlerdi. Ahırın girişinde, kenardaki yerinde ineğimizi göremeyince bağını çözüp dışarıya mı gitti diye etrafı yoklamaya başladım. Bulamayınca, bir köşede yığılmış otun üstünde hiçbir şeyden habersiz uymakta olan bekçiyi uyandırmak zorunda kaldım. İhtiyar gerçekten bilmiyor muydu, yoksa bilmezlikten mi geldi bilemem, kendi kendine homurdanıyor, net bir şey söylemiyordu. Ben ise yerimde duramıyordum. Etrafı süzdüm, birkaç kere nehir kıyısına kadar gidip geldim. bir kötülük olduğunu hissediyordum. Çarçabuk eve gelip olup bitenleri anneme anlattım. “Zuhrasız nasıl geçimimizi sağlayacağız? Ne yapacağız?” Bu sorular ailece hepimizin kafasını meşgul ediyordu. Erkek kardeşim ile kız kardeşlerim çaresizlik içinde bağıra bağıra ağlıyorlardı. Sesimizi duyan komşular eve gelip hırsızlara lanetler yağdırdılar. Ben kendi düşüncelerimle baş başa kalmıştım. “Hırsızları ne yapıp yapıp bulmalıyım, öcümü almalıyım. Eğer kardeşlerime sahip çıkamıyorsam ölmem daha iyi” diye düşünüyor, tanımadığım insanlardan nefret ediyor, onlara karşı kin besliyordum. Hırsızları kendi elimle öldürmem lazım diye kendi kendime karar verdim. Bunu gerçekleştirmek için, komşumuz traktörcü Temirbek'e gidip tüfeğini istedim. Kendisi rahatsızlanmış, yatakta yatıyordu.

“İşte orada, duvarda asılı duruyor. Alabilirsin. Barut da yanındaki torbada. Hastalanmasaydım, kendim gider bulur; canına okurdum köpeklerin” diye o da kızgınlığını belirtti.

Temirbek'in evinden, elimde tüfekte, öfkeli bir halde ayrıldım. “İnek at gibi değil, az vakitte pek uzağa gidemez. Gündüz millet görmesin diye hayvanı kesip, etini gizlemişlerdir. Kendileri işi bitirince şimdi uykuya dalmış olmalılar” diye düşünüyor, bir taraftan da kimsesiz olduğumuz için hırsızların bile bile bizim hayvanı çalabilecekleri aklıma gelince daha çok sinirleniyordum.

Hırsızlar kaç kişi olursa olsun, gördüğüm yerde ateş edeceğim. Bu iş böyle bitecek!...

Tarlaları, arkları, onlarca tepeleri geçtim; ilerledikçe ilerledim. Kardeşlerimle ortaklaşa kullandığım, sırayla giydiğim çizmemi de düşünmedim. Yol seçecek vaktim de yoktu. Vakit ikindi olmuştu. Uçsuz bucaksız bozkırda, bir taraftaki dağ sessizliğe bürünmüştü. Kıpırdayan canlının izine bile rastlayamadım. Artık ne yapacağımı kestiremiyordum. Bir an aklıma hırsızların yakınımızdaki Jambıl'a gitmiş olabileceğini, Zuhra'yı kesip pazarda satışa çıkarabileceklerini düşündüm. Kalbim küt küt atıyordu. Şehre gitmeye karar verdim. Sabah erkenden Jambıl'da olacaktım. Pazarı gezip onları bulacağımdan emindim. Tabii beni görünce onlar da tanıyacaktı. Ama iş işten geçmiş olacak. Etin başında durdukları yerde nişan alır, öldürüverecektim.

Böylece iç mücadelemi sürdürürken, hiç kimsenin uğramadığı eski mezarlık tarafından gelen ihtiyarı da fark etmemişim. Aksakal eşeğe binmişti. O kadar öfkeliydim ki, ona selam vermeyi bile akıl etmemişim. Beni ihtiyarın kendisi durdurdu;

– Oğlum, sen birisini öldürmeye gitmiş olmayasın?

– “Evet,” dedim ben onun sorusuna hiç şaşırmadan. “Ne yapıp yapıp öldüreceğim!”

Eşek sırtındaki ihtiyarla göz göze geldik. Ben içine barut doldurulmuş silahımı boynuma astığım gibi yorgun bakışlarımı ona doğru uzattım.

– Eh, oğlum kolay bir şey değil aklına koyduğun. Acele etme, biraz konuşalım. Böyle bir karar almaya seni iten ne?

– Bir tek ineğimiz vardı. Hamileydi. Onu çaldılar. Kardeşlerim aç kalacak. Annem ise hasta...

– “Zor... Gerçekten çok zor bir durum. Fakat benim dediklerimi de bir dinle,” dedi ihtiyar. Sonra devam etti:

– İnsanı öldürmeyi aklına hiç getirme. Hatta lanet olası hır-

sız dahi olsa bunu yapma. Eğer benim dediklerime kulak asarsan, evine dön. Ve hayatın boyunca şunu unutma ki, zalim mutlaka cezasını çekecektir. Bunda zerre kadar şüphelen olmasın. Sana hayat öyle güzellikler sunacak ki, şu anda aklının ucundan bile geçiremezsin. Mutluluk seni arayıp bulacak. Uğur ayağına fark ettirmeden gelecek. Bugün bir tek ineğini kaybetmiş durumdasın, ama büyüyünce senin çok ineğin olacak, belki de 100 tanesine sahip olacaksın. Bana inan ve evine dön. Zaman gelecek, benim dediklerimin doğru çıktığını göreceksin. Bu dediklerimi annene de anlat. Hadi ben de geç kalmayayım.

Yanımdan uzaklaşan ihtiyarın arkasından bakakaldım. O, arkasına dönüp bakmadı. Artık lüzumu kalmayan tüfeği sırtlayıp köyün yolunu tuttum. Kafam allak bullaktı... Kendime geldiğimde vücudum tir tir titriyor, göz yaşlarım sel gibi akıyordu. Yol üstünde rastladığım ve Hızır diye tanımladığım o ihtiyar “İnsan öldürmeyi aklının ucundan bile geçirme. Karşındaki lanet olası hırsız dahi olsa, bunu yapma...” demişti. Bu olayı bir tanıdığıma anlattığımda o bana;

– “Şu anda kaç tane ineğin var” diye sordu.

– “Hiç ineğim yok,” dedim. Ama sonra düşündüm ki, acaba tüm dünyada binlerce tirajla satılmakta olan kitaplarım benim ineklerim değil mi? O evliya aksakalın söylediği buna işaret olmasın?

Muha, esas konu sadizmden açılmıştı ya. Bazen geride kalan hüznü dolu çocukluğum ve tek geçim kaynağımızı kaybedip açlıktan ağzımızın koktuğu, şubatın ayazlı günleri aklıma geldikçe çok kötü oluyorum. Fakat tüfekte yola çıktığım anda hırsıza rastlamadığım için hep tövbe ediyorum (şükrediyorum). Zulüm, zulmü doğurur. O zaman hırsızlarla yüz yüze gelip onlara ateş etmiş olsaydım, kaderim ne istikamette olurdu? Toplumdaki menfi durumlardan kaynaklanan, aynı zamanda ortamın ters etkisinden meydana gelen sadizm benim içimde de uyanabilirdi. İnsan ruhu, başlı başına bir tılsımdır. Gönlündeki

yeni açılan iyilik ve merhamet tohumlarının ağır şartlarda ve çözülmesi mümkün olmayacak gibi görünen problemler doğuran kin, nefret ve zulüm gibi güçlerin altında ezilip kalmayacağını nereden biliyoruz?

Şahanov: Lev Tolstoy'un veciz bir ifadesi var. Diyor ki: "Her sürçüğünü mutsuzluk zannetme. Belki de senin mutluluğun oradan başlıyor."

Aytmatov: Delikanlı çağında hataya düşseymişim, mutlaka pişmanlıkla sonuçlanırdı. Bunları düşündükçe tüylerim diken diken oluyor. Son pişmanlık fayda vermezdi zaten. Öfkeyle kalktığım için zararla oturacağım kesindi.

Acaba diyorum, beni kötülük yapmaktan alıkoyan o ihtiyar kimdi? Hızır mıydı, yoksa evliya mı? Kim de olsa bin yaşasın diliyorum.

Sadizm illetinin yaygınlaştığı çağdaş dünyamızda gençlere nasihat edecek ve onları kötülükten koruyacak irfanlı insanlara hep ihtiyacımız var...

Son 30 bin yılda insan beyni değişikliğe uğramamıştır, diyor ilim adamları. Bu da çok ilginç. Eğer öyleyse, ta geçmişte adamın dedelerinden biri aydın, ilimli, irfanlı, uysal veya zalim, hırsız veya hilekar olduysa, onun torunları 7-8 göbek sonra (veya daha beride) aynı yapıyla mı doğacaklar? Geçmiştekilerin halis veya habis niyetleri sonradan gelenlerin zihnini, huyunu, genel karakteristik yapısını hep etkilemeye devam mı edecek? Mesela, sizin ineğinizi çalan hırsızın torunları yine hırsız mı olacak?

Yakında gazetelerden birinde bir orta okul öğrencisinin tehlikeli davranışları hakkında bir şeyler okudum ve hayret ettim. Kendi yaşıtlarından çok daha çalışkan, daha bilgili, derslerinde başarılı olan bu çocuk kedi ve köpeklerle işkence etmekten, hayvanları zorlayıp öldürmekten hoşlanıyormuş. Bir gün bu çocuk koskoca deponun yanına ateş yakmış, depoyu yangına vermiş.

Millet her taraftan yangını söndürmeye koşarken, çocuk o manzarayı zevkle seyretmiş.

Hatta bir gün, tuhaf duygularına sahip olamayarak mezarlığa gidip, mezar taşlarını kırmış. Bununla yetinmemiş, kabirleri kazıp, cenazelerle oynamaya kalkışmış. Anne babasının, okulda hep teşekkür alan çocuğunun bu yaptıklarından uzun süre haberleri olmamış. Bir gün akşam üstü başı toz toprak, çamur olarak eve gelen çocuğuna neden böyle olduğunu sormuşlar.

Oğlan büyük bir iş becermişçesine;

– “Kabirleri kazdım, ölülere azap ettim,” demiş.

Dikkat ederseniz, hani meşhur Çikatilo vardı ya, aynen onun gibi zalim bir nesil geliyor.

Bütün bunları düşündükçe kendi kendimi soru yağmuruna tutuyorum. Başarılı hem de zeki bir çocuğun aniden böyle bir tehlikeli yolu seçmesi nasıl oluyor? Akılsız olsa neyse. Bu bizim bildiğimiz bir örnektir. Böyle kötü düşüncelere esir düşerek, şimdilik sessiz sedasız, kendini o tür davranışlara hazırlayanların sayısı ne kadardır acaba? Bunlara nasıl engel olabiliriz? Suçlu deyip de hapse atmakla bu çok zararlı sosyal problemi çözebilir miyiz? Zulüm neden kaynaklanıyor? Bence herhangi bir çareye başvurmadan önce bu kaynağı iyice araştırmalıyız.

Şike, *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanınız dünyanın birçok diline tercüme edilerek, tüm okuyucuları hayrette bıraktı.

Romanın çok çetin hem o kadar da ilginç olan konusu ne zaman aklınıza geldi? Mankurtizm ile kozmik daire fikrini, yani bir insan ile tüm dünya problemini nasıl bağdaştırdınız?

Aytmatov: Yazar, yazmadığı zaman da yazar, derler. Önüne beyaz kağıtlarını, eline kâlemi alıp, yazacak eserinin konusunu tespit edersin. Eğer hazırlığın yoksa, saray inşa etmeyi düşünüp gerekli malzemeleri hazırlamayan inşaatçı gibi, boşuna vakit öldürmüş olursun. Açıklamak istediğin konuyu ve temel fikri açıklamak için gönül hazinenden yararlanman gerekir. Çocuk-

luğunun hatıralarının; gördüklerinin, duyduklarının, dinlediklerinin, bizzat başından geçenlerin hepsinin süzgeçten geçirilerek sisteme sokulması eserin esasını teşkil edecektir.

Gün Olur Asra Bedel adlı romanı yazmadan önce mankurt konusunu en ince teferruatına kadar araştırdım. Çocukken patavatsız insanlara “Mankurt musun yoksa?” denildiğini çok duyardık. İnsanın mankurta nasıl dönüştüğünü bilmesek de, bunun ağır bir laf olduğunu hissederdik.

Mankurtluğa dair ilk belgelerden birine, 10 asır önce söylenen ve Kırgızların kahramanlık ansiklopedisi mahiyetinde olan Manas Destanında rastlıyoruz. Orada çocuk Manas’ın yaramazlığından ve bilek gücünden korkan Kalmakların onu mankurtlaştırmaya karar verdikleri şöyle ifade ediliyor:

Çocuğu ele geçirelim,
Kafasına şire geçirelim,
Eve götürüp eziyet edelim,
Altı kardeşten türeyen Kalmakların
Hepsini bir araya toplayalım.

1960’larda meşhur Manasçı Sayakbay Karalayev’e mankurt ve şire kelimelerinin ne manaya geldiğini sormuştum. Değerli aksakal biraz düşündü, sonra şöyle konuştu:

Eski zamanlarda Kalmak-Kırgız Savaşlarında, iki taraf birbirinden ganimet ve malla birlikte, eline geçirdikleri insanları da esir alıyorlardı. Esirler genelde hayvanları güderdi. Sabah akşam hayvan peşinde olan esir, günlerden bir gün yolunu bulup kaçabilir. Birileriyle kendisi hakkında ülkesine haber gönderebilir, hatta o da insan ya, kızlarımıza gönül kaptırabilir. Genç yaşta ele geçirilen esir beş sene, belki on sene bir dediğini iki etmeden hizmet eder. Bir gün başkaldıra da bilir. Bütün bunlardan kurtulmanın yegane çaresi, onu mankurta dönüştürmektir. İlk önce esirin saçları kazınıyor, kafasına yeni kesilmiş devenin veya sığırın bir parça derisi geçiriliyor. Kırgızlar bu deriye şire derler. İşte bu şireyi kenarından birkaç yerinden delip deriden

bağ geçiriyorlar ve kulak hizasından sıkıca çekip bağlıyorlar. Sonra esirin elini ayağını bağlayıp güneşin kavurucu sıcakları altında bırakıyorlar. Böylece esire edilen işkence çiftleşmiş oluyor. Yani, taze deri güneşin sıcaklığından kurudukça kafasını sıkarak kemikleri sızlattıyor, ikincisi yeni çıkan saç deriyi delip geçemediğinden tekrar kıvrılıp kafaya geçince iğne sokar gibi tüm duyu sinirlerini öldürüyor. Böylelikle insanda hafıza diye bir şey kalmıyor. Bir hafta, on gün sonra esir ölüyor veya tüm hayatını mankurt olarak hayataya mahkum oluyor. Ölürsa azaptan kurtulacak, hayatta kalırsa ismini, soyunu sopunu, geçmişini her şeyini unutup, sadece ve sadece sahibinin dediğini yapan bir varlığa dönüşecek.... İnsanoğlunun icat ettiği zulüm yöntemlerini düşündükçe, başımdan kaynar sular dökülüyor adeta. Yukarıda anlattığım da zulmün doruk noktası herhalde.

Totaliter sistem bütün topluma, onun içinde bana da, sana da hepimizin zihnine de, düşüncemize de ideolojik bir şire geçirmişti. Bu, bir rejime bağlamak, bir merkezden idare etmek gayesiyle yapıldı. Bir gün Moskova'ya trenle gidiyordum. Kızılorda vilayeti üzerinden geçerken radyo, Baykonur Uzay Üs-sünden füze fırlatıldığını anons etti. Vagon camından engin bozkıra bakarak derin düşüncelere daldım. *Gün Olur Asra Bedel* romanını kâleme alma fikri o anda aklıma gelmişti. Diğer gezegenlerde de akıllı varlıkların olduğundan bahsediyoruz. Peki bir gün yerküre onların kozmik kısaç dairesine denk gelirse n'olacak diye, şüphelerimden sıyrılamadım. Gençken duyduğum mankurt hikâyesi hayalimde bir daha canlandı. Eski zamanlarda bilek gücüne sahip olanlar, insanın kafasına bir daire geçirerek onu aklından, zihninden etmiştir. Bu, çoğunluğu kapsamayan, belirli şahısları içine alan bir olay. Ya şimdi birbirine zıt ideolojileri savunan iki sistem ihtilafa girerek uzayda çarpışıp yerküreye şire geçirirse durum ne olacak? Azınlığın sıkıntısı gittikçe büyüyüp hepimizi kuşatabilir. Derdin büyük veya küçük olması hiçbir şey ifade etmez; çünkü trajedi ortak. İnsanoğlunu başına gelebilecek bu tehlikeye işaretlerle, ikaz etmek geldi içimden.

Şahanov: Siz binlerce tılsımı bağırlarında gizleyen Asya kıtasında, ta Manas devrinden önce meydana gelip, yüzyılların tenkit süzgecinden geçerek bize kadar ulaşan gaddar yöntemi kimsenin düşünmediği yeni bir çözümle açıklayıp bütün dünyanın gündemine getirmeyi başardınız. Böylece dünya kelime hazinesine *mankurtizm* tanımını eklemiş oldunuz.

Eski SSCB zamanında dilini, özünü, millî değerlerini unutup tarihî hafızasını kaybetmeye başlayan az nüfuslu halkların trajedisi sizin bahsettiğiniz eserinizi sonra dikkate alınmaya başladı. Tamamen Mankurtlaşmama meselesi en aktüel problem olarak ele alındı. Yani totaliter sistem zamanında dolaylı yolla dahi olsa sizin dile getirdiğiniz acı gerçek, pireyi deve yapmaya meyilli ideolojinin kıskacıları arasındaki milletleri ve toplumları adeta sıçratarak uyandırdı.

Baltık ülkelerindeki insanların ve Moldovalı gençlerin bundan birkaç sene önce; “Biz mankurt değiliz!” pankartlarıyla sokaklara dökülmesi, bir tek misaldir.

İnsanın en büyük serveti olan aklını kullanamayacak hale getirip, insanı köleye dönüştürme usullerinden birine *zombi* denildiğini biliyorsunuz. Mankurtluğa benzeyen, “asır cinayeti” olarak bilinen bu zulüm hareketinin ilk Afrika kabilelerinde meydana geldiği söyleniyor. Bunun hakkında söylenenleri rahatlıkla dinlemek mümkün değil. İnsanı öldürüp tekrar diriltme teknolojisi çok gizli tutulmuş, beklenmedik bir anda açığa çıkmıştır.

Afrikalı bir genç bir gün tarlaları gezerken, orada çalışanlar arasında 15 yıl önce vefat etmiş olan abisini görüyor. Gözlerine inanmıyor ilk önce, sonra yanına gidiyor. Ama abisi kardeşine dönüp bakmıyor. Abisini adıyla bile çağırıyor. Gözleri fersiz, ölgün bakışlarla bir kere bakar gibi oluyor, homurdanıyor ve işine devam ediyor. Hatta “engel olma” dercesine kazmasının sapıyla kardeşini iterek toprağı eşeledikçe eşeliyor. Durduğu yerde şaşırır delikanlı biraz sonra etrafına bakındığında, ora-

da çalışanların hepsinin canlı cenaze gibi olduklarını müşahade ediyor. Olup bitenleri ailesine, yakınlarına anlatıyor. Sonra birkaç kişiyle birlikte gidip, abisinin mezarını açıyor. Bir de ne görsün! Kabir bomboş.

Acilen kurulan devlet komisyonu, yerli polisle birlikte şüpheli kabileyi kontrol altına alıyor. Meğer insanı Zombi'ye çevirmenin tarihi çok eskilere dayanıyormuş. Şüpheli kabile reisleri, bedava köle sahibi olma arzusuyla, insanoğlunun aklının ucundan bile geçiremeyeceği bir üslubu keşfetmişler. Köle sahibi, genç ve güçlü işgücü olmasını ister. Onun için, genelde Afrika akar sularında yaşayan çift dişli balığın sırtında bulunan zehirli kılçığı istediğin kişinin yemeğine katmayı becermen yeterli. İş bununla bitiyor. O yemeği yiyen insan biraz sonra nefesi daralıp, vücudu morarıp can veriyor. Ölü, kabre konduktan 4-5 gün sonra, şüpheli kabileden olanlar gizli gizli mezarı açarak cenazeyi ormana götürüyorlar. Baştan aşağı çeşitli levazımatlarıyla donanan (şaman) baksılar cenazenin kulağına ancak kendilerine malum dualarını okuyup üfleyip tedavi ediyorlar. Kısacası, o gün sabaha doğru ölüye can vererek yerinden kaldırıyorlar.

Canlı cenazenin vücudu sağlam. Ama ne adını, ne anasını babasını, ne de doğduğu yeri biliyor. Beyninin yarısı ölmüş oluyor. İşte sana bedava köle, istediğin kadar çalıştır. Bu cinayetin açıklığa kavuşmasına rağmen, halen ölü çalma olayları gerçekleşiyormuş.

Aytmatov: Mankurtluk ve zombilik, sadizmin iki zehirli dalına benzer. Adları farklı ama ikisinde de işlem aynı. İngiliz yazarı Graham Green *Komedyenler* adlı romanını yazacağı zaman, Haiti kabilesine giderek zombiliği didik didik araştırmış. O, sonradan günlüğünde şu satırları yazıyor: "Düvale adında bir diktatörün gizli polis ekibi, zombilerden oluşturulmuştur. Bu ülkede her ölüyü zombiye dönüştürmek çok kolay. Bundan dolayı halk ölüyü defnettikten sonra çalınmaması için mezarı özel koruma altına alıyorlar."

Gazete haberlerine göre sözünü ettiğimiz cinayet sadece Afrika kabilelerinde değil, Avustralyalı *aborijinler* arasında da yaygınlaşmış. Etnografların kanıtlarına göre, Avustralya’da, büyücü tabip kurban edeceği kişileri kendisi seçiyor. Eline geçirdiği insanın elini kolunu bağlayıp onu sol tarafına yatırdıktan sonra, balık kılçığını veya ince mızrağı kalbine saplayıp onu geçici olarak öldürüyor. Sonra büyüünün tesiriyle onu tekrar dirilterek geçmişini unutturuyor. Bu tür zombilerin akıllı insanlardan dış görünüş itibarıyla hiç farkı yok. Sadece bir noktaya dalgın dalgın bakıp duruyorlarmış. Bütün kanıtlara rağmen, bu anlatılanlar bir masal gibi geliyor bana.

Şahanov: Georg Reid isimli seyahatçi böyle bir cinayet seansında gördüklerini yazıyor:

“Yerde bir ölü yatıyordu. Büyücülerin şarkı mırıldanışları ve davul sesi kuvvetlendikçe ölü kıpırdanmaya başladı. Önce kolunu kaldırıp göğsüne koydu. Sonra kalkıp oturdu. Onun etrafını sarmalayanların bar bar bağırmaları hep kulağımda kaldı. Dirilen zombinin hiçbir şey ifade etmeyen gözlerine bakmak eziyetin ta kendisiydi...”

Sizin de ifade ettiğiniz gibi, insanın bahtına, tahtına el konabilir; fakat aklından etmek kadar ağır bir cinayet bu dünyada yoktur sanırım.

“Zombilik Amerika kıtasına da ulaştı” deniliyor gazetelerde. Ağır işler de yaptırılmakla beraber zombiler artık çeşitli cinayetlere itilmektedir. İnsanı öldürüp tekrar diriltten Afrikalıların iptidai yöntemlerinin yanında, zamanla geliştirilerek bilgisayarla bir veya birkaç insanı aynı anda zombileştirmeyi gerçekleştiren gizli bir sistem varmış. Zombiye dönüşen kişi kendisinin zombi olduğunu ispatlarsa bu tür zulüm hareketlerini kontrol altına almayan hükümetin 1,5-2 milyon dolar civarında tazminat ödemesi gerekiyormuş.

Haiti’den gelip Amerika’ya yerleşen Jack Ornöv isminde bi-

risi kendisinin zombi olduğunu söyleyerek, Sosyal Yardım Vakfından maddi yardım talebinde bulunmuş. Sosyal Yardım Vakfının sahibi ise Haiti'ye mektup göndererek J. Ornöv'ün nüfus kayıtlarının fotokopisini aldırması. Meğer belgelerde onun 1978 yılında 51 yaşında vefat ettiği kaydedilmişmiş. Çoktan ölmüş olan kimseye herhangi bir hükümetin yardım etmeyeceği belli.

“Ben ölüp tekrar dirildim. Bu bir gerçektir,” diyor Jack Ornöv'ün kendisi. “Ama şu anda yaşıyorum. Öldürme ve diriltme hadisesi suni olarak gerçekleşti. Bunda benim suçum ne?”

Aytmatov: “Benim ne suçum var?” sorusu sadizmin kapa-
nında sıkışıp, mankurtluk ve zombilik zulmetinde bocalayan
ve böylece özünü kaybeden, şu dünyada ne kadar insanın acılı
feryadıdır acaba?

Şahanov: Jeltoksan olayı ile ilgili araştırmalarımı sürdürür-
ken iki arkadaşıyla birlikte S. adlı birisi yanıma gelmişti. S.'nin
kendisi bilim adamı, doktormuş.

“Hapishanedeyken, kafama dışarıdan sinyal alma özelliği
olan bir sinir dikmişlerdi. Güvenlik komitesindekiler (kafama
konulan) o sinir hücresi yardımıyla beni gözlemliyorlar; çeşitli
emirler verip benim onunla ilgili düşüncelerimi kaydediyorlar.
Ümidim, Oljas Süleymenov ikinizsiniz. N'olursunuz beni bu iş-
kenceden kurtarın,” diye yalvararak kafatasının ön kısmındaki
dikişi de göstermişti.

Eski güvenlik komitesinde (KGB) insanları zombiye çeviren
aletin olduğuna dair anlatılanları çokça duymamıza rağmen, o
zaman onu açığa kavuşturma imkanımız yoktu...

Sonradan, Moskova'da insanın aklına hükmederek onu canlı
robota dönüştüren cinayet merkezlerinin olduğundan bahseden
yazılar, *Komsomolskaya Pravda* ve diğer ünlü yayınlarda da basıldı.

“Mankurtluk ve zombilik gerçekten olmuş mudur yahut
zulmün efsaneleşmiş şekli midir?” sorusu okuyucularımızın
zihninde bir soru işareti bırakabilir. Hatta “Eğer böyle bir şey

varsa onun teknolojisi nasıl, hani ispatla” diyenler de çıkabilir.

İnsanı mankurtlaştırma ta eskiden varmış. Şu anda, Allah’a şükür böyle bir şey yok. Fakat mankurtizm fikrinin geliştirilerek değişik bir şekilde, devlet genelinde devam ettiği bir gerçektir. Yukarıda az çok ondan bahsettik.

Zombilik ise çeşitli kitaplarda, makalelerde deliller ileri sürülerek anlatılıyor. Biz bunu kesin bir faktör olarak değil de efsane olarak kabul ederek açıkladık ve onun doğurduğu hayati problemler ile zararlarını tespit etmeye çalıştık.

Evet insanoğlu aklıyla her çeşit keşifleri yapıyor, durmadan yeni şeyler icat ediyor. Maalesef zulüm adına yapılanlar da çok. Evolüsyon kanununa göre yüzyıllar geçtikçe insan jeni ve soyunun iyileşmesi lazım. Durum böyleyse yeryüzünde cinayet oranı neden her geçtiğimiz yıl çoğalıyor?

Aytmatov: Mesela Irak’ta hırsızlık yapanın elini keserlermiş. Bu uygulama, hırsız için bir ceza, başkaları için de ibret. Ama şu kadarı da var ki, hırsızın eli kesilip hayat boyu sakat bırakılarak, kötü niyetine engel olunur mu? İnsanları horlamanın, cezalandırmanın 200’e yakın türü varmış. Bu uygulamaların hepsinin altında sadizm mevcuttur. Onun iki zehirli dalı ise, birisi Asya, diğeri de Afrika kıtasında meydana gelen mankurtluk ile zombilik. Mesela çağdaş teknolojik gelişmelere dayanan bir sadist diktatör dünyayı idare etmeye yeltenip mankurtlukla zombilik tekniğini tüm insanlara uygulamaya kalkarsa, insanlığın hali n’olacak? Öyle bir felaketi Allah rüyalarımızda bile göstermesin.

Şahanov: İnsanın sadizme meyli hatta bu ülkenin zulüm ocağına çevrilmesinin, çoğunlukla devlet idaresindekilerden kaynaklandığını tarihî belgelerden biliyoruz. Mesela, eski Roma’daki gladyatörler dövüşü ilk defa meşhur insanların hürmetine, ölmüş imparatorların anısına düzenlemişler. Başlangıçta bu amaçla meydana gelen iki kişinin silahlı oyunu, gittikçe tüm İtalya’da millî bir gösteri halini almış.

Milattan önceki 3. yüzyıldan itibaren, gladyatör dövüşleri için özel ve güzel meydanlar hazırlanmıştır. Su oyunları için ise önceden savaş gemileri hazırlanıp, binlerce köle silahla donatılmıştır. Bununla birlikte atlı, mızraklı, kılıçlı gladyatörlerin *andabat*, *dimaher*, *ekvit*, *essederiy*, *gall*, *lakveariy*, *sigitariy*, *velit* gibi çarpışma türleri geliştirilmiştir.

İmparator başta olmak üzere yediden yetmişe herkesin iple çektiği bu kanlı çatışmanın alanı da gittikçe büyüyor, şiddeti ve hiddeti artıyor. Dolayısıyla kurbanları da çoğalmıştır. Mesela, ahmak imparator Caligula, gladyatör oyununu tiyatroyla eşit sayarak dövüş meydanına ihtiyarların, kadınların hatta sakat insanların dahi çıkmasında ısrar edermiş. Claudius ise karayı benimsemeyerek gemileri suda savaştırmış. İmparator Vitellius doğum günü münasebetiyle İtalya başkentinin 265 semtindeki gladyatörlerin hepsini dövüş alanına davet etmiş. Peşi sıra gelen Titus bu çarpışmayı geleneksel hale getirip 100 güne uzattıysa da, Trajanus devrinde bu tür vahşilikler doruk noktasına ulaşmış. Yani 10 bin gladyatör 123 gün boyunca kesintisiz kavgalaşp, birbirinin karnını yarıp, kolunu kesip, kafalarını fırlatıyorlarmış!

Yüz binlerce seyirci ise sabahtan akşama kadar durmak bilmeyen oyunları temaşa ederek, galip gelenlere tebrikler yağdırmakla ve ölenleri güçsüzlüklerinden dolayı kınamakla vakit geçiriyorlardı. Suçsuz insanların kanını akıtan oyunları eğlence addederek ondan zevk almak kadar büyük bir vahşilik olabilir mi?

Roma halkını bu bataklıktan kurtaran şey, Hıristiyanlıktır. İmparator Büyük Konstantin bu dini kabul edince çan çalan kiliseler ülke çapında çoğalmış; halk merhametten, iyilikten pay almaya başlamış. Çünkü insanların birbirine kötülük etmesi Hıristiyanlığın temel kurallarına aykırı olduğu için onu işleyene ağır ceza uygulanırmış.

404 yılında Roma da olan gladyatörlerin en son dövüşü sı-

rasında Küçük Asya'dan gelen Telemak isimli rahip, acımasızca birbirine saldıran gladyatörleri ayırmaya kalkışmış. Ama kinle, nefretle dolup taşan taraflar masum rahibi kılıçla doğramışlar.

Bu dehşeti seyretmekte olan İmparator Honorius gördüğü o feci manzaranın tesirinden ayılamayıp o andan itibaren gladyatör oyunlarını sert bir şekilde yasaklamış.

Demek Romalılar yine de İmparatora değil, Telemak'a minnettardılar.

Aytmatov: Sonuç olarak, birisinin zorluk çektiğini görünce ondan hoşlananların içinde de sadizm kıvılcımı var diyebiliriz değil mi? Bence, bu tehlike alametini güzel nasihatle ve din eğitimiyle önleme meselesi devamlı gündemde olmalı.

İspanyadaki corrida, burnundan buhar çıkaran, gözlerinden ateş saçan, öküz ile insan arasındaki, ölüm-ömür mücadelesi günümüze kadar devam edegelen, milyonlarca seyirciyi zevke boğan garip bir oyundur. Corrida saatlerinde Madrid sokakları hatta tüm İspanya sessizliğe bürünürmüş. Bu eğlenceyi yakından seyretme şansını elde edemeyenler televizyon karşına dikilirlermiş.

Şahanov: Son yıllarda narkotik uzmanlarının tespitine göre, insanların büyük bir kısmı içki içmeye meyillidirler. "O zaman niye herkes ayyaş değildir?" diyenler olabilir. Mesele şahsın fizyolojik özelliklerine, iradesine hükmedebilmesine ve bulunduğu ortamın durumuna bağlıdır. Arkadaşlarının etkisinden kurtulamayarak içkiyle sersemleyenlerin veya sarhoş kocasıyla birlikte içip hayatını zehirleyen nice güzel kadının trajik kaderlerine her geçen gün şahit oluyoruz.

İnsan şöyle dursun, çeşitli bitkilerin bile içkiyi sevdikleri ilmî araştırmalar neticesinde ispatlanmıştır. Özel tecrübe merkezinde 20 tane fidanın 10 tanesini temiz suyla, yarısını alkol karışımı suyla sulayarak gözlem altına almışlar. Şu ilginçliğe bakınız, temiz suyla beslenen fidanlarda normal büyüme, di-

ğerlerinde ise yaprak ve dallarda aşırı büyüme görülmüştür. Sonra tekrar onlara temiz su vermeye başlandığında yaprakları solmuş, bitki gitgide kurumuştur.

Ev şartlarında buğday ve patatesten içki yapan bazıları bu ürünlerin kalıntısıyla kazlarını, domuzlarını devamlı beslediğinden dolayı hayvanların sersemlediğinden bahseden yazıları gazeteler çok yazdı. Demek oluyor ki, yeryüzündeki canlıların hepsinde bir şeye bağlılık duygusu vardır.

Eski SSCB'den bağımsızlığını alan ülkelerde son yıllar istatistiğine göre; orta okul, lise yaşındaki çocuklar arasında cina-yet oranı 8-10, hatta bazı yerlerde suç işleme oranı 14 misli artmıştır. Bunun üzerinde hepimizin ciddi düşünmesi gerekiyor...

Benim kanaatimce buraya kadar konuştuklarımızın özeti şu: İnsanoğlu hemcinsine tahakküm etmeye meyillidir. Sadizm kıvılcımı herkeste mevcuttur. Ama bazılarında bunun oranı çok düşük, diğerlerinde biraz daha fazla, bazı insanlarda da tehlike yaratacak şekilde bariz olabilir.

Herhangi bir hastalıkta olduğu gibi, önlemler alınmadığı takdirde bu duyuyla da baş etmek çok zor olur. Ancak ahlaki değerleri sürdürmekle ve dinî eğitimle bu vebaya karşı konulabilir. Özellikle devlet bu meseleyi sistemli olarak kontrol etmelidir.

Aytmatov: Sadizm vebasını araştıran genetik ilmi SSCB devrinde örtbas edildi. İnsan ceninini sağlamaştırma yolunda canla başla çalışan büyük ilim adamları hapishanelere atılıp, ciltler dolusu araştırma eserleri yok edilerek hafife alındı. İyi-liğin önünü kapattığın anda zulüm başkaldırır. Bunu göz ardı ettik. Bu basit kaideye uzun zaman kulak asmadık. Zalimden zalim, hunhardan hunhar doğmasına müsaade etmemek, man-kurtluk ile zombiliğe meyli azdırmadan engellemek sadece genetik ilminin değil bütün insanların asli görevlerindendir.

IV. Bölüm

İktidar ve Manevi Değerler**Veya****Bu İki Silahın Padişahlar, Hanlar, Krallar ve Başkanların Hayatındaki Yeri**

“Ülkeyi idare etmek, her zaman iğnenin ucunda, bıçağın sırtında oturmak kadar zor bir iştir. Bazen bir ailenin çocuklarının bile anlaşılamayıp kavga ettiği görülür. Koca bir ülkenin dizginini elde tutmak, 72 milleti bir arada toplayıp onların ortak yönlerine hitap edebilmek, birliği muhafaza etmek, iç ve dış siyasetin üstesinden gelip kültürü geliştirmek, kuvveti artırmak hem herkesin elinden gelmeyecek kadar meşakkatli hem de yüce bir vazifedir”.

Cengiz AYTMAOV

“Halk dediğin elmas kılıca benzer.

İdare etmek maharet ister,

Bileyebilmek sanattır,

Kullanabilmek sanattır,

Kınına sokmak sanattır,

Az gevşetsen elini

Baş belası olacaktır...”

Muhtar ŞAHANOV

Şahanov: 250 milyondan fazla nüfusu bir tek sloganla ortak bir siyasi görüş etrafında birleştiren Sovyetler Birliği, 70 küsur yıl sonra darmadağın oldu ve 15 ülke bağımsızlık bayraklarını kaldırdı. (Bu sayı zamanla artabilir de.)

Aytmatov: Asıl mesele; “Bundan sonra bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleri ne yönde gelişecek, idare ve demokrasi dairesi hangi istikamette olacak?” meselesidir.

Şahanov: Evet bir zamanlar hayallerimizi süsleyen bağımsızlığımızı da aldık. Sovyetler Birliği’ndeyken kendisinde olmayanı başkasından alıp cömertlik gösteren, ortak kazandan kaynaklı ülkeler, bağımsız cumhuriyetler olduktan sonra ekonomik darbelere maruz kaldı. Ortak mekanizma dağılınca herkes kendi yağıyla kavrulmaya başladı. Basit bir örnek vereyim. Gündelik hayatta lazım olan bir makinenin bir parçası Özbekistan’da, ikinci bir parçası Ukrayna’da, üçüncüsü Beyaz Rusya’da, diğer bir parçası da Rusya’da üretiliyordu. Kazakistan’da ise Mendeleyev’in periyodik tablosunda bu-

lunan yer altı kaynaklarının hepsi mevcut olmasına rağmen, hammaddeki bu zenginliği işletecek, onları ürün haline getirecek fabrikalar başka ülkelerdeydi. Bu ne oluyor şimdi? Burada ta baştan incelikleri düşünülen hileli siyaset var, yani; “Gün gelir, bu ülkeler bağımsızlığa kavuşmayı düşünecek olursa, tek başına yaşayabileceğini ümit edemesin.” Birbirinin külüne muhtaç olan, birbirine mecbur bağlı kalan ülkeler hürriyetlerine kavuştuğu günden itibaren darlığa düştü. Şu anda bu ülkeler birlikteliğin çeşitli yollarını araştırıyorlar.

Aytmatov: Tabii olarak, maddi imkanların kısıtlanması maneviyatın gevşemesine yol açtı. “Sovyetler zamanında sanat tamamen Komünist Partinin propagandasını yapıyordu” desek de her halde sanatın geniş kapsamlı bir gelişme gösterdiğini de söylemeliyiz. Oldukça sert bir sansüre tabi olan sosyalistgerçekçilik çerçevesinde çalışan devlet matbaaları ve süreli yayınlar durmak bilmiyordu.

Siyasi dayanağı çekilince devlet, basın-yayını eskisi gibi bütçe hesabıyla finanse etmeyi durdurdu. Piyasa ekonomisi kanununun zorluğu da burada. Kendi kendine sahip çıkamazsan ticaret kısı kacında kıvranmaya mahkumsun. Bütün bunlardan sonra kitapçılar ve sahaflarda beş kuruşluk değeri olmayan dedektiflik eserleri ve kişi öldürmenin, tecavüzün yöntemlerini öğreten rehber mahiyetindeki kitaplar çoğaldı. Ahlaksızlık her tarafta almış başını gidiyor. Bundan dolayı kimseyi suçlayamayız, çünkü ülkelerimiz demokrasi yolunda ilerlemektedir.

Hoş diyelim, ama yukarıda bahsettiğimiz kaçtı-kovdu, astı-öldürdü hikâyelerini ballandıra ballandıra anlatan kitaplardan ders alan neslin ahvalini -her ne kadar bunlar geçici dönemin şartları desek de- göz ardı etmemeliyiz.

Şahanov: Fark ettiyseniz, millî terbiye usullerine -set çektin- diye toplum psikolojisi hemen değişiverdi. Önceden “falan kitabı okudum, filan eserden yararlandım” deyip arkadaşlarına övünerek anlatan çocuklardan son zamanlarda beş kuruşluk

eşyayı on kuruşa nasıl sattığını duyduğumuza da hiç şaşırmıyoruz. Zamane şartları insanları o duruma sokuyor, bunun için kimseyi suçlayamıyorsun. Her şeye rağmen bir milletin milliyesini aksettiren manevi değerlerini 10., 15., bazı yerlerde 20. sıraya koyması insanı kara kara düşünmeye zorluyor.

Maddiyatı maneviyattan üstün tutan halkın geleceğinden şüphelenmeliyiz. Oldukça zengin, 25 yaşını yeni dolduran bir delikanlının Almatı'daki 25 katlı Kazakistan Otelinin çatısına havai fişek topunu çıkarttırıp doğum günü münasebetiyle fişek attırdığını da duymuştum.

Aytmatov: Biz demokrasiyi herkesin aklına gelen her şeyi yapması, sınırsız zevk-ü sefaya dalmak olarak anladık. Bu tamamen yanlıştır; asıl demokrasi her şeyden önce disiplin demektir. Onun kendine has sınırları var. Basit bir örnekle açıklayayım. Aile, devletin modelidir. Ailede de iyi bir idareci, güvenilir bir destekçi olanlar ve her şeyi yerli yerinde yapanlar var. Demokrasiyi seçtik diye, ağzına gelen her şeyi söyleme hakkına sahibim deyip, gelin kayınpederine laf atsa, oğlan annesini umursamasa halimiz nice olur? Bereketeye değil felakete sebep olacak. Manevi kültürden beslenmeyen demokrasi ne işe yarayacak?

“Mutlulukla talihsizliğin arasındaki mesafe bir tek adımdır.” İmparatorluk tahtı ile tacından ayrılıp, St. Helena adasına sürgün edilirken, Napolyon Bonapart'ın ifadesidir bu. Dünyaya hükmetmeye çalışan koca imparatora bile son pişmanlığı zerre kadar yarar sağlayamamıştı. Bu örnekte görüldüğü gibi haddi hesabı bilerek, son derece dikkatli davranılmadığı takdirde demokrasi anarşiye yol açabilir...

Şahanov: İdare-demokrasi münasebetini veya bu ikisi arasındaki mesafeyi nasıl anlıyorsunuz?

Aytmatov: Teşbihte hata olmasın, bence idare baltanın başı, demokrasi ise onun sapı. Sapı tutan kuvvetli el ise halktır. Onun için bu ikisini birbirinden ayırmaya lüzum yok.

Bizzat şahit olduğum bir olayı anlatayım. Bir akşam kızım Şirin;

– “Baba bir şey söylersem kızma olur mu? Otobüste cüzdanımı düşürmüşüm,” dedi.

Ben az buçuk paranın kaybolduğuna kızmadım; kızımın dikkatsizliğini, özellikle öğrenci kimliğini tekrar çıkarmak gerektiğinden dolayı ikaz ettim. Aradan birkaç gün geçmişti ki Lüksemburg polisinden bizim Elçiliğe telefon geldi. “Polisin benimle ne işi var acaba?” diye içimden geçirerek ahizeyi kaldırdığımda;

– “Sizin kızınız cüzdanını kaybetmiş. Bulan kişi bize getirdi. Gelip alabilirsiniz,” demez mi?

Polis karakoluna Şirin’in kendisini gönderdim. Kızım eve döndüğünde;

– “İçindekilerin hepsi tamam mı?” diye sordum.

– “Evet param da, kimliklerim de yerli yerinde,” dedi kızım.

Hayret ettim doğrusu, çok da memnun oldum.

İşte, topluma karşı her insanın sorumluluk hissetmesinin misali. Cüzdanı bulan, polise götürmeye zahmet etmeden cebine atıverse kimse onu hırsız diye suçlamazdı. Dikkat edersek, burada idarenin kalıplaştırdığı yapıyı ve gerçek demokrasiyi görebiliriz. Bunlardan birisi eğilse diğerinin de doğrulamayaacağı muhakkaktır. Kaybettiğini bulup iade etmek bir yana, elindekini zorla koparan bizim toplumda idarenin de, demokrasinin de eksikleri çoktur.

Mesela benim kızım olup bitenlerden sonra, “hiç tanımadığım insanlar bana iyilik yaptılar, öyleyse ben de karşımdakilere hep iyi davranmalıyım” diye düşünüp kendini o yönde eğitecektir.

Demokrasi dediğimiz Batının ucuz sanatını, bizim genel yapımıza, inançlarımıza aykırı ahlaksızlıkları veya bazı İslam

lkelerinin din fundamantalizmini kr körüne kabullenmek değildir.

Şahanov: Ülkemiz hem ekonomik, hem sosyal krize yakalanmasına rağmen yeni toplumsal ilişkilerin sert kurallarına da yavaş yavaş alişmaktadır. "Böyle iki ara bir dere de kalan geçiş dönemlerinde Orta Asya Cumhuriyetleri Batının yolunu mu takip edecek, yoksa Doğudaki komşu ülkeler tecrübesine mi dayanacak, yahut kendine özgü bir yolda mı ilerleyecek?" soruları tabii olarak soruluyor.

Aytmatov: Yeniden bağımsızlığına kavuşan geçen ülkelerin önündeki czm bekleyen en önemli meseleye değindin. zgrlğ elde edince bir anda illüzyona mı kapıldık bilemem, bu güne kadar halen kesin bir istikametimizi belirleyemedik sanırım. Demokrasi mesuliyeti, Cumhurbaşkanı başta olmak üzere her vatandaşın omzuna yüklenen ortak bir yüktür. "Demokrasiyi elde ettik, her şey tamam, gökten altın yağacak artık" gibi kuru beklentileri bir kenara atmalıyız. Bizim ideal toplum olabilmemiz için ck calışmamız gerekiyor. Bize düşen, bu gerçeği iliklerimize kadar hissetmek ve anlamaktır. Elinde bulundurduğun idare şartlarını, imkanları kendi şaşs cıkarların için değil, umum halkın, ülkenin geleceği için kullanırsan demokrasiye adım atmış olursun. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz devrin bize yüklediği sorumluluk, totaliter sistemin "demir" disiplinininden daha ağır olmalı.

Şahanov: Laf ebesi olarak vasıflandırabileceğimiz bazı kimseler de bu kolaylıklardan yararlanıyorlar. Yani demokrasi adı altında kürsülere ckıyorlar; cumhurbaşkanından tut, herkese laf atıyorlar... Onlara sus diyen de yok. Aksine alkışıyorlar. Öyleyse demokrasi ancak eksikleri eleştirip, kusurları tenkit etmek demek mi? Beklenmedik bir anda kavuştuğumuz hürriyet bizi ne yönde gelişmeye sevk ediyor? Netice nasıl olacak?

Kırgızistan'da parlamento seçimleri sırasında neler oldu, neler! Millet gruplar halinde yok hemşehri olanlar, yok aynı

sülalenin mensupları v.s. olarak ayrılıp, hepsinin bir insan soyundan geldiklerini unutmuşçasına kavgaya giriyorlardı. Millet vekili adaylarından biri seçmenlerine ayakkabı dağıtmış, komikliğe bakınız, ayakkabının birer çiftini verdirerek;

– “Benim için oy kullanırsanız ikincisini alacaksınız,” deyip maddi sıkıntılardan bocalayan halkın nabzına göre şerbet sunmaya çalışmış. Diğer adaylar da har vurup harman savurup, içkiyi su gibi akıtmışlar. Giyim kuşam türü hediyeleri dağıtmakla da cömertliklerini belirtmeye çalışmışlar. Sonuçta ayakkabı dağıtan şanssız çıktı. Seçimlerin maceralarını anlattıkça uzayıp gidiyor.

Maalesef bunun gibi birçok insanlar milletvekili seçildiler. Bir zamanlar selam vermekten bile haya ettiğimiz, maneviyattan mahrum, her şeyi maddede arayan, makam uğrunda ana babasını dahi satmayı becerebilen üç kağıtçıların çoğu şu anda zengindirler. Becerikliliklerinin sayesinde özelleştirme de onların işine yaradı. Halkın hayatı otomatikman onlara bağlı kaldı. Bütün bunlar, incelediğimizde, demokrasi adına ilk mağlubiyetlerimiz diyebiliriz.

Kazak adetlerinde eskiden iki yüzü aşkın yasaklar varmış. Bunlar yazıya geçirilmemiş yasa hükmündeymiş. Mesela; suyunu içtiğin kuyuya tükürme, ekmeğin üstüne herhangi bir şey koyma, ekmeğe ve tuza basma, eve yaklaşırken koşma, büyükle- rin önünü kesme, (sofra başında) büyüklerden yukarı başköşe- ye oturma, büyükler konuşurken sözünü kesme, ana babaya asi olma, sakat kişiye gülme, insana karşı silah çekme, kişiye sırtını dönüp oturma, hayvanın kafasına vurma, boş beşiği sallama, evde ıslık çalma, baş giyimini (şapka, örtü v.s.) rasgele atma, ölü evine taziyede bulunduktan sonra başkasının ziyaretine gitme, karınca ve kuşun yuvasını bozma v.s. İşte bu yasak yasası hüviyetindeki ifadelerin toplamı, millî özelliklerimizi, kültürümü- zü, edebiyatımızı, dilimizi ve en önemlisi imanımızı gözbebeği gibi koruya geldi. Yani bir nevi millî ideoloji vazifesini gördü.

Bizzat şahit olduğum ve hiçbir zaman unutmadığım iki olayı anlatayım. Gürcülerde atalarından aktarılagelen ve halen ehemmiyetini kaybetmeyen, güzel bir gelenek var. Her anne-baba, kızını evlendirirken en önemli çeyiz olarak Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postuna Bürünen Bahadür* Destanını armağan eder. İnsanın gözünü kamaştıran çeşitli ev eşyası ve mobilyaların yanında, bu destan özel bir konuma sahiptir. Çünkü o, vatanın kutsiyetini, vatan evlatlarının kahramanlığını ve namusunu konu alan eşsiz bir eserdir. Bundan dolayı, her Gürcü ailesinin vazgeçilmez ve en değerli mülkünden sayılır. Her şeyi olup da sadece *Kaplan Postuna Bürünen Bahadür*'ü olmayan çeyiz, eksik kabul edilir. Anne baba için bu ağır bir imtihandır.

Kanada'da ise çok yaşayan kavak ağaçlarını ödüllendirme yarışması düzenlenir, en yaşlı ağacın gövdesine madalya takılmış. Yüzlerce yılların şahidi olan ağaçlara değer vermekle geçmişe değer vermeyi, aynı zamanda tabiatı korumayı amaçlayan bu tür geleneklerin sürdürülmesi güzel bir şeydir. Estonya ve Letonya'da ise yaşlı ağaçların her sene istatistiği yapılmış.

Birkaç sene önce Estonya'nın Muhu Adasında seyahat ederken kurumuş, çürümüş, olmasına rağmen özel korumaya alınmış eski kayıkları görüp şaşırmıştım. Onların ne işe yaradığını sorduğumda;

– “Bu kayıkların her birinin en az 100, 200 yıllık geçmişi var. Bunlar bir zamanlar atalarımızın hizmetini görmüşler. Dedelerimiz bu kayıklarla sevgilileriyle buluştular, çoluk çocuk sahibi oldular, milletimiz uğrunda bunlar vasıtasıyla alın teri döktüler. Yani dedelerimiz bu kayıklardan sadece iyilik görmüşler. İyilik ise hiçbir zaman unutulmamalı,” diye cevap vermişlerdi.

Her milletin (temeli) iyilikten kaynaklanan geleneklerinin olması ne güzeldir.

Aytmatov: Haklısınız Muha, yüzyıllar boyunca dili, dinî inancı farklı olmasına rağmen topyekün insanlığın onca birikiminin içinden ayıklayıp seçerek benimsediği ortak görüş ve or-

tak değerler hiç yok diyebilir miyiz? Allah'a şükür, var! Özgürüz deyip bazı azınlıkların uygar dünyaya örnek olarak ahlaksızlıkları sunmasını görmezlikten mi geleceğiz?

1993'te Berlin'de düzenlenen Uluslararası Film Festivalinde jüri üyesi idim. Dünyanın dört bucağından, Amerika'dan, İspanya'dan, İngiltere'den v.b. ülkelerden sinema ve edebiyat dalının tanınmış temsilcileri bir araya geldiler. Eski SSCB'den ben davet edilmişim. Jüri üyelerinin konuşmaları, görüşleri çok farklı, çok ilginç geldi bana. Beni enteresan birisi olarak değerlendirebileceklerini de düşündüm. Derken çalışmalarımıza başladık. Görevimiz, festivale sunulan filmleri tahlil ederek değerlendirmek idi. Güzel ve eksik yönlerini söyleyip ödülleri adilâne paylaştırmamız gerekiyordu. Çok mükemmel filmler gösterildi. Sıra, eğer yanılmıyorsam, Amerikalı rejisörün yaptığı bir filme gelmişti. Daha gösterilmeden jüriler bunun çok güzel bir film olduğunu birbirine söylüyorlardı. Filmde Küba konusu işlendiğini duyunca, o ülkenin kederli kaderinin sahnelendiğini düşündüm. Bir an önce seyretmek istedim. Maalesef, filmin daha başında hayal kırıklığına uğradığımı söyleyebilirim. Meğer sinemanın asıl konusu, Amerika'da eşcinselliği desteklemek, onun propagandasını yapmaktır. Mevzu kısaca şöyle... Fidel Castro'ya gönülden bağlı parti üyesi bir delikanlı iş icabı bir hemşehrisiyle tanışıyor. Vazife gereği ikisi çok samimi arkadaş oluyorlar. Hemşehrisi eşcinselmış. Castro'ya bağlı parti görevlisi, bu eşcinselin tuhaf konuşmaları ve davranışlarından hiç rahatsız olmuyor, tam tersine onunla daha yakından ilgilenerek sonunda ondan ayrılmaz hale geliyor. Tabii bu arada siyaseti, işini gücünü bırakıyor.

İş, jüri değerlendirmesine gelince, garipliğe bakınız, ben hariç diğer 12 kişi ağız birliği yapmışçasına filmi öve öve bitiremediler. "Mükemmel! Harika!" deyip hayran oldular. Ben tek başıma itirazımı sürdürmeye devam ettim:

– Sizlerin görüşlerinize katılmıyorum. Hatta bu filmin za-

rarlı olduğunu kesinlikle söyleyebilirim. Evet, olay hayattan alınmıştır. Ama dünyada neler olmuyor ki? Ahlaksızlık, edepsizlik sahnelenmiştir. Eşcinseli kahraman olarak göstermekle ne kazanacağız? Bence bu, milyonlarca seyirciyi kötü yola sevk etmek, zevklerine gölge düşürmek oluyor.

– “Sizin bu itirazınızı yersiz buluyoruz. Çünkü insan hürdür. Bu hürriyete cumhurbaşkanı dahil kimse karışamaz. Demokrasi dediğimiz işte budur,” deyip bütün jüri bana çullandı.

Ben çok huzursuz oldum;

– “İnsanın arına, namusuna, insanlığına zarar vermekte olan ben değil, sizlersiniz. Siz eşcinselliği insanlara zorla kabul ettirmeye çalışıyorsunuz. Eşcinsellik hiçbir zaman hürriyetin sembolü olamaz. Sizlerin bu kaba görüşlerinize karşı koyacak kuvvetin olduğu muhakkaktır,” dedim, çok sinirlenmiştim.

Olup bitenlerden sonra derin derin düşüncelere daldım.

“Niçin ben tek başıma kaldım? Yoksa modayı mı takip edemiyorum? Ama moda belli bir dönemin gerektirdiği şartlar olabilir, eninde sonunda o da geçici bir şeydir. Eğer moda bugün bizi eşcinselliğe sürüklüyorsa, peki yarınımız ne olacak?.. Bu gidişle insanla hayvanın farkı kalmaz. Millî değerlere dayanan eğitim ve iç kültürümüz ancak kötülöklere karşı siper olur. İnsanoğluna sınırsız özgürlük verdiğin, yani başboş bıraktığın anda özellikle hayalleriyle dağları delen gençlerin asırlardan intikal edegelen ahlaki değerlere, örfe, adete sırtını dönüp Marquis de Sade’in propagandasını yaptığı hayvani ihtirasların peşine düşmeyeceği ne malum?”

Benim ısrarla reddetmemin etkisi oldu mu bilmem, yukarıda bahsettiğim o film birinciliği kazanamadı.

İşin ilginç tarafı da şu: Sonradan, aynı film New York’taki sinema festivalinde Oskar ödölüne layık görüldü.

Buna ben son zamanlarda yaygınlaşan mefhumların değişmesi, insanlık açısından bakarsak patavatsızlık, değerleri umursamazlık diyorum.

Şahanov: Bir gün rahmetli yazar Ğabiden Mustafın ile ikimiz Ğabit Musrepov'un evine gidiyorduk. Apartmanın önünde, güpegündüz gencecik bir Kazak kızı ile bir delikanlı sevişiyorlardı. Bizi görünce belki utanırlar diye düşünmüştük, ama nafi le... Ğaben aksakal;

— "Kazanın kapağı açılınca köpekte utanma duygusu kalmaz," demişti üzülerek.

Meşhur Tatar şairi Musa Celil'in modaya dair güzel bir şiiri var. Genç bir kız gece gündüz durmadan gezip gecenin bir yarısında evine geldiğinde, bahçe kapısının kilitli olduğunu görmüş. Çaresiz kalınca duvara tırmanıp bahçeye atlayayım derken eteği demire takılıp yırtılmış. Bu yırtığı fark etmeyen kızcağız ertesi gün öylece işe gitmiş. Yolda onun eteğini öyle gören köy kızları; "Yahu böyle moda mı çıkmış? Bizde geri kalmayalım" deyip eteklerini yırtmışlar...

Şike, benim kanaatime göre insanların % 5-8'i (inşallah yanılıyor olayım) kendi aklıyla, kendi tutumuyla yaşıyor; geri kalan büyük bir kısmı ise falancayı, filancayı taklit etmekle gününü geçiriyor. Milletine ve ülkesine ait kültürden hisse alamayanların her zaman üstün körü taklidin kurbanları olacağı kesindir.

Aytmatov: Muha, millî ideolojiye bağlı olayım derken ifrata da gidilmemeli. Millî kültürü dünya uygarlığı ile bağdaştırabilmek, besleyebilmek de önemli. Velhasıl, çeşitli görüşlerin çoğaldığı şu devirde ülkenin manevî ve kültürel değerlerini çok iyi bilen kişilerin, bilim adamları ve hukukçularının görüşlerinden yararlanarak doğruyu eğriyi ayırt etmek, kültürel devlet tüzüğü çıkarmak gerekiyor sanki.

Tabu dediğimiz, iyi ile kötünün, yararlı ile zararlının arasındaki sınır. Körü körüne taklitçilik, kendi değerlerini terk edip başkalarının kıymet vermek, şu anda içinde bulunduğumuz geçici dönemin özelliğidir. Böyle bir devri Avustralya ile Almanya da, Belçika ile bugünlerde sokaklarını şampuanla yıkan Lüksemburg da başından geçirmiştir. Onların her biri millî

kültür ve sanatı sonradan benimsemiştir. Cinsel devrim, boş laf üzerine kurulu yenilikler gibi tehlikeler bu ülkelerde son buldu. Ama bize bulaştı.

Mesela, Lüksemburg sokaklarında; “Biz nasılsak öyle kalmak istiyoruz” pankartlarına sık sık rastlanıyor. Bu yazılar aslında büyük bir önem taşıyor. Avrupa’daki bu küçük ülke Fransa, Almanya ve Hollanda gibi uygar, güçlü ülkelerle komşudur. Dolayısıyla yukarıdaki pankartlarla komşuların tesirinde kalmayalım; kendi dilimizi, kültürümüzü ve edebiyatımızı, müzik ve mimarimizi gözbebeğimiz gibi koruyalım; soyumuzu sopumuzu unutmayalım; istikametimizi tam belirleyelim ikazı yapılıyor.

Şahanov: Her ülkenin ekonomisinin gelişmesi veya gerilemesi, kültürünün muhafaza edilmesi, siyasetinin savaşa veya barışa sevk etmesi, hepsi de ülkenin idarecisine bağlıdır.

Mesela, son üç asra yakın zaman diliminde 41 cumhurbaşkanı değiştiren Amerika’yı alalım, bunca başkanların içinde Roosevelt ile Washington’un zirvede olmasının sebebi nedir? Sebep şu, birisi, ne olduğunu, ne olacağını bilemeyip bocalayan halkı bir araya toplayıp yeni kıtada genç bir memleketi kurabildi. Diğer ise, ülkenin ekonomisini geliştirerek, tüm dünyaya felaket getiren faşizmi kökünden yok etme kararını aldığı için itibar gördü.

İngiltere’de ise iç ve dış siyasette, ekonomide büyük başarılarla imza atan Churchill ve “Demir Lady” olarak adlandırılan Margaret Teatcher halkın sevgisini kazanmıştır.

Kömünizm derdini bulaştıran Çin’deki medenî inkılabın lideri Mao’yu zorda bırakan, şahsa tapma yolundaki hataları idi.

Ulu önder Atatürk ise tüm Türk dünyasını bir araya getirme yolundaki çabasıyla tarihte kaldı. Cennet-mekân Turgut Özal’ı anmadan geçemeyiz. Türkiye’yi borç bataklığından, ekonomik sıkıntıdan kurtaran rahmetlinin yeni reformu değil miydi?

lke idaresinde bulunanların kötülüğü de, iyiliğ de tarih sayfalarına yazılarak nesilden nesle aktarılıyor.

Aytmatov: Evet, çağdaş dünyamızın en önemli problemlerinden olan şahsiyetlerin tarihteki yeri meselesine değndin.

Şahanov: Sohbetimize başlamadan önce Nickollo Makyavelli'nin *Hükümdar* adlı kitabını gözden geçirmiştim. Kitap, 400 yıl boyunca birçok ülkelerin imparatorlarının ve krallarının, dklerinin ve padişahlarının ellerinden bırakmadığı felsefi tezlerden oluşuyor. Eserde anlatılan didaktik görüşleri, nasihatleri hunhar Stalin bile sık sık okuyormuş. Ama bu felsefi malzemeyi kim ne amaçla kullanmıştır? İşin püf noktası burada işte.

Bahsettiğim eserden bir kaç satırlık alıntı yapayım: "lke idarecisi ülkeyi iki türlü yöntemle yönetiyor. Birincisi, kabul edilmiş kanun yolu; ikincisi, kuvvet kullanmak. Bunlardan ilki insana ait, sonuncusu ise hayvana ait yönetim tarzıdır. Ülkeyi nizama sokmak isteyen idareci bu iki yöntemi de yerli yerinde kullanmayı bilmeli. Anlayışlı olanlara kanuna saygı duymayı ğret, anlamayanlara ise kuvvet kullan.

Hem aslanın hem de tilkinin huyunu edin. Aslan heybetli, tilki ise kurnaz. Birini dış düşmana karşı, diğrini i düşmana karşı kullan. Korkutarak kandırmayı, kandırarak korkutmayı bilmelisin. Ancak o zaman ülke dizginini elinde tutabilirsin."

Aytmatov: Evet, her asrın, her sosyal rejimin kendi idarecileri ve idareye ait sırları olmuştur. Her ne olursa olsun en önemlisi üst makam sahibi idaresinde bulunanlardan saygı bekliyorsa, ilk önce kendisi dürüst, merhametli, temiz kalpli, özgüvenli ve ahlaklı olmalıdır.

Şahanov: Siz idareciden beklediğiniz beş güzel hasleti söylediniz. Yukarıda bahsettiğim. *Hükümdar* kitapçığında ise idareciyi her an baş aşığ getirebilecek beş tane kötü yn belirtiliyor; yani kabalık, duygusuzluk, doğru karar alamama, değşkenlik

ve derin düşünemezlik. Bunlardan birini gösterdiğin anda idaren altındakilerin seni kandırmasını her zaman bekle, deniliyor.

Aytmatov: Şark düşünürlerinin eski eserlerinden okumuştum. Ülke idarecileri akıl ve ferasetine göre üç gruba ayrılıyor.

Birincisi, akıllı olarak doğanlar. Öyleleri uzun zaman idarede kalıyor ve ülkesine çok iyilik getiriyor.

İkincisi, grup başkalarının yaptıklarına bakarak hareket edenler. Bunlar genelde kurnaz oluyorlar. Toplumda köklü değişik yapamıyor, ancak eskiden olanı iyi koruyorlar.

Üçüncü gruptakiler ise, hem kendisi bilmeyen hem de başkalarından öğrenmeyenler. Öyleleri tesadüfen idareye geliyorlar, çok çabuk kaybediyorlar. Çünkü onlar her işi bağırıp çağırmakla, savaş ve kavgayla çözeceklerine inanıyorlar. Sonuçta ülkeyi savaşla boğuyor, zenginlik adına ne varsa soyuluyor.

Şahanov: Tam bir açıklama!

Aytmatov: İdare ile halk arası bir kere açıldı mı, tekrar düzelmesi çok zordur. Almanya bunun bir misalidir. Geçen yüzyıllardada müzik, edebiyat, ilim, resim, mimarî dallarında dünyaca ünlü şahsiyetleri yetiştiren bu ülke Hitler'in iktidara gelmesiyle manevî zenginlik adına her şeyini bir anda kaybetti. Daha doğrusu Hitler bir lider olarak çalışkan halkına afet getirdi.

Şahanov: Narşahî adında bir düşünür şöyle nasihat etmiş: "Eğer halkın siyah ekmekle geçiniyorsa sen de aynısını yap. Halkın bal yiyorsa sen de bal ye. Halk siyah ekmek yiyip sen bal yalıyorsan güveni kaybedeceksin. Sadakatsizlikle suçlanacaksın, koltuğundan olursun."

Aytmatov: Mükemmel bir nasihat işte! Benim bildiğim idarenin iki çeşidi var. Biri, halka hizmet etmeyi gaye edinen idare. Bu tür idare sorumluluğu hissetmekten kaynaklanıyor. İkincisi ise, sadece kendine, akraba-akranlarına iyiliği dokunan idarecilik. Bunda egoizm esastır.

İdarenin olduğu yerde makam, mevki hırsının olacağı kesindir. Durum ne olursa olsun genelin hakkı özelin istek ve ihtirasları altında ezilip kalmamalı.

Şahanov: Nereden aldığımı bilemiyorum, –her halde eski devir büyüklerinin vecizelerindendir– bir zamanlar not defterime aşığıdaki satırları kaydetmişim:

İdareci, etrafına dalkavukları topladı mı işi bitmiş demektir. Çünkü dalkavuklar yağcılık yapmadan duramaz. Geçmişini geleceğini sağlam düşünmeye fırsat bırakmaz. Övgü ise zehir gibidir, sürekli duyunca nasıl etkilendiğinin farkına da varamazsın. Alışmış ise kudurmuştan beterdir, her an övölmek isteğı duyarsın.

Bütün bunlar şahsiyete tapmakla sonuçlanır. Sen kendi kendine altından heykel dikersin. Dalkavuğın biri heykele güneş vurmasın diye devamlı onun üzerine şemsiye tutar. Sen onun yaptığından memnun kalarak hazineden para verdirirsin. Derken halkı unutursun. Etrafında dolup taşan dilenciye, fakir fukarayı görmez olursun. Karın ve çoluk çocuğun için mermerden saray yaptırırsın. O binalar da yağcılarla dolup taşar.”

Aytmatov: Evet, başına bir iş geldiğinde güzel günlerde yanından ayrılmayan dalkavukların hiç birini bulamayıp, milletin yüzüne bakamayınca ülkeyi bırakıp kaçanları da tarihten biliyoruz.

Aytmatov: Büyüklerin, idarecilerin hatası hiçbir zaman unutulmuyor. Halk onlardan hep bahseder durur.

Burada Kaşgarlı Mahmud’un bir ifadesi hatırıma geldi: “İdareci başka bir ülkede kendine saray yaptırırsa, bu, kötölüğün alametidir. Bu, onun zor durumda kalırsa, kaçıp oraya yerleşme düşüncesinden kaynaklanır. Kendi halkına karşı bundan büyük ihanet olamaz. Çünkü halkın başka gidecek yeri yok. Sen idarecisin ama halktan üstün değilsin. Aynı toprakta doğduysan beraber ölmeyi de göze almalısın.”

Şahanov: Hanların ve kadıların yanı başında bulunan bu büyük düşünür sözüne şöyle devam ediyor:

“Devletin hazinesi, halkın alın terinin semeresidir. İdareci hazine anahtarını elinde tutan kişiye dikkatli olmalı. Altın ve gümüşün bulunduğu yerde hırsızlığın olması doğaldır. Hırsızı ele geçirdiğin anda açığa vurmalsın. Eğer gizlersen sen de hırsızısın.”

Aytmatov: Akıllı, tecrübeli hanlar çoğu zaman kendi yakınlarından vezir tayin etmemiştir. Çünkü onlar devlet işi ile akrabalık ilişkileri karıştırabilir. Üstelik gerektiği gibi talep de edemezsin. Bunu gören diğer vezirler işlerinde gevşeklik gösterebilirler, diye korunmuşlardır.

Dünyanın yedi harikasından birini sahiplenen firavunların bulunduğu Arap toprakları. Zirvesini bulutların okşadığı piramitlerin her bir taşı buğu buğu efsane kokuyor. Evet, bize kadar da göğün altında, toprağın üstünde eşsiz idaresiyle bütün dünyaya ün salan hükümdarlar gelip geçmiştir. Onlardan birisi de firavunlar. Kölelik rejimi devrinde firavun unvanı kral ve imparator gibi dededen oğula miras bırakılmıştır.

Aristokrasinin en üstün sınıfı sayılan firavunlar ülkenin iç ve dış siyasetini, her türlü hakimiyeti elinde tutmuştur. O zamanlar idarecinin kuvveti, zenginliği ve köle sayısının çokluğuyla ölçülmüştür. Hani “Yerdeki yem gökteki kuşu rezil eder” denildiği gibi avam halkın bir nevi evliya olarak gördüğü firavunlar hayatta en önemli bildikleri bu iki şey uğruna kendi aralarında savaşmışlar; devamlı kargaşaya, kavgaya yol açmışlar. Hatta onların arasında soyunu Hz. Adem ve Hz. Havva’ya değil, doğrudan Yaratıcıya, meleklerle veya güneşin nuruna dayayanlar da olmuştur. Bundan dolayı firavunlardan biri öldüğünde arkasında kalanlar yasa boğuluyorlarmış. Çünkü firavunun arkasından hanımları, hizmetçileri, bakıcıları öldürülüp biniti, yiyeceği ve silahlarıyla birlikte defnediliyormuş. Hayattayken ülkenin ideolojisinin, siyasetinin, ekonomisinin, her türlü mü-

nasebetlerinin başında bulunan onların öbür dünyada da aynı şöhretle işlerine devam edeceğine o yüzden darlıkta kalmamaları gerektiğine inanılmıştır.

Kahire'deki bir zamanlar Arap halkını inanılmaz derecede etkileyen Keops, Mikrin ve Kefren piramitleri günümüze kadar korunmaktadır. Her sene dünyanın dört bucağından milyonlarca turisti cazibesıyla kendine çeken bu muhteşem binaların mimarî özelliklerini kelimelerle ifade etmek imkânsız. Teknolojinin olmadığı o devirde binlerce kölenin kocaman taşları ancak kartalların ulaştığı yükseklerle nasıl çıkardığına, her santimi ölçerek yanılmadan yerli yerine koyduğuna, köşeleri bıçak sırtı gibi nasıl dümdüz yaptıklarına hayret etmemek mümkün değil. Ben o piramitleri şaşkın şaşkın seyrederken yanıma devesiyle yaklaşan yaşlı bir bedevi;

— “Yeniliklerin hepsi geçmişte keşfedilmiştir. Biz sadece onları tekrarlamakla meşgulüz,” diyerek tebessüm etti.

İhtiyarın söylediklerini sessizce doğruladım. Zamanların zorluklarından hiç etkilenmemişçesine gökle yerin arasında sabit kalan piramitler bizim için nasıl bir bilmece ise eski devirlerdeki Arap emirlerinin hayatları da o kadar muammadır.

Şahanov: Herodot'un beyanına göre Keops piramitinin inşaatında 100 bin kişi çalışmıştır. Bu işin ustası olan 4 bin kölenin 20 yıl boyunca gece gündüz dinlenmek bilmeden kırbacların zoruyla çalıştığı da söyleniyor.

Arap seyyah el-İdrisî Orta Asya seferleri sırasında; “Emir'in hanımı idareye karışırsa kölenin karısının ağzı kaşınır” diye yazmış.

Aytmatov: İdarenin olduğu yerde kıskançlığın olması kaçınılmazdır. Yüksek mevkie ulaştıracak yol bazen çok yakın görünebilir, ancak bir o kadar da sorumluluk yükler; aynı zamanda tehlikelidir. Sorumluluk bütün bir halkın önünde olmaktan kaynaklanıyor. Onların kaderlerinin istikameti sana bağlıdır.

Her attığın adımı, ağzından çıkan her bir kelimeyi gözetleyen düşmanın olduğunu unutma. Bu da tehlike oluşturuyor. Söylediklerimle alakalı olarak, kendi devrinin inişli yokuşlu siyaset yollarından geçerek kazandığı tecrübeyi gelecek nesle aktarmayı kutsal görevi bilen kıymetli biylerden [Biy: Kazak idare sisteminde kadıların başı (Ç.N)] birinin veciz bir ifadesini aynen nakledeyim:

“İdareci, etrafına halktan akıllı ve heybetli insanları toplarsa muhakkak itibar görecektir. Onlardan korkup, korunup, dışlanacak olursa kendi ihtiyariyle düşmanını hazırlamış olacaktır. Aslında öyle bir tek insan 1000 kişiden hayırlıdır. O yüzden 1000 kişiyi yanına toplayacağına bir kişiyi seçmen önemlidir.”

Şahanov: Hangi devirde olursa olsun Türk halkları tarihinde biylerin önemli bir rolü olmuştur. Biyler kararında gizlilik, önceden anlaşılmak gibi bir şey söz konusu değildir. Tarihî belgelere göre en hacimli biyler şurası şu andaki Sırdarya vilayeti (Özbekistan) Angren nehri kıyısındaki Kültöbe başında Tavke Han'ın Hanabad adlı sarayında toplanmıştır. Burada en büyük biyler Kazakların örf yasası olan “Jeti Jargı”yı (yedi tüzük) kabul etmişlerdir. Halk arasında “Kültöbe'nin başında her gün meclis” deyiminin meydana gelmesine sebep olan bu meşverete Töle biy, kaz sesli Kazıbek biy, Ayteke biy, Kırgızlardan Kokım byi, Karakalpaklardan Sasık biy ve Edige biyler katılmıştır. Şuranın gündemi ise ülkeyi dış düşmanlardan korumak; halkın birliğini muhafaza etmek; genel ahlak kurallarına, dedelerin namus bildiği kutsal emanetlere sahip çıkmak; hanların siyaseti ve diplomasiye dair görüşleri bildirmek; halkın geleceği adına elden gelen her şeyi yapmak gibi konulardan oluşmuştur.

Kazak halkının birlik beraberlik içinde devlet kurmasında üç Jüz'ün [Kazaklar soy ve sülalesine göre üç gruba ayrılırlar. Bunlara Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz adı verilir. Kazak adetinde bu çok ehemmiyetli bir unsurdur. Günümüze kadar yaşanmaktadır. Ayrılma menfi anlamı çağrıştırmasına rağmen, kazak-

ların tarihî ve sosyal yapısı incelendiğinde Jüzlere ayrılmanın müspet yönlerinin ağır bastığı müşahade edilmektedir (Ç.N.)] Töle, Kazıbek ve Ayteke gibi müstesna dehaların çok emeği geçmiştir. Halkın çok sevdiği bu üç şahsiyet her zaman millet adına karar vermede ağız birliği yapmışlardır. Kara günde de, bayram-seyranda da biyler halkın yanında bulunmuşlardır. Toprak davası, dul davası, kısas vs. meselelerde kılı kırk yarar-casına adilâne kararlara varmışlardır.

Aytmatov: Biy'lik (kadılık) ve belagat, milattan önce birçok halklarda doruk noktaya ulaşmıştır. Eski Roma'da, Yunanistan'da ve Mısır'da belagatçıların mektebi olmuştur. Kendine ait özellikleriyle gelişen bu mektebin temsilcileri arasında mutat bir şekilde yarışmalar düzenleniyormuş. Toplumsal gerçekleri, adil kararları işte bu hatipler açıklamışlar. Yani demokrasinin temelini atmada onların da pay sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Meşhur Plutark eserlerinin bir bölümünde ünlü Demosfen ile Ciceron'ı anlatılıyor.

– “İkisi birbirine çok benziyorlardı,” diyor tarihçi. “Sadece karakterleri değil, hayata bakış açısı, mahkemedeki serbestliği, konuşma tarzları, hatta ses tonları bile neredeyse bir birinin aynısıydı. Avamın arasından çıkıp tüm ülkede şöhret bulan bunlar gibi iki hatibi bulmak çok zordur.”

Evet, Demosfen ile Ciceron, Kazakların Töle, Kazıbek, Ayteke Biyleri gibi hayatları boyunca hakikat uğrunda mücadele vermiş, hep adaletten yana olmuşlardır.

Ömrünü mazluma yardımcı olmaya adanmış Demosfen (Demosthenes), mahkemeye sunulan davanın ağırlığını şikayetçinin ses tonuna bakarak belirlermiş.

...Bir gün Atinalı bir köylü, birisinin haksız yere kendisini dövdüğünü Demosfen'e şikayet eder. Demosfen ona;

– “Sen hiç haksızlığa uğramamışsın,” der.

Sinirlenen köylü:

– “Nasıl olur bu böyle,” diye bağırır.

– “Ha, işte, hakkını arayan insanın sesini şimdi duydum. Mahkemede senin hakkını savunacağım,” diye cevap verir.

Şahanov: Ünlü Rus hatibi, avukat Plevako hakkında son zamanlarda çok yazılmaya başladı. Kendi yaşadığı toplumda keskin görüşlülüğüyle ve belîğ ifadeleriyle tanınmış Plevako’nun başından geçen bir olay da şöyle cereyan etmiş.

Son derece fakir, kimsesiz bir zavallı yaşlı kadın pazardan 50 kuruşluk bir kova çalmış. Kovanın sahibi anında onu yakalayıp mahkemeye vermiş. Kimsesiz biçareye kim arka çıksın, mahkemedekiler yaşlı kadına karşı kanun maddelerini peş peşe sıralayıp, kendini sürgün etmeye, neyi var neyi yoksa el koymaya karar vermişler. Olayı duyan avukat Plevako alelacele faytonunu hazırlattırıp yola düşmüş ve mahkemeye gelmiş. İlk gözüne çarpan şey suçlu kadının bir köşede mahzun mahzun ağlayışymış. Mahkeme üyeleri ile salondakiler bağırıp çağırarak zavallı kadıncağıza adeta saldırıyorlarmış. Plevako içeri adımını atar atmaz konuşmasına başlamış;

– “Bizim ülkemizi çarlar ve pomeşçikler acımasızca soydular. Ama büyük ve merhametli Rusya İmparatorluğu onları affetmişti. Port-Arthurda Japonlarla savaşta aptal kumandanlar yüzünden büyük bir yenilgiye uğradık, merhametli Rusya İmparatorluğu onu da affetti. Ancak dilenci ihtiyarı 50 kuruşluk kovayı çaldığından dolayı affedemedi, çünkü böyle bir kararı uygulamaya yetecek kadar insanlıktan mahrumdur” demiş. Bunları duyan mahkeme üyeleri yaptıklarına pişman olmuşlar, mahcubiyetlerini dile getirerek zavallı ihtiyarı serbest bırakmışlar.

İşte, zaman zaman birçok idarecinin mutluluğuna sebep olan belagatın gücü!

Ne yazık ki biz totaliter rejim zamanında asırdan asra nesil-

den nesle miras olarak nakledilegelen milli zihniyetin, manevî tecrübenin kaynağı olan belagat gibi bir hazinemizi kaybettik.

– Kırgızistan’da son yıllarda Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in teşebbüsüyle bazı yerlerde “Aksakallar Mahkemesi” kuruldu. Gelecekte Kazakistan ve Orta Asya’da Aksakallar veya Biy’ler mahkemesi kurulmasını, hatta özel kurslar açılarak atalar desturunun tekrar gündeme getirilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyim.

Yaşadığımız devirde, cinayet almış başını gidiyor. Ağır suç işleyenler yaptıklarının cezasını çeksinler, ancak küçük bir hata yapanın hepsini hapse atmakla elimize ne geçecek? Vahşice cinayet işleyenlerle birlikte birkaç yıl kalan gençlerin, hürriyetine kavuşunca daha beter olduğuna defalarca şahit oluyoruz. Bunun gibi sürçenleri, kendi yaşadığı ortamın itibarlı, saygın büyüklerinden oluşan “Biy’ler Mahkemesi” bütün halkın katılımıyla cezalandırırsa... Bir yandan hataya düşen insanî duygularına hitap ederek, utandırarak terbiye edilmiş, diğer yandan da; “Annesinden tekme yiyen tayın eti ağırılmaz” atasözünün gereği yerine getirilmiş olacaktır. Bununla alakalı Konfüçyüs’ün de bir veciz ifadesi var, onu da ilave edeyim:

“Memleket idarecisinin, birisine ceza uygularken her zaman ataların yöntemlerine dayanarak karar vermesi lazım. Ancak öyle yaptığı zaman, başkalarının güvenini ve desteğini sağlayabilir, adalet yerini bulur.”

Aytmatov: Yer yüzünde insanoğlu neden idaresiz yaşayamıyor acaba? Bu, ilk kabile rejiminden uygar dünyamıza kadar ki gelişme safhasında toplumsal bir ihtiyaç mı?

Hayatı özel ile genel, havas ve avam oluşturuyor. Bu iki sınıfın çeşitli ilişkileri tarih sahnesini süsleyegelmiştir.

Başkan ise sınırsız idare sahibidir; ülkesinin ana direği, eğitimidir. Halk her şeyde onu örnek alır, yönünü ona göre belirler.

Şahanov: Mesela, ben idareci olamam. Birkaç sene önce demokratik hareketleri yönettiğim sıralarda, bazıları beni de Cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini söylemişlerdi. Ben onlara; “Eğer bana bir köy muhtarlığı verilse, iki ayda köyü darmadağın edebilirim” demiştim. Tabii idareciliğe layık, kabiliyetli, ilim irfan sahibi, yaradılışında yönetici psikolojisi bulunan insanlara nadir de olsa rastlanıyor.

Bazen ne konuşmayı ne de çalışmayı becerebilen kimsele-
rin cumhurbaşkanı olmaya yeltendiğini görünce, şaşırıp kalı-
yorsun.

Eskiden bir çobana;

– “Eğer kral olsan ne yapardın?” diye sormuşlar.

Çobanın cevabı şu olmuş:

– Kral olsam hayvanları otlatırken ata binerdim.

Çoban kendi tabiatına göre, hayalini süsleyen ihtiyaçlarına göre cevap vermiş.

“Ne yapıp yapıp makam sahibi olayım da, gerisini sonra düşünürüm” deyip sırf şöhretperestlik hissiyle idareye gelen yeteneksiz, bilgisiz, merhametsiz birçok yönetici yüzünden binlerce, milyonlarca masum insanın ölüme mahkum olduğu da tarihî bir gerçektir.

Mesela, Goloşekin’in idaresi (1925-1933) sırasında, Kazak tarihine, eşi benzeri görülmedik zulüm sayfaları eklendi.

Hem alabildiğine zalim olan hem de maneviyat fukarası olan gaddar Goloşekin ülkenin yönetimini eline alır almaz; “Kazakistan’a Sovyet sistemi gelmemiştir” diyerek ilk keşfini (!) yaptı.

Çenesi titrediği halde sabah akşam kürsüden inmeyen Goloşekin, ülkenin başında bulunduğu sekiz yıl içinde hiç bir Kazak köyünün durumunu yakından incelememesine rağmen, kendisinin yabanilerin [Kazakların (Ç.N.)] hayatını çok iyi bil-

diğini söyleyerek; “EkimDevrimi Kazak köyüne ulaşmamıştır, buralarda tekrar devrim yapmak gerekiyor. Bu yolda kurbanlık lazım, hayvan ve insan sayısını azaltmak icap ediyor. Burada kendini millî aydın olarak adlandıranların büyük bir kısmı ise sapıktır” demiş ve korkunç bir iddiada bulunmuştu.

“Sosyalizm güçlendikçe idaredekilerin düşmanı çoğalacaktır” diyen Stalin’in sözüne tutunan Goloşekin’in, “vur deyince öldürmek” şeklindeki acımasız siyaseti sürgünlerle, inanılmaz derecede açlık ve insan ölümünü sonuçlandı.

Bütün bir milleti kısılcına alan sun’i afet zenginlerin malına el koymakla, haddi hesabı olmayan vergileri toplamakla başlamıştı. Kazakistan’ın en zenginlerinden olan 700’den fazla aile ve 50 bine yakın orta halli vatandaş güpegündüz soyguna maruz kaldı, hapislere atıldı, öldürüldü. Bazıları da komşu Sovyet Cumhuriyetlerine, Rusya’nın Tömen, Korgan, Sahalin, Astrahan, İrkutsk vilayetlerine ve Çin’e, İran’a, Hindistan’a, Türkiye’ye kaçmakla kendilerini zor kurtarabildiler.

Müsadereden sonra elinde ölmeyecek kadar mal ve toprak bulunduran fakirler neye uğradıklarını şaşırıyorlardı. Zaten kursağı boş olan millete bu sefer, verilmesi imkansız derecede yüksek olan vergilerle eziyet ederek açlığa elleriyle sebep oldular.

Hayvanı olandan tahıl vergisi, tarımla uğraşandan et vergisi istenmiştir. Çaresiz köylüler etini tahılla, tahılını etle takas ederek neticede açlıktan ele âleme muhtaç duruma düşmüşler. Yöneticiler ise planlı bir çalışmadan daha ziyade, halkın kaderiyle oynamaktan, akıllarına gelen her şeyi mazlum millete uygulamaktan zevk alıyorlardı. Her gün bir yeni vergi türü uyduruluyor, 16 çeşit vergi toplanıyordu.

Bir zamanlar küheylan misali atlarla koşan, yarışmalar düzenleyip eğlenen mert halka yapmadıklarını bırakmayan zalimler, bula bula hammadde vergisi diye bir şeyi uyguluyorlardı. Bu uygulama gereği, zavallı halk nerede çöp varsa kazıyıp karıştırarak köpekle eşeğin, yılanın kertenkelenin derisini, eski-

püskü bez, kemik, boynuz ve toynak topluyorlardı. Hiç bir şey bulamayıp şaşırانlar ise tek geçim kaynakları olan ellerindeki hayvanları kesip boynuz, toynak ve kemiklerini veriyorlardı.

İşin dehşetli yönü, bu zalim yöneticilerin halkı kan kusturcasına zorlayıp topladıkları “Hammadde Vergisi”ni peşinen yakmalarıydı.

1929 yılında Kazakistan’da 40 milyon hayvan varsa, dört sene içerisinde 10 misli azalmış, 4 milyon kalmıştı. Goloşekin’in ülkeyi yönettiği sekiz yılda, dört milyon 100 binlik nüfusun 2 milyon 200 bini eşi benzeri duyulmamış bir suni açlığın kurbanı oldu.

Bir zamanlar Rusya İmparatorluğunun son çarı olan II. Nikolay’ı ailesi ve saray mensuplarıyla birlikte İpatyev’in evinde hapisteyken kana boğup öldürenlerden biri olan Goloşekin, Kazak halkının kara talihinin tek sebebi olmuştu.

O sıralardaki Kazakistan Merkez Yönetim Komitesinin başkanı olan Eltay Ernazorov ise milletimizin manevî değerlerini değil, Kazak tarihini hatta kendi köyünün geçmişini bilmeyen cahilin tekiymiş.

Bilgi adına her şeyden mahrum, böyle bir insanın hükümete tin başına nasıl geldiğini de anlatayım.

Kazakistan başkenti Orınbor olduğu zamanlarda, Kazakistan’ın ileri gelenleri Kazakistan Merkez Yönetim Komitesi Başkanı seçmek için toplanıyorlar. Seçim aşamasına geldiğinde ikiye ayrılan seçmenlerin her biri kendi adayının atanmasını istiyor ve iş kavgaya dönüşüyor. Tam o sırada, salonda tarafsız olan birisi kalkıp;

– “Arkadaşlar, biz fakirlerden oluşan Sovyet Hükümetini kurduk. Şu gördüğünüz Eltay, aramızdaki en fakir insandır. Dış görünüşüne bir bakın: Kel, kafasının içi de dışı da bir olan, cahil birisi. Bence Başkanlığa layık olan da bu,” diyor ve halkın içinde uyuşuk uyuşuk oturan Ernazarov’u teklif ediyor. Taraflar da;

“Yeter ki karşı tarafın adayı geçmesin” niyetiyle Ernazarov’u oy birliğiyle Başkan seçiyorlar.

Sonradan, Eltay Ernazarov Almatı’dan trenle Kızılorda’ya giderken Eltay’ı yarı Çar zanneden hemşehrileri yol üzerindeki Şımkent’te Başkana selam vermek ve zor durumda olduklarını söyleyip, yardım istemek amacıyla istasyonda bekliyorlar. Tren Şımkent istasyonunda durduğunda Eltay ilk önce trenden inip halkın önüne çıkmayı düşünüyor, ama kalabalığı görünce düşüncesini hemen değiştirip sadece kapıya kadar geliyor. Bu anı iple çeken halk her taraftan bağırmaya başlıyor:

- Eltay Efendi, açız!
- Bir lokma ekmek için yapmadığımız kalmadı!
- Perişanız! Ölüyoruz! Ne olursunuz yardım edin!

Kafasında vizon şapka olan, şık görünümlü Eltay durduğu yerden kolunu kaldırıyor ve;

– “Arkadaşlar!” diyor. “Ne de olsa memleketidir, acır da yardım eder” düşüncesiyle az önce bağrıışan kalabalık bir anda süt limon kesiliyor.

– “Arkadaşlar! Arkadaşlar! Plan, plan, plan!” deyip bunu üç kere tekrarlayan Başkan vagon kapısını pat diye halkın yüzüne kapatıyor.

Yokluğun kısılcacında kıvranan hemşehrilerinden, hatta kendi yakın akrabalarından bile lafzını bile esirgeyen başkandan ne beklenebilirdi ki?

Eltay ile ilgili ilginç olaylar çok. Müsaadenizle bir tanesini burada arz edeyim.

Hatırlıyorsanız bir ara sizinle ikimiz Taşkent’ten dönüşümüzde Şeker adında bir hanımın evinde misafir olmuştuk. Şeker benim uzaktan akrabam olan Janabay Salimbayev’in yakını oluyor. Janabay’ın babası Tasbay, büyük babası ise 96 yaşında vefat eden Salimbay aksakal idi. Eltay Ernazarov yoksul bir

köylüken Salimbay aksakal ona çok yardım etmiş.

Ernazarov Kazakistan MYK Başkanlığına seçildikten sonra kaymakam Tasbay'ı çağırıp;

– “Eltay ağabeyimize git. Komşu ilçenin bir traktörü var, bizim yok. Toprakları süremiyoruz, darda kaldık. Kendi memleketi olan ilçemize bir traktörü versin,” deyip ona yolluyor.

Tasbau, Başkanın evine geldiğinde onu Eltay'ın hanımı karşılıyor. Kadıncağız misafiri baş köşeye oturtarak ikramını yapıyor. Bu arada Eltay işinden dönüyor. Evinde Tasbay'ı görünce, gelişinden rahatsız olduğunu belirterek ağzının ucuyla selam veriyor. Hanımı araya giriyor;

– “Eltaycığım, gelen misafir Salimbay dedenin oğlu. Tanıyamadın mı yoksa? Bunlardan gördüğümüz iyiliği unutursak, Allah'ı unuturuz. En azından doğru düzgün hal hatır sorsaydın,” diyor.

Eltay, hanımının dediğine de pek aldırış etmeden;

– “Eee aksakal, iyi misiniz? Yarın işim çok yoğun olacağı benziyor, o yüzden dinlenmem gerekiyor,” deyip yatak odasına geçiyor.

İdare dizginini elinde tutan bunun gibi cahil merhametsiz insanların; “Kral olursam koyunlarımı gütmeye atla giderdim” diyen çobandan ne farkı var?

Ha, daha da ilginç, Eltay işten atılırken ilk sorduğu; “Arabamı kendime bırakıyor musunuz?” olmuş.

Aytmatov: “Devleti idare etme sanatı, sanatların en yücesi” diyor meşhur felsefeci Demokrit. Bazen koca bir milletin kaderi idarecinin elinde oluyor.

Mesela I. Petro, cahiliyetin kol gezdiği Rusya İmparatorluğunun gelişmesi için çok emek vermiştir. Tüm bir halkı “tekrar dirilmeye” mecbur eden “yıkıcı” bir şahsiyetin topluma sağladığı katkıyı hepimizin bildiği örneklerle açıklayayım. Petro Çar

olduğuna bakmadan Hollandalıların yanına sıradan bir işçi gibi gidip, gemi inşaatının detaylarını öğrenip gelmiş;

– “Ben çarım, ama ellerimin nasırsız olduğunu hatırlamıyorum” diye kendisi de sık sık tekrar edermiş.

“Hem ilim adamı, hem kahraman

O, kalbiyle her şeyi kuşatan.

Hem marangoz, hem denizci

Ömür boyu o, tahtında bir işçi.”

Petro’yu anlatan bu mısralar meşhur sanatkâr Puşkin’e ait.

Rusya’nın geniş topraklarına Batıdan göz koyanlar çoğalınca, Petro, başkenti Moskova’dan Baltık kıyılarına taşıma kararı almış. Başkenti korumak her Rus vatandaşının kutsal görevidir. Onun düşman eline geçmesine engel olmak Rusya’nın başına gelebilecek tehlikeye set çekmek demektir. Çar Petro’nun bu düşüncesinin neticesi olarak dünyanın en güzel şehirlerinden biri olan St. Petersburg kurulmuş. “Şehir sokaklarına meşe, akağaç, çam ve sümbül fidanları dikilsin ve izinsiz ağaç budayan ölümle cezalandırılsın” fermanını çıkaran da Çar I. Petro imiş. Çarın kendi eliyle diktiğı 300 yıllık meşe ağacı halen yemyeşil duruyor.

Çar Petro ülkede şiddetli bir disiplin uygulamakla kalmamış, Rusya İmparatorluğunun yönetim yasalarını tamamen değiştirip fabrikaları, okulları çoğaltmaya; ordu kurmaya çok önem vermiş. Uzun yıllardan beri kullanılagelen Kiril alfabesinde bazı değişiklikler yaparak gereksiz bazı işaretleri ortadan kaldırmış. Özel bir matbaa kurarak ilk Rus basını ürünü olan *Vedomostiy* gazetesini çıkartmış.

Çar Petro sosyal hayatta da önemli değişikliklere imza atmış. Ruslarinepeyce uzun bıraktıkları sakal ve bıyıklarını tıraş etmeyi, eteğı ve kolu yerleri süpüren elbiseleri pratikleştirmeyi öğreten de Çarın kendisiymiş. Mujik denilen Rus köylüleri içki içmeyi hayatın vazgeçilmez parçası sayarlarmış. Çar Petro,

sürekli sarhoş olarak gelenlerle mücadele mahiyetinde, onları utandırmak için ceza olarak boyunlara kocaman demir madalya takarmış.

Çarın “Anne babasına hürmet etmeyen, devlete ihanet edenle aynı cezayı çekecek”, “Matematiğin dört işlemini bilmeyen evlenemez” gibi fermanları geri kalmış ülkeyi dünya uygarlığına zerre kadar da olsa yaklaştırmamanın çabaları idi.

Savaşıp mağlup düşen, çalışıp hiç bir şey kazanamayan, ekonomik kriz ve cehaletin kapanında sıkışıp kalan Rus halkını girdaptan kurtaran Çar I. Petro’nun durmak bilmeyen çalışkanlığıydı.

Şahanov: Ne yazık ki, Büyük Petro’nun aydınlığa kavuşturduğu Rus İmparatorluğu Anna İoannovna’nun Çariçe olduğu 1730-1740 yıllarında tekrar eski haline dönmüştür. Rus tarihçileri Çariçenin tembel, akılsız ve eğlenceye düşkün bir kadın olduğunu anlatırlar. Devlet işiyle hiç ilgilenmemesi, sabahtan akşama kadar cücelerin meşhur oyunlarını seyretmekle vakit geçirmesi, devlet memurları olan prens ve kontları eleştiren sahneleri seyrederken gülmekten yerlere yatması Çariçenin nasıl birisi olduğunu anlatmaya kâfidir.

Anna İoannovna, Çariçeliğinin son yılında Rusya’nın tüm halkına duyurarak Prens Golitsin ile oldukça çirkin hizmetçisi, Kalmak kızı Bujennikova’yı evlendirmiş. Amacı, bir şeyden dolayı tek kelimeyle itirazını bildiren asilzade prensi aşağılamakmış. Kışta-kıyamette düğünün yapılacağı saray, ahmak Anna İoannovna’nın emriyle Neva nehrinin üstüne buzdan inşa edilmiş. Sarayın kapısı, penceresi, içindeki eşyalar hatta genç çiftin yatakları bile buzdan yapılmış.

Rusya’nın her tarafından düğüne davet edilen Ruslar, Tatarlar, Moldovalılar, Çuvaşlar, Nenetsler vs. millî kıyafetleriyle müzik aletlerini çalarak şarkılarla, oyunlarla başkenti eğlenceye gark etmişler. Düğün bitince gelinle damadı buzdan yatağa yatırmış, gerdek gecesini kontrol ettirmek için nöbetçiler tayin

edilmiş. Prens ile Kalmuk kızı imtihanlarını eksiksiz vermişler. Buz yatakta birbirini ısıtan genç evlilerin bir sene sonra nur topu gibi, ikiz oğulları dünyaya gelmiş.

İdareci akılsızsa, har vurup harman savurup zevkine göre davranıyorsa halkın durumu nasıl düzelsin?

Laf lafı açıyor. 1731 yılında Rusya İmparatorluğu ile Kazak ülkesinin batı kısmı arasında diplomasi ilişkileri geliştirmeye dair bir antlaşma yapıldığı tarihten malum. Anlaşma sonrasında küçük ve Orta Jüz'ün beyleri, biy'leri, ileri gelenleri bir araya gelerek Çariçeyi ziyaret etmek amacıyla, yanlarına bol hediyeler alarak St. Petersburg'a gitmişler. Tatar tercüman vasıtasıyla heyet üyeleri Çariçeye tebriklerini, arz edecekleri ifadeleri tekrarlaya tekrarlaya saraya gelmişler. Tabii ki Kazak bozkırlarından gelecek heyet için Anna İonnaona önceden randevu vermiş. Aylarca süren yolculuktan yorgun düşen Kazak heyetinin bekleme salonunda bulunduklarını, hizmetçileri, Anna İoannovna'ya ilettiklerinde o;

“Çok önemli bir işim çıktı. Hollanda Kralının hediye ettiği maymun bu sabah yavrulamıştı. Maymun yavruları o kadar tatlı ki, onlarla ilgilenirken çok yoruldum. Bu yüzden görüşemeyeceğim,” diye cevap vermiş.

Aytmatov: Evet, tarih buna benzer acıklı olduğu kadar komik olaylara defalarca sahne olmuştur. Bir hikâyeyi de ben anlatayım.

Ünlü Çariçe Ekaterina zamanında Malorusya (Ukrayna ve Kırım) da Rusya İmparatorluğuna bağlıydı. Malorusya valiliğine, Çariçenin samimi arkadaşı Grigoriy Potemkin tayin edilir.

1787 yılında II. Katerina idaresi altındaki Malorusya halkının durumuyla yakından tanışmak, onları görmek için sefere çıkmış. Çariçenin Petersburg ile Kiev arasındaki 76 kaza ve 35 köye gideceği, oralarda yemek yiyip dinleneceği önceden planlanmış. Yüzlerce hizmetçisiyle birlikte yola düşen II. Katerina

önceden çizilen programa göre giderken, Malorusya halkının durumlarının tahmin ettiğinden çok daha iyi olduğunu ve milletin hayatlarından memnun halini müşahade ederek sevinmiş. Nereye gitse halk onu şarkıyla, davul-zurnayla karşılıyormuş. Ahırlarda ve yaylalarda binlerce havyanın, depolarda çuval-lar dolusu buğdayın ve başka yiyeceklerin bolluğunu gören II. Katerina vali dostundan çok memnun kalmış. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar denildiği gibi, Çariçe Petersburg'a dönüşünde Vali G. Potemkin'in gerçek yüzünden haberdar olmuş. Yani, sadece kendini düşünen Vali Potmikin'in sadece II. Katerina'nın geçeceği yol üzerindeki halkı önceden hazırladığı belli olmuş. Misafirler dinlenirken, bir köyün ahırında Çariçeye gösterdiği hayvanları sürüsüyle sıradaki köyün ahırına getirtmiş ve Çariçenin seferinin sonuna kadar bu hilesini devam ettirmiş. Depolardaki çuval-ları ise tahıl değil kum ve çakıl taşlarıyla doldurmuş olduğu anlaşılmış.

Nice yöneticilerin, Potemkin gibi, yağcıların yalanından yola çıkarak feci akıbetlere uğradığı olmuştur. Yukarıda anlattığımız hadise Rus tarihinde, "Potemkin Köyleri" adıyla geçer.

Şahanov: Acıklı misaller dünya tarihinde de çoktur. Mese-la, Caligula Roma'nın İmparatorluk tahtına çıkacağı zaman ile-ri görüşlülüğüyle şöhret bulan Tiberius "Bu ne kendine, ne de başkasına iyilik yapacaktır Bunun yüzündün sadece Romalılar değil, tüm dünyayı afete boğulacağını görüyorum" demiş.

Tahta çıkan İmparator Caligula ilk başta çalışkanlığıyla, merhametiyle herkesin güvenini kazanmış. Dağılmış olan Halk meclisini tekrar toplayıp, belirli belirsiz sebeplerle dış-lanan meşhur şahsiyetleri yüksek mevkilere getirmiş. Livius ile Tiberius'dan miras kalan parayı onların vasiyeti gereği Roma halkına dağıtmış.

Ama bunun hepsi geçici manzaralar imiş.

Aradan çok zaman geçmeden tahtın ve tacın asıl sahibinin kendisi olduğunun farkına varan Caligula, eski aptal haline dönmüş.

“Onun aptallığını ifade edecek kelime bulmak imkansız. O kendisini “yaşayan Tanrı “olarak biliyordu. Etrafındakiler, sabah akşam onun önünde el pençe divan dururdu” deniliyor eski tarihî eserlerde.

Bağlılarının kendisine kulluk ettiğini görünce çocuk gibi seven Caligula; “Nefret etmeleri önemli değil, önemli olan ben-den korkmalarıdır” diye sık sık söylermiş.

Kendisini doğuştan sanatçı, şarkıcı ve dansöz zanneden İmparator devlet işini bir kenara bırakıp, gece gündüz eğlenceye dalmış. O halkın toplandığı her yerde ilk önce mahzun insanın rolünü oynar, sonra takatten kesilinceye kadar hoplaya zıplaya dans edermiş. Eski Roma’da ise erkeklerin oyun oynaması nefretle karşılanıyormuş.

Aytmatov: Romalıların talihsizliğine sebep olan bu ahmak İmparator hakkındaki belgelere, Yosif Flavius’un yazmalarında da rastlıyoruz;

“Caligula her şeyi bir tarafa bırakıp bir gün Homeros’un şiirlerini yok etmeye yeltendi. O, insanlardan alabildiğine nefret ediyordu. Zulümde de onu geçen yoktu. Yaşayanı öldürmek, ölenin adını unutturmak tek amacıydı. Halktan topladığı verginin haddi hesabı yoktu. İmparator özellikle soylu ve zengin olan aileleri kökünden yok etmeyi planlıyordu. Zenginleri huzuruna çağırıp, ölünce tüm servetinin kendi eline geçeceğine dair vasiyetnameyi cebren yazdırıyordu. Arkasından vasiyet yazanı bir iftirayla suçlu addederek öldürtür ve mal mülkünü eline geçirirdi. Dahası var, ahmak Caligula çok sevdiği atını Konsolos tayin etmişti...” diyor Flavius.

Hayvanı devlet hizmetine tayin etmek gibi bir aptallık insanlık tarihinde görülmemiştir. Caligula ise Konsolos atına mermerden ahır, fil dışından yem kabı yaptırmış.

Böylece ahmak Caligula, İmparator olduğu dört yıl içinde koca devleti monarşiye dönüştürmüştü. Baş soyguncu İmparato-

run kendisi olunca, diğer devlet memurları halka yapmadıklarını bırakmamışlar. Devlet hazinesindeki iki milyar 700 milyon Sesterts (para) bir yılda bitmiş, halk yurdunu yuvasını bırakıp dilenmek üzere yollara düşmüş.

Sınırsız iktidar ve servetten başı dönen Caligula, kızı dünyaya geldiğinde tüm Roma'ya ilan yaparak; çocuğun bakım, eğitim, büyüyünce düğün ve çeyiz masrafları için halktan para toplanmasını istemiş. Yeni yılın ilk gününde Sarayın eşiğine dikilerek, bizzat kendisi halkın kapı önüne attığı paraları toplamış. Altın paralardan oluşan tepeciklere bakıp o kadar seviniyormuş ki ikide bir altınları avucuna alıyor, göğsüne bastırıyor, kahkahalar atıyor hatta üstünde yatıp yatıp kalkıyormuş.

Her gün yeni hizmete tayin edilenlerden, suç işleyenlerden çok miktarda aldığı rüşvetler yetmiyormuşçasına sarayında hırsızları ve soyguncu haydutları barındırmış.

Ahmak Caligula kimsenin akıl edemediği tarzda, çok renkli kumaşlardan elbise diktirmeyi adet edinmiş. Yunan tarihçileri diyorlar ki:

“Değil Romalıların, dünyada hiç bir erkeğin giymeyeceği acayip giysilerle (tabii bunlara giysi denirse) halkın önüne çıkıyordu. Bazen kırmızılı yeşilli, cicili bicili kumaştan dikilen kadın ayakkabısını giyerek tahtta oturan İmparatoru gören yabancılar gülmekten kendilerini alıkoyamıyorlardı. Romalılar ise bu manzara karşısında utançlarından yerin dibine girerlerdi.”

Sakalını altın rengine boyattırması ve meşhur İskender'in kabrini açtırıp onun zırhını giyerek yaptığı aptallıklarıyla da, Caligula, halkın nefretini artırmıştır.

Nice savaşın ve kıtlığın acısına tahammül eden Romalılar kendi İmparatorlarının alçaklığına fazla dayanamıyorlarmış. Caligula'yı ortadan kaldırmazsak, devlet çöküp gidecek, diye düşünüyorlarmış. İmparatorun öldürüldüğü duyurulunca

halktan bazıları bunu Caligula'nın sıradaki oyunu olarak kabul ediyor, kimileri de müjdelerle coşuyormuş...

Allah, geleceğin devlet başkanlarını buna benzer acıklı kaderden uzak eyleye...

Şahanov: Roma Devletinin 121-139 yıllarındaki yöneticisi olan Marcus Aurelius ise Caligula'nın zıddı diyebileceğimiz bir şahsiyetmiş. Kendime Düşünceler isimli eseriyle o, en adil felsefeci imparator olarak dünyaya tanınmıştır.

Ülkeyi idare etmenin bazı yöntemlerinden, idarecinin özelliklerinden bahseden eserinde Marcus Aurelius şöyle diyor:

“Yaptığın işi daima tam bir Romalı gibi yapmalısın. Yani temiz bir yürekle, insanlara sevgi duyarak, serbest ve dürüstlükle işine sarılmalısın. Bunun dışında başka görüş ve mefhumlardan uzak durmalısın. Eğer yaptığın işi bu dünyadaki en son hizmetin olarak düşünüp, akılsızlık, bana necilik ve iki yüzlülükten uzak olursan sen işini hakkıyla tamamlayabilirsin.”

İmparator herhangi bir işe girişmeden önce -bu askeri veya sivil bir iş olabilir- iktidarda bulunanlara danışmış. Avrelius'un çok tekrarladığı bir ifade de şu:

“Devletin bir tek şahsın görüşüne bağlı kalmasından, tecrübeli dostların ortak fikriyle yürütülmesi daha iyidir.”

Ovidius Cassius Roma'daki adamlarına Suriye'den mektup göndererek İmparator Marcus Avrelius'a suikast yapmayı planlamış. Ama haberci tesadüfen Avrelius'un adamları tarafından yakalanmış. Ve mektup imparatorun eline geçmiş. İmparator Avrelius mektubu açmaya lüzum duymadan, hemen ateşe atmayı emretmiş. Böyle yapmasının sebebi, düşmanlarının ismini öğrenmek ve gayri ihtiyarî olarak onlardan nefret etmemek istemesiydi. Bir Romalı, Marcus Aurelius'un Ovidius Cassius suikastına karşı çok yumuşak muamelede bulunduğunu kastederek İmparatora; “Neticede siz galip gelmeseydiniz ne olacaktı?” diye sormuş.

Aurelius ona;

“Biz Tanrıya karşı kötü zanda bulunmadık ki karşı taraf bizi yensin” diye cevap vermiş ve insan eliyle öldürülen imparatorları bir bir hatırlayıp onların öldürülmesi için belirli sebeplerin olduğunu açıklamış.

Aytmatov: Evet, Aurelius halkla ilişkilerin serbest yaşandığı ülkelerin geleneklerine göre hareket etmiş. İnsanları zulümden korumaya, iyiliğe yönlendirmeye, emeğine, akıl ve ferasetine göre ödüllendirmeye önem vermiş; her işte kendisi örnek olabilmektedir. İmparatorun bariz bir vasfı da kötüyü iyi, iyiyi daha iyi yapmanın arayışı içinde olmasıdır. Allah’ın verdiği akıl ve merhameti bir arada yerli yerinde kullanabilmektedir. Eğer Marcus Aurelius o dönemde dünyaya gelmemiş olsaydı, Roma kana boğulmuş, adı, izi kalmamış olacaktı.

Şahanov: Roma, onlarca İmparatorun idaresi altında bulundu. Onların çoğunun adı bile unutuldu. Halkını merhametiyle kucaklayan Marcus Aurelius’un gümüşten yapılan heykeli ise, 20 yüzyılın cansız şahidi olarak Kapitoli meydanında dikili duruyor.

Aytmatov: Plutark’ın *Yedi Âlimin Sohbeti* isimli eserini okurken Fales, Solon, Kleobul, Biant, Hilon, Periandr, Pittak gibi büyük âlimlerin hükümdarların yapı itibariyle nasıl olmaları gerektiğine dair görüşlerine rastladım.

Şahanov: Sözüünüzü kesiyorum, kusura bakmayın. Plutark’ın anlattığı Solon’un soyuna dair malumatları tarihçi Heraklit Pontiysky’nin eserinde görmüştüm. “Solon’un babası devrinin en zengini olan Eksekestid, annesi ise Pisistrat’ın yeğeni idi” diyor H. Dontiysky.

Şair, yazar, felsefeci olan ve aynı zamanda iyilikseverliğiyle ülkesinde ün salan Solon’un idareye gelmesi de ilginç.

Ticareti çocukluğunda yakından görüp büyüyen geleceğin idarecisi, ilim ve yeniliğe de aşinaydı. Maddi servet onu pek

çekmiyordu. İlmile, her şeyi maddede arayanlardan üstün olduğunu öğrenmişti. Aklıyla Atinalıları hayrette bırakınca hemşehrileri, onun idareye gelmesini, dinmek bilmeyen savaflara çare bulmasını istiyorlardı. Yönetime gelince Solon; “Siyaset dediğin kandırmacadır” diye, kendi kendine bir prensip edindi. Daha önce suçla, cinayetle alakası olmayan ve zenginlerden uzak duran Solon halkın barış içinde yaşaması için sık sık milleti aldatmak zorunda kalıyordu.

İlk başta “Topraklaa aranızda paylaştıracacağın” deyip fakir fukarayı kandırıp, arkasını dönünce zenginlere “Toprağı kimseye vermeyeceğim, borçlarınızı ödettireceğim” diye sesleniyordu. Neticede yoksul halk da, servet sahipleri de Solon’u kendilerinden biri olarak kabul etmeye başladılar.”

“Eşitlikten savaş doğmaz” ifadesi Solon’a aittir. Hayatı boyunca kalemini elinden bırakmayan, şairliği her şeyden üstün gören Solon kendi idareciliği hakkında aşağıdaki mısraları yazmıştır:

Avam halkı ihtiyacı ölçüsünde yönettim,

Fazla hak tanımadım, hakkını çiğnemedim.

Aşağılanmaktan hoşlanmayıp, malına güvenenlerle de

İlgilendim, onları göz ardı etmedim.

Her ikisine de siper oldum, dengeyi sağladım.

Başkasına haksızlıkla galip gelmeyi yasakladım.

Aytmatov: Şiirinde görüldüğü gibi Yunan yasa sisteminin reformcusu olarak bilinen Solon, iktidardayken devlete yarar sağlayacağına inandığı birçok kanun çıkarmış. Onlardan biri, vatandaşlıktan çıkarma maddesidir. Halk arasında anlaşmazlık olduğunda, hiçbir partinin tarafını tutmayıp tek başına kalan kişiyi otomatikman vatandaşlıktan çıkarıyordu. Bu uygulama bir bakışta haksızlık gibi görünüyor. Ama Solon, yasanın bu maddesi ile insanların ülkenin siyasi durumundan haberdar olmasını, ortak işte payının bulunduğunu hissetmesini ve beraberliği sağlıyordu.

Ölen kişinin arkasından gıybet etmeyi yasaklaması; kilise-
de, mahkemede ve devletin hizmet yerlerinde küfür ifade eden
tabirleri kullanmaya yasak koyması, bu kuralları bile bile uygu-
lamayanları cezalandırması, Solonun halkın sevgisini ve saygı-
sını kazanmasına yetiyordu.

Solonun kabul ettiği yasa şartlarını yerine getirmeyen dev-
let eninde sonunda çöküp gideceğini söylemiş ve bu veciz ifade-
yi, en az 100 yıl silinmemesi şartıyla ağaçlara kazımıştır.

Solon hakimiyeti ele alınca kendinden önce iktidarda bu-
lunan Drakont'un kanunlarının geçersizliğini ilan etmiştir.
Drakont'un suç işleyeni sadece ve sadece ölümle cezalandırdığı
belli. O, kiliseye zarar vereni de, insan öldüreni de, ufak hırsız-
lık yapanı da cani kabul ederek öldürtüyormuş. Halk ondan;
"Drakont devlet yasasını mürekkeple değil, insan kanıyla yaz-
mıştır," diye bahsedermiş. Drakont'un zulmü esas alan kanun-
larının geçersizliğini kaldıran Solon'un ağaca yazılı uygulamaları
ise günümüze kadar ulaşmıştır.

Şahanov: Benim bildiğim, Solon zamanında Atina'da fuhuş
son bulmuştur. Onun delili, "... Kadınlar ve kızları kaçıranlar,
onlara tecavüz edenler 100 drahom, bu tür işlere aracı olanlar
20 drahom ceza ödemek zorundalar. Kızını, bacısını parayla sa-
tanlar toplumumuzdan dışlanacaktır!" hükmüdür. Paranın çok
nadir ele geçtiği o dönemde 20 drahom ceza ödemektense ha-
yatı boyunca kul köle olmak daha iyiymiş.

Aytmatov: Aristo'nun eserlerinde hükümdar Solon ile
Anaharsis'in arkadaşlığına dair malumatlara rastlanıyor. Tarih-
çi Herodot'un anlattığına göre, Anaharsis İskitlerin hükümda-
rı, yani Pers hükümdarı Dariusla savaştan İdanfaris'in akrabası
oluyor. Dolayısıyla Anaharsis, Türk halklarının ataları olan İs-
kitlerden çıkan büyük bir âlimdir. Aynı zamanda kâşif, fasih ve
ileri görüşlü deha bir şahsiyet. Anaharsis'in keskin görüşlülüğü
ve hazır cevaplığına hayran kalan eski Yunanlılar konuşmalarını
özleştirmek için "İskit böyle dedi" tabiriyle vurguluyormuş.

Eski dünya tarihçilerinin eserlerinden yola çıkarsak, İskitli Anaharsis'in Karadeniz tarafından Yunan topraklarına ilim, sanat öğrenmek için gittiğini söyleyebiliriz. O, hükümdar Solonla ve diğer âlimlerle dostluk kurmakla dünyaca meşhur olmuştur.

Yukarıdaki adları zikredilen yedi âlim, hükümdar Anasis'e şu nasihatlerde bulunmuşlar. Bu meclise Anaharsis de katılmış.

Solon: "Benim kanaatimce, hükümdar, kendisini ve hükümeti yönetmede umumun görüşünü dikkate alırsa çok şey kazanacaktır."

Biant: "Evet öyle yaptığı sürece o, kanuna boyun eğmenin örneğini teşkil etmiş olacaktır."

Fales: "Yaşlanıp kendi eceliyle ölen hükümdar, en bahtiyarinsandır."

Anaharsis: "Bu onun herkesten akılca üstün olduğunun göstergesidir."

Kleobul: "O, etrafındakilerin dediklerine göre hareket etmeyen idarecidir."

Pittak: "Dalkavukların içinde daima bir korku olmalı. Hükümdar ancak o zaman barışı temin edebilecektir."

Hilon: "Hükümdar, ölümü değil, ebediyeti düşünmeli."

Periandr: "Ancak bir şey eklemek istiyorum. Bu söylenenlerden aklını kullanarak hisse alan kişi, iktidardan vazgeçmeli."

Türkistan topraklarında dünyaya gelen, ilmiyle yabancı bir ülkenin gelişmesine sınırsız katkıda bulunan atamaz Anaharsis'in Yunanistan'da heykelini dikmişler. Heykelin bir köşesinde "Dil, baş belasıdır" yazılmaktadır.

Anaharsis'in özdeyişleri her devre hitap ediyor. Onlardan birinde; "Geminin yapıldığı tahtanın dört parmak kalınlığında olduğunu bilen gemidekiler, ölümle aralarında da dört parmak kalınlığı kadar mesafe bulunduğunu unutmamalı" denilmektedir.

Büyük Solon'un vefatından sonra Karadeniz kıyısındaki eski İskitler mekanına dönen Anaharsis'i uzak akrabalarından biri kıskançlıkla öldürmüştür.

Hükümdarlar hakkındaki hadiseler bitmek bilmiyor. "Bizden sonra tufan" gibi patavatsız bir tabiriyle gerçek yüzünü göstermiş olan Fransız Kralı XIV. Louis, 72 yıl iktidarı elinde bulunmuştur. Kral, idaresine bağlı halka istediğini yapmaya, istediği zaman asmaya, atmaya hakkı olduğunu düşünerek hayatıştır.

"Devlet benim" XIV Louis'in bu asice ifadesi günümüzde bile sevimsiz anlamda kullanılmaktadır.

Kralın etrafı hayatının sonuna kadar yağcılıkta birbiriyle yarışan dalkavuklarla doluymuş. Saraydaki zadegânlar dalkavuklukta o kadar ilerlemiş ki sabahın erken saatlerinde kalkıp Kralın giyinme merasimine katılmak için koşarlarmış. Birisi iç çamaşırını, diğeri pantolonunu giydirip hükümdarın üzerine titrerlermiş. Zaman zaman kendi aralarında; "Kral bugün beyaz gömleği değil, mavisini giymeli" deyip tartıştıkları olurmuş. XIV. Louis'in giyinme merasimi her gün iki saat sürermiş.

Kral, üstüne toz kondurmaya razı olmayan hizmetçilerini pahalı hediyelerle, unvanlarla sevindirmeyi ihmal etmezmiş. Hatta çeşitli hizmet türlerine unvanlar verip iki ayda bir yağ çekmede başarılı olanların mertebesini yükseltirmiş.

Saray hizmetçilerinin görevlerini duyanın şaşırması mümkün değil. Onlar grup halinde sabahlara kadar, kimisi, kralın iç çamaşırlarının, kimisi peruğunun, diğeri bir grup ise oturağının başında beklermiş.

XIV. Louis'in bir yaşındaki kızının 80 bakıcısı olduğuna göre kendisine hizmet edenleri saymak imkansızdır. Kral sarayındaki zevk ve eğlencenin, avcılık ve diğeri ihtiyaçlarının, hizmetçilerin maaşının tüm masrafları halktan toplanan vergiyle kapatılmıştır. Vergiyi vaktinde ödeyemeyenleri ailesiyle sokaklara atmış, evini mülkünü elinden almıştır. Fransız halkı

yoksulluktan kıvrandıkları sırada Kral XIV. Louis muhteşem Versailles Sarayını inşa ettirmiş, duvarları ve tabanını mermerle süslettirmiştir. Sarayın içinde ve bahçede 1400 tane havuz yaptırmıştır. Versailles inşaatı için kral 47 yılını vermiş.

Şöhretperestliği kadar korkaklığıyla da bilenen Kral, yakındaki insanların kendisine suikast düzenleyebileceklerinden sakınıp, 35 kişilik sihirbaz grubunu sarayda hazır bulundurmuş. Kralı böyle bir önleme teşvik eden de metresi Atono de Montespaon idi. Ama bu işlem polise intikal edince, Kral koruyucu büyüküleri dağıtmaya mecbur kalmış.

XIV. Louis gaddarlığıyla o kadar ün salmış ki; bir gün aşçılardan biri yengeç yemeğinin sosunu koymayı unutmuş. Kralın unutkanlığı asla affetmediğini bildiği için de zavallı aşçı hükümdarın cezasını duymadan intihar etmeye karar vermiş.

Ağır şartların, zulmün altında ezilen halkın daha fazla tahammül edemeyeceği belliydi. XIV. Louis'in ölümü, bardağı taşıran son damla oluyor. Fransızlar, Kral ailesine baş kaldırarak sülalesini acımasızca ortadan kaldırmışlar.

Şahanov: Tarih sayfalarını karıştırdıkça iyilikleriyle kalpleri fetheden liderleri de, halka kan kusturan zalim yöneticileri de görüyoruz.

Babil'in 2500 yıl önceki Hükümdarı II. Nabukadnezar'ın yaptıklarından bazı kimselerin ders alması gerekiyor. O, Medea hükümdarının kızı Semiramis ile evlenmiş. Severek evlenmelerine rağmen Semiramis Hanım Babil'in gürültülü sokaklarına alışamayıp hep kendi memleketinin dağlı, serin, temiz havasına hasret kalmış.

Aptal Hükümdar karısının gönlünü yapmak için binlerce köle ve savaş esirlerini ağır işlerde çalıştırmış. Yani Medea'dakine benzer kocaman ağaçları köküyle söktürüp getirtmiş ve bağlar yaptırmış. Dünyanın dört bucağından güzel sesli kuşları getirtmiş. Pınarların akış yönünü bile değiştirip akarsular hazırlattırmış.

Ağır şartlarda çalıştırılan kölelerin ölümü hükümdarı düşündürmemiş bile. Güzel hanımının gönlünü yapayım derken kendisinin yaşlandığının farkına varmamış. Bu arada halkı da dilencilige mahkum olmuş.

Fas Sultanı Mulay İsmail de Nabukadnezar'dan farklı değildir. Mulay İsmail, ülkenin bütün servetini biriktirip kendine bir saray yaptırmıştır. Koca bir şehrin alanını kapsayan saray duvarlarının uzunluğu 40 kilometre olup, 50 ayrı saraydan ve 12 bin atın sığabileceği koca ahırdan oluşmuştur.

Aytmatov: Hükümdarın halkına yaptığı iyilik de, kötülük de tarih sayfalarında yerini almıştır.

Mesela, Korkunç İvan'ın, gıyabında ihanet edebilirler bahanesiyle Novgorod şehrini yerle bir edip, halkını kılıçtan geçirdiği malumumuzdur. Böyle üzücü olaylara nadir de olsa rastlıyoruz.

Demek oluyor ki; hükümdarlar halkın kaderini kendi nefsi-ne tercih ettiği müddetçe hem kendi devrinde, hem de geleceğin karşısında yenilgiye uğrayacaklardır.

Şahanov: "Aksak Geyik -Joşı Han" efsanesinde olduğu gibi desenize...

Cengiz Han'ın hanımı Börte, Kereyt kabilesine esir düştüğü sırada hamile kalmış. Bu hamilelikten doğan oğlu Joşı'yı, Cengiz Han hep dışlamış. Ama dört oğlunun içinde en akıllısı olduğu için onu öldürmeye kıyamamış. Günlerden bir gün Joşı'nın ava çıktığını fırsat bilerek Cengiz Han (üvey) oğlunun arkasından cellatlarını göndermiş. Aksak geyiğin peşine düşerken çok uzağa giden Joşı beklenmedik bir anda babasının adamları tarafından öldürülmüş.

Oğlunun öldüğünü bilen Cengiz Han ayıbını örtmek için karalara bürünerek; "Joşı'nın ölümünü haber verenin boğazına eritilmiş kurşun akıtacağını" söyleyip sözde yasa boğulmuş. Kötü haberi duyurmaya kimse cesaret edememiş.

Bir gün genç bir Küyşi, [Küyşi: Dombırayla küy denilen sazi çalan kişi (Ç.N)] yaptığından son derece pişmanlık duyarak eyvahlar eden Cengiz'in önüne dikilip dombırasıyla "Aksak Geyik -Joşı Han" küyünü çalmış.

Matemli melodi uzun sürmüş. İçini kemiren acıya çaresizliğinden tahammül etmekte olan Han iliklerine kadar işleyen kederli küyün devam etmesine dayanamayıp bağırır:

– Joşı'nın vefatını duyurmaya cüret eden bu delikanlının boğazına erimiş sıcak kurşun akıtmanızı emrediyorum!

– "Son isteğim var sizden" demiş, küyşi genç. "Aslında evladınızın ölümünün habercisi ben değilim, şu dombıradır. Sıcak kurşunun ağzına akıtılmasını hak eden de o."

Doğru söze ne denir, Cengiz Han çaresizliğinden dombırayı cezaya çarptırmış.

İşte, Cengiz Han'ın dört oğlundan sadece Joşı için, "Hakimiyeti altındaki halkın saygısını kazanmış," derler. Joşı'nın mezarı Kazakistan'da Uludağ yakınlarında bulunmaktadır. Cengiz Han'ın ve diğer oğulları Töle, Ügedey ve Şağatay'ın mezarları bile yeryüzünden silinip gitmiştir.

Aytmatov: Zalimin geçtiği yerde merhametsizlik izleri kalır. İyi olan ise daima hayırla yad edilir.

Şahanov: Son beş asırda Kazakistan ve Orta Asya halkı o kadar çok savaşın şahidi olmuş ki... Aslında Türk dilli halkların millet olarak birleşmesinde, hanlık devri büyük bir paya sahiptir. Kazak tarihinde üç Jüz'ün birliğini temin eden Abılay Han'ın rolü büyüktür. Çok nüfuslu Çin ile Jongarya'nın ve Rusya İmparatorluğunun kısılcacında sıkışıp kalan uçsuz bucaksız bozkırları ile kısa mızrağı, uzun kılıcından başka hiç bir şeyi olmayan Kazakların kaderi 18. yüzyılda tehlikede idi. Herkesi soğukluğuyla ürküten, istediğine istediğini yapmaya muktedir iki koca İmparatorluk şöyle dursun, Jongarlar bile Kazaklar için çok sıkıntı yaratmıştı.

Kuzeyden düşman saldırdığında Sırderya'ya doğru göçen, Alatav'dan tehlike hissedildiğinde Tuna'ya doğru ilerleyen halkı bu sıkıntıdan kurtaran Abılay Han'ın keskin siyasî görüşlülüğüydü.

Çin'e kendi oğlunu emanet olarak verip diplomasi ilişkilerini düzene sokan Abılay Han Rusya'ya da elçi göndererek barışı teklif etmişti. İki azılı komşuya nabzına göre şerbet verilirken, onlar hainlikten tamamen vazgeçmemişlerdi. Kazak Hanının tekliflerini sıcak karşılıyor görünürken, bir yandan Kalmakları Kazaklara karşı kışkırtmakla meşguldüler.

Tarihte "Aktaban Şubırındı Alkagöl Sulama" adıyla meşhur Kazak-Kalmak savaşında binlerce Kazak şehit edildi. Bu olaylardan hemen sonra Rusya ile birleşmeyi imzalayan, halkını canı pahasına koruyan, devlet teşkilatının ilk temelini atan Abılay Han devrinin lider kumandanı ve başarılı bir diplomat idi.

Aytmatov: Son yıllarda "Siyaset, kirli bir dünyadır" lâfını sık sık duyuyoruz. Eğer siyaseti yapanlar kötü düşünceli, bozuk niyetli, ahlak değerlerinden mahrum insanlar ise halkın huzursuz, iktidar sahibinin de değersiz olacağı kesindir. Yukarıdaki tanım da işte öyleleri için kullanılmıştır. Yoksa iş bilir hükümdarlar her devirde, her ülkede olmuştur.

Örneğin, 708-814 yılları arasında Fransa hakimiyetini Karl adlı kral elinde bulundurmuştur. Karl'ın babası Pippin geleceğin kralının okuma yazma öğrenmesini istememiş. Sadece "A" harfini yazmasını bilen Karl sonradan kendi azmiyle Latince ve Yunanca serbest okumayı öğrenmiştir.

Onun krallığı yıllarında Fransa Devleti her yönden gelişmiş, özellikle sanat ve ilim çok ilerlemiş. Çünkü Kral'ın kendisi çok akıllıymış. Ülkedeki tüm ilim adamlarıyla, şairlerle, mimarlarla samimi ilişki kurarmış. Öğrendiği her faydalı şeyden kral halkının geleceği için, ilmin gelişmesi uğrunda istifade edermiş.

Kazakların Abılay Han'ı da daima yanında ilim ve irfan sa-

hibi Buhar Jırav'ı danışman olarak bulundurmuş. Devlet idaresi meselesinde ise halkın sevdiği gözde insanlarla, kahramanlarla, âlimlerle meşveret ettiğini de tarihten biliyoruz.

Fransa Kralı Karl birkaç yabancı dili öğrenmiş, yabancı ülkelerin temsilcileriyle onların dilinde anlaşıyormuş. Hafızasının da çok kuvvetli olduğu söyleniyor. Devlet bazında önemli işleri kime emanet ettiğini ve kurulmasına bizzat kendisi ön ayak olduğu ordudaki her askerin ismini ezbere biliyormuş. Karl devrinde hiç kimsenin dilekçesi neticesiz bırakılmamıştır. Kral ferasetiyle sadece dostlarına değil düşmanlarına bile boyun eğdirmiştir.

İşte bu sebeplerden dolayı Kral Karl aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Fransa hükümdarlarının en önde gelen isimlerinden sayılır.

Şahanov: Dünya tarihi iyi örneklerle de doludur. Roma'nın ünlü İmparatoru Vesiasıyan'ın oğlu Titius tahtta bulunduğu iki senede mütevazılığıyla, çalışkanlığıyla ve iyilikseverliğiyle bütün Romalıların sevgisini kazanarak "asil insan" olarak vassıflandırılmıştır.

Bir gün Titius vezirleriyle beraber Roma sokaklarını gezerken, kalabalığın arasından pejmürde kılıklı dilenci bir çocuk İmparator ile tokalaşmak için elini uzatmış. O zamana kadar böyle bir şeyi görmeyen halkın sesi soluğu kesilmiş. Titius'un vezirlerinden biri hemen kılıcını çekerek çocuğun üzerine gitmiş;

– "Dur!" demiş o anda İmparator, "çocuğun ne suçu var?"

– Size elini uzatması ayıp değil mi, hükümdarım?

– "Ülkemin genç neslinden olan çocuğun yaptığı, saygısının ifadesidir. Eğer ben onunla tokalaşmazsam edepsizlik yapmış olurum," dedikten sonra dilenci çocuğun elini sıkıp sırtını okşayan Titius konuşmasına devam etmiş:

– "Ben İmparator, bu da dilenci ise Tanrı'nın işidir. Güzel

giysi üstünlüğün, yamalı elbise ise akılsızlığın göstergesi değildir.” Konuşmasını bitiren Titius, üniformalı korumasına “Şimdi anladın mı?” dercesine baktığı zaman etraftan “Yaşasın Titius!” sesleri yankılanmış.

İmparatorla tokalaşılabilirmiş, diye hayretler içinde kalan halk, Titius’un elini sıkmak için kuyruğa girmiş.

Aşağıda anlatacağım hikâyeye de bunun tam tersi. Siyam Kralı ile Kraliçesi saraydaki birkaç belirli şahıslardan başka kimsenin kendileriyle tokalaşmasını, hatta onlara yanaşmasını şiddetle yasaklamışlar. Farkında olmadan, birisinin eli üzerinde kat kat giysi olduğu halde dahi ona değecek olursa cezalandıracaklarını açıklamışlar. Sonunda bu yasağın kurbanı olan da kendileri.

Güzel bir yaz günü Kralın karısı Sunan gölde kürek çekerek etrafı seyrediyormuş. Aniden kopan fırtına kayığı devirmiş. Gölde bata çıka can havliyle imdat isteyen Kraliçeyi kurtarmaya, kıyıdaki yüzlerce hizmetçisinden hiçbirisi cesaret edememiş. Çünkü Kraliçeye ellerinin değmesinin ağır cezayla sonuçlanacağından korkmuşlar. Hizmetçiler Saraya haber ulaştırıp, oradan yüksek mevkiden bir kurtarıcı gelene kadar kraliçe öbür dünyalık olmuş

Aytmatov: Lüksemburg’da dükklerin çalıştığı yerde, şahsi hayatında adaletiyle, dürüstlüğüyle, ruh temizliğiyle bilinen, itibar gören kimseler olması şart koşuluyor. Grandük dedikleri Başdük, devletin tertemiz ayinesi gibidir. İktidara gelen kim olursa olsun bu şarta uygun olması gerekiyor.

Her çeşit parti ve muhalefet grupları, bir zamanlar benim SSCB Büyükelçiliğini yaptığım Lüksemburg’da da çok. Dük, onların hepsi için aynı yüksek itibar sahibidir. Dolayısıyla Dük’ün bir gruptan yana olası, diğerinden uzak durması veya aşağılaması gibi bir durum söz konusu değildir. Farklı görüşlerin yayımlandığı gazetelerde de dük hakkında menfi bir kelime bulamazsın. Bu, ülkede demokrasinin noksanlığı değil, aksine idareciye saygının ifadesidir.

Şahanov: Tarihi gelişme ile demokratik hakimiyetin kendilerine has yolunu tercih etmesini bilen Başkan, ancak böyle hürmete layıktır.

Aytmatov: Adalet dediğin bu işte. Lüksemburg Dükü için hayatın asıl gayesi, adalet ve doğrulukla hükmetmektir. Bir gün Lüksemburg'u sel basmıştı. Halk çok zor durumda kalmıştı. O gün müşküllere yardım etmek için koşturan kalabalığın içinde, Dük ile hanımının da bulunduğu şahit olmuştum. Koca Başkan eşiyle birlikte diğer insanlar gibi lastik ayakkabıları giyerek hastaneleri ziyaret ediyor, en ağır durumda olan mahalleleri bizzat geziyor, hayır yardımında bulunuyordu. "Her vatandaşın hayatından sorumluyum" prensibinin gereğini yerine getiriyordu.

Şahanov: Sokak dilencisi ile tokalaşacak kadar tevazu, seller altında kalanlara yardımcı olmak için kalabalığa karışıp koşturacak kadar mesuliyet duygusu cümle idarecilere nasip ola...

Yanlış hatırlamıyorsam siz Lüksemburg yüksek nişanını almamış mıydınız?

Aytmatov: Evet, doğru. Grandük, hizmetlerimden dolayı Büyük Haç Nişanını takdim etmişti. O ânı hiç unutmayacağım. İlmî aşinalık, yüksek kültürlü olmak, dünyaya felsefi bakış açısı bu ülke başkanının en mühim özelliklerindendir.

Şahanov: Hakimiyeti elinde bulunduranların akıllı olması, halkın mutluluğu demektir.

Konfüçyüs, M.Ö. 551-479 yıllarında yaşayan meşhur Çin düşünürü ve feylesof. Onun ağzından çıkan ibretli vecizelerden yararlanmayan Çin hükümdarı yoktur. En gaddar olanı bile; "Halkı idare etmekte yanılırsak ulu üstadımız asla affetmez" deyip Konfüçyüs'e saygısını belli ederken, bir yandan da korkuyormuş. Konfüçyüs'ün iktidarda bulunmakla, devlet idaresiyle, hatta 18 bin âlemin her birisiyle ilgili söylediği derin manalı görüşleri dünyanın bütün dillerine tercüme edilmiştir:

“Herkes kendine düşeni dürüstlikle yapmaya gayret etsin. Hükümdar ülke idaresini, işçi işini, baba babalığını, çocuk çocukluğunu bilsin. Hayatın basit dediğimiz bu kuralı çiğnenirse, devlet içten içe çökecektir. Hayatın tadı diye, saygı diye bir şey kalmayacaktır. Haset, yalan ve dedikodu yaygınlaşacaktır. Yangına küçük bir kıvılcımın sebep olacağı hiç unutulmamalı.”

Konfüçyüs’ün kaidelerini Çin Devlet Başkanları günümüze kadar tatbik etmişler.

Aytmatov: Aslında koca ülkeyi idare edecek kişinin daha önce çeşitli alanlarda tecrübe sahibi, politik kargaşaların arasından çıkmış, akıllı, ferasetli, ahlaklı, bariz liderlik vasıfları bulunan birisi olması lazım.

İkimiz konuşuyoruz, ama tahtla tacı sahiplenene kadarki sürecin zorluğunu çekenler daha iyi bilir. Oldukça çetin bir imtihanı başardıkları için halk başkanlara itibar gösteriyor. “Hанда 40 kişinin akli bulunur” ifadesi de bu düşünceden hasıl olsa gerek.

Batı Avrupa ve komşumuz Rusya İmparatorluğu tarihinde sık rastladığımız kadın hükümdar olayı, Türk halklarında pek yoktur. Kırgızların akıyla herkesi hayrette bırakan Kurmanjan Datka’sı istisnadır. Kurmanjan Datka’nın Abdıldabek, Batırbek, Mamıtbek, Asanbek, Kamşibek gibi beş oğlan ve iki kızının babası olan 35 yıllık kocası Alımbek Datka imiş.

Kokand’lı Kudiyar Han yüzünden beklenmedik bir anda vefat eden kocasının yerine, Kırgız halkı, 52 yaşındaki Kurmanjan Hanımı Datka olarak seçmişler. Kurmanjan idareye geldiği sırada Kırgızlar bir taraftan Rus sömürgecilerinin, diğer taraftan Kokand Hanlığının baskısı altındaydı. İki yandan kapmaya çalışanlardan masum halkını kurtarmak için canla başla işine sarılan Hanım Datkanın mertliği, sabrı ve siyasetteki mahareti, Kırgızlarla dağlar arasında savaşmakta olan Rus subaylarının dikkatinden kaçmamış, şaşkınlıklarını yazılarında dile getirmişler. Türkistan civarını didik didik araştıran askerî coğrafyacı

G.N. Taube, 1889 yılında Kazan şehrinde bastırıldığı *Alay Çariçe-si* adlı monografisinde Kurmanjan Datka'yı anlatıyor.

Kurmanjan'ın diplomasideki ustalığı sayesinde Kokand Hanlığı, Kaşgarya ve Buhara'nın Kırgızlara karşı kini dinmiş, anlaşmaya muvaffak olmuşlar. Eskiden beri bu halka karşı nefret besleyen Buhara Emiri Said Muzaffer ise 1864 yılında bizzat kendisi Kurmanjan'a o zamanın yüksek unvanı olan Datka'yı, bazı belgelere göre de general rütbesini takdim etmiştir.

Ama şunu da belirteyim. Datka ile anlaşmalarına rağmen sömürgeciler onun oğullarına veya diğer idare makamındakilere gelince hep problem çıkarmışlar. Tek bir misal, Türkistan vilayeti general valisi Von Haufman, hayatları boyunca Rus aske-rine karşı intikam hırsıyla yanıp tutuşan Kurmanjan Datka'nın oğulları Abdıldabek ve Kamşibek ile karşılaştığı anda anlaşma-nın hükmü sanki kaldırılmış. Bugün güzel olanın yarın çirkin olması, siyasette sık rastlanan sahnelerdendir. Kurmanjan Datka, hiçbir zaman şahsi çıkarlarını ülkenin, halkın çıkarlarından üstün tutmamıştır. Yine bir anlaşmazlık sonucu Rus askerle-ri Kurmanjan'ın oğlu Mamutbek ile torunları Mirzafeyaz ve Arıstanbek'i Sibirya'ya sürgüne göndermişler; en küçük oğlu Kamşibek'i ise Oş'ta Kurmanjan'ın gözü önünde idam etmişler. Bu sahnenin şahitleri anlatıyorlar ki, eğer Kurmanjan o sırada; "Kahramanlığımızla bilinen bir millet değil miydik? Bu horlanmaya tahammül edeceğimize düşmanın elinde can verelim. Hadi yiğitlerim neredesiniz?" diye seslenmiş olsaydı Kırgızlar peşinden gelecekti, hem çocuğunu kurtarmış olacaktı. Ancak akıllı Datka bunu yapmadı, ciğerparesi olan oğlunu kurtarmak için halkını kurban etmedi.

Şahanov: Rus tarihinde Kurmanjan Datka gibi halkına arka çıkan fakat kendisinin verdiği hürriyetin kurbanı olan, az milletlere dış bilemesini bilen, karışık görüşleriyle bilinen, Çar II. Aleksandr idi.

1855 yılında Rusya tahtına geçen II. Aleksandr imparatorlu-

ğadıriltici nefes getiren bir şahıstır.

İktidarı eline alır almaz II. Aleksandr'ın yaptığı, 25 yıllık askerlik süresini 6 yıla kadar indirmektir. Terhis edilenleri de başı boş bırakmadan demir yollarının ve fabrikaların inşaatına teşvik etmişti. Fabrikalar açılınca iş imkanı artmış, halkın durumu epey düzelmişti. Genel halkın tahsil gördüğü meslek okullarının sayısı 20 bine, kız okullarının sayısı 300'e kadar ulaşmıştır. İmparatorluğa bağlı tüm vilayetleri göz önünde bulundurursak 700'i aşkın gazete ve dergi yayınlanmıştır.

Çar II. Aleksandr hakimiyete geldiği esnada Rusya'da 50 milyon toprak kölesi vardı. Toprak ağalarının –pomeşçiklerin- acımasız baskılarına maruz kalan zavallı toprak köleleri o sıralarda sık sık başkaldırıyorlar.

Çar II. Aleksandr'ın; 1861 yılının 19 Şubatında toprak köleliği hukukuna son vermeye dair fermanı imzalarken söylediği “Yoksullar ne zaman kendilerini kölelikten kurtaracaklar diye beklemeden özgürlüklerini kendi elimizle vermemiz daha doğrudur” sözleri Rus tarihinden hiç silinmeyecektir. Bu mertliğin- den dolayı Rusya'nın yoksul sınıfı Çar II. Aleksandr'a; “bizim kurtarıcı babamız” diye övgüler yağdırdı.

Dünya bu ya, bazen insan yaptığı iyilik karşısında kötülük görebiliyor. 1881'in 1 Martında Halk Hürriyeti partisinin teröristleri, İmparator II. Aleksandr'ın faytonuna bomba atarak Çarı ağır yaraladılar. Bu, bedava işçilerinden ve kölelerinden ayrılan üst sınıf insanların intikam hırsından meydana gelen olay idi. Dilenci halkına merhamet etmeyi bir vazife bilen II Aleksandr kendi eliyle yaptığı iyiliğinin kurbanı olmuştu.

Aytmatov: Bir ara hemşehrilerim ile uzun uzadıya sohbet etmiştik. Yemekte şunu bunu konuşurken bu konu yine geçmiş, gelecek hükümdarlara değinmişti. Aksakallardan biri Stalin'le alakalı bir hadise anlatmıştı. Stalin bir gün en yakın dostlarını toplayıp; “Anladığım kadarıyla siz halkı nasıl idare edeceğiz diye kafa yoruyorsunuz. İktidarı elinde bulunduran

kişi Tanrı değildir ama tapılmayacak kadar da değildir. Halkın senin önünde el pençe divan durmasını istiyorsan ne yapman gerektiğini şimdi öğreteceğim” deyip bir canlı tavuk getirmeyi emretmiş. Tavuk gelince, Stalin, kendi eliyle dostlarının gözleri önünde capcanlı tavuğunun tüyünü yolmaya başlamış. Tüm tüylerini temizledikten sonra tavuğu yere bırakıp; “Şimdi bakın nereye gidecek?” demiş. Tüysüz tavuk azaptan kaçıp güneşe çıkmış, derisi yanmış; gölgeye koşmuş, bu sefer de üşümüş. Oraya buraya koşturmaktan iyice şaşkına dönen tavuk, dönüp dolaşıp gelip Stalin’in bacaklarının arasına gizlenmiş. Stalin ise cebinden yem alıp tavuğun önüne koymuş, kendisi volta atıyormuş. Zavallı tavuk ha bire onun peşinden geliyormuş. Hayretlerinden ağızları açık kalan arkadaşlarına Stalin; “Gördünüz mü şimdi, halk dediğin işte bu tavuğa benziyor. Tüyünü yoldun mu ayağına kendisi gelir. İdare etmeniz de kolaylaşır” demiş.

Sofradakilerin hepsi bu uydurma hikâyeye gerçekmiş gibi inandılar. Büyükler; “Bu hayatta bunun gibi yapılanlar az mı? Stalin’in aklına bak. Ayrı ayrı makam isteyen arkadaşlarına bir misalle güzel cevap vermiş” diyerek şaşkınlıklarını dile getirdiler.

“Bunlar hikâye, ama gerçek payı olduğunu kimse reddedemez,” diye, bir ihtiyar konuşmaya devam etti:

– Bir zamanlar babalarımızı, az çok mal sahibi olduğundan dolayı kulak, yani hain zengin olarak suçladılar. Onların da tüyü yolunmuş tavuktan farkı yoktu. Sovyet hükümeti başta toprakları aramızda taksim etti. “Buğday ekin ve karnınızı doyurun, fazlasını devlet hazinesine verin” denildi. Harmanlarımız yeni dolmuş, birkaç hayvan sahibi olmuştuk ki; “Siz kulaksınız, devlet hainisiniz” deyip yeni bir sıkıntı açtılar başımıza. Elimize az çok bir şey geçtiyse toprağı işlemekle, alın terimizle bulmuştuk. Meğer bulduğumuz baş belamız imiş. Yazık günah demediler; zengin, kulak bildikleri herkes hapse atıldı, Sibirya’ya sürgün edildi, ölüm cezasına maruz bırakıldı. Çalışkanlığıyla ambarını

dolduranlar, hayvanlarına iyi bakanlar ilk etapta cezalandırıldılar. Tabi bunda başkasının rızkını kıskananların da payı yok değil.

Milletin atı, eşyası, erzakı elinden alındı. Evsiz, topraksız bırakılan halk açlığın ızdırabıyla ne yaptığını şaşırđı. Çoğunun vaziyeti tüyü yolunmuş tavuktan daha beterdı. Ne sıcaktan, ne de soğuktan korunabiliyorlardı...

Büyüklerin konuşmaları bitmek bilmiyordu. Kara günlerin hikâyelerinin, zulümleri anlatan olayların sonu gelmiyordu. Birçok yerde “Allahsızlar Komitesinin” kurulduğundan, din adına her şeyin terk edildiğinden bahsedildi. Hatta bazılarının hapse atılmasına kimlerin sebep olduğu, ölüm cezasına çarptırılanların bazı hainlerin yüzünden suçsuz yakalandıkları, kimlerin halı kilimine, kimlerin ev eşyalarına el koyduğuna varıncaya kadar konuşuldu. Çok eskiden ölen bazı kimselere lanet yağarken kimi rahmetli idarecilere dualar edildi.

Aslında halka yaptığın iyiliğın de, kötölüğün de hiçbir zaman unutulmadığını tekrar düşünmüştüm.

Evet, Sovyet Birliğı zamanında halkımız görüşlerin çakıştığı zor dönemi geçirdi. İnsan hayatından dinin çıkarılmasının toplumu büyük bir zarara uğrattığını anladım. Aşağıdaki anlatacağım olayda, mesele tam tersine cereyan ediyor.

Ben Lüksemburg’dayken o dönemin Almanya Başbakanı Weisszecker’in Kalem Müdürü telefon açarak; “Weingrad Katolik Akademisi kültür dalında hizmet verenlerin toplantısı düzenleniyor. Bu toplantıya sizin de konuk olarak iştirak etmenizi Başbakanımız bizzat istiyor ve davet ediyor. Sn. Weisszecker sizinle çoktan tanışmak istiyordu. Davetini kabul ederseniz sevinir” demişti. Daveti memnuniyetle kabul ettim ve yola çıktım. Toplantı Weinburg Katolik Akademi binasında düzenlenmişti. Başbakan sunduğı konferansta kültür ile dinin bir bütün olduğunu, milletin manevi değerlerinin iki ana unsuru olduğunu teferruatlarıyla anlatmıştı. Weisszecker dünya edebiyatını, genel

medeniyet meselelerini çok iyi bilen, ilim sahibi imiş. Gerçi uygar Batı ülkeleri medeniyet ve dini bir bütün olarak değerlendiriyorlar. Bu iki mefhum birbirinin tamamlayıcısıdır. Benim kanaatimce, din insan ruhunu geliştirme yöntemlerini arayan kültüre ışık tutuyor.

Bahsettiğim toplantıdan sonra, millî ruhun bir bütün olmasını sağlayan din ve kültürü birbirinden ayrı değerlendirmenin yanlış olduğunu anladım.

Şahanov: Evet, ülkeyi idare eden kişinin kültürlü olması çok şey ifade ediyor. Şimdi benim anlatacağım olay da bunun tam tersi. Sovyetler Birliği'ndeyken, meşhur şair Puşkin'in anısına her sene şiir günleri düzenlenirdi. Dünya genelinde yapılan bu program ilk önce Pskov vilayetindeki meşhur Polyana'da başlardı. 20-25 bin kişinin katıldığı şiir şöleni sonra Moskova'da Kolonnalı Salonunda devam ederdi. Dünyaca meşhur sanatkârların iştirak ettiği şölen, merkezî televizyon kanalında tüm SSCB'ye gösterilirdi.

Bir sene Orta Asya Cumhuriyetleri adına, bu meşhur şölene katılma şansı bana çıktı. Kendi sıram gelince kürsüye çıkıp; "Söz Kudreti" adlı şiirimi okudum. Şiire kendimi o kadar vermiş olacağım ki;

Kelimenin önemini anlamayan

İnsanlardan sakınmak gerekir.

Öyleleri idareye gelirse tehlikelidir

İdarede uzun süre kalırsa daha kötüdür,

kıtasını okurken elimi farkında olmadan protokolde oturan Pskov Vilayeti Komünist Parti Başkanına doğru uzatmışım. Şiirimi bitirdiğimde salon beni uzun uzun alkışladı. Teşekkür ederek yerime oturdum. Birkaç dakika sonra yanıma bir genç geldi ve;

– "Bir dakika benimle gelir misiniz?" dedi. Dışarı çıkınca;

– "Siz şiirinizi okurken niye durmadan Pskov Kompartı Baş-

kanını işaret ettiniz?” demesin mi?

Neye uğradığımı şaşırdım. Tesadüfe bakınız, meğer Pskov Vilayeti Kompartı Başkanı, uzun yıllardan beri aynı görevi sürdürüyormuş. Benim şiirimi başkanın kendisi de, onun etrafındaki de yanlış anlamışlar.

“Size bundan sonraki günlerde konuşma hakkı tanınmayacağına karar verildi. Ayriyeten tüm SSCB’de yayınlanacak TV programlarında sizin şiirinize er verilmeyecektir” dedi Başkanın adamı. Ağlasam mı, gülsem mi şaşırdım, tam o anda hatırladığım bir efsaneyi size de anlatabayım:

Eski zamanlarda bizim ülkemizi yağmalamak niyetiyle askerleriyle yola çıkan bir han; “Bu ülkenin bize karşı koyar neyi varmış, öğrenin” deyip iki casusunu önden göndermiş. Casuslar döndüğünde han vezirlerini, komutanlarını da çağırarak casusların getirdiği haberi anlatmalarını istemiş:

– Ülkeyi gezerken bir düğüne rastladık. Düğüneülke hükümdarı da davetliymiş. Düğünün yapıldığı beyaz çadıra 15-16 yaşlarında, elinde dombırasıyla bir genç girmişti. Onu, hükümdar baş köşeye çağırıp kendi yanına oturttu. Han’ın bu yaptığına hayret eden bizler böyle davranmasının sebebini sorduğumuzda;

– “Bu çocuk bizim şairimizdir” diye gururla cevap verdi.

Hikâyeyi dinlemekte olan ordu komutanı sırtarak;

– “İEğer öyleyse, Han aptal imiş. Onun ülkesini hemen yerle bir ederiz. Hükümdarlarım, yeter ki siz müsaade edin,” diye devam ediyormuş ki Han kaşlarını çatarak;

– “Hayır! Askerler geri dönsün. Milletin kültürüne değer veren, sanatkârlarına hürmet gösteren, kültürel değerlerine dayanan ülkeyi yağmalamakla zafer elde etmiş olamayız,” demiş.

Aytmatov: Ne yazık ki, manevi değerleri gibi kaynaktan beslenen ve onun asıl kuvvet olduğunu bilen Hükümdarlar parmakla sayılacak kadar az çıkmıştır.

Biz, Stalin'in şahsına tapmaktan zor kurtulup, Komünist Partinin 20. kongresinden sonra ancak rahat nefes almaya başladık. Ama eski, yalandan övgüler yağdırma alışkanlığımızı bir türlü bırakamadık.

Şahanov: Brejnev'in şahsında, yalan alkışlarla, övgülerle, kabiliyeti olmayan, aciz, her yönden zayıf düşmüş insanın da "deha" olabileceğini gördük. Brejnev devrinde parti kongreleri, merkez komite toplantıları ve çeşitli konferanslar sadece ve sadece Komünist Partisi Başkanı övmekle geçirdi. Başkan Brejnev ise, ne kadar sulasan da anında kendine çeken ve yine de susuzluktan çatlayan bizim Kızılkum toprağı gibi, "bir daha söyleseler, bir daha alkışlasalar" dercesine tüm dikkatini kürsüye verirdi. Kısacası, o dönemde tarih sahnesinde hacmi açısından eşi benzeri görülmeyen bir komedi oynanıyordu.

Kazak âlimlerinden, Ord. Prof. Manaş Kozıbayev, "Brejnev ve Kazakistan" konulu makalesinde aşağıdaki ilginç malumatları anlatıyor.

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne "Halklar Dostluğu" nişanı takdim edilirken Kiyev'de düzenlenen merasime gelenler, Merkez Komparti Başkanı Brejnev'in konuşması esnasında onu 35 defa alkışlamışlar. Bundan hemen sonra, 1974 yılının 15 Martında, Kazakistan'a sürülmüş toprakların 20. yıldönümü münasebetiyle Brejnev'in geleceğı belli oluyor. Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi İdeoloji Başkanı S. İmaşev özel bir toplantı düzenleyip Brejnev'i alkışlamada Ukraynalıları geçmeye hazırlık yapılmasında vali ve kaymakamlara talimat veriyor. Komikliğe bakınız, özel hazırlık neticesinde Brejnev'in konuşması 73 defa alkışlanıyor; yani Ukraynalılara kıyasla dalkavukluk iki misli fazlasıyla yerine getirilmiş oluyor. Zavallı Brejnev'in kendisine bunca itibar gösteren halkın karşısında ne yapacağını şaşırdığından gözleri yaşardığını söylerler, orada hazır bulunanlar. Bu olay Guinness Rekorlar Kitabına yağcılık rekoru olarak yazılabilir.

Aytmatov: Evet, neydi o yıllar? SSCB Yüksek Şûra Prezid-yumu üyesi Rasul Gamzatov'un da, evine, "Prezidium'da oturu-yorum, ama mutsuzum" diye telgraf çektiği zamanlar da geldi geçti.

Şahanov: Bu şakayla söylenen sözde de büyük bir gerçek payı var.

Brejnev kendisinin yaşlandığını gizlemek istedi mi bile-mem, Komünist Parti Siyasi Büro üyeleri ve üyeliğe aday olan-ların hepsi, kendi yaşında ihtiyarlardan seçilmişti. 1979 yılında onların orta yaşı 70 idi. Bazılarının kürsüye çıkıp inmesi çok güçtü. Bu siyasi modayı taklit eden SB cumhuriyetleri idare makamındakilerin çoğu yaşlıydı.

O sıralarda, tehlike oluşturmaya başlayan yüksek mevkiler-deki yaşlılar problemine parmak basmak niyetiyle menkibevî mahiyette "12-3=?" şiirini yazmıştım.

Aytmatov: Ezberinde varsa okur musun?

Şahanov:

Kırlarında kartallar uçan senin memleketinde
Çok eskiden bir Han varmış,
cesur hem de güçlüymüş.
Yaşlansa da at sırtından inmemiş
Gayesine ulaşmadan dur durak bilmemiş.
Ülkesinin itibarını,
Savunmasını ve kuvvetini
Nasıl artırabilirim diye düşünmüş.
Bir kereye mahsus olsa da
Hanlığından tam bir köklü
Değişiklik yapmayı planlamış.
Zavallı Han,
düşündüğünü iyice tasarlamadan
Bir yasa çıkarmış, halkına duyurmuş;
"Gerçek akıl sahipleri yaşlılardır

Gençlerin yaptığı iş eksiktir
 Diye bilinsin.
 Eksiklerden nasibimiz dağılır
 Onun için tüm makamlar kadılar
 Bütün askerbaşılar
 İşlerini tam yapan
 Aksakallı yaşlılardan seçilsin!"
 Gençliğin özelliğini bir kenara itip
 Onun imkanlarını hiçe sayarak
 Herkes sadece yaşlılıktan konuşur oldu
 Gençlerin terbiyesi çok çabuk unutuldu.
 Ülkede güvensizlik kol gezmeye başladı.
 Dinamik gençlik gündemden silindi.
 Yirmi beş yaşında
 Yemeğini
 Ağlayarak yiyen zavallılar çoğaldı.
 Bin destana konu olacak koca ülke
 Böylece tasaya, ümitsizliğe gömüldü.
 Genç çiçeğin sevincini yok eden
 Nereden çıktı bunca tasa, bunca gam.
 Gençliğe yapılan ihanet
 Ülkeyi tanınmayacak hale getirdi
 Han bununla yetinmedi, bir gün şöyle düşündü;
 "Hanlığımın ayakta sağlam kalması için
 hareket lazım.
 Kuvvetim de mevcuttur.
 Kader bize şöhreî bahşetmez mi?
 Yo-yok! Olamaz!
 Savaş açayım önce
 Üç dört misli küçük olan komşu ülkeye
 ve gönülleri sevindireyim."
 Savaş açtı, rezillikle mağlup düştü komşuya
 Bundan daha kötüsü olamaz,
 İşte dört veziri yanında
 Ağlamaktan göz yaşıkurumuş

Zaten seyrek olan saçı iyice kırlaşmış.
Küçüklüğünden hayal ettikleri
Artık suya düşmüş.
Suçunu bildiği için itiraz edemeden
Yaşlı vezirlerine de bir şey diyemeden
Hapiste otur zavallı Han
Fırtınanın önünde ada gibi titreyen.
“Nerede kaldı itibarlı günlerim
Amma ağır darbe yedim...”
Derken galip ülkenin ak sakallı hakimi
Han’a bakıp şöyle dedi:
– Haddini bilmez olmuştun
Sanırım aklın başına gelmiştir?
Bir bilmece söyleyeceğim
Çözebilirsen hürsün
Çözemezsen ölürsün!
Bilemezsen kırılır kanadın
Gayret göster varsa aklın.
İşte sana bilmece:
Ne çıkar on ikiden üç eksilse?
Ümitsiz oturan han sevindi
Özgürlüğe kavuşacağından emindi:
– O zaman dokuz kalır, diye güldü
Dünyalar onun olduğu belliydi.
– Maharet ile zekâ
Sınandığı oyunda
Yine aksilik görüyorum yolunda.
Bulamadın, dedi hükümdar,
Hazırlansan iyi olacak ölüme.
Bir genç atıldı ortaya:
— Sizce en ağır ceza ölüm mü?
Ağır ceza hayattayken kendinin
Tüketip tüm sabrını.
Yaptığı hatalarını görmektir.
Ve düzeltmek için onları

İmkansızlığa boyun eğmektir.
Hükümdarım, bir düşünün
Erken veya geç herkese ölüm
Açacaktır kapısını...
Hanımızı öldürmeyecekseniz
Ben söyleyeyim bilmecenin çözümünü;
— Hadi söyle, dedi hükümdar,
— Gençliğe taş atmaya gelemem
Dileğini kabul ettim.
Çözümünü bulabil sen yeter ki...
— Evet gence taş atanlar iyi olmaz,
Dedi genç, bilmeceniz çok çetin,
Ama buna bilmece de denilmez.
Bir kanundur. Onu bilmeyen gamdadır.
Eğer on ikiden üçü eksiltsek
Hiçbir şey kalmayacaktır.
Aylar, yılın birer parçası
Bizim her yılımız
On iki aydan oluşur.
On iki ayın üç ayı ilkbahardır.
Bahar ise tabiatın kahramanlık çağıdır
Kahramanlığın önemini kimse yok edemez.
Gençlik ise insanlığın baharı
İşte bu bahar besleyici olmazsa
Her bir canlı gereğince besinini almazsa
Anlamı mı kalırdı hayatın?
Ümit diye bir şey de kalmazdı.
Baharda eğer çiçek açmazsa elmalar ve erikler
Kalan dokuz ay boyunca
Meyve isteyen nafile bekler.
Bu böyledir hiç değişmez
Gam yemeye gerek yok.
Dokuz ayın kaderi
Bu üç aya bağlıdır.
Başka kanun araman da nafile

Anlayacağın on iki eksi üç
 Ortada bir şey kalmaz.
 Eksiltenin hanınz gibi derdi eksik olmaz.
 "Kimdir bu pek cüretli, açık sözlü"
 Deyip Han delikanlıya bakmıştı
 Bir de ne görsün
 Karşısındaki ahır bakıcısıydı.
 Geçmişte yaptıkları aklına gelince
 Han pişmanlıktan patlayayazdı.
 "Bitti her şey ben yaşayan ölüyüm...
 Bunun gibi gençleri ahırlara koymuşum.
 Zavallıyım, yiğitlere tuzak kendim olmuşum
 Yaşadığımı sanmış, ama çoktan ölmüşüm"
 Akla çok geç gelen güzel düşüncenin
 Eleminden ağır azap var mı ki?

Aytmatov: Bir zamanların acı gerçeğini efsaneyle gizli benzetme yoluyla açığa vurduğun bu şiirini, yanılmıyorsam, Rusçaya Yevgeniy Yevvtuşenko çevirmişti, değil mi? Ben önsöz yazıp *Smena* dergisine göndermiştim. Ama yayıncılar efsanenin altındaki manayı hissettiler her halde, yayımlamaktan çekinmişlerdi.

Şahanov: Birkaç sene sonra Taşkent'te Asya, Afrika yazarları toplantısında rastladığım *Ogonek* dergisi editörü Anatoliy Safronov; "Bir eserini ver bana yayınlattırayım" diye istekte bulunmuştu. Ben de "12-3=?" şiirimi verdim.

Sonradan bu şiiri basamayacağını söyleyip özür dileyen mektubunu aldım.

Almatı'daki 1986 Jeltoksan olayından sonra, Yevgeniy Yevvtuşenko'nun ricası üzerine beni SSCB Merkez Komünist Partisi Komitesi Medeniyet Bölümü Başkanı Yuriy Varonov kabul etmişti. Sohbet arasında Y. Voronov, "12-3=?"ü SSCB Merkez Komünist Partisi Komitesi Başkanı Suslov'un talimatıyla okuduğunu, hatta o sıralarda bu şiirin üst düzey genç yetkililer arasında hiciv konusu olduğunu ve benim "kara listeye" girme-

me kendisinin sebep olduğunu söylemişti. Şiirin talihsizliğinin nedenini ancak o zaman anlamıştım...

Gorbaçov ise totaliter sistemin tam bir girdaba tutulduğu sırada üst düzeydeki ihtiyarların arasına gençlik dinamizmiyle girmeyi, perestroyka ve demokrasiyi hayata geçirmeyi başardı. 70 yıldan fazla sınırlı düşünce, sınırlı mefhumun mahkumu olan halka düşünce, söz hürriyeti ve gelişme özgürlüğünü vermek gerçekten de cesaret isteyen bir adım idi.

Mihail Sergeyeviç ile (Gorbaçov) sizin samimi olduğunuzu biliyordum. Sizce, o kendisi için çok tehlikeli olan bu adımı bilerek mi attı yoksa toplumsal gelişmenin mecburiyeti miydi?

Aytmatov: Doğru söylüyorsun, Gorbaçov o gün için hangi yönden olursa olsun yeniliği kadar iç çatışmalarının da çok olduğu bir liderdir. Kendinden öncekilerin çizdiği yolla ülkeyi idare edebilirdi belki, ama o bunu istemedi.

Ülkede demokratik hareketlerin çoğaldığı yıllardı. Kremlin’de bir toplantı öncesi Gorbaçov’a rastladım.

– “Buyurun, acele etmeyelim konuşalım,” deyip kendisi odasına davet etmişti.

– “Orta Asya ve Kazakistan’ın şu andaki durumunu siz çok iyi biliyorsunuz. Siyasi, medeni vaziyeti ve ekonomisi hakkında neler düşünüyorsunuz?” diye sordu bana.

Ben bildiklerimi, düşündüklerimi anlattım. İkili sohbetimiz bayağı uzun sürdü.

– “Ben size bir hükümdarla alakalı efsanevî mahiyette bir hadise anlatayım müsaadenizle. Yanlış anlamayacağınızı umuyorum” dedim. O, sessiz kafasını salladı.

– Bir ülkeyi meşhur bir imparator idare ediyormuş. Bir gün çok uzaktan gelen bir misafir İmparatorun huzurunda şöyle bir hadise anlatmış:

“Hükümdarım, siz iktidara geleceğiniz zaman idareniz al-

tındaki halkı tam bir özgürlüğe kavuşturacağınıza söz verdiniz. Fakat hürriyeti verdikten sonra halktan iyilik göreceğinizi hiç ümit etmeyin. Yakanıza yapışacaklar, tehlike oluşturacaklar bundan emin olabilirsiniz. Hatta eninde sonunda tahttan devirebilirler de. Daha geç kalmış sayılmazsınız. Önünüzde iki seçim bulunuyor, ya halka özgürlük vereceksiniz veya hakimiyeti tam elinizde bulunduracaksınız.

Tabii ki imparatora akılcı kesilmenin neredeyse küfür sayıldığı o zamanda, yolcunun söyledikleri kendisi için bir hayati tehlikeydi. Cellatlar hükümdarın kaş göz işaretini gözden çıkarmamaya, işaret ederse şu adamın kafasını uçurmaya hazır bulunuyorlarmış.

– “Bu kişiye benim adıma istediği kadar hediye verin. Kendi yoluna devam etsin,” demiş uzun uzun düşünen İmparator.

Benim anlattıklarımı Gorbaçov sessiz dinledi. Niçin bu hadiseyi anlattığımı anlayınca bir an yüzü kaskatı kesildi, neden sonra;

– “Cengiz Törekuloviç, ben aldığım istikamette ilerleyeceğim. Geri çekilmeye derman yok. Millete özgürlük vaat ettim, sonuna kadar da vazgeçmeyeceğim. Hakimiyetim elden mi gidecek, yoksa hayatıma son mu verilecek, artık her şeyi göze alıyorum,” demişti.

– “O zaman tercihinizin sonu hayırlı olsun,” deyip ben yanından ayrılmıştım. Allah dedirtmiş diyorum şimdi.

1991’de Moskova’daki siyasi eylem Yeltsin’in müdahalesiyle durdurulduğunda Paris’te çıkan *Paris Match* gazetesi bana telefon açarak;

- “Sizin Gorbaçov ile samimiyetinizi biliyoruz. Şu anda o tarih sahnesinden inmektedir. Bununla ilgili görüşünüzü beyan edebilir misiniz?” dediler. Ben onlara da yukarıda Gorbaçov’a anlattığım efsaneyi aktardım. Gazete hemen yayımlamıştı.

1989 yılında Gorbaçov’un başkanlığında bir heyetle Çin’e gitmiştik. Seferin asıl amacı, iki komşu devlet arasındaki soğuk

ilişkileri yatıştırmak, mümkün olduğu kadar ekonomik, ticari münasebetleri geliştirmek idi. O yıllar SSCB’de Gorbaçov’un perestroykası ve demokratik görüşlerinin açıklandığı devirdi. Tüm dünyanın gözü, kulağı Sovyetler Birliği’nde idi. Gerçeği söylemek gerekirse, SSCB’deki uyanış bütün dünya ülkelerini etkiledi. Bugün bile Avrupa ülkelerinde “Gorbaçov, peretroyka” lafının geçtiği yerde ayrıca bir iltifat görüyorsunuz.

Bunların hepsi bizim ülkemiz için yeni tarihin, yeni devrenin başlangıcıydı. Bunun sonu ne olacak?” diye bir ukde de vardı gönüllerde. Demokratik düşünceler ilk başta çok yavaş zihinlerde canlanmaya başladı. Derken büyük bir uyanışa şahit olduk. Neyse, o başlı başına bir olaydır.

Bizim Çin’e yaptığımız sefer, Pekin’de gençlerin meşhur eyleminin olduğu günlere denk geldi. Tienanmen meydana toplanan binlerce kişi, hükümete kendi isteklerini arz ediyorlar, eyleme katılanlar sayısı da gittikçe artıyordu. Çin’e Gorbaçov’un geldiğini duyunca eylemciler daha bir canlılık kazandılar.

“Gorbaçov’u meydana davet ediyor, gelsin, bize bir konuşma yapsın. Halka demokrasiyi detaylarıyla anlatsın, sabırsızlıkla beklemekteyiz,” deyip açıkça davete başladılar. Onların bu istekleri gece gündüz, radyo ve televizyonlarda yayımlandı. Çin’deki yabancı ülke Büyükelçilikleri “Acaba Gorbaçov eylemcilerin davetine icabet edecek mi? Bu gidişin sonu ne olacak?” diye merak ediyorlardı. İyice çıkmaza giren Gorbaçov çok zorlandı.

“Aralarına gidip perestroykadan bahsetsem mi? Gençler bu sefer ayaklansalar ne olacak?” diye de düşündü bir ara. Ama yanındaki danışmanları; “Siz Çin Hükümetinin resmi davetiyle misafir olarak bulunmaktasınız. Asıl gayeniz, üst düzey yetkililerle görüşüp çeşitli anlaşmaların yapılmasını sağlamaktır. Eylemcilere yaklaştığınız anda bütün planlar alt-üst olacak. Yabancı bir ülkenin iç siyaseti sizi ilgilendirmemeli” diye sabra davet ediyorlardı.

Kendisinin başlattığı bir fikre destekçi olamadığı için üzüldüğü Gorbaçov'un her halinden belliydi. Her birimizle ayrı ayrı danıştıktan sonra, Gorbaçov'un Tien-an-men meydanındaki gençleri desteklediğine dair mektubu yollandı.

Bizim heyetin ağırlandığı hükümet evinin camlarından, Tienanmen'de toplanan eylemciler görünüyordu. Gençler çadırlar kurmuş, oturdukları yerden kıpırdayacağı benzemiyorlardı. Tam tersi gittikçe sayıları artıyordu. O kadar çoktu ki araba yollarının hepsi kapanmıştı.

Aksiliğe bakınız işte, Gorbaçov içeride oturuyor, onun fikrinden kanatlanan gençler ise dışarıda eyleme çıkmışlar. Fakat bir dakika birbirleriyle görüşmesi imkansız. Elini ayağını çaresizlik bağlayan politikanın bir oyunu da buydu.

Heyetimiz ülkeye döndükten iki üç gün sonra Çin'de kanlı çatışmalar başladı. Yüzlerce gencin öldüğünü bütün dünya biliyor.

Şahanov: Bence Gorbaçov iktidara demokratik bir yapıyla geldi. Doğru diyelim. Diğer taraftan da totaliter rejimin sonucu olan diktatörlüğü silip atmak istemedi. Yani iki karpuzu bir koltuğa sığdırabilmek için çok çabaladı. Hangi ülkenin tarihine göz atarsanız böyle bir şeyin olması mümkün değildir ya demokrasiye tutunacaksın ya da diktatörlüğü yok edeceksin. Veya tam tersini yapacaksın. Gorbaçov'un akıbetini hızlandıran, bu ikisinden birini öldürmeye kıyamaması idi.

Aytmatov: Bana kıyasla senin Gorbaçov hakkındaki görüşlerin biraz serttir. Evet, o yıllar Jeltoksan olayının tek taraflı değerlendirilip "Kazak milliyetçiliği" suçunun yapılandırıldığı dönemdi. Senin parti kongresinde yaptığın konuşma Kremlin'in dibinde bomba patlatmaya benziyordu. Senin başına bir şey gelir mi acaba diye ben de tedirgin olmuştum o zaman.

Şahanov: Gorbaçov'un elinden hakimiyet gideli de çok oldu. Jeltoksan olayı dünya tarihinde layık olduğu değeri halen

alamadı. Ama halkımız alnına vurulan şovenist kara damgasından kurtuldu.

Moskova'da sizin *Kassandra Damgası* adlı romanınızın tahlil edileceğini, buna Gorbaçov'un da katılacağını önceden bilme rağmen iş icabı gidemedim. Demokrasi ile diktatörlüğü bir arada bulundurmak isteyen Başkanla seneler sonra görüşüp sohbet etmek istemişim.

Aytmatov: *Kassandra Damgası*'nın tahlil toplantısına Yevtuşenko, Voznesenskiy, İskander, Dementyev, Gaçev, Gaçev'in eşi edebiyatçı ve felsefeci Svetlana Semyonovna da gelmişler, fikirlerini bildirmişlerdi. Gorbaçov da şöyle demişti:

“Önceden hep sınırlı tutulagelen bütün sanat dallarına perestroyka yıllarında hürriyet verdik. Şimdi ise insana taciz, öldürme, kabalığı anlatan eserler basılmaktadır. Özgürlüğünü ters amaçla kullanmaktır bunun adı. Şahsen ben buna karşıyım.”

Şahanov: Gorbaçov'un sizin romanınız hakkında müspet görüşünü bildirdiğini de Rüstem Hayırov'dan duymuştum.

Aytmatov: Evet romanı kendisi çok beğenmiş. Neyse. Baştaki konuya gelelim.

Demokrasi, insanların yarınına güven olarak oturtulması lazım. O güveni sağlayan tek güç devletin, herkese ortak anayasasıdır. Toplumun en alt sınıf üyesinden en üst düzey üyesi, yani Cumhurbaşkanı varıncaya kadar herkesin adil yasaya boyun eğmesi gerekir. Cumhurbaşkanı değişip, parlamento yenilendikçe Anayasa da onların görüşüne göre değiştiriliyorsa her şeyden önce halkın itimadı sarsılacak. Mesela Amerika Birleşik Devletleri 2,5 asırdan beri bir Anayasaya dayanıyor.

Lüksemburg'ta geçen bir olayı çok sık hatırlıyorum.

Ülke olduktan sonra çoğunluğun içinde ufak tefek suç işleyenlerin bulunması tabiidir. Mahkemede bir kişinin suçlu olduğu ispatlanınca hapis cezası veriliyor. Suçlu mahkeme kararını eline alıp hapishaneye geliyor. Hapishane müdürü ona;

“Şu anda hapiste yer yok, bir ay sonra geliniz” diyor ve onu gönderiyor. O müddet geçtikten sonra mahkum yanında hanımıyla tekrar geliyor, yine yer yok. Bu durum üç ayda üç kere tekrarlanıyor. Çaresiz kalan suçlu; “Bana ne zaman hapisshaneden yer verecekler, bir sürü vaktimi boşa harcadım, adaletsizliğin sonu var mı?” diye bir gazeteye mektup yazıyor. Bu yazıyı okuyanlar, “İnsan hakkına saygısızlıktır bu. Hapishane müdürünü işinden atmak gerek” demişlerdir.

Elinde mahkeme kararıyla “Ben suçluyum, beni içeriye alın” diye hapishaneye gitmek şöyle dursun, hapishanelerin duvarlarının altını kazıyıp kaçmanın yollarını arayan bizim insanımız için bu olay çok komik gelebilir, ama uygar toplumun gerçeğidir bu. Böyle davranışlar yasaya saygıdan, yarına güven-den kaynaklanıyor. Adil kanun gereği suçlu olduğunun ispat edildiyse cezanı çekeceksin, bu bir vazifedir, ondan kaçayım da kurtulayım düşüncesi Lüksemburg’ta kimsenin rüyasına bile girmez. İşçi veya zengin iş adamı olabilirsin, kim olursan ol anayasa hükmü herkese aynı.

Kanun, hukuk sahasının mensupları suçlularla ağız birliği yapmaya ve rüşvete meyilliyse demokrasinin durumu çok kötü demektir.

Konfüçyüs’ün veciz bir sözü daha var: “Başkan adil ve dürüst ise suçluyu cezalandırmak kolaydır. Sen kendin, her köpeğin yaladığı kap gibi haram isen maiyetinden ve halktan kendinde olmayan dürüstlüğü nasıl talep edebilirsin?”

Bir ülkenin Cumhurbaşkanı olmak, büyük bir hürmettir. Yeryüzünde beş milyar insanın içinde kral, imparator, padişah, han, cumhurbaşkanı adını alanlar az değildir. Onlardan ne kadarı tahtından inince de halkının sevgisine mazhar olmuş, güzel anıların kahramanı olmuştur acaba? Hükümdarların çoğu aşırı övgünün, hakimiyeti kendi isteği doğrultusunda kullanmanın, rüşvetçiliğin, dünyaya dalmanın, siyasi bilgi yetersizliğinin vs. kurbanı olmuşlardır.

Şahanov: Bağımsızlıklarını alan Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ilk Cumhurbaşkanlarını seçtiler. Kardeş ülkelerin Başkanları Nursultan Nazarbayev, İslam Karimov, Askar Akayev, Saparmurad Niyazov ve İmamalı Rahmonov'ların her biri sizi dünya edebiyatı temsilcisi olarak seviyorlar.

N. Nazarbayev, size "Kazakistan Halk Yazarı" yüksek unvanını verdi. "İslam Karimov ise Özbekistan'ın en yüksek nişanı "Dostık"ı takdim etti.

Bunlar, sizin tüm kıta okuyucularının sevdiği eserlerinize, sanatınıza, emeğinize saygının, kardeşlerinizin iltifatının ifadesidir.

Şimdi ise bağımsız genç devletlerin ilk cumhurbaşkanlarından bahsedelim.

Aytmatov: Doğru. Aslında onlara tarih bir değer biçecektir. İktidarda bulunan kişiler çok övülür. Önemli olan idarecinin bu övgülere tenkitçi gözüyle bakması, hatta aşırı gidenleri yasaklamasıdır. Buna rağmen halkın deyimiyle: "İyinin iyiliğini söyleyelim, nuru taşsın."

Kazakistan'da 100'den fazla milletten insan var. Böyle büyük bir ülkeyi toplumun esaslarının değiştiği, milletler arası ilişkilerin çelişkili bir döneminde idare etmenin, Nursultan gibi bu gün tüm dünyanın tanıdığı bir siyaset adamı için de çok kolay olmadığı bellidir. Onunla ikimiz Almatı'da, Moskova'da, Brüksel'de görüşüp defalarca sohbet ettik. Bu görüşmeler esnasında N. Nazarbayev'in manevi yönden çok zengin, kültürlü ve bilgili birisi olduğunu kanıtladım. Ülkeyi idare etmek için bu vasıfların olması yeterli değildir. Ama yine derin bir iç dünyasına sahip olamayan insanın politikada başarılı olması imkânsızdır.

Nursultan Nazarbayev hakkında anlatmadan önce, eskiden şahit olduğum bir hadiseyi nakledeyim.

Bir zamanlar Otrar vilayeti, Balıkçı ilçesi parti komitesi I. Başkanı olarak Orınbasar Erkinov adlı mert, sanat ve kültürden

çok iyi anlayan bir genç çalıştı. O, merhum bestekâr Aset Beysewov ikimizi ilçeye davet etmişti. Hazar Denizini, memleketinin güzel yerlerini gezdirmişti. Biz Aset’le ikimiz o sefer sırasında “Jayıktan Dönen Turnalar” /Aset bestesini, ben sözünü) adlı şarkımızı yazmıştık. İlçe Kültür Sarayında yerli halkın tıklım tıklım doldurmuş olduğu bir konser programı vardı. Orada yeni şarkımız ilk defa halka sunulmuş, çok beğenilmişti. Yeni şarkı sahnede söylenirken Orınbasar da sanatçılarla birlikte söylemiş.

70’li yılların parti mensuplarının çalışma sistemini iyi biliyorsunuz, sahneye çıkıp türkü söylemek yasaktı ya o zaman. Parti mensubunun böyle bir şeyi yapması tuhaf karşılanırdı.

Orınbasar’ın hislerine hakim olamayarak sahneye kadar gittiği vilayet parti komitesine rapor ediliyor, bir sürü problem çıkıyor. Az kalsın işinden olacaktı.

Demek istediğim şu: Nursultan Nazarbayev totaliter sistemin kısıtlı eğitimini alan siyaset adamı olmasına rağmen sanat-severliğiyle de biliniyor. Koca bir ülkenin Cumhurbaşkanıym diye tekebbür etmek şöyle dursun, türlü programlarda dombırayı eline alıp sevdiği türkülerini söylediğini hep görüyoruz. Gelininiz Sara Alpiskızı ile birlikte halk türkülerini çok güzel söylüyorlar.

1993 yılının sonunda Kırgızistan’ın Uluslararası Ruhaniyet Kurumu Kazakistan Cumhurbaşkanına, “Yılın en seçkin adamı” unvanını verdi. Takdim merasimine Nursultan Nazarbayev kendisiyle birlikte ülkemizin ileri gelen edebiyatçı, sanatçıları Abis Kekilbayev, Alibek Dinişev, Altınbek Korazbayev, Doshan Joljaksinov’ları da getirdi. Resmi programdan sonra sofrada Nursultan Nazarbayev ünlü bestekâr, dombıracı Altınbek Korazbayev’in “Şaşbaulım” türküsünü sanatçıyla birlikte söylemişti. Bestekâr için kendi parçasını Cumhurbaşkanıyla birlikte söylemek büyük bir mutluluktan sanırım.

O gün Alibek Dinişev ile Doskan Juljaksinov’a Cumhurbaş-

kanı bizzat isteyerek birçok parçaları söylettirdi. Sanatın içinde olmama rağmen sanatçıların yeni repertuarlarından haberim olmadığını o anda anlamıştım. Nureken (N. Nazarbayev) ile ara sıra sohbet ettiğimizde halkımızın her şeyinden haberdar olduğunu görüp hayret ediyorum. Bir ara yeni yayımlanmış eserleri konuşuyorduk, Nureken bana; “Sen Koyşığara Salgarin’in *Altın Kömbe*, *Tamır* adlı romanlarını okumuş muydun?” diye sordu. Kütüphanemde vardı, ama okumaya vakit bulamıyordum, çok utandım.

Nureken ile alakalı bir başka olay da şöyle; Kazakistan’da Jeltoksan olayına sebep olan Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı Kolbin’in iktidarda olduğu yıllardaydı. Aral Gölünün kurumasıyla ilgili çeşitli görüşlerin çatıştığı bir anda, göl afetini konu alan bir toplantı düzenlemek için Kolbin’den izin almıştık.

Toplantı Kızılorda şehrinde olacaktı. Nursultan Nazarbayev o zamanlar ülke Bakanlar Kurulu Başkanıydı. Bakanlar ve bu işle alakası olan üst düzey yetkililer olarak vilayet merkezine uçakla geldik. Toplantıyı Kolbin uzun bir konuşma yaparak açtı. Sonra N. Nazarbayev bildirisini sundu. Üçüncü sırada “Aral-Asya-Kazakistan” Toplumsal Komitesi Başkanı olarak ben konuştum. Konuşurken konu icabı bir misali arz etmiştim.

“Fransa Kralı XIV. Louis durup dururken şair olmak istemiş ve şiir yazmaya başlamış. Havadan sudan kalem çaldığı “şiririni” Fransa’nın en ünlü tenkitçisine göstererek düşüncelerini açıkça belirtmesini istemiş. Eleştirecek kişi eline kağıdı alınca sessiz sessiz düşünceye dalmış. Kralı eleştirmek, aslanın ağzına gönüllü olarak girmektir. Şiirlerini öveyim dese adaleti ayaklar altına almış olacak Uzun uzun düşünen edebiyat tenkitçisi;

– “Hükümdarım, siz anlamsız manzume yazmayı murat edinmişsiniz. Ve bu amacınıza da çok güzel bir şekilde ulaşmışsınız,” demiş.

“İktidarı elinde bulunduranların yasaklarına rağmen acı

gerçekleri açığa vuran Kazak halkının nice evladı geçmiştir” diye sözüme devam ederek, sonrasında Aral problemine ve Kazakistan’ın ekolojik meselelerine değinmiştim.

Biraz sonra öğle yemeği için ara verildi. Toplantının düzenlendiği Nartay Bekejanov tiyatro binasının bir odasında misafirlere sofra hazırlanmıştı. Yemeğe davet edildik. Sofrada beş kişiydik: Kolbin, Nazarbayev, Komünist Partisi Merkez Komitesi Sektor Başkanı (ismini unuttum), Kızılorda Vilayeti Parti Komitesi Başkanı Awelbekov ve ben. Yemeğe yeni başlamıştık ki N. Nazarbayev kurnaz bir şekilde gülerek;

– “Ağabeyini sana karşı koyayım mı?” diye Kazakça konuştu. Yoksa bir şeyle ödeyecek misin?

– “Ağabeyimiz (Kolbin kastediliyor) çocuk değil ki,” dedim ben de bir şey düşünmeden.

– “Eğer öyleyse şimdi görürsün,” dedi ve bana dönerek bu sefer Rusça konuşmaya başladı.

– Muhtar, toplananlar senin konuşmanı çok alkışladılar, güzel konuştun. Ama kralla alakalı misalle ne demek istedin? Onun Aral’la ne alakası var? Sen bu misalinle doğrudan doğruya Gennadiy Vasilyeviç’e (Kolbin’e) işaret etmiş olmayasın?

N. Nazarbayev bunları der demez Kolbin kızmaya başladı:

– Evet, gerçekten sen o kral örneğinde beni mi kastettin? Az önce ben pek önem vermemiştim.

– “Hayır, ne diyorsunuz, ben onu başka bir şeyi ispatlamak için söyledim,” diye kendimi savundum. Ama Kolbin’in hiç dinleyeceği yok. Yemeğin tadı kaçtı. Bu sefer yine kurtaran Nursultan Abişulu’nun kendisi oldu:

– “Gennadiy Vasilyeviç, ben şaka yaptım. Muhtar’ın huyunu çok iyi biliyorum. O söylemek istediği bir şeyi tarihî belgelerle felsefi örneklerle açıklamayı seviyor. Kralın sizinle hiç ilgisi yok. Millet de öyle düşünmez zaten,” diye ortalığı sakin-

leştirdi. Aslında mantığı güzel kavradığından mı, yoksa insan psikolojisini çok iyi bilmesinden mi bilemem, N. Nazarbayev Kolbin'i her dediğine inandırabiliyordu.

– “Deminden beri öyle deseydin ya,” deyip G.V. Kolbin de yatıştı.

Aytmatov: Kolbin'in ülke başkanlığına gelmesiyle Kazak tarihine kanlı sayfalar eklendi. Bir kere Kazakistan'a gittiğimde özel olarak davet ederek beni kabul etmişti. İlk intiba çoğu zaman yanıltıcı oluyor ya, ben de ilk görüştüğümde çok iyi bir insan olarak görmüştüm onu. Öyle görünmek istemiş de olabilir.

Şahanov: Kolbin, ülke başkanlığına geldikten sonra edebiyatçı, sanatçılardan destek almak niyetiyle, onlara iyi bakmaya başlamıştı. Fakat iç hesabı olduğu için yaptıklarında samimi olmadığı hemen belli olmuştu.

İlk başta; “Bir sene sonra konuşmalarımı Kazakça yapacağım” diyen Başkan “Salamatsız ba?” bile diyemeden Kazakistan'a “hoşça kal” demek zorunda kaldı.

Aytmatov: Millî adetleri, halkın gelenek, göreneğini, manevi ve kültürel değerleri iyi bilmeyip kolaylıkla yükselmek isteyenler her zaman rezil olmuşlardır.

Şahanov: Bir ara ikili sohbet sırasında Nursultan Nazarbayev'den bir efsane duymuştum:

“Çok eskiden, şöhretli bir han maiyetiyle birlikte ava çıkıyor. Ormanları, kırları, aşarak ilerlerken çok güzel bir ceylana rastlıyor, tabii avcıları görünce geyik kaçmaya başlıyor. Han yayını gererek güzel geyiğin arka bacağını yaralıyor. Geyik aksamasına rağmen kaçıyor, han hizmetçileriyle birlikte kovalıyor. Bir yanda dik yamaç, diğeri yanda avcılar, ikisinin arasında sıkışıp kalan ceylan, önünde gözüken beyaz çadıra dalıyor. Ev sahipleri tam o sırada öğle yemeği yiyorlarmış. Kapıdan can havliyle içeri giren ceylan ortadaki sofranın üstünden atlayıp baş köşeye çadırın duvarına kafasını dayadığı gibi soluk soluğa kalıyor.

– “Çıkarın dışarı geyiği!” diye bağıryor Han sofra başında oturan ihtiyara.

– Onu ben tâ nerelerden kovalayıp geldim. Ganimetin benim olduğu kesindir.

O zaman ihtiyar;

– “Haklısın, hükümdarım. Geyik sana aittir. Zavallı hayvan sıkıştığı bir anda benim evimin baş köşesine atladı. Ortada soframızın kurulu olduğunu görüyorsun. Atalarımızın adetine göre kurulu sofrayı atlayıp geçemezsin. Kan davası güdenlerin bile aralarında anlaşmayı sağlamak için sofra başına getirmezler miydi? Sen Han dahi olsan, gelenekten üstün değilsin. Eğer adetlere karşı çıkıp, desturları dinlemezsen halkın bedduasını alacaksın. Yolun hep kapalı olacak,” diyor.

Güzel ve doğru söze yenik düşen han geri dönüyor.

Aytmatov: Anlayabilene ibret dolu bir hikâye imiş. Ülkenin idarecisi halkının yıllarca sürdüröğelen örf, adetini bilmek ve ona hizmet nazarıyla bakmakla ancak yüksöklere aday olabilir. Yüzyılların süzgecinden geçip bugünlere ulaşan millî medeniyeti benimseyenler ise halkın desteğini alamamışlardır.

Şahanov: Kruşev’in zamanında Kazakistan ideolojisinin başkanlığını yapan bir yetkili misafirlere koyun kellesi sunmak Keodalizm’i anımsatıyor, cahilliğin alametidir, aynı zamanda hayvanların azalmasına sebep oluyor diye “yenilik” açıp tüm halkı kendine karşı koymuştu. Hruşev’la alakalı bir ilginç olayı da anlatayım. Kruşev Almatı’ya bir toplantıya katılmak için geliyor. O dönemin adetlerine göre ülkenin üst düzey yetkilileri saygıdeğör misafiri karşılamak için havaalanında işçi temsilcilerini, piyonerleri, gençleri ellerinde çiçek ve bayraklarla sıraya dizerdi. Uçaktan zar zor inen Nikita Sergeyeviç Kruşev kendisini coşkuyla bekleyen halka bakıp şapkasını sallayarak:

– Özbek halkına selamlar diye bağırıyormuş. Zavallı Başkan Orta Asya’nın hangi ülkesine geldiğini şaşırmış.

Komik bir şey ama, meseleyi eşeledikçe, bunun altında iç kültürünün eksikliği, benimsememek, halka havadan bakmak gibi çok şeyin gizli olduğunu görebiliriz.

Aytmatov: Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov ile ilk defa 1990 yılında görüştüm. Oş olayını hatırlıyorsun değil mi? Beklenmedik bir anda millî anlaşmazlıkların çıkması dolayısıyla Özbekler ve Kırgızlar kavgaya tutuşmuşlardı. Bunu duyunca dayanamadım. Bir toplantı sırasında Gorbaçov'la görüşüp: "Bana müsaade edin, Oş'a gideyim. Kargaşanın sebeplerini araştırayım, elimden gelen yardımı yapayım" dedim. M. S. Gorbaçov benim isteğimi sonuna kadar dinledikten sonra SSCB Güvenlik Komitesi Başkanı Krüçkov'u, SSCB Savunma Bakanı Yazov'u çağırıp acilen bir uçak tahsis etmelerini emretti. O gün bir grup insanla birlikte Moskova yanındaki Çkalov askeri hava alanından uçtuk.

Taşkent'e gelir gelmez. Özbekistan yazarlar birliğinin başkanı Adil Yakubov ile irtibata geçtim. Sorumlu kişiler bir araya gelerek acil bir toplantı yaptık. Kardeş iki halk kavgaya ediyor, kan dökülüyor. Aniden tutuşan bu kavgayı nasıl durdurabiliriz meselesine hepimiz kafa yorduk. Hava alanında bulunduğumuz iki saat içinde "Fergana vilayetinden binlerce Özbek Oş'a doğru yola çıkmaya hazırlanıyorlar. Düünden beri Kırgızlar at sırtındalar" gibi haberleri duydukça sarsılıyorduk.

Hava alanında düzenlediğimiz toplantıda Özbekistandaki çeşitli kurumların yetkililerine hitaben: "Bundan böyle sen haksızsın, ben haklıyım gibi söylemlere son verelim. Gerçekte iki tarafın da yanlışlıkları olduğu kesindir. Onun için beraber kavgayı durdurmanın yollarını arayalım" teklifinde bulundum. Toplananlardan itiraz eden olmadı.

Aradan çok geçmemişti. Benim geldiğimi duyan Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı İslam Karimov hava alanına geldi. İşini iyi bilen, becerikli biri olduğu konuşmasından, tavırlarından belliydi. Baş başa oturup konuştuk. Ben ona "Oş'a girmeye hazırlanmakta olan Ferganalı kuvvetleri

durdurunuz. Kavga bir başlarsa öfkeli gruba müdahale etmek sonra çok zor olur. Kan dökülür, hiç iyi olmaz. Biz ise kendi tarafımızdan Oşluları sakinleştirmeye çalışacağız” dedim.

İslam da öyle düşünüyormuş. Benim dediklerimi hemen kabul etti. Uçağın yoluna kadar benimle geldi, sonra ayrıldık.

Oş vilayetine gidip, durumu yakından takip ettikten sonra Özbekistan televizyonundan halka hitaben bir konuşma yaptım. Olayın neden başladığını anlatarak, şayet çatışmalar böyle devam ederse ne gibi felaketlere yol açacağını tek tek anlattım. Yanımda Adil Yakubov ve Pirimkul Kadirov vardı. Onlar ikisi de benim söylediklerimi destekleyerek Özbek halkına sabır tavsiyesinde bulundular.

O sırada yüzyıllar boyunca kucak kucağa yaşayan iki halkın arasındaki anlaşmazlığa İslam Karimov tam bir idareci gibi çözüm bulmuştu.

Bir ara Kazakistan’ın PEN basın kulübü bir toplantısını Kostanay şehrinde düzenlemişti. PEN basın kulübü başkanı Abdicemil Nurpeyisov’un daveti üzerine bu toplantıya katılmış, Frankfurt’a dönerken Taşkent’e uğramıştım. Akşam üstü kaldığım yere İslam Karimov geldi. İkimiz birkaç saat muhabbet etmiştik. Orta Asya’nın çağdaş kültürü hakkında çok konuştuk.

İslam benim söylediklerimi can kulağıyla dinliyor, bazı meselelere ilişkin kendi görüşlerini bildiriyordu. Önceden onun siyaset ve ekonomi sahasının bilgini olduğunu düşünüyordum. Ülkenin tarihini de teferruatlarıyla bildiğini, sanatla yakından alakalı olduğu bu konuşmamızdan sonra daha iyi anladım. Sonradan Taşkent’te kurulan Orta Asya Halkları Kültür Assamblesi (OAHKA) kurmak fikri, o günkü ikili sohbet sırasında doğmuştu.

Şahanov: 1995 yılında sözünü ettiğimiz OAHKA açıldı. Ve siz oy birliğiyle bu assamblenin başkanı seçildiniz. Bağımsızlıktan sonra belli bir süre bağları kopan edebiyatçılar, sanatçılar, kültür uzmanları bir araya gelerek dertleşip ortak meselelere

ortak çözüm arama fırsatı buldular. O toplantıda Özbek şair ve yazarları Adil Yakubov, Sükürullah, Abdullah Aripov, Aman Matcan, Yakubcan Hocamberdiyev, Ahmatcan Melibayev, Cemal Kemal, film yapımcı Hayrullah Jurayev ile görüşüp İslam Karimov hakkında anlattıklarını duydum. Meslektaş arkadaşlarımin hepsi Cumhurbaşkanının ferasetinden söz ettiler. Bir yılda hem ekonomik sıkıntılar döneminde 50 şâir ve yazara daire verdirmesi (bu sadece Taşkent genelinde) kültür ve edebiyatı düşündüğünün ifadesidir.

Daha önce çeşitli dedikoduları çokça duyduğum için her halde İslam Karimov'a bir siyaset adamı olarak hep ön yargılıydım. O sefer önceki görüşlerimi bir kenara atarak, kardeş ülkenin başkanına özel bir saygı hissiyle döndüm.

Aytmatov: Meşhur Amir Timur (Timurlenk) hakkında çocukken duyduğum bir hikâyeyi hiç unutmuyorum.

Büyük hükümdar Timur kendi devrinde Buhara ve Semerkand'da mimariyi geliştirmiş, minareleri gökleri delen camiler, türbeler, medreseler inşa etmeye ayrıca önem vermiş. İrem Bağları ve havuzlarının güzelliği dillere destan olmuştur. Yabancı seyyahların eserlerine konu olan iki şehir hakkında ünlü şair Hoca Hafız'ın:

“Şirazdaki Türk güzeli sevse benim gibi biçareyi

Verir idim bir benine Semerkandla Buharayı” diye meşhur beyti var. Şairin sevdiği güzelin bir benine iki şehri bağışlayabileceğini yazdığını duyan Amir Timur çok kızıyor. “Benim koca iki şehrimi bir benle takas eden cömertin kim olduğunu görmek istiyorum. Bulup getirin huzuruma” diye emreder.

İşi gücü gezmek olan şairi o anda bulamıyorlar. Bir gün Amir Timur sarayının önünde otururken yakınlarından Hoca Hafız geçiyormuş. Timur'un bekçileri tek kelime konuşmasına fırsat bırakmadan Hafız'ın elini kolunu bağlayıp hükümdarın huzuruna getirmişler.

– Semerkand ile Buhara'nın ticaretini yapan sen misin? diye sorar Timur öfkeyle. Hoca Hafız:

– Hükümdarım, tüm servetim şu anda üstümde ne varsa ondan ibarettir. Yoksul cömert olur. Güzeli neşelendirmek için vermiştim, diye cevap vermiş büyük şair.

Timur, bu konuşmasından sonra dikkatlice şairi süzüyor. Ve görüyor ki gerçekten de üstündeki yamalı çulundan, ayağındaki delik ayakkabısından başka hiçbir şeyi yok zavallının.

Senin yaptığın tam bir mertliktir! Gerçek şâir olduğunu ispatlamışsın. Ben hükümdar isem, sen şöhretli bir şairsin. Sarayımın baş köşesi senin yerin olacaktır. Kalan ömrünü rahat, bolluk içinde geçir. Sanata sarılman için tüm imkanları sağlayacağım.

Biraz sessizlikten sonra yanındaki vezirlerine bakarak:

– Hükümdarı şairini arayan ülke mutludur, aksine şairi hükümdarını arayan ülkeBbedbahttır. bu dediklerimi hiçbir zaman unutmayın” demiş.

Şahanov: Konuyu tekrar günümüze getirelim. 1995'in yazında Kırgız medyası “Aytmatov Cumhurbaşkanı seçimlerine katılacakmış” diye bir söylenti çıkardı. Sizin, Kırgızistan'da, tüm Türk Dünyasında değerinizi bilenler “Bunda ne var, Şiken'in Cumhurbaşkanı olması çok doğaldır, o yapar” deyip bu tür konuşmaların çoğalmasına yol açtı. O sırada Belçika'dan beni aramıştınız. Ben halk arasında olup bitenleri size olduğu gibi anlatmıştım. O zaman benden hem samimi arkadaş, hem de Kırgızistan'ın durumunu yakından takip eden bir insan olarak basına röportaj vermemi, söylenenlerin gerçeikle alakası olmadığını anlatmamı isteyip, kötü niyetli kimselerin çıkardığı dedikodulardan tedirgin olduğunuzu bildirmiştiniz.

Ricanız üzerine acilen bir röportaj yaparak konuşulanların yalan olduğunu duyurmuştum. Sonradan Nursultan Nazarbayev sizinle Fransa'da görüşüğünü, bu meseleyle alakalı konuştuğunu söyleyip “Şiken Cumhurbaşkanlığını ne yapacak? Al-

laha şükür, unvanı adı hiçbir cumhurbaşkanından eksik değil. Milletin ağzı torba değil ki büzesin.” demişti.

Şike, ilk başta cumhurbaşkanı adaylığına parlamento üyelerinin sizi teklif ettiğini, ama siz bu teklifi reddederek yerinize Askar Akayev'i uygun gördüğünüzü söylediğiniz herkesin malumu. Bu olayların yanı başında bulunan, ortak dostumuz, yazar kardeşimiz, Kırgızistan'ın o sıralardaki demokratlarından Kazat Akmatov'un anlattıklarını aynen aktarayım.

1990 yılından itibaren başkanlığını yaptığım Kırgızistan Demokrasi Hareketi (KDH) partisi parlamentoya ülkeye cumhurbaşkanlığı sistemini getirmekle ilgili bir teklif sunuyordu. Bu fikri ilk başta hiçbir milletvekili desteklemedi. Ancak zamanla bizden taraf olanlar sayısı arttı. Fakat Kırgızistan komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından teklifimiz tamamen reddedilmişti.

Kırgızistan'ın bağımsız cumhuriyet olacağını hiç düşüneyen onlar: “Sovyetler Birliğinde bir başkan vardır. Her ülkenin ayrı ayrı cumhurbaşkanı seçmesine gerek yok” dediler.

O yılın kasım ayında parlamento meclisinde cumhurbaşkanlığı idare sistemini savunanlar büyük bir tartışma neticesinde galip geldiler ve ülkedeki parti örgütü belli bir müddet siyasi sahnenin dışında kaldı.

Cumhurbaşkanı adayları iki turda da gerekli oyu alamayınca Parlamento çıkmaza girdi. Düşünüp taşınıp 25 kişilik bir komisyon heyeti kuruldu. Heyete ben de üyeydim. Amacımız, Kırgız Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı adayını tespit etmektir.

Kesin bir karara varamadık. Tartışmalar sonunda komisyondakiler yine ikiye ayrıldı. 12 milletvekili genel seçimi düzenleme, cumhurbaşkanlığına ülkenin eski başkanını getirme taraftarıydı. Geri kalan on iki kişi (biris hastalanmıştı) ise yeni adayları teklif etmeyi savundu. Siyasi tartışmalar bayağı sürdü. Tabii ki bu arada halk da tedirgindi. “Kırgızistan Demokratik

Hareketi (KDH) Partisinin organize etmesiyle “Aytmatov Cumhurbaşkanı olsun!” pankartlarıyla parlamento binası önüne gelen gençlerden başka 140 kişi meydanda açlık grevi yapmaktaydılar. Vakit uzadıkça şaşırان komisyon üyeleri:

– O zaman cumhurbaşkanı adaylığına Aytmatov’u teklif edelim, dediler. Şiken’in kendisi Moskova’daydı. Telefonla irtibata geçme görevi bana verildi. Tölemiş Ökeyev, Barpı Rıspayev ile üçümüz Moskova’yı aradık. Şiken’i evinde bulduk.

Benim anlattıklarımı sonuna kadar dinleyen Aytmatov:

– Benim Cumhurbaşkanı olmak için gerekli hazırlığım da, niyetim de yok. Gösterdiğiniz saygıdan dolayı teşekkür ederim. Bu, çok büyük sorumluluk isteyen bir makamdır. Onun için bir iktisatçının, hukukçunun veya tarım işleri uzmanının olması gerekir. Yazarlık sanatımı mevkiye değışmem. Kafamda tasarladığım bir çok iş var, onları yapabilsem kendimi bahtiyar adedeceğim, dedi.

“Yeter ki kabul edin, Cumhurbaşkanı olacaksınız” diye ısrar ettik. Söylediklerimiz gerçektir. Eğer Aytmatov “Tamam, siz bilirsiniz” deseydi, Parlamento oy birliğiyle onu başkan seçecekti.

Hiç kabul etmeyeceğini anlayınca; “O zaman siz kimi Cumhurbaşkanı adaylığına layık görüyorsunuz?” diye sorduk.

– Deminden beri öyle desenize. Mesela ben, söylediğiniz manama Askar Akayev’i teklif ederdim. Kendisi ilim erbabı, kültürlü, dürüst bir insan, zamanla çok iyi idareci olacağına benziyor.

– Sizin adınıza parlamentoya böyle bir teklif yapmamıza müsaade eder misiniz?

– Evet, Parlamento’ya benden selam söyleyin, Askar’ı seçerseniz halk için de, kendiniz için de isabetli bir karar almış olursunuz.

Askar Akayev o zamanlar SSCB Yüksek Şûra Meclisinde

bulunmaktaydı. Kararsızlıktan karamsarlığa düşen parlamentonun 114 milletvekili büyük yazarın bu görüşünü duyunca çok sevindiler. Böylece ikinci oylamada çok oy alan Askar Akayev Kırgızistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı seçildi.”

Şike, Kazat arkadaşımızın da bahsettiği gibi halkın, parlamentonun isteğini reddetmeniz, her şeyden önce yaradılışınızdan kaynaklanan özelliğiniz, ikincisi yazarlık yolundaki vefalılığınızdır. “Çoğunluk istiyor, ne de olsa göreyim” diye tevekkül etmiş olsaydınız cumhurbaşkanı olurdunuz.

Aytmatov: Herkesin özelliğine göre yapacağı iş, bulunacağı mevkii olur. Kader bana kalem kuvvetini nasip etmiş. Yerli yerinde kullanmasını bilirsek, kelimenin kudretine paha biçilmez.

Şahanov: Ben Askar Akayev ile SSCB Yüksek Şûra üyesi-yken ilk defa tanışmıştım. Kongrede akıllılığına şahid olmuşum.

1986 Jeltoksan olayını kongre gündemine sokmak için koşturuyordum. Siz o zaman yurt dışında seferdeydiniz. Öyle yoğun bir zamanda rahmetli Andrey Saharov bana akıl vermişti, Eğer meclisin dörtte biri, yani 68 kişi imzalarsa, mesele gündeme otomatikmen alınıyormuş. Birkaç gün her milletvekiline özel yaklaşıp, elimdeki 2-3 sayfa yazıyı okutup, 4-5 dakika herkesin yanında duruyordum. Üç dört günün nasıl çabuk geçtiğini de farkedememişim. O zaman Kırgızistanlı 24 milletvekilinden sadece ikisi olayın önemini anlayınca hiç çekinmeden mesele-nin gündeme alınmasını bildirip imza atmışlardı. Onlardan biri Askar Akayev, diğeri Talas vilayeti milletvekili şoför Teldibek Kerimbekov idi.

Biliyorsunuz, şoförün mesleği konusunda her hangi bir korkusu olmayabilir. Ama totaliter rejimin tamamen kalkmadığı o günlerde ülkenin Bilimler Akademisi Başkanı olan birisinin o sisteme itiraz eden gençleri desteklediğine dair imza atması kelimenin tam manasıyla kahramanlıktır. Askar Akayev makamından olacağını düşünmeden bu kahramanlığı yapmıştı. O günden itibaren onunla çok samimi dost olduk.

Aytmatov: Şu andaki geçiş dönemi yeni bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin başkanları için de bir deneme süreci olmaktadır. Bu tür zorluklarla ülke iki türlü durumla karşı karşıya kalıyor, savaş olunca ve toplum rejimi değiştiğinde.

Askar, çok sık eleştirilmesine rağmen demokrasi taraftadır. Söz hürriyetinin, muhalefetin olmadığı yerde gerçekler kapalı kalır. Muhalefeti birçok kişiler taht ve tacının ortağı gibi görüyorlar. Çoğu zaman bu değerlendirme yanlıştır. Ülkenin politik istikameti nasıl, demokrasiye engel olanlar kimler, kimler devlet hazinesinden yararlanmaya çalışıyor, yabancı krediler ne yönde harcanıyor vs. hepsinin açıklanması gerek. Muhalefet ise kontrol ederek, yanlışları eleştirir. Ona bakarak hataları düzeltmeye çalışacaksınız.

Şahanov: Aslında Akayev bilim ve siyaset adamı olmakla beraber, şahsi yapısıyla da saygıdeğer bir kişiliğe sahiptir. Kırgızistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olarak işe başladığında bazıları onun çok yumuşak olduğundan yakınıyorlardı. O ise, geçmiş zaman zarfında kimseyi aşağılamadan, kavga dövüşsüz ülkeyi idare etmenin mümkün olduğunu ispatladı.

Ülkesinin eski tarihini, geçmişini çok iyi bilen Askar Akayev o kadar derin felsefi gerekçelere dayanarak konuşur. Onunla birkaç kelam eden insan millî kültür ve ilim deryası olduğunu anlıyor.

Bişkek'teki Toktagul Kültür Sarayında benim eserlerimle alakalı bir akşam programı düzenlenmişti. Genç Kırgız şairi Ömirbek Tilebayev şiirini okumuştur. Salonda dinleyiciler arasında bulunan Cumhurbaşkanı:

– “Bu delikanlı gelecekte büyük bir şair olabilir”, deyip gencin ismini not defterine yazıyordu. Küçük, büyük ayırt etmeden yenilik adına ne varsa onu destekleyebilmek idarecinin vasfı olmalıdır.

Askar Akayev, genç yaşta vefat eden kabiliyetli sanatkâr

Alıkul Osmanov'a kendi hesabından heykel diktirmeyi de ihmal etmemiş.

Son yıllarda sanata, özellikle tiyatroya milletin bakışı eskisi gibi değil. Tek sebebi, yeni bağımsız olan ülkedeki ekonomik sıkıntılar. Geçenlerde Kırgızistan Cumhuriyeti halk sanatçısı Arsen Ömüraliyev'in başkanlığında Bişkek şehir tiyatrosu Japon tiyatrocusu Modzaemon Tikamatsu'nun Amudzima adlı oyununu sahnelemişti. Oyunun ilk sahnesine Askar Akayev, devlet hizmetindekiler, büyükelçiler ve aydın kesim misafir olarak davet edilmiş.

Kırgızca ilk defa oynanan bu tiyatroyu canlandıranlar elerinden geldiği kadar seyirciye Japon kültürünü, Japon halkının hayata bakış açısını, millî özelliklerini anlatmaya çalıştılar. Oyun bitince seyirciler görüşlerini bildirdiler.

SSCB zamanında Japonya'da başkonsolosluk hizmetinde bulunan Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Bakanı İşenbay Abdrazakov, Rusya Büyükelçisi Mihail Romanov, Pakistan Büyükelçisi Nazar Abbas, Hindistan Büyükelçisi Ram Svarup Mukidco ve ben sahneye sırayla çıkıp yeni tiyatro hakkında görüşlerimizi bildirdik. Bizim genel açıklamalarımızdan sonra mikrofonu eline alan Askar Akayev özlü bir konuşma yaptı. Cumhurbaşkanı'nın derin görüşlülüğü bir defa daha salondakileri hayrette bıraktı. Akayev piyesin senaryosunu aldırıp okumuş, çevirisini orijinaliyle kıyas ederek incelemiş. Güzel tercüme edilen yerlerinden örnekler vererek canlı bir açıklama yaptı. Bununla da kalmadı, Modzaemon Tikatsu'nun başka eserlerinden bahsederek, hangi dillere tercüme edildiğini ve aynı konudaki diğer yazarların eserlerinden ne gibi farkı olduğunu anlattı.

Tiyatroyu canlandıran aktörlerin kahramanlar kılığına girmedeki maharetlerini ve başarısızlıklarını da söylerken salon alkışlarla boğuldu. Diğer arkadaşları bilemem, ama ben o sefer tiyatroya hazırlıksız gittiğimden dolayı utanmıştım.

Aytmatov: Kırgız toprağında sınırsız hakimiyeti insanlık

ölçüleriyle birleştirmenin mümkün olduğunu ispatlamaya çalışan Askar gibi kardeşimin olmasından mutluluk duyuyorum.

Muha, biz Firavunlardan başladığımız konuşmamızı kendimiz değer verdiğimiz kardeş ülkelerin cumhurbaşkanlarına kadar getirdik. Herkesin gönlüne göre davranıp, umumun sevgisini kazanan hükümdarı hiç duymadım. Dolayısıyla Nursultan, Askar ve İslam hakkında da halk arasında çelişkili fikirlerin, memnuniyetsizliklerin, dedikoduların olması doğaldır.

Biz sadece onların ilk anlardaki başarılarından, idareciye layık sıfatlarından, şahsen şahidi olduğumuz özelliklerinden bahsettik. İçimizde tedirgin olduğumuz hususların da olduğunu gizlemeyelim.

Şahanov: Tedirginlik deyince ilk akla gelen Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov'un idare yöntemi geliyor. Şahsa tapmanın ülkeyi ne kadar ziyana uğrattığını bile bile, Niyazov o derdi kendisi isteyerek üstlendi. Daha hayattayken kendisinin 200'den fazla heykelini diktirmesi tarihten haberi olan herkesin komiğine gitmez mi? Şehirlere, onlarca ilçeye, köylere, hatta kanallara kadar kendi ismini verdirip, her adım başı portresini astırmasını gelecek nesil değil, şu andakiler bile hoş karşılarlar mı?

Aytmatov: Güney Kore'ye 50 yıl kadar hükmeden, meşhur lider Kim İrsen hakkında bir yazıyı Rusça bir dergiden okumuştum. Nehri sel basınca kenar mahalleliler zor durumda kalmış. Kucağında bebeğiyle bir kadın da sele karşı gelemeyip akıp giderken, akıntıya kapılan Kim İrsen'in resmini görmüş ve çocuğunu sele bırakıp liderin resmini kurtarmaya çalışmış. Dergi kadının bu yaptığını vatanseverlik olarak değerlendirmiş.

Bu aşırı politik uygulamalardan, şahsa tapmaktan meydana gelen siyasi mankurtluğun bir görüntüsüdür. İktidarın zaman zaman iki ayaklı beşer olduğumuzu unutturması çok kötü.

Cumhurbaşkanı olmak, binde bir kişiye nasip olan kaderin büyük bir armağanıdır. Bazen onlar keskin siyasi görüşleriyle,

aklıyla, ilmiyle, ferasetiyle diğerlerinden ayıran özellikleriyle bu makama geliyorlar. Bazen de toplumdaki vaziyetler, siyasi durumlar dolayısıyla aniden gelmiş oluyorlar. Buraya kadar ki konuşmalarımızda misallerle anlattığımız gibi.

Şahanov: Ülkenin başkanı hiç değişmeyen üç ölçüyü; yani dünü, bugünü ve geleceği terazi kefelerinde denk tutarak, aklını sarraf olarak kullanmazsa halkın güvenini kaybeder.

Ahmetcan Esimov adında samimi olduğum arkadaşımız Almatı valiliğine tayin edildiğinde:

– “Erkeğe yüksek mevkiye gelmek, büyük bir imtihandır. Övgüye, pohpohlamaya meyletmeyenler bu asırda değil, geçmişte de parmakla sayılacak kadar az olmuştur. İşte o azlardan olmanı istiyoruz,” diye şakalaşıyorduk.

Yoksul bir ailenin çocuğuyken aklıyla itibar sahibi olan, geçmişten meşhur Ayaz Biy, aşırı hürmete, çok servete mazhar olduğunda da fakirken giydiği yamalı elbisesini sarayının girişinde asılı bulundurmuş.

“Ayaz biy haddini bil, karınca yolunu bil” tabiri o zamandan kalmış derler.

Aytmatov: Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov Jizak vilayetini ziyareti sırasında yol kenarına asılan kendi resmini kaldırarak, bunu yaptıklarından dolayı iki kişiyi işten attığını okuduğumda sevinmişim.

Şahanov: Övgüye layık bir davranış gerçekten. İslam Abdulganiyev ecdadın geleneğini yaşıyor olmalı. “Timur’un son vasiyeti” şiirimi Rusça nüshasından okuyayım, tam da konumuzla ilgili.

Amir Timur’un askerleri

Uzak seferden sonra

Semerkanda döndüler.

Akşam Gök Saray’ın kubbeleri altında

Timur herkesi topladı

Herkes neşeliydi.

Gökteki ak kuğuyu hatırlatan

Hafif müzik çalıyordu

Şair Hafız yerinden kalkıp

Muhteşem gazellerini okudu.

Timur heyecanlıydı:

– Bu ne güzellik,

Hisleri okşuyor!

Birisi o anda yerinden kalkıp

Birkaç kere yere eğilerek

Timur’un önüne kadar gitti,

– Ey, büyüklerin büyüğü,

Akıllılardan akıllı olan

Cesurlardan en cesur!

Siz bir de şiiri seviyorsunuz

Kelimenin kudretini duyuyorsunuz.

Ne mutlu bize

Böyle hükümdarımız var.

– “Yeter!” -diye bağırdı Timur

Yeter, yalan atma.

Güzelliği sevmek

Ve ona değer vermek,

Herkesin vazifesidir,

Alçaklıktır bundan dolayı övmek!

Kaşlarını çatıp gelene sordu:

– Kimsin sen?

– Ben Horasan’ın valisiyim,

Galibiyetinizden dolayı

Tebriketmeye geldim!

– Şu andan itibaren

Elinden valiliği alıyorum.

– Suçum nedir, hükümdarım,

Diye titredi zavallı.

– “Sen kırların tilkisi gibi hilekârsın

Kurnazlığa kimse dayanmaz.

Pohpohlama yöneticinin kalbindeki

Gerçeği öldürür.

Onun kahrını da

Halk çeker.

Bundan böyle benim ülkemde

Yalandan öven cezasını çeker.

Durmadan övgüler yağdıranlar

Bana methiyyeler yazanlar

Cezalandırılacak

Ülkede nizam olur

O zaman ancak.

Sen isen yolumdan çekil,

“Yıkıl karşımdan!”

Deyip kalktı Timur.

Yüzyıllar tarih için bir andır.

Biz onun memleketinde

Onun yıldönümünde

Şu anda anıyoruz onu.

Salonda yanımızda

Genç vali oturuyor.

İsterdim bu genç yönetici

Altı buçuk asır sonra

Timur’un vasiyetine

Kendini muhatap kabul etsin...

Aytmatov: Bu konuda da düşünülecek bir çok şey var.

Kırgızistan’ın her köşesinden çok sık mektuplar alıyorum. Ülkenin ekonomik durumunun kötüleşmesi, ekolojik dengesizlik, ahlakî değerlerin kaybolması vs. hepsi var bu mektuplarda. Bir mektubun konusunu ayrıca hatırlıyorum.

“Çoktan kafamı meşgul eden bir konu vardı, Anayasamıza “Dua” ve “Beddua” maddeleri eklesen, nasıl olur? Halkın mutluluğu için çalışan, emek veren yöneticilere emekli olurken “Halkın duasını alan insan” unvanını, devlet malını özel çıkarı için kullanan, kötülüğüyle bilinenlere de “beddua alanlar” ola-

rak adlandırılalım. Hep yüzü yere baksın” diye yazıyordu.

Sıradan bir köylü bile idarecilerin kaderinden tedirgin.

Şahanov: Şike, ancak sizin Kazakistan ve Orta Asya değil, SSCB’den bağımsızlık alan diğer ülkelerin Başkanlarıyla da samimiyetiniz olduğunu biliyoruz. Bu idareciler kendi kanaatimize göre gelecek için tehlike yaratabilecek yönlerini hiç müşahade ettiniz mi?

Aytmatov: Olmaz olur mu? Benim tespit ettiğim dört tehlikeyi sıralayayım. İnsanoğlu beşerdir, dolayısıyla Cumhurbaşkanlarının bazıları çok sık “ben, ben” demeye başladı. Bugünkü basit bir “ben” yarın “devlet benim” olabilir.

İkincisi, kendilerinin sınırsız hakimiyeti elde ettiklerini düşünerek, yaptığı yanlışlıkları çoğunluktan gizlemeye çalışmaları. Demokrasinin olduğu ülkelerde Başkanların hep yaptığı kontrol altında olmalıdır. Mesela, batıda bir ülkenin Başkanı kendine ayrılan özel uçağı iki saat beklettiği için Parlamento’nun tenkitine maruz kalmış, ceza ödeyerek kurtulmuş.

Üçüncü bir husus, parlamentonun hukukunu ve imkanlarının bir kısmını daraltmaya çalışmaları.

Dördüncü, aşırı övgüleri gerçek sayarak, yağcılık edenlere meyletmeye başlamaları. Övgü ve dalkavukluğun yıkmadığı yoktur, bunlara çok dikkatli olmak gerek. Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi güzel çalışmalar da yok değil.

Yeni gelişmeye başlayan bu saydığım dertleri kökünden yok ederlerse ne ala! İşte, biz insanlık tarihinin ta eski dönemlerinden 20.yüzyılın idarecilerin manevi değerlerine dair görüşlerinden, ona sadece lâf olsun diye yaklaşanlardan bildiklerimiz, okuduklarımız çerçevesinde bahsettik.

Sohbetimiz bağımsız ülkelerimizin Cumhurbaşkanlarını, her kademedeki yöneticileri bir an düşündürmeye sevkederse gayemize ulaştık diyebiliriz.

Konuşmamızı iktidar hakkında çeşitli zaman ve mekanlarda söylenen büyüklerin ifadeleriyle dğmleyelim.

Pisagor: “Ahmağa kılıcı, utanmaza iktidarı güvenerek vermenin sonu aynı tehlikedir.

Montesquieu: “Yasaya dayanıp, bayrağın altında söz alarak harekete geçen tiran, en büyük düşmandır.”

Diderot: “Temeli zorbalığa dayanan iktidar, eninde sonunda zorbalığın kurbanı olacaktır.”

J. La Bruyere: “Yüksek makam, itibarlı insanın itibarını artırır. Ufak insanı ise daha fazla ufaltır.”

Kader bizi manevi değerlerden anlamayan idarecilerin eline düşürmesin.

V. Bölüm

Kaybolan kuğunun hüznü veya denizanasının tılsımı

“Dağın zirvesinde kalan Kojajaş kaderine; bu azabı hak ettiren merhametsizliğine, acımasızlığına, zorbalığına ve adaletsizliğine lanetler yağdırıyormuş. Onun dağlarda yankılanan sesi, duyan insanın ve hayvanın ilikle-rine kadar işliyor, acı çığlıklarının ardı arkası kesilmiyormuş. Son pişmanlık neye yarar ki! İş işten çoktan geçmişti.”

Cengiz AYTMAOV

*“Hernesil kendine ait türküyle gelir
Sanattan anlayan ancak söyleyebilir türküsünü.
Dağa çıkıp taş atsan, bağırsan
Sesin yankı olup tekrar gelir.
Hiç cevapsız bırakmayan her sesi
Yankının da yasası var, bilirim.
Şüphem yoktur, öyle ise yankıya
Saygıyla başımı eğirim.”*

Muhtar ŞAHANOV

Aytmatov: Yüce yaratıcı insanoğlunu yeryüzünün halifesi yaparken; “Yeryüzündeki hayatın hepsini eline veriyorum. Al sana bozkır, dağ, taş, deniz, göl, orman. Tüm hayvanların sahibi sensin. Benden sonraki sorumluluğu üstlenen sen olacaksın. Yerdeki hayat güzel mi olacak, yoksa her şey alt üst mü olacak -hepsi sana bağlı. Eninde sonunda hepsinin hesabını sana soracağım” deyip çok ağır bir görevle vazifelendirerek, hadsiz hakimiyeti eline vermiş.

İşte sonunda hesabı sorulacak olan, yerdeki canlıların ne kadarı yaşıyor, ne kadarı insan eliyle yok edildi sorusunu bir an düşünecek olursak tüylerimizi diken diken edecek düşüncelerin altından kalkamayız...

Kırgızların, yüzyıllar boyunca anlatılagelen Kojajaş Avcının Acı Akıbetine Dair diye güzel bir masalı vardır. Bir zamanlar Daisaku İkedâ’ya da anlatmıştım. Halk masalını ek motiflerle tekrar kaleme almıştım:

Bir varmış bir yokmuş. Yüksek dağlarla uçsuz bucaksız boz-

kırlardan oluşan eski Kırgız topraklarında Kojajaş isminde bir avcı yaşıyormuş. Attığını vuran, kurdu kovalayıp ele geçiren, dağ kaplanıyla dövüşüp yenen cesur mu cesur birisiymiş. Eline geçirdiği ganimetlerle akrabalarının, tüm köylülerin geçimini sağlıyormuş. Gözüne ilişen hayvanı ihtiyacı olmasa da öldürmeyi gaye edinen Kojajaş kendini engin bozkırın sahibi zanne-decek kadar havalıymış.

Avcı yiğidin, bir de, güzellikte ayla güneşe eş bir sevgilisi varmış. Sevgilisi ile nişanlandığında dünürlere tilki, kaplan vs. hayvanların güzel postlarını hediye etmiş. Düğün günü belirlenmiş. Düğüne hazırlık için Kojajaş eskisinden daha çok avlanmaya mecburmuş. Sevgilisi için hiçbir şeyden çekinmeyen delikanlı önüne, arkasına bakmadan gördüğünü gördüğü yerde öldürmeye başlamış. Derken bir gün vizonların düğününe rast gelmiş. Bakmış ki vizonlar gece yarısı, ay ışığı altında insanlar gibi şarkı, türkü söyleyerek eğleniyorlar. Gelin vizonu güzel bir melodi eşliğinde komşu indeki damat vizona teslim etme olayına şahit olmuş genç avcı. Düğünden dolayı vizonlar çok serbest davranıyorlarmış; sakınmayı, korunmayı unutmuşlar. Karşı taraftan, yanında akrabalarıyla damat vizonun geldiğini görmüş Kojajaş. Gelin ve damat ekibi ortada yine eğlenceye dalmış. Bunları deminden beri sessiz sessiz seyreden Kojajaş'ın aklına kendi nişanlısı gelivermiş. Düğün için vizonların derisinden daha güzel hediye mi olur? Bu düşünce aklına gelir gelmez kürkünü çıkararak hiçbir şeyden habersiz oynamakta olan vizonların üzerine atıvermiş ve onları boğarak öldürmeye başlamış...

Bundan sonra dağ keçilerinin üzerine çullanan genç avcı onları da öldürmüştü. En son, hayatta kalan bir boz keçi Kojajaş'ın önüne dikilerek yalvarmaya başlamış;

“Senin gibi, attığını vuran becerikli ikinci bir avcı dünyada yoktur sanırım. Ama her şeyin haddi hesabı olmalı.

Sen bunu unutmuş gibisin, ne olursun mertlik göster, vurma beni. Sadece boz teke ile ikimiz kaldık, neslimiz tükenecek. Ra-

hat bırak bizi, neslimiz yürüsün,” diye ağlamış. Ama Kojajaş'ın cevabı çok kısa olmuş. Bir kurşun da boz tekeye sıkılmış. Teke olduğu yere yığılıvermiş. Bu sefer çok öfkelenen boz keçi;

“Sen bizim babamızı, anamızı öldürdün. Neslimizi tükettin. Bedduaya uğrayacaksın. Lanet olsun sana Kojajaş. Bundan sonra attığın kurşun hiçbir hayvana tesir etmeyecektir, inanmıyorsan şimdi kurşunla beni,” demiş. Kibirlenen avcı boz keçinin dediklerine aldırış etmeden kahkahalar atmış. O kadar kahkaha atmış ki, dağın tepesindeki taşlar eteğine doğru yuvarlanmış. Ama ne yazık ki boz keçinin dediği doğru çıkmış ve ona attığı hiçbir kurşun tesir etmemiş.

Kızgın avcı; öyleyse seni yakalayıp bıçaklayacağım, diye boz keçinin peşine düşmüş. Kojajaş, taştan taşa atlayan boz keçiyi yakalayayım derken, hiç insan ayağı değmemiş dağın zirvesine kadar gittiğinin farkında olmamış. Bir bakmış ki etrafı dimdik yar, geri inmesi imkânsız. O zaman boz keçi insanca konuşmaya başlamış: “Sakin olan ve kendi hayatını sürdüren, kimseye zararı olmayan hayvanları öldürdüğün için cezanı çekeceksin artık. Bizi nasıl ağlattıysan, son nefesine kadar kader seni de öyle ağlatacak.”

Dağın zirvesinde kalan Kojajaş, bu azabı hak ettiren merhametsizliğine, acımasızlığına, zorbalığına ve adaletsizliğine lanetler yağdırıp dağları taşları çınlatarak, sesini duyan her insanın ve hayvanın iliklerine kadar işleyecek acı çığlıklar atmaya devam ediyormuş. Son pişmanlık neye yarar ki? İş işten çoktan geçmiş...

Kaderin ağır darbesini yiyen nişanlısı ise özür dilemek için dağı taşı gezerek boz keçiyi aramış. Aradan 100 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen boz keçi bulunmamış. Yaşlanıp kaderine mahkum olan, hüznün ve acıdan dolayı bitkin düşen Kojajaş'm nişanlısı bir gün vizonların düğününe rast gelmiş. Vizonlar yine ay ışığı altında oyun oynayıp eğlenerek gelinle damadı kutluyorlarmış. Onların eğlencesini seyre dalan

Kojajaş'ın sevgilisi mahzun mahzun;

– “Bana vizonlar kadar sevinmek nasip değilmiş,” deyip dağları, kırları yankıya boğarak hüüngür hüüngür ağlamışmış...

Şahanov: Kojajaş Masalı, tüm insanlık eleminin doruk noktasıdır. İnsanlar aynı olayı çeşitli yönlerinden bakarak değerlendiren olsa da, asıl kestirme yolu trajediden geçer.

Aytmatov: Birkaç sene önce Alman film yapımcıları Lüksemburg'dayken bana gelmişler, benimle alakalı bir film yapmak istediklerini söylemişlerdi. Onlara sordum:

– Nasıl çekeceksiniz?

– Siz burada odanızda oturduğunuz yerden konuşmaya başlayın, biz de çevirmeye başlayacağız.

– “Bu öncekilerin basit bir tekrarı olur. Kabul ederseniz, çok sevdiğim bir yer var, oraya gidelim, oradan başlayalım,” deyip filmcileri şehir dışına götürdüm.

Brüksel-Lüksemburg-Trier-Koblenz-Frankfurt gibi 5 şehri birleştiren bir otoban vardı. Altı şeritli bu büyük otobanda trafik gece gündüz dolu oluyor. Otoban, yüzlerce kilometre her iki tarafından demirlerle kuşatılmıştı. Bu koca yol dağın, tepenin, ormanın ve gölün üzerinden geçiyor. Yolun bir kenarındaki hayvanların karşıya geçmesi normalde mümkün değil, yani tabiattaki bütünlük bozuluyor. Fakat bu problemi çözmüşler. “Ne yapmışlar?” diyeceksiniz. Otobanın üzerinden her 10 kilometre aralıkla geyiklerin, yabani domuz ve tavşanların, hatta akrep ve yılanların geçebilmesi için üst geçitler yapılmış. Öyle güzel köprüleri bizim ülkemizde yabani hayvanlar için değil, insanların kullanması için bile yapmanın çok büyük çaba isteyeceği belli. İşte oraya yukarıda bahsettiğim filmcilerle birlikte gittik. Ben dedim ki:

– İşte insanlık egoizmini yenmenin, canlı tabiata acımanın, yani uygar bir şekilde gelişmenin örneği budur.

O üst geçide çıktım, oradan konuşmaya başladım. Daha sonra Kırgızistan'da, Talaş ülkesinde, doğduğum Şeker köyünde devam eden filmde Şekerli aksakallar da vardı.

“Kurda, tilkiye, dokunmayın; ayıyı öldürmeyin; sincapları koruyun,” diye binlerce defa tekrarlamakla neticeye varamayız. Önemli olan kuru laf değil, gerçekten bir şeyler yapmaktır. Lüksemburg'daki; “Huzurunuzu bozduğumuz, alanınızı daralttığımız için özür dileriz. İşte size geçit” mahiyetindeki, hayvanları koruma adına yapılanlar nevinden bir şeylerin olması gerek.

Şahanov: Gün Olur Asra Bedel adlı romanınızdaki Edige'nin Karanar'ı, her bahar gelişinde boynundaki yularını koparıp köyün neresinde dökülen kül toprak varsa onun üstünde yatıp kalkıp silkinerek, 12 aylık hırsını bastırdıktan sonra dönüp dolaşıp sahibinin evine gelirdi. Buranlı Edige de hayvanın huyunu bildiği için paniklemiyor, onu aramaya lüzum görmüyordu. Şöyle bir düşünürsek, Karanar'ın da içinde bir “benlik” duygusu var. İşte bu nesil üretmeye, özgürlüğe yönelik hırsını aşamadığında alıştığı ahırından kaçıyor. İçindeki kuvveti ispatlamak için çırpınıyor.

Bir belgeselden, yabani ren geyiklerinin yaşayışlarını seyretmiştim. Normalde otlayacak ve su içecek yerleri belirlemede, vahşi hayvanlardan korunmada birbirine çok samimi davranan ve çok sakin olan bu hayvanların meydana dövüşmeleri çok dikkatimi çekmişti. Döllenme mevsiminde dişi renler bir araya toplanıyor, geriye kalan erkekler boynuzlarını sürüştürmeye başlıyorlar. Sonra gerisin geri birkaç adım atıyorlar, olanca güçleriyle sürüştüklerinde boynuz dalları kafalarında adeta kırılacak gibi oluyor. Bir yıl önce erkek ren geyiklerinin hepsinden galip gelerek 20-30 tane dişi geyiği dölemeye hak kazanan koca bir ren, kendine çok güveniyor olmalı. 7-8 adayı bir toslamada saf dışı bıraktı. Acımasızca sürüştüklerinde boynuzlarından pat pat ses çıkıyor, kıvılcım uçuruyorlar sanki. Mağlup olanlar sessizce bir kenara çekiliyor.

En sonunda geçen senenin galibi ile genç, kuvvetli bir ren arasındaki sürüşme hayli uzun sürdü. İkisi de yenilmemek için çabalıyordu. Genç ren geyiği zafere ulaştı, bir kenarda bunları seyre dalan dişilere doğru yürüdü. 20-30 tane dişi ren, bu sefer onun peşindeydi... Kuvvet eldeleyen kollayan, güçsüz kalınca yollayan bîvefa dünya dediğin işte bu...

Aytmatov: Neslini sürdürme isteği hayvanları da rahat bırakmıyor demek ki. Ren geyiklerinin dişi sürüye sahip çıkma yolundaki kavgası, hayatın değişmez kanunundan kaynaklanmıyor mu? İklimin sert şartlarına ve çeşitli tehlikelere, ancak kuvvetli olan dayanır. Ren geyiklerinin güçlüye hak tanınmasında da, gelecek nesil önündeki büyük sorumluluk hissi mevcuttur.

Atalarımız ne demişler: “Allah, atasına vereni yavrusuna da verir”. Yukarıdaki hadisede olduğu gibi, yarışma yoluyla elenip nesil üretme hakkına sahip olmak bunu gösteriyor. Çünkü hasta ve güçsüz geyikten doğan yavru, hayatın ağır şartlarına dayanamaz; tükenip biter.

Şahanov: Bilimsel araştırmalara göre sadece hayvanların değil, baharda tomurcuklanıp güzün kuruyan bitkilerin de kendilerine has karakteri oluyormuş. Bilim adamları, yeşil yapraklara ultra aletlerle ilginç bir deneme yapmışlar. Bitkinin dalma ultra kayıt aletini yerleştirdikten sonra yaprağı koparmak için ellerini uzatmışlar. Yaprğa dokunduklarında, yaprak korktuğundan titremeye başlamış. Ondan sonra kaydedilenler de şöyle sıralanıyor:

- Tehlike yaklaşıyor!
- Yaşayacak mıyım yoksa?
- Yaraladı!
- Bittim!

Yaprak dalından koparıldığı anda ekrandaki titreme de dinmiş, yani bir hayata son verilmiş.

Cansız diye bildiğimiz basit bir yaprağı bile bunca duygularla donatan, ne büyük kudrettir! Biz insanoğlu değil yaprağı, taygayı bile alt üst ettik.

Aytmatov: Gazeteden, bir karanfil çiçeğine yapılan tecrübeyi okuduğumda hakikaten şaşırmıştım. Genç ve güzel kızlar kokladığında, karanfiller daha çok açılıyor, seviniyorlarmış. Sigara, içki içenler kokladıklarında ise iğrenip çiçeklerini kapatmaya başlıyorlarmış. Hayret etmemek elde değil!

Evet, bütün bunlar gösteriyor ki canlı tabiatın her birinin kendine has bir “beni” var. Hayvanlarda belli bir miktar anlayış duygusu, sevmek, nefret etmek gibi hislerin olduğunu da reddedemeyiz. Hatta bazılarının yaptıkları insanoğlu için ibret dolu hadiselerdir.

Halkımızın kutsal bildiği kuğular daha yavruyken eşlerini seçer, çiftleşirlermiş. Ve bütün hayatları boyunca birlikte olurlarmış. Kuğu çiftleri birbirine o kadar bağlı oluyorlarmış ki, birisi aniden ölecek olsa diğeri kendini ta yükseklerden yere atarak veya aç kalarak ölüme mahkûm edermiş.

Aslında sevgi, merhamet, öfke gibi hisler karada ve suda yaşayan hayvanların çoğunda mevcuttur.

Himalaya dağında yaşayan bazı kabileler, yeni evlenen gençlere; “Size balinanın sevgisini, köpeklerin sadakatini diliyoruz” diye iyi dileklerde bulunmayı adet edinmişler. Bunu duyduğumda köpeğin sahibine karşı sadakati tamam da, balinaların sevgisi de nasıl oluyormuş diye düşünmüştüm. Yakında gazeteden California Boğazında gerçekleşen bir olayı okuduğumda, bu bilmeceyi de çözmüş oldum.

Balina tutmaya çıkan Atorrante Yatındakiler yan yana yüzmekte olan balinalardan birini ağır yaralayıp öldürmüşler ve ganimetlerini yatın arkasına demirle bağlayıp ilerlemişler. Eşine insanlar tarafından el konulduğunu anlayan erkek balina dişisini kurtarmak için çırpınıp, yatın peşini uzun uzun takip etmiş. Sonunda eşinin öldürüldüğünü anlayan erkek balina öf-

keyle yattakilere saldırmış ve Attorrante'yi devirmiş. Tabii ki, balıkçılar, hayatlarını kurtarma telaşına girmişler. Çetin bir imtihan sonucu hayati tehlikeyi atlatmışlar.

Bence insanların en büyük hatası, diğer canlıların duygularını hesaba katmayıp kendi bildiklerine göre davranmaları.

Şahanov: Meşhur füze araştırmacısı Tsiolkovski'nin; "İnsanların karışmasıyla yerküre çabuk yaşlanmaya başladı" demesinde büyük bir gerçeğe işaret görüyorum.

Kısa süre önce yabancı bir gazeteden düşündürücü bir makale okumuştum. Balıkları aşırı seven 26 yaşındaki Frank Charney isminde bir genç nehirden bir fok balığının yavrusunu tutup eve getirmiş ve akvaryuma koymuş. Bir sene sonra büyüyen balık akvaryumun içinde kıpırdıyamaz olmuş. Ama bakımı iyiymiş, yiyeceği zamanında veriliyormuş, hatta sahibiyle birlikte televizyon seyretmeye de alışmış.

Her şey, Frank'ın sevgilisiyle kavga etmesinden sonra başlamış. Sevgilisinden intikamını almak için, Frank'ın aşığı, hayvan hakları koruyucusu Edwin Krank'e balık adına bir şikayet mektubu yazmış. Neticede, balığın hukukuna tecavüz etmesi dolayısıyla Frank, beş saat hapis cezası ve çok büyük miktarda para ödeyerek kurtulmuş.

"Ben böyle bir acımasızlığı ilk defa görüyorum. Sizi hiç kıpırdamanıza imkân bırakmadan kürke sarıp bıraksalar nasıl hissederdiniz kendinizi? Balığın duygusunun olmadığını kim ispatlayabilir? Öyleyse onu mutsuz etmeye ne hakkımız var?" diye kızan Edwin Krank dava sırasında; "Frank daha ağır bir cezayı hak etmişti" diye ekliyor.

Aytmatov: Altay'ın yerlilerinden duyduğum bir başka hadise de şöyle cereyan ediyor: Dağda yetişen ahududu, böğürtlen, yabani elma ve armutlar olduğu zaman şehirliler onları toplamak için gruplar halinde gelirlermiş. Alacaklarını aldıktan sonra sessizce geri dönseler neyse; dalları kırıyor, gece sabahlara

kadar ateşler yakarak içki içip eğleniyor, dolayısıyla oranın hayvanlarını ürkütüp huzurlarını kaçırıyorlarmış. Yiyeceklerinden olduğu gibi huzursuzluğa itilen aylar bir gün öfkelerinden aşağılara kadar inmiş, insanları taşlamış, arabalarını devirmiş ve ortalığı karıştırmışlar. Bu olaydan sonra, haddini bilmeyen şehirli birer biraz kendilerine gelmişler.

Şahanov: Karaağacın bir dalı kopsa ona acıyan yabancılar kendi kaburgasına kıyaslayarak akvaryumdaki balıklarına sahip çıkarken, biz Aral gölünde yaşayan 34 çeşit balığı göz göre göre öldürdük. “Altın eldeyen kıymeti bilinmez” derler ya. Bir ülkede çok değerli misafirlere geyik etinden yemek verildiğini, bunun çok nadir bulunduğunu anlatmıştınız.

1988 yılında Torgay vilayetine bağlı bozkırlarda milyonlarca geyik murdar oldu. Bu, Semey’deki nükleer denemelerin etkisinden mi oldu, yoksa Aral Gölü ortasındaki Vozrojdeniye Bakteriyolojik Silahları Gizli Deneme Merkezinin “başarısı” mıydı bilemem, ne de olsa bu afetin suçlusu bulunmadı. Zamanında mektup yazmadığımız, kapısını çalmadığımız kurum bırakmadık. Ben hem Aral-Asya-Kazakistan Komitesinin Başkanı, hem de SSCB milletvekili olarak SSCB Başkanı Gorbaçov’a, Savunma Bakanı Yazov’a ve Sağlık Bakanı Çarov’a bizzat olayı anlatarak hadisenin büyük bir trajedi olduğunu, araştırılması gerektiğini söyleyip yazılı dilekçe de bıraktım. Hemen arkasından, bir bulaşıcı hastalığın (isini unuttum) geyiklerin ölümüne yol açtığını söyleyen çalakalem yazılan bir cevap aldık. Sonra SSCB dağıldı ve bu meseleyle ilgilenen kimse olmadı.

Aytmatov: Bizim devrimizin Kojajaşları kolay ele geçmez, kurnazlıkta hilede ustalaşmıştır onlar.

Şahanov: Bir ara, çocukken bir kurdun kaçırdığı ve büyüttüğü Cuma Cumayev adlı bir adamla televizyonda röportaj yapılmıştı. Uzun yıllar boyunca dişi kurdun yavrularıyla birlikte büyüyen Cuma’yı avcılar görmüşler. Peşini bırakmayıp ele geçince en sonunda demir kafese koymuşlar.

“İnsanlar beni kafese koyduklarında, annem (dişi kurttan bahsediyor) kendine gelecek tehlikeyi göze alarak beni kurtarmak için kafese saldırmıştı. Kafesi dişleyip çabaladıkça çabalıyordu. Ama ne yazık ki avcılar onu öldürdüler. Kurtlarla birlikteyken onlardan hiç kötülük görmedim. Onlar çok adaletliler, çok merhametliler. Fakat insanlarda o merhamete çok az rastladım” demişti Cuma.

Siz de Dişi Kurdun Rüyaları adlı romanınızda kurtlardan çok bahsetmişsiniz.

Aytmatov: Akbara ve Tasçaynar’ı yazmadan önce kurtların hayatını çok inceledim. Bilimsel eserlere müracaat ettim. Aslında kurtların hayat tarzı çok ilginç ve intizamlıdır.

Mesela, bir kurt bulunduğu çevredeki hayvanlara çok aç kalmayınca dokunmuyor. Aksine başka kurtları yaklaştırmıyor, onlardan muhafaza ediyor. Kurt sürüsü geceleyin sahiplendikleri mekânın sınırına işiyorlar, dışkılarını bırakıyorlar, böylece kendilerine hudut çiziyorlarmış. O sınır üzerinde gidip gelerek bekçilik yaparlarmış. Özellikle dişi kurt yavruladığı zaman korumalar sıklaştırılıyormuş. Yabancı sürüden bir kurt sınırı geçtiği anda onu geri çeviriyorlarmış. Bunun sebebi ise şuymuş: Yabancı kurt o mekânın hayvanlarına dokunursa, hayvan sahibi kalkıp yeni doğan yavrularına zarar verebilir. İşte, görüyor musun vahşilerin kendine has mantığını?

Şahanov: Çocukken buna benzer bir hadise duymuştum. Bir çobanın ahırına yakınlarında bulunan bir dişi kurt yavru lamış. Çobanın ona, kurdun da çobana zerre kadar zararı dokunmuyor, herkes kendi hayatına devam ediyormuş. Kurdun yavrularına el koymak isteyen gençler olduysa da, yaşlı çoban buna izin vermemiş. Çünkü dünyada yavrusundan ayrılan kurttan öfkeli hayvan olmuyormuş, ertesi gün tüm koyunlara saldırabilirmiş. Buna karşılık dişi ve erkek kurt da komşu çobanın koyunlarına diğer kurtların saldırmasına müsaade etmiyorlarmış. Derken, bir gün, inin önünde güneşte oynayan

yavru kurtlar bir beyaz kuzuyla oynasırken aniden kuzucuğu öldürmüşler. Tabii ki çoban bunu fark etmiş. “Acaba sonrası ne olur?” diye beklerken ertesi gün hayvanları arasında boynunda ip bağlı yabancı bir beyaz kuzu görmüş. İlginçliğe bakınız, meğer yavrularının yaptığından “utanan” kurtlar, o gece, komşu köyün ahırından ölen kuzunun yerine ona benzer bir beyaz kuzu getirmişler.

Aytmatov: Cana can hesabı desene... Hayvanların hayatında enteresan olaylar o kadar çok ki... İşin kötüsü, bizim hayvanlara hayvan olarak bakmamız. Onların iç âlemini pek önemsemediğimiz bir gerçek.

Şahanov: Sovyetler zamanında tabiata “Hepsi bizim malımız, istediğimizi yapmakta serbestiz” gözüyle baktık. İstatistikî belgelere göre, son 90 yılda Almatı şehrinde evlerin civarındaki ağaç çeşitleri ve bitkiler % 57 oranında azalmış. Yaşayan bir ağaç havaya günde 30 kilo oksijen veriyorsa, bu, günlük iki kişinin nefes alacağı temiz hava demektir. Yani, tabiata zarar vermekle biz kendi hayatımızın köküne balta vuruyoruz.

Su, hava ve toprağın paha biçilmez değerdeki servetimiz olduğunu hep unutuyoruz. Üçünün arasındaki biyolojik denge bozulursa, hayat tehlikeye girecektir. Tek hücreli canlılardan balinalara kadar, suda yaşayan yosunlardan kesif ormanlara kadar tüm canlılar, bu üç ana unsurun dengesizliğe uğramasıyla çeşitli fizyolojik ve psikolojik bozulmalara yol açacaktır. Fitri yapısını, doğal gelişme tarzını kaybedenler Çernobil mutandan gibi korkunç maddelere dönüşecektir.

Aytmatov: Süreli yayınlarda yazılan, halk arasında paniğe sebep olan iki olayı, üzerinden çok yıllar geçmesine rağmen hiç unutamadım. Krasnoyar’da yaşayan köylü bir kadın, yazın ormandan topladığı mantarları cam bir kabın içinde tuzlayıp kışın yemek için yer altı deposuna koymuş. İlkbahara doğru evin altındaki depodan çıkan kokudan tedirgin olup aşağıya inmiş. Bir de ne görsün? Önünde kocaman, yusyuvarlak, korkunç bir

madde duruyor. Ne olduğunu anlamak için ayak ucuyla dürtüklediğinde zavallı kadıncağız neye uğradığını şaşırılmış. Kadının acı çığlıklarını duyup kurtarmaya gelenler, zavallıyı, kapan gibi ayağına yapışan felaketten bin bir güçlkle kurtarmışlar. Kurtarmasına kurtarmışlar ama kadının ayak etleri o felaketin ağzında kalmış. Sırf kemikler çıkmış.

Önce hiç görülmedik; belirli şekli, ölçüsü olmayan feci madde üzerinde yapılan İlmî incelemeler sonucunda mantara sinmiş radyoaktif ışıklardan meydana gelen mutant olduğu anlaşılmış. Gün geçtikçe büyüyen, iştahı artan, demir ve betonu bile yutan mutandan ortadan kaldırma meselesi büyük bir problem olarak karşımıza çıkıyor.

Buna benzer tehlikeli bir yaratığa da Bermuda Şeytan Üçgeninde rastlanmış. Deniz ve okyanus sularında yaşayan, uzunluğu 30-40 cm. olan denizanasının, tehlike yaratan feci bir canlıya dönüşmesinin sırrı nedir? Meğer Sovyetler Birliğine ait nükleer silah yüklü denizaltı bir zamanlar Bermuda yakınlarında arızalanınca, suya çok miktarda radyoaktif madde bulaşmış. Denizanası da bu maddenin etkisiyle çabuk büyüyüp mutanta dönüşmüş ve uzunluğu 60 metreyi bulmuş. Bu tehlikeli mutant denizdeki balıkları ve yunus balıklarını yutmakla yetinmeyip son zamanlarda kayık ve yatları saldırmaya başlamış. Vücudunun çeşitli yerlerinden çıkan kırmızımsı, mavimsi parmakları dokunduğu yeri yakıyor, hayvanları zehirliyormuş. Birkaç yılda 30 kadar denizciyi kurban eden denizanasından meydana gelen mutant sayı olarak da çabuk çoğalıyor. Son hesaplamalara göre 200'ü aşmış.

Rüzgârın esintisine karşı koyamayan zayıf bir mantar ve küçük bir denizanası, radyoaktif maddelerle karıştığında insanoğluna karşı bu kadar tehlike yaratıyor. Eğer yeryüzündeki aslan, fil, timsah ve suda yaşayan balina ve köpekbalıkları mutanta dönüşürse durum ne olacak? Onlar ne kadar büyüyecek ve ne tür zararlara uğratacaklar?

Ünlü düşünür Tsiolkovsky'nin "İnsanların tabiata saldırıları sona erdi. Artık insanlara saldıran, tabiat olacaktır!" ifadesi, insanoğlunu düşünmeye sevk etmelidir.

Çünkü son zamanlardaki bazı âlimlerin görüşlerine kulak asarsak, yeryüzünde hayat bizden önce dört defa tekrarlanmış tır. Hem değişik hem korkunç bir yorum, değil mi? Eğer bu yoruma inanırsak; canlılar âlemi ilk başta zelzelenin, İkincisinde kanlı savaşın, üçüncüde imha edici silahların, en sonunda ise tufanın kurbanı olmuştur. Bunların hepsinin sebebi, insanların maneviyattan uzaklaşması, nefsin arzularına kul olması, imansızlık ve tabiatı tarumar etmesi imiş. Evet meselenin özü anlaşılmış olmalı.

Beşinci canlılar, yani biz insanoğlu yerküreyi gelecekte koruyabilir miyiz, yoksa her şey imha mı olacak? Dünya gündeminin ana konusu budur. Şayet insanlar doğayla münasebetlerini, kendi aralarındaki ilişkileri değiştirmezlerse bu sefer yanardağından zarar göreceklermiş. Allah korusun diyelim. Atalarımız; "Kıyamet kopacağı zaman yerin altından ara bölücü çıkar" demişler...

Efsanelerde yaratıcının; "İnsanoğluna her şeyi ben verdim, sadece niyeti kendisinden" dediği anlatılıyor. Kim bilir, bunda da gerçek payı vardır. Her şey niyete bağlıdır. Biz manevi yondan temizlenmedikçe, hiçbir iyiliği elde edemeyiz. "Uygar dünya doğanın düşmanı" derler. Bu yanlıştır. Asıl suç, o uygarlıkla aklı, feraseti uzlaştırmamaktır. Eler şey bir yana, çoğumuz ilkbaharda bir tane fidan dikmeyi düşünemiyoruz. Bundan daha küçük misal olabilir mi?

Herkes doğan çocuğuna, sevdiği insana iltifat olarak birer tane fidan dikmeyi adet haline getirse ne güzel olurdu. Ne yazık ki böyle yararlı işleri pek önemsemiyoruz.

Şahanov: Geçen baharda Bişkek şehrinde bir hafta sonu çalışması düzenledik. Bir grup Büyükelçi olarak -Türkiye Büyükelçisi Metin Göker, Hindistan Büyükelçisi Ram Svarup Mu-

kidja, Çin Büyükelçisi Yao Peyşen, ABD Büyükelçisi Alan Ma-loy, Rusya Büyükelçisi Mihail Romanov, Pakistan Büyükelçisi Nazar Abbas, İran Büyükelçisi Murteza Tavasoli, Beyaz Rusya Büyükelçisi Aleksandr Tumor, Bişkek Belediye Başkanı Boris Silayev ve ben, bir meydanda birer ağaç fidanı diktik. Gelecekte, buranın güzel bir hatıra meydanına dönüşeceğini umuyorum. O gün Kırgız toprağında dünyaya gelen, ismini kendiniz koyduğunuz kızım Ayçörek adına da bir fidan diktim. İkisi birlikte büyüsün diye dua ettim.

Toprak ana karşısındaki evlatlık vazifemiz, birer ağaç dikmekle yerine getirilmiş olmaz. Ama damlaya damlaya göl olacağını düşünmeliyiz.

Havaya çeşitli kimyevi maddelerin, gazların, tozların, radyoaktif ışınların karışması, yeryüzünde büyük tehlikeler yaratmaktadır. Dünyada nüfusu milyonu aşkın birçok şehirde havanın kirlendiğini tespit eden Dünya Sağlık Örgütü, böyle ortamlarda bebekleri büyütmeyi yasaklayan bir karar çıkarmış. Yasak listesinde Almatı şehri de yer alıyor...

Aytmatov: 13 milyondan fazla nüfusu olan Tokyo şehrinin, yaklaşık 10 yıl önce hava kirliliğinden dolayı zor durumda kaldığını hatırlıyorum. Apartmanların sık yerleşimi, fabrikalar, iş yerlerinin fazlalığı, gece gündüz dinmek bilmeyen arabalar gelişmiş kültür ve teknoloji merkezini perişan etmiş. Halkın çoğu rahat nefes alamadığından dolayı, sokaklarda oksijen maskelelerini takmaya mecbur kalmış. Yaratılışlarından gelen özellikleriyle çalışan Japonların, bu afeti nasıl atlattığını merak etmiş olmalısın. İlk önce başkentini Belediye Başkanlığı için yarışma düzenlemişler. Yarışmanın tek şartı olarak, "Kim havayı temizleyecek projeyi başarır, o, başkan seçilecek" demişler. Binlerce adayın içinden en başarılı olanı idareye getirmişler. Yeni başkan, vaadi gereği altı ayda Tokyo'yu dünyanın en temiz şehirlerinden biri yapmıştır. Bunun gibi, yarışmada elenen yenilikçi idareciler uygarlık merkezleri olan şehirlerin hepsine lazım.

Şahanov: Son zamanlarda bilim adamları yeri kuşatan hava tabakasının zaman ilerledikçe aşağıya indiğini, küçüldüğünü söylüyorlar. Çünkü yerden havaküreye kalkan zararlı atıklar ve karbondioksit, oksijen miktarından fazlaymış. Hayatın en önemli iki unsuru arasındaki denge kaybolunca, tüm kâinattaki biyolojik münasebetler sekteye uğrayacakmış.

Ünlü yazar Aleksandır Belyayev'in Hava Tüccarı adlı fantastik romanını hatırlarsanız, yerküredeki temiz havanın azalmasıyla havayı önce sıvılaştırıp sonra sertleştirerek satışa çıkaran tüccarlar anlatılıyordu ya. Eserde zenginlerin tüm oksijenleri depoladıklarından, fakirlerin ise nefes alacak oksijen arayıp çalı çırpının altında emekleyip hastalık geçirmekle rezil bir hayat yaşadıklarından bahsediliyordu. Bunlara dün yazarın hayalinden doğan maceralar gözüyle bakıyorsak da, durumlar gitgide gerçeğe dönmeye başladı...

Yeryüzünün son asırda İlmî ve teknolojik gelişmelerin deneme alanına dönüştüğü de bir gerçektir. Yüz binlerce insanın hayatına mal olan dehşetli zelzeleler ve seller orta asırlara kıyasla son devirlerde 5-7 misli artış göstermiş. Doğanın böyle silkelene, insanların hiç doymak bilmeyen aç gözlülüklerine bir nevi itiraz değil mi acaba? Gece gündüz yerin altından çıkarılmakta olan petrol ve gazın, kömür ve diğer maden ocaklarının eşelene eşelene yerin özüne (çekirdeğine) ulaşmasıyla büyük bir kısmını boşalttığı malum. Kâinatta her şeyin dengeli olduğunu kabul ediyorsak, bu denge kanununa aykırı davranıyor olmayalım. Basit bir örnek, yerin altından gaz veya petrol çekildikten sonra orası boş kalıyor. (Son yıllarda suyla doldurma teknolojisi kullanılmaya başladı.) Bu bile depremden tut, bir sürü zarara yol açıyormuş. Tabii böyle demekle, doğal zenginlikler üretilmesin, kullanılmasın demek istemiyorum. Sonra pişman olmayacağımız şekilde, itinayla, yarını düşünerek harekete geçmeyi öneriyorum.

Aytmatov: Bundan birkaç sene önce Kazakistan ve

Kırgızistan'dan sonbaharda, Kasım ayında sıcak ülkelere uçan yüzlerce kuğu, kaz, ördek gibi göçmen kuşlar istikametlerini kaybedip şiddetli soğuklara doğru gitmişler. Yakutistan'a kadar uçan kuşlar orada iklim şartlarına dayanamayıp ölmüşlerdi. Uzmanların anlattıklarına göre; mesela Issık Göl'de yumurta-
dan çıkan civcivlerin bir sene sonra baharda, hatta hayatının sonuna kadar içgüdüsel olarak doğduğu mekânı elle koymuşçasına bulmaları gerek. Soğuklar başladığında Afrika'ya, Hindistan ve Seylan'a, Arap ülkelerine uçan kuşlar dönüşlerinde kaybolmadan hava akımını takip ederek gittiği ülkeye konuyorlarmış.

Öyleyse yönlerinde yanılmayan, kaybolmaması gereken bu kuşların Yakutistan'a doğru uçuşu nereden kaynaklanıyor? Açıklamalara bakarsak havada radyoaktif unsurların çoğalması, kuşların duyularını ters etkileyerek kaybolmalarına sebep olmuştur. Uçan kuşa, koşan hayvana tesir eden bu zararlı maddelerin insanı etkilemeyeceğinden emin olabilir miyiz?

Şahanov: Kassandra Damgası isimli romanınızda balinaların bile asıl yönlerini şaşırdıklarından dolayı ilginç davranışlarda bulunduklarını, yani kendilerini sahile atarak öfkelen-
diklerini tekrarlıyorsunuz. Kocaman vücutlu mahlukların bu hayattan vazgeçerek ölümü tercih etmelerinde altıncı hissin etkisinin olduğunu, onun altında ise insanoğlunun vahşileşmesi ve kıyametin alametlerinin meydana çıkmasının mevcut olduğunu zeki okuyucu anlayabiliyor. Belki burada, balinaların yaşadığı ortamların çok kirlenmesine isyanı veya dünyada git-tikçe artan huzursuzluklara itirazı da söz konusudur...

“Esasında, yerdeki biyolojik küçük çaplı münasebetler kopunca, zamanla insan-güneş-uzay sisteminin büyük birliği mahvoluyor, ahir zamana ulaşmak için mutlaka atom bombasının patlaması veya tufan basması gerekmez” diye yazmıştınız. Kanaatimce, göçmen kuşların yollarını kaybetmesi veya balinaların hep birlikte ölümü istemesi gibi olaylar bu gerçeğe parmak basıyor.

Aytmatov: Kâinatta fazla olan hiçbir şey yoktur. Yeryüzündeki akıl sahibi olması itibariyle en zirvedeki mahluk insan desek (şartlı bir yaklaşımdır tabii), en aşağı basamaktan minik böceklere kadar her şey yaratılış kanunu karşısında eşittir. Canlılar âlemi, bir bütün olarak ele aldığımızda, büyük bir biyolojik sistemi oluşturuyor. Bunlardan herhangi bir sınıf kaybolursa iç denge bozulur ve ortamda eksiklik meydana gelir.

Mesela, bir ülkede balıkları tüketecek korkusuyla martılar yok edilince denizde bulaşıcı hastalıklar çoğalmıştır. Meğer hastalık mikrobunu taşıyan, yavaş yüzen balıklar martılara yem oluyormuş ve neticede bakteri yok ediliyormuş. Bu bakımdan martılar sağlıkçı rolünü üstlenegelmişler.

Şahanov: Çin'deki meşhur Kültür Devrimi sırasında dört zararlı hayvanı, yani sinek, sivrisinek, fare ve serçeleri yok etme kararı alınmış. Bununla ilgili Kırgızistan'daki Çin Büyükelçisi Yao Peyşen'den duyduğum ilginç bir hadiseyi anlatayım:

1958 yılının Şubat ayında, Çin halkının sağlığına ve servetine büyük zararı dokunan dört hayvan ve haşaratı imha etme kararı alındı. Uygarlığa atılan başarılı bir adım diye değerlendirilen bu kararın uygulamasına yediden yetmiş yediye herkes gönüllüydü. Bahara doğru bu uygulamalar iyice hızlandı. Şanghai yakınlarındaki Lüyhe kazasında ortaokul öğrencisi olan ben de, kendi çapımda bir şeyler yapıyordum. Her gün derste kaç tane fare yakaladığımızı, kaç tane sinek ve sivrisinek öldürdüğümüzü öğretmene gururla anlatıyorduk. Bazı öğrenciler öldürdükleri fareleri ipe dizerek, sinek ve sivrisinekleri ise şişleyip sınıfa getiriyorlardı. Ne kadar çok haşarat öldürdüğümüze göre takdir kazanıyorduk.

Sırada serçe öldürme faaliyetleri vardı. Sabahın erken saatlerinde yataktan kalkıp elimize kova, leğen, bambu dalı, davul - ses çıkaran nesne adına ne varsa her şeyi - alıp okul bahçesine toplanırdık. Sonra öğretmenlerimiz birimizi okul çatısına, İkincimizi ağacın üstüne, kimisini de meydanlara yerleştirirlerdi.

Şehirlilerin de önceden belirlenmiş yerleri olurdu. Bir anda çıkan patırtı, gürültü şehirde acayip bir sahne yaşıtırdı. Elimizdeki nesnelerin sesine, bağırıp çağıran ince kalın insan seslerini ekleyin. Kulakları sağır eden gürültüden ürperen serçecikler havada ileri geri uçarlar, sonra şehrin dışına doğru kanat çırparlardı. Biz ise, yorgunluktan ayağımızın dibine düşmelerini beklerdik. Koşmasını becerenler de, serçelerin peşinden bağıra bağıra koşmaya devam ederlerdi. Pekin, Şanghay gibi büyük şehir çocukları bizden çok şanslıydı, serçeleri sürüsüyle ellerine geçirebiliyorlardı. Süreli yayınlar bu kahramanlara “övgüler” yağıdırırdı. Devletin aptal siyasetinin gerektirdiğı “avcılığımızın” sonradan pişmanlığa yol açacağını nereden bilelim.

Ülkeyi bir anda ufak haşaratlar bastı. Meğer serçeler bunları doğal olarak yok ediyorlarmış. Onca çaba sonucunda tarımdan da beklediğimiz miktarda ürün elde edememiştik.

Evet tabiatın ibret dolu derslerinden biri de bu işte.

Aytmatov: Bir insanın egoizmi büyüye büyüye devlet egoizmini doğuruyor. Neticede pişmanlıktan başka bir şey elimize geçmiyor.

UFO’larla ilgili bir röportaj okumuştum, ifadeleri aynen şöyle:

– Yeryüzü kristal saraya benziyor. İnsanlar ise bu saraya hapis olmuş sürtüşen öküz rolünü üstlenmişler.

Burada da acı gerçeklere işaret ediliyor.

Biz ekolojik eğitime ana okullarından itibaren başlamalıyız. Çocuklar insanoğlunun doğaya acımasızlığının büyük kayıplara yol açacağını küçükken hissetmeliler.

Tüm dünyayı aydınlatan güneşin de bir gün söneceğinden bahsediliyor. Yaratılmışlar şöyle dursun, yerkürenin de sınırlı bir yaşı vah Şu anda toprak anamız çok dertli. Onun derdinin dermanı, insanların merhametidir. Ancak iyilik ve merhamet, geleceğın felaketlerine engel olabilir.

Yukarıda sözünü ettiğim devlet çapındaki egoizm yaygınlaşmaktadır. Yani “Kendi topraklarımın sahibi benim. Ne yapmam gerektiğine de kendim karar veririm. İstersem göllerini, nehirlerini, kuruturum; istersem bozkırları sürer çöllere çeviririm; istersem hepsini bir anda yakarım. Kimse buna karışamaz” diyen bencillik politikası doğanın nefesini daraltmaktadır. Bir yerde göl kurusa başka bir yerin iklimini, üçüncü bir yerin bitkiler dünyasını etkileyeceğini unutmamalıyız.

Dolayısıyla dünya çapında tabiatı korumanın asırlık planını ortaklaşa yapmak, insanlığın en önemli vazifelerindendir. Böyle yapılmadığı takdirde kristal sarayımızın kırılması, insanların da yaptıkları hıyanetlerden dolayı parmaklarını ısırp masaldaki Kojajaş’ın çektiklerine maruz kalması kaçınılmazdır.

VI. Bölüm

Küp içindeki kafatası veya Türk tarihine dair görüşler

“İyi veya kötü, âdil veya zalim her ülkenin kendi tarihi olduğu kesindir. Dolayısıyla onun iyisini abartarak, kötüsünü gizleyerek çeşitli estetik boyalar sürmeye, yamayıp güzel göstermeye çalışmak, toplum karşısında affedilmeyecek bir suçtur. Çünkü her nesil, kendi öz tarihini diğer milletlerin inişli yokuşlu dönemleriyle mukayese ederek veya çeşitli olayların sebeplerini inceleyerek geleceğin doğru istikametini yakalama imkânını elde edebilir.”

Cengiz AYTMATOV

*“Sana söyleyecek sırrı vardır sağır-dilsiz taşın da
Geçmiş günün tılsımları yatıyor yer altında.
Yer altından ataların, bitkilerle kimbilir
Senin her yaptığını gözetliyor olabilir.”*

Muhtar ŞAHANOV

Şahanov: Tarihi bilmemek, soysuzluktur. Bu dünyada yaşayan milletlerin -ister büyük ister küçük millet olsun- hepsinin, dünya âlemin yaratılışından bu yana öz tarihleri olduğu tartışılmaz. Mesele, o tarihin kaleme alınıp alınmadığıyla veya zaman dediğimiz kudretin tabanları altında silinip gittiğiyle alakalıdır. Batıyı bir kenara bırakalım, komşu Çin ve Japonya'nın binlerce yıllık tarihini okudukça, içim cız ediyor. Hem onlara gıpta ediyorum, hem de kıskanıyorum.

Aytmatov: Tarihe dair bahisleri geçmemize rağmen, ikimizin de arşivleri karıştırdığımız veya tarih ve vakayinameleleri incelediğimiz yok elbette. Bu bir deryadır; bizim bildiğimiz, okuduğumuz şeyler okuyucularımızdan daha fazla olmayabilir. Fakat şu bir gerçek ki, her insanın insanoğlunun yaratılışından bu yana, toplumun gelişme ve gerileme safhalarını genel çizgileriyle bilmesi gerekir. Tabii ki bunun yanında bir de kendi milletinin geçmişinden haberdar olması, soyunu sopunu belli bir derecede bilmesi ve onunla gurur duyması şarttır. Kısacası, diğer uygar ülkelerin kalın vakayinameleri yanında tarih kitap-

larımızın incecik durmasına rağmen kağıda geçen veya geçmeyen yönleriyle gurur duymamızda, bir yazar olarak kendi açımızdan değerlendirmeye kalkmamızda abeslik görmüyorum.

Gizlenecek ne var? Türk asıllı halklar tarihinin büyük bir kısmı, Sovyetler döneminde yazıya geçirildi. Vatanın, milletin namusu için yapılan savaşlar, bu uğurda canı pahasına mücadele eden kahramanlar, halkı dış düşmandan korumak için her şeyini feda eden insanlar ve adil hanlar, kadılar genç nesle hunhar ve zalim olarak tanıtılmaktaydı. 1950'lere kadar tarihimizin gerçek yönlerini yazmaya çalışan birçok ilim adamı imparatorluğun kiskacında kıvranmaya, her türlü zorluğa atılmaya mecbur kaldı. Koskoca milleti zorla kendi tarihine yabancılaştırmanın, baba terbiyesi görmemiş öksüz yapmanın altında ne gibi siyasi oyunların planlandığını anlıyoruz şimdi.

Şahanov: O yıllarda tarihî konulardan laf açılınca ünlü Kazak şairi, merhum Tair Jarokov; "Ben de kurnazım. Ekim Devrimi'nden ileri gitmiyorum" diye gülermiş. Ondan önceki tarihimizi araştıracağım derken nice âlimlerimizin suçsuz yere sıkıntıya düştüklerini, çekmedikleri kalmadığını bildiği için öyle söylüyormuş şair.

Şike, kitabın diğer bölümlerinde bizzat şahit olduğumuzu, görüp bildiğimizi, yani içimizde biriken sırları, bir takım hakikatleri paylaştık. Tarihten bahsetmek için ön hazırlık yapmak ve son derece dikkatli olmak gerekiyor. Tarih konusu kolay aktarılacak bir mesele değildir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yayınlanan tarihî kitaplardan, şecere türü eserlerden, kendi notlarımızdan yerli yerinde yararlanmak icap ediyor. Bu bölümün ağırlığı da burada işte.

Tarihî araştırmayla uğraşan bazı arkadaşlarımız ne yazık ki eski mirasa kendilerince yaklaşıp, kimisini övmeyi, kimisini de yermeyi başarabildiler. Hatta bu arada bilim hırsızlarının da çoğaldığını söyleyebiliriz. Bir yolunu bulup yaşadığı devirde topluma yararından çok zararı dokunan bazı zalim kişileri kah-

raman gibi gösterme çabaları da yok değil. Onlardan biri olan, Sibirya Hanlığını devirerek Batı Sibirya'ya kadarki koca ülkeyi kana bulayan Ermak ve etrafındakilerin niçin sadece bir halkın anlayışına göre değerlendirilip itibar görmesi gerekiyor? Bunun gibi, Moğol halkının gönlünü yapalım derken, kılıcından kan damlatarak geçmişin hata ve sevabını hiçe sayan Cengiz Han'ı ve benzerlerini yüceltmenin ne anlamı var? Bunlar belki kendi vatanına, milletine iyilik yapmış olabilir; bazıları yaptırdıkları hanları, saraylarıyla uygarlığa az çok katkıda bulunmuş da olabilir. Ancak terazinin öbür kefesinde bulunan gaddarlıklarını nasıl görmezlikten gelemiz? Onları neyle aklayalım? Tarihi tartmak demek, bir milletin veya tek taraflı değerlendirmelerde bulunan araştırmacının peşinden gitmek değil, kılı kırk yararcasına adilane bir yaklaşımla dürüst sonuçlara varmaktır.

Bu yoldan kayarsan, atalar tarihinin karşında bir kere, geleceğin karşısında ise bin kere günahkâr olursun.

Aytmatov: Evet, söylediklerine katılıyorum. İkimiz herhalde Türk halklarının tarihinden söz edeceğiz. Öyle yaptığımızdan dolayı diğer milletlerden olan, dili farklı, niyeti ortak okuyucularımız darılmaz. Çünkü genelleme yaptığımızda, Türk halkları tarihinin diğer milletlere nazaran daha az kalemeye alındığı bellidir. Bazı tarihî belgeler savaş yıllarında at toynakları altında kaldı. Az çok malumatlar kaldıysa onlar da yabancı arşivlere geçmiş ki o belgelerin de düzenli olduğunu söyleyemeyiz. Onun için çeşitli dillerde yazılıp çeşitli devirlerde yayınlanan, fakat belli bir kronolojik sistemi olmayan Kırgız ve Kazakların, hatta diğer kardeş halkların tarihini elimizden geldiği kadar düzenli bir şekilde aktarmayı becerebilirsek ne mutlu bize. İkimizin bu teşebbüsünden dolayı komşularımız, diğer milletlerin aydın kesimi; "Kendilerini aşamamışlar. Bizim tarihimize yaklaşma gereği duymadan Türkçülüğe meyletmışler" diye bizi kınamazlar sanırım.

Niyetimiz bölücülük, ayrımcılık değil; tam tersine kaybol-

maya yüz tutmuş eksiğimizi tamamlamak, dağınıklıktan kurtulmaya çalışmaktır.

Büyüklerimizden Ebu Nasr el-Farabi; “Baba çocuğundan ne kadar mesul ise, her millet kendi tarihinden o kadar sorumludur” demiş. Bu halklardan hangisi ilk şehirleri kurdular, hangisi okuma yazmayı keşfettiler, hangisi savaş taktiklerini ilk olarak geliştirdiler. Bu hususlarda kesin bir şey söylemek imkânsız.

Hatta, şu andaki Kazakistan topraklarında en eski mezarlıklarda bulunan silah ve takı eşyalarını; “Bunlar bizim eski devirlerde yaşayan atalarımıza aittir” diye sahiplenmek için bile ilmî ispat gerekiyor. Çünkü bu koca coğrafyada M.Ö. 8-3, yüzyıllarda yedi türlü halk yaşamıştır. Bu da sadece bizim bildiklerimiz. Bilmediklerimizi de düşünürsek ne demek istediğim anlaşılmış olur. Şimdiki Finlerin atalarının bile şu andaki Kazak topraklarından gittiği malumumuzdur. Veya Roma’nın eski hisarının yakınlarında bulunan miğferin Hun askerine ait olmadığını kim bilebilir?

Demek oluyor ki; eski dünya tarihini oluşturmada yeryüzünde yaşayan tüm halkların çeşitli derecede katkıları olmuştur.

Şahanov: İnsanoğlu ilkel toplumda, belki de aynı gelişme safhalarını geçirmiştir. Zamanla hayat şartları, tarihî olaylar ve bundan başka çeşitli durumlar da binlerinin ilerlemesinde, diğerlerinin geride kalmasında etkili olmuştur. Misal olarak şimdiki Afrika’da yaşayan bazı kabileler ile Amerikalılar, Japonlarla Kızılderililer arasındaki dağlar kadar farkı nasıl açıklayabiliriz? Birisi diğerinden daha akılsızdı, onun için devrin şartlarına yetişemedi diyemeyiz asla.

Amerika kıtası bulunana kadar ırkî gelenek ve göreneklerini koruyan Kızılderililer, son üç asır zarfında cebren sürüldükleri yerlerde yaşama hakkına sahip oldular sadece.

Aytmatov: Bunun suçlusu sömürgecilik psikolojisi idi. Dünyada birçok bilim adamı, sömürgecilik sisteminin kışkırtıcı-

dan kurtulamayan Afrika ve Asya kıtaları veya Avustralya'nın eski sakinlerinin asırlar boyu ekonomik, siyasî ve kültürel yönden geride kalmasını o milletlerin hayat şartlarına ve tembelliklerine bağlayan yanlış tespitlerde bulundular. Halbuki bunun böyle olmasının asıl sebebinin yüzyıllarca süren sömürgecilik olduğunu kabul etmek istemiyorlar. Bundan meslekçilik teorisi meydana geldi ve kötü bir propaganda oluşturdu. Gittikçe azgınlaşan bu tür faaliyetlerden savaşlar çıktı.

Gelişme safhasında bulunan bazı ülkelerin isabetli bir zamanda ve ekonomik imkânları elde ettiği anda kısa bir sürede çok ilerlemesi mümkün. Kültürel ve sosyal yönden Asya kıtasındaki-lerden çok geride kalan Avrupa ülkelerinin ancak son dört asırda hızla gelişmesi, söylediklerimizin bir örneğidir. Veyahut, daha dün diyebileceğimiz yakın tarihlere kadar dünya arenasında belli bir ağırlığı olmayan Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerin dünya pazarının ilk saflarında yer almasını neyle açıklayabiliriz?

Şahanov: Düşünce özgürlüğü ve gerçekleşmesi arasındaki ayırmacılık, hürriyet ve emir arasındaki mesafe bir türlü küçülmüyor. Tenperestliğin olduğu yerde ruhani azabın olması doğaldır. Bu ikisinden bütün bir millî medeniyet, tarih ve etnografi hakkında umursamazlıklar meydana geliyor. Örnek olarak, geçtiğimiz asırlarda Rus zadeğânların ve aydın kesimin ana dillerinden uzaklaşmasını, Rusçayı yoksulların dili olarak kabul etmelerini ve kendilerinin Fransızcaya aşına olmalarını söyleyebiliriz. Yukarıda da bahsettiğimiz, Sibiry'a'daki koca Köşim Hanlığına kan kusturan Ermak'ı "Sibiry'a halkına parlak gelecek armağan ettiğinden" dolayı yüceltmemiz veya Çarlık Rusya'sı sömürgecilerine Orta Asya'nın vahşi halkına aydınlık vaad edenler, kültür ve ilim öğreticileri olarak yıllarca başımızın üzerinde yer vermemiz anlattıklarımızın birer canlı örneğidir.

Ashında dünya tarihinde dili, dini, zihniyeti aynı halklar, zavallı olarak küçümsedikleri milletlere dış bilemişlerdir eskiden beri.

Nesilcilik teorisinin en ağır hıyaneti ise tarih karşısındaki yalancılığı idi. Bir milleti yüceltmek için onunla atbaşı gidemeyecek durumdaki bir halkı dışlama, ona tarih sahnesinde yer vermeme, göz göre göre küçümseme hadiseleri devam edegelmiştir. Böyle imparatorluk baskısından artık kurtulduk diyebiliriz ama bunun nice nesillerin zihnini zehirleyip onları manevi yönden sakat bıraktığını da itiraf etmeliyiz.

Aytmatov: *Han Hükümdarlığının Tarihi: Batı Kısmının Şeceresi* adlı eserde Orta Asya'da yaşayan İskitlerin kahramanlığını anlatan, onların düşmanına acımasız, dostuna çok samimi olduğunu söyleyen müellif, sonrasında; "Onlar savaşta öldürdükleri düşmanın kafatasından şarap kabı, dokularından da ip yapıyorlardı" diyor. (Bunun gibi vahşice davranışlar geçmişte birçok milletin tarihinde olmuştur, biz bunu doğru bulmuyoruz tabii. Gerçekleri olduğu gibi anlatmamızdan dolayı okuyucular bizi mazur görürler sanırım.)

İskitler hükümdarları öldüğünde olağanüstü yas günleri ilan ediyorlar, saçlarını yolup, yüzlerini parçalayıp, ellerini kurşunla deliyorlarmış. Ölen hükümdarı kalelerin yanına hanımıyla, hizmetçileriyle, atıyla ve silahlarıyla, altın, gümüş kap kacaklarıyla, yiyecekleriyle birlikte gömüyorlarmış.

Şahanov: Geçmişteki bir milletin diğerine yaptığı zulmü anlatmakla elimize bir şey geçmez. Sadece pişmanlık duygusu daha da derinleşir. Bir şairimizin;

Araplar da boşuna gelmediler

Bir sürü insanı öldürdüler.

Taşlardaki yazıları silerek

Tarihe hıyanet ettiler.

Oyulan yazıların yerine

Kendi alfabelerini bıraktılar,

dediği gibi, burada da düşünen insana tarih dersi veriliyor.

Aytmatov: Bu şiirde "taşa kazınan yazımdan kasıt nedir?

Hun yazıları bize kadar ulaşmadı. Çinlilerin yazma tarihinde, Türk dillerinin Hunlardan başladığı söyleniyor. Tüm Türk halklarının ortak totemi kurt'tur. Eski Türk bayrağında kurdun kafasının resmedilmesi de bu yüzden. Efsanede anlatıldığına göre; Hun hükümdarı kurdun torunu oluyormuş. Düşmanlar saldırdığında hükümdarın çocuklarının hepsi ölmüş, sadece en küçük oğlu hayatta kalmış. Ama düşman askeri o küçük çocuğu bile kol ve bacaklarını kestikten sonra çamura atıvermiş. Sonradan bu çocuk bir dişi kurt tarafından bulunmuş. Dişi kurt ona bakıp büyütmüş ve ikisi evlenmişler. On tane çocuğu dünyaya gelmiş. On çocuğun en küçüğünün adı Asena imiş. Türk kağanlarının soyu işte bu Asena'dan türemiş. Dişi kurdun diğer çocuklarına Kazak, Kırgız, Tatar vs. denilmiş. Sonra onlar Türk halklarının kavim adları olmuş.

“Totemimiz kurt” deyince, kurdun bağrında büyüyen bebek konusuna birçok halkın masal ve efsanelerinde de rastlandığı akla geliyor. Hatta gerçek hayatta bile buna benzer olayları duyuyoruz. Öyle meşhur hikâyelerden biri de sekiz memeli dişi kurdun büyüttüğü Romus ve Romulus hakkında.

Eski Troya yerle bir olduğu zaman, tarihî belgelere göre bazı kale bekçileri canlarını kurtarmışlar. Gemiye binip, Eney'in başkanlığındaki uzun yolculuktan sonra İtalya'ya gelmişler. Aradan onlarca yıl geçtiğinde Eney'in torunlarından Numitor tahta geçmiş. Numitor çok mert bir insanmış. Onun en küçük kardeşi Amuliy ise aşırı kıskanç birisiymiş. Tahta geçmeyi çok isteyen Amuliy öz ağabeyini öldürmüştü. Amacına ulaşınca bununla da yetinmemiş, Numitor'un neslini yok etmeyi emretmiş. İşte o sırada küçük Romulus ve Romus'un kanına girmekten korkan bir çoban, iki bebeği bir dişi kurda emzirterek büyütme-ye karar vermiş. Çocuklar büyüyünce hakimiyeti elde etmişler. Roma şehrinin kurucuları olarak, günümüzde bile, İtalyanlar onlarla gurur duyuyorlar.

Şahanov: Dediğiniz gibi, dünyanın birçok yerinde aynı ko-

nuyu işleyen, aynı motiflerden oluşan çokça masal, menkıbe, hikâye ve atasözü var.

Roma deyince hatırladım, eski ve orta çağ dünya tarihinin en çok yazıya geçirileni, değerlendirileni Roma İmparatorluğu'nun tarihidir. Çok eski zamanlarda bile tarih yazmaya dikkat eden Romalıları tebrik etmek geliyor içimden. Ama bazı olguları tek taraflı değerlendiren tarihçilerin yazdıkları da üzüyor değil. Bazı ders kitaplarında yer alan; "Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda barbarlar tarafından yağmalanması neticesinde antik kültür tarumar oldu" diye başlayan cümleleri okuyunca, bunu yazan kişinin anlayışına şaşkırmamak elimde değil. Tarih-ten bildiğimiz kadarıyla, M.S. 5. yüzyıla kadar Romalılar bütün Batı Avrupa'ya acımasızca hükmetmiş. Yoksa onların bu yaptıklarıyla barbarlık farklı şeyler mi?

Aytmatov: Hangi devirde olursa olsun, idarede bulunanların kendi aralarındaki anlaşmazlık halkın eziyet çekmesine sebep olmuştur. Yoksa sıradan bir çiftçinin veya çobanın yabancı bir ülkenin hazinesinde ne işi olabilir?

Eski çağ tarihçileri halkı "barbar" olarak gösteriyorsa, bunun da sebebi vardır. Yani onlar asıl saldırganları aklamak veya diğer bir tabirle, kendilerini halkı düşünenler olarak iyi tarafta göstermek için böyle ifadeleri seçmiştir. Başka türlü o lekelerden nasıl temizlenecekler ki? Burada, M.Ö. yaşayan Romalı şair Publius Ovidius'un bir anısını nakledeyim:

"Kahraman Sarmatlarla komşu yaşıyoruz. Yazın Tuna suları bizi onlardan koruyor. Ama kış gelince nehir buz tuttundan Sarmatlar bize saldırıyorlar. Hızlı koşan atlarıyla gelen Sarmatlar Roma halkını korkutarak ellerine geçirebildikleri her şeyi; eşya, hayvan, hatta esirleri götürüyorlar. Sarmatların şehir içinde zaman zaman fırlattıkları ucu zehirli oklar tehlike yaratıyor."

Her şeyin olduğu gibi anlatıldığı "gerçek tarih" dediğin böyle olur.

Şahanov: 24 yaşında dünyaya ün salan Romalı şairin sonraki hayatı da zorluklar içinde geçmiştir. Adilane tavırlarından vazgeçemeyen yapısıyla Sezar'ın gözünden düşmüş, sonunda İtalya'dan sınır dışı edilerek uzaklara, Karadeniz tarafına sürgün edilmiş.

Romalılara uzun yıllar boyunca düşman kesilen Sarmatların arasında, gayri ihtiyari olarak kendini bulan Ovidius, yerli halkın dilini mükemmel bir şekilde öğrenip, o dilde şiirler bile yazmıştır. Yas Şiirleri ve Karadeniz'den Mektup adlı kitapları için Sarmat hükümdarı ona iki kere Luur çiçeği hediye etmiştir. Sarmatlar tarafından o kadar hürmet görmesine rağmen şair gönlü hep vatanına, İtalya'ya hasret kalmış. Onun Roma İmparatoruna, vatana dönmesine izin verilmesini rica ederek gözyaşlarıyla yazdığı mektup günümüze kadar ulaşmıştır.

Ne yazık ki, şair, Karadeniz dalgalarıyla vatanına selam göndere göndere müspet cevap alamayıp Sarmatların ülkesinde vefat etmiş.

Aytmatov: Baştaki konuya dönecek olursak, İskitlerin bazı yadigârları; kahramanların suretlerinin çizildiği taşları, anıtları elimize geçirmiş bulunmaktayız. Hatta Sümer medeniyeti, onların yazı ve edebiyatının bizimkiyle benzerliğiyle açıklandı.

Moğolistan'ın Sucin-Davan adlı bölgesinde bulunan Orhun-Yenisey yazıtlarındaki şu ifadelere dikkat edelim:

“Men Yaglakar -hanata, uygur jerine kelgen meymanmın. Men Kırgız. Men jogarı mertebeli lavazım iyesi. Men ogya bahıttı Baba -Tarhanın buyrukşısımın.”

Veya Talas'ta bulunan runik yazılara bakalım. Orada

“Korğauşıları (ının aytsak dostarı) otuz oğlan jas idi. Meşin jılı on altığa toldum... menin atım danktı Kara Çur” deniliyorsa Avliye ata yakınlarında Ayirtaş Oy yerindeki bir taşta şöyle denilmiştir:

“Onun atı Çur. Siz derde otız oğlan var, fayda hem molşılık jolında bizden bölündü (öldü). Küyevlerin senip tapşırdı. Oğlan

Çur sonun ustap, izin basıp kaldı. Ayeli jesir kaldı.”

Başka tarihî sayfalarını da çevirerek, atalarımızın tılsım dolu yazılarını incelersek asırların muammasını çözebiliriz. Bu yazıtlarda adı geçen Kırgız Balası, çok eskiden Uygur topraklarına taşınıp yerleşen Yenisey Kırgızları hükümdarlarından biriydi. Boyla denilen yüksek bir rütbenin sahibiymiş. Bu ise 9 -10. yüzyıllarda Kırgızların büyük ordularının olduğunu gösteriyor. O devirde Kırgızlar Uygurlara galip gelerek Orta Asya’da en büyük kuvvet olmuşlar. İktidarı ve mahkeme temsilciliklerini ellerinde bulunduran Kırgız Feodali, kendine bağlı Uygurlara o topraklar üzerinde hükmetmiştir.

Taşa kazınan yazıtların bazı yerleri zamanla silinip gitmiştir. Bize kadar ulaşanı da onda biri mi yoksa yüzde biri mi? Neyse bu kadarına da şükür etmeliyiz.

Şahanov: Kültigin-Tonyukuk anıtları da Türk halkının bir zamanlardaki tarihinden ipuçları veriyor.

“Gerçekte Tonyukuk kimdir; neyin nesidir; halkına ne gibi iyiliği dokunmuştur?” gibi sorular oluşabilir zihinlerde.

Aytmatov: Yeri gelmişken, affına sığınarak, Tonyukuk’un ismiyle alakalı bir yorumumu açıklamak istiyorum. Nedense bana onun asıl adı Tünkukuk, yani “gece guguğu” anlamında konulmuş bir isim çağrışımı yapıyor.

Şahanov: Olabilir. Güzel bir yorum. Bunu şimdilik böyle bırakalım. Tonyukuk yaklaşık 646 yılında dünyaya gelip 731 yılında ölen Türk hükümdarıdır. İlteriş, Bilge Kağan, Kapağan, Kültigin oğlanların akılcısıdır. Halkının sevincini, üzüntüsünü taşa yazıp, arkasında tarih bırakan onun gibi kişilere çok nadir rastlanır. “Bilge Tonyukuk, ben özüm. Tabğaş ilinde terbiye aldım” diyor öz geçmişinde. Tabğaş dediği Çinliler. Bazı belgeleri göz önünde bulundurduğumuzda Tonyukuk’un atayurdunun Kara Ertiş nehri kenarındaki, Karlak kabilesinde olduğunu anlıyoruz. Taştaki şecereye bakarsak “Ben Bilge Tonyukuk Altay’ı

aşarak geldim. Ertiş nehrinden geçerek geldim. Gelen kişi bir kahraman. Bizi bilmiyor. Tanrı Umay anamız, kutsal topraklarımız, suyumuz bizi koruyup kollayacaktır. Çoklar diye niye kaçalım, azız diye niye korkalım? Niye aşağılanmaya izin verelim. Saldırınız dedim. Saldırdık. Kovduk. Kalanını esir aldık. Jabgısını orada öldürdük. Türkeş Hanı Türktü, kendi soyumuzdan idi. Bilmediğinden dolayı, zulmünden ötürü kağan öldü.” denilmektedir.

Burada, ikinci Türk kağanlığının kahraman hükümdarları Kültigin ile Tonyukuk’un kendi askerlerinin iki misli olan Türkelere saldırdığından, onları yendiğinden, kağanlarını öldürdüğünden bahsediliyor.

Aytmatov: Böyle bir tarih, araştırarak kimse çıkmadığı için yıllarca toz toprak altında kaldı. Aynı yazıtta;

“Tanrı esirgedi! Tüm Türk halkına silahlı düşmanı yaklaştırmadım. Atlı askeri set çektim. Halkımız tekrar canlılığına kavuştu, adam oldu. Kendim yaşlandım” denilmektedir. Bunlar Türk halklarının eski tarihine yeni sayfalar olarak eklenmişti.

Şahanov: Komşu düşmanlardan Türk halkını defalarca koruyan, kendi devrinin keskin kılıcı olarak bilinen Kültigin hakkında yazılanlara da kahramanlık destanı diyebiliriz. Onun ölümüne, dostu kadar düşmanı da üzölmüştür. Bilge Kağan onun kahramanlıkla geçirdiği hayatından bahsederken; “Kardeşim Kültigin vefat etti. Çok üzöldüm. Gözlerim görmez, aklım düşünemez oldu. Çok üzöldüm. Kaderi Tanrı yazar, insanoğlu ölmek için doğar. Üzüntümden gözlerimden sıcak yaşlar aktı, gönlüme elem girdi. On ok oğlum, Türkeş kağanlığından Makraş, Oğuz Bilge geldi.

Mezarı yapmaya, yazılı anıtı dikmeye Tabgaş Kağanlığından kuyumcu Çan Senun geldi. Kültigin Koyun Yılında, 17. yılda öldü, dokuzuncu ayın 27’sinde defnettik” diyor.

Kültigin yazıtları ile Talas’taki yazıtlarda aynı devirdeki benzer olaylardan bahsedilmiyor mu?

Sohbetimize başlamadan önce Eski ve Orta Çağ tarihlerini karıştırmıştım. Amacım, Türk soyundan Özbek ile Uygurun, Kırgızla Kazakların, Türkmenlerle Karakalpakların, Tatarlarla Başkırtların, Nogay ve Çuvaşların, Hakas ve Sahaların, Altaylılarla Şorların, Azerilerle Türklerin, Gagavuzlarla İtelgilerin, Karaçaylarla Balkarların kökünü, sonraki devirlerde ayrı milletler olarak ayrılmalarını araştırmaktı. Koca çınarın dalları gibi aynı atanın soyundan gelen bu milletler, vakayinamelerde değişik adlarla anılıyor.

Eski Yunan yazmalarında sadece İskitler-Massaget, Yak-sart, Day, Dahi Farat, Komar, Askagat, İssedon, Assi, Arimasıp, Sarmat, Kaspiy uluslarına ayrılıp her birinin yerleştiği coğrafyalar bile belirtilmiştir.

Aytmatov: Yukarıda saydığın Türk halklarının atalarının bu kabileye mensup olduklarını kabul ediyorum. Buna tarih şahitlik ediyor. Hunların belli bir kısmı Türktü. Hun, İskit ve Saka isimleri dünya tarihinde yer alıyor. O devirdeki kahramanları gururla anıyorsak bu boşu boşuna övünmek, diğerlerinden üstün görünmek manasına gelmez. M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan İskit-Massagetlerin Tomris adlı bir kadın hükümdarları olmuştur. Onun hakkında meşhur malumat şöyledir:

Saka (İskit) kabileleri Tomris'in hükümdarlığı döneminde Asurlular ve Medlerle iyi ilişki kurmuşlardır. Pers (Fars) Şahı meşhur II. Keyhüsrev'in bile, İskitlerle dostluk münasebetleri olmuştur. Ama kendine güvenen II. Keyhüsrev bir zamanlar Orta Asya, Kazakistan topraklarında yaşayan İskit-Massagetlere saldırmıştır. Kanlı muharebede Farslar yenilmiş. II Keyhüsrev de savaş sırasında ölmüş. Bu savaş hakkında Yunan tarihçisi Herodot;

“Massagetlerin kadın hükümdarı Tomris, Farsları mağlup ettikten sonra padişahları Keyhüsrev'in kafasını kesip kan dolu çuvala koymuştur. Sonra ‘Hayatın boyunca kan içmeye cioyamamıştın, istediğin kadar iç artık’ deyip çuvalı deryaya attırmıştır” diye anlatıyor.

İskitler ta o devirlerde ölmüş büyüklerinin ruhlarına, güneşe ve aya, yıldızlara tapmıştır. Göçebe olmayan Sakalar (İskitler) ise Gök Tanrıya tapınışlardır. Hatta Savaş Tanrısı olduğuna inanarak kılıç ve mızraklarını yere dikip üzerine kan veya süt damlatma adetleri varmış.

Hükümdar veya kahraman askerler vefat ettiğinde defin işlemlerine çok önem vermişler. Ölüyle birlikte bütün eşyalarını gömmüşler. Kabrin üzerine topraktan tepe yaparak etrafını taşla çevirmişler.

Şahanov: Kemal Akışev başkanlığındaki arkeolog ekibi, Esir nehrinin sol kıyısındaki Eşik tepesinden “Altın Adam” denilen altın zırhlı İskit askerinin fosilini bularak, dünya arkeolojisine yeni bir buluş eklemişlerdi. Aynı yerden, yüzü batıya doğru yatırılan, 17-18 yaşlarındaki yine bir İskit askeri fosili de bulunmuştu. Ölünün kafasına, 200’den fazla altınla süslü 65-70 cm uzunluğundaki bir başlık geçirilmişti. Süs altınlarında dağ keçisi, kaplan, at ve kuş resimleri vardı. Başlığın ön kısmında ise uzunca iki yaprak ve boynuzlu at resmi çizilmiş. Boynundaki takının ucunda kaplan kafası resmedilen bir kolye vardı. Üstüne giydirilen kırmızı deri elbise 3000 kadar altınla bezenmiş. Beline kalınca altın kemer, sağ tarafına demir kılıç, omzuna da altın süslü büyük bir bıçak asılmış. Kabirde, 30 kadar kap kacak da bulunmuştu. Bunlar arasındaki gümüş bir tabağın dibinde, 26 damgadan ibaret iki satırlık bir yazı vardı. Buna Eşik Yazısı adını veren ilim adamları, yazıyı çözemediler; fakat M.Ö. 4.- 3. yüzyıllarda Kazakistan topraklarında yaşayan göçebe halkın kendine ait bir yazısı olduğu kararına vardılar.

Bugünlerde İskit medeniyetinin bir parçası sayılan “Altın Adam”, dünya çapında düzenlenen tarihî etnografya sergilerinde dünyanın gözlerini kamaştırmaya devam ediyor. Bizim tanıtamadıklarımızı tanıtıyor, söyleyemediklerimizi söylüyor, sergileyemediklerimizi sergiliyor adeta...

Geçmişin değerli hatıraları her halkta mevcuttur. Kıyme-

tini bilene, dünyanın yedi harikasından tutun da bir çuvaldız bile tarihin tılsımlı harikalarıdır. Sadece karnını doyurmayı düşünerek yaşayan milletin bugünü de, dünü de mahvolup gidecektir. Eski yadigârların bulunduğu arşivler her halkın tarihî hafızasıdır. Yüzlerce asırlık tarihini büyük bir itinayla, gözbebeği gibi muhafaza etmekte olan uygar milletleri gördükçe gıpta ediyorum.

Eski çağda, ulusların gelişme dönemi ile Orta Çağdaki savaş dolu sahneler arasında medeniyete, sanata, ilme ehemmiyet veren altın bir devir yaşanmış sanki. Yeryüzünde güzelim şehirlerin kurulmasını, çeşitli para birimlerinin kullanılmasını, okuma yazmayı bir tarafa bırakalım da sadece dünyanın yedi harikasını ele alalım. Demek çeşitli afetleri engelleyen güzellikleri istemek ta o zamanlarda her şeyden daha ağır basıyordu.

Ortaçağ hükümdarları ise hudutları eskiden belirlenmiş toprakları tekrar bölüştürme, bolca pay sahibi olma konusunda aşırı istekliydiler. Güçlünün güçsüzü aşağılaması sonucunda birçok ülkenin asırlarca devam edegelen gelişme tarzları bozuldu. Mızrak, kılıç yerini ateşli silahların almasıyla kanlı kavgalara yol açıldı.

Aytmatov: Ta başlangıçtaki gelişme safhasında komşu olan kardeş halklar (örneğin her zaman içli dışlı yaşayan Rus, Ukrayna, Beyaz Ruslar gibi), sonraki savaşlar döneminde de samimiyetlerini korumuşlardır. Mesela, milattan önce ve sonra şimdi de yaşayan Türk halkları Üysün Kağanlığı, Kanlı Kağanlığı, Türk Kağanlığı, Tiirkeş Kağanlığı, Karluk Kağanlığı, Kimak Kağanlığı, Deşt-i Kıpçak Ülkesi, Oğuz Kağanlığı olarak adlandırılmalarına rağmen çok çeşitli kabileleri bir araya getirip, aynı adetleri gerçekleştirmişlerdir.

Şahanov: Evet, Orta Çağda Oğuz Kağanlığını oluşturan 43 kabilenin (oymağın) içinde bugünkü Kazak ve Kırgızlar da vardı. Hepsini tekrar sayacak olursak: Kırgız, Kazak, Mangut, Kurama, Karakalpak, Kıpçak, Tayşık, Konırat, Katağan, Jadi-

ger, Kalşa, Nogay, Başkurt, Çuvaş, Estek, Riyat, Munapıs, Kanlı, Türkmen, Noygut, Hak, Kuşçu, Arlay, Taban, Arğın, Kereyt, Jalayır, Avatı, Uygur, Tuba, Karlık, Tebey, Teyt, Tatar, Kirşin, Hakas, Yakut (Saha), Kandı Kezek, Haşı, Bostan, Daulası, Sadi, Bazıs...

Bunlardan Tatarlar, Karakalpaklar, Yakutlar, Tükmenler, Başkırtlar, Uygurlar, Çuvaşlar, Hakaslar ve Tuvalar ayrı ayrı devlet oluşturdu; geriye kalan oymaklar ise Özbek, Kırgız ve Kazaklar olarak ayrıldılar.

Aytmatov: Şecereye bakarsak, tarihten bildiğimiz Karahan'dan Oğuzhan, Oğuzhan'dan Tağınhan doğuyor. Tağınhan'ın neslini Kazak, Kırgız, Türkmen, Kurama ve Mangıt devam ettiriyor.

Şahanov: Bu sülale, Altın Ordu dağılınca Noğay Ulusu, Mangıt Ulusu, Tatar Hanlığı, Kazak Hanlığı ve 92 aşiretten oluşan Özbek Ulusu olarak devam ediyor.

Özbek Han'ın hakimiyeti altında bulunan, 92 aşiretli Özbek kardeşlerimizin de geçtiği yol pek çetindir. Orta Çağda Şeybaniler'in hükmettiği coğrafya sadece Özbeklere değil; Kurama, Mangıt, Jüz, Lolı kabilelerine ve Buhara Yahudilerine de aitti. O topraklar nice savaşların şahididir, her avuç toprağı tarihî tılsımla dolu bir yerdir.

Rusya İmparatorluğuna bağlı bulunan diğer Müslüman ülkelere ilim, din ve şariat kuralları iki büyük merkezden yayılıyordu. Biri Tatar ve Başkurt kardeşlerimizin başkentleri Kazan ve Ufa, İkincisi ise eski Buhara ve Semerkant şehirleri idi. Bunun gibi büyük merkezlerde bulunan; kubbeleri, gökleri delen medrese ve mescitler sanat ve mimari yönünden genel kültür seviyesini yükseltmekle beraber oralarda gelişen el işi sanat eserleri ve ticaret dolayısıyla serveti de artırılıyordu.

Tüm dünyada kendilerine özgü cübbeleri ve alaca takkeleleriyle tanınan, toprak işlemede çalışkanlıklarıyla ün salan Öz-

bek kardeşlerimizin yaşadığı topraklarda Ali Şir Nevaî ve Uluğ Beğ gibi meşhurlar yetişmiştir.

Komşu Kazak ve Kırgızlar Özbek kardeşlerinin, kuvvetli tarihî temeline ve millî geleneklere bağlılığından dolayı; “Özbek, öz ağamızdır” derler.

Aslında bu tabir sırf laf olsun diye söylenmiş değildir; geçmişe sahip çıkmakta faal oluşuna ve çeşitli dönemlerin çetin şartlarında kuvvetli iradesiyle bilinen Özbek kardeşlerimizle gurur duymanın ifadesidir bu. Her şey bir tarafa, Türk halklarının birçoğunun, tarihî eserlerin kıymetini anlayamadığından ve ihmalkârlıktan dolayı değerli eserleri göz göre göre kaybettikleri dönemlerde Özbek kardeşlerimizin her şeyi düzenli bir şekilde toplayıp El Yazmaları Enstitüsü’nü kütürması, sözümüzün delilidir.

Öküz derisiyle kaplı çok kıymetli tarihî belgeler, Türk dünyasına ait kaleme alınmış tarihî eserler ve İlmî evraklar bu enstitüde bulunmaktadır. Geçmişe saygı ve bugüne ders, geleceğe emanetin en güzel örneklerinden biridir.

Yeri gelmişken, çeşitli sebeplerle isimleri pek nadir anılan, ta Bunlar devrinden günlere kadar vatani korumayı kutsal bir görev bilen tüm Türk dünyasının ortak kahramanlarından, merhametli hanlarından, sultanlarından ve mütefekkirlerinden bahsedelim.

Birçok tarihçimiz, elinde son derece kesin ve net malumatlar bulunmasına rağmen, bazı önemli şeyleri gözden kaçırıyor. Misal olarak, Kazakların bir halk olarak 1456 yılında oluştuğunu söylüyorlar. Ondan önceki tarihi karıştırmaya lüzum görmüyorlar. Milattan önce ve sonra milletlerin birleşmesi, ayrılması olaylarını pek önemsemiyorlar. En kötüsü de geçmişi bugünün şartlarıyla değerlendirmeleridir. Böyle bir değerlendirme tamamen aleyhimizedir.

Aytmatov: Eski Fransız Ansiklopedisinde; “Bunları birçok

göçebe kabileler oluşturunuyordu. Bunların tüm dünyaya hükmetmeleri Atilla dönemkideydi” deniliyor. Atilla, 5. yüzyılda yaşayan, Kahraman Edil Mundzukoğlu olarak tanıdığımız şahıstır. Bunlar Bazar Denizi sahillerinde saltanat kurmuşlardır. Orta Asya ve Güney Sibirya’da göçebe yaşayan Üysün, Kanglı, Day ve Alan kabileleri de bunlardandır. Tarihçi A. N. Bernştam’ın “Bun kabileler birliğinin, Orta Asya topraklarında göçebe olarak yaşayan birçok kabileyi bir araya getirerek Kırgız, Kazak ve Türkmen milletinin oluşmasını sağlamakla tarih sahnesinde önemli bir rol oynadığı” şeklindeki fikri konumuza açıklık getiriyor. Fransız tarihçisi A. Thierry ise bir eserinde; “Atilla, insanlık tarihinin büyük önderleri Büyükİskender ve Jul Sezar ıla aynı saftadır” diyor. Edil’in (Atilla’nın) kahramanlığını bütün Avrupa, dillere destan etti ama kendi nesli onu halen hakkıyla tanıyamadı.

Şahanov: Hak veriyorum size, Kazakistan’da araştırmacı-yazar Tursun Jurtbayev ile genç bilim adamı Samat Öteniyazov’un birlikte hazırladıkları bir makaleden başka, bu konuyu ele alan eser görmedim. Aslında Atilla’nın hayatını, kahramanlık öykülerini Romalı diplomat Prisk Paniyskiy ve Got tarihçisi İordan’ın eserlerinden öğrendik. Bunların ilim adına yaptıkları paha biçilmez çalışmalar üzerinde A. N. Bernştam, L. N. Gumilev ve M. Stasyuluviç de epey araştırma yapmışlardır. Hatta Kari Marks ve F. Engels’in eserlerinde de Atilla’dan bahsediliyor. K. Marks; “Atilla kendi başkanlığındaki Hun askerleriyle birlikte İtalyalılara bir melek olarak göründü” diyor ve Napoleon Bonapart’ı Atilla’ya benzetiyor.

Yunan yazarı Prisk, 448 yılında Hun sarayına gelerek Atilla ile görüşüyor. Görüşme sonrası kaleme aldığı yazısında kahraman Atilla’yı; “Onun yüzüne bakanlar tam bir Asyalı olduğunu hemen anlarlar. Kafası büyüktür, orta boyludur ve iri yarı birisidir. Gözleri çekiktir ama baktığını delip geçecek kadar keskin bakışlıdır. Çok hızlı hareket ediyor. Sesi çok güzeldir” diye anlatıyor.

Aytmatov: Hun sarayının tarihiyle ilgilenen ve çok kıymetli eserler bırakan Fransız seyyahları, Atilla'nın kamos denilen bir içecek kullandığını söylüyorlar. Bu dedikleri de büyük ihtimalle Türklerin eski içeceği kımızdır.

Şahanov: Kımızla ısındıktan sonra Altınjal adlı atma binip yollara düşen kahraman Atilla'nın, atayurdundan çok uzaklarda bulunan Roma İmparatorluğu'na saldırmaya sebep ne? Roma, 4-5. yüzyıllarda bütün Avrupa'yı avucunda tutan güçlü bir imparatorluk değil miydi?

Atilla, uçsuz bucaksız coğrafyayı mesken edinen büyük Hun İmparatorluğunun hakimiyetini ele alınca, Avrupa'yı sıkboğaz eden Roma İmparatorluğuyla dostluk ilişkileri kurmayı planlamıştır. Ancak göçebe Türklerin zamanla, birleşerek kuvvetlenmelerini Romalılar istemiyorlardı. Onun için dağları, kırları aşarak gelen Hun elçisini ve getirdiği mektubu önemsemiyorlardı. Aksine Hun hükümdarından darbe yiyen kaçak askerlere kucaklarını açarak onları karşılıyor, sonra da onlara akıl verip Atilla'ya karşı koyuyorlardı. Yunan yazarı Prisk'in 15 asır önce yazdığı eserinden, aşağıdaki satırları okumak mümkündür:

Biz, onun birçok asker tarafından gözetildiği çadırına girdik. Atilla tahta sandalyede oturuyordu. Biz girdiğimiz gibi eşikte durduk. Maksimin ona yaklaşıp selam verdi. İmparatorumuzun gönderdiği hediyeyi Atilla'ya takdim ederken; "İmparator size ve ailenize sağlık dileklerini ilettiler" dedi. Atilla cevaben; "Ben de aynı şeyi kendisine diliyorum" dedi ve yanımızda duran Vigil'e bağırmaya başladı. Onun utanmaz bir hayvan olduğunu, utanmadan saraya nasıl geldiğini söyleyip kızdı. Anlaşma gereği, Roma İmparatorluğunun kaçak Hunları iade etmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde Hun sarayına elçi gönderemezdi.

"Ben, bu yaptığın eşeklikten dolayı leşini yırtıcı kuşların önüne atardım. Ama elçilik prensibine aykırı davranmak istemiyorum. Roma'da bizden kaçıp gidenler çok onun için" deyip kâtibine kaçaklar listesini okumasını emretti.

Aytmatov: Bu birinci sebep. İkincisi ise, Atilla'nın gönderdiği elçiye Romalılar bol miktarda altın falan verip hükümdarını öldürmesi için birçok vaatte bulunmuşlardı. Bu ihanetlerin yanı başında olanlar ise devrin Roma İmparatoru II. Teodosius ile Hristafi idi.

İki büyük imparatorluğun güzel münasebetler kuramayacağını anlayan Atilla, Altınjal'a binip Katalon'a doğru yollara düşmüş. Tuna ile Reni nehiderini geçerek gelen Hun askerine karşı koyamayan Avrupa'daki Roma bağluları, Atilla'nın askerlerine gönüllü olarak katılmışlar. Hatta Almanların Frant kabilesi, Atilla'ya katılmak için kendi krallarını öldürmüş. Geriye kalan Türing topluluğu ile Burgundiya Krallığı da isteyerek Atilla'nın tarafına geçmiştir. Hiçbir zaman bir araya gelmeyen kabileler ve krallıkları kendine boyun eğdirerek onların Roma'ya karşı başkaldırmalarını sağlamak, sadece ve sadece Atilla gibi uluların elinden gelirdi.

Şahanov: 451 yılının Nisan ayında Men şehrini fetheden Atilla, Paris yakınlarındaki Katalon bozkırında Roma askerleriyle savaşmış. Bu muharebe "Katalon Felaketi" adıyla dünya tarihine geçmiştir. İki tarafın 165 bin askerinin öldüğü bu feci savaşın şahidi Prisk şöyle yazıyor:

"Bir haftaya kadar hava koyu bulutluydu. Etrafa karanlık ve basık bir hava hakimdi. Nehirlerde, vadilerde kan seli vardı. Yüksekte kargalar, kuzgunlar o kadar çoktu ki kafayı kaldırıp bakmak bile iç ürperticiydi."

Katalon'da zafer elde eden Atilla'nın peşi sıra Treir'in, Kuzey İtalya'daki Akvaley ve Milan şehirlerini de yerle bir edip Roma'nın altın kapılarını açarak askerleriyle şehre girdiğini biliyoruz.

Aytmatov: Evet, Atilla bu muharebeler sırasında, Burgundiya Kralının kızkardeşi İldiona ile evlenip eşi benzeri görülmedik bir düğün tertiplemiş ve maalesef dünyayı titreten kahraman, düğünün olduğu gün vefat etmiş. Birlik ve beraberliğin

örneğini yeni göstermeye başlayan Türkleri allak bullak eden bu ölümün sebepleri tam olarak açıklığa kavuşmadı.

Eski tarihler Atilla'nın Kerke, Krimhilda, Rekan isimli üç hanımından Ellak, Dengizek, Ernak, Ernazar, Öte, Eskalma, Uzuntura adında toplam yedi oğlunun olduğunu haber veriyor. Bunlardan Ellak, Karadeniz'den İdil-Jayık nehirlerine kadarki topraklara hükmetmiştir. Sonradan Türk Kağanlığı dağılınca, Hazar Devleti kurulmuştur buralarda.

Şahanov: "Altınjal'ın nallarının ulaştığı topraklar bundan böyle yeşermesin" diyen Atilla'nın sözlerini, Avrupalılar bugünlerde bile söylüyorlar. Kendisi 15 asır önce yaşamasına rağmen, göbek kanının damladığı memlekette bulunan İdil nehri, kahramanın adını unutturmadan yaşatıyor. Kazak Halk Edebiyatında İdil'in kim olduğu detaylarıyla anlatılıyor. Örneğin, bir şiirde;

Uzaktaki Burgun halkının hepsini dize getiren.

Batıdaki milletleri bir sopayla elde eden.

Kendi Türk halkını "dünyaya üstün kılacağım" diye

Şu bîvefa dünyadan İdil kahraman göçüp giden" deniliyor.

Birkaç mısra da bile tarihçi ve edebiyatçı arkadaşlarımızın dikkatine değer bir çok hususun bulunduğunu itiraf etmeliyiz.

Atilla, Roma'yı fethedince Altınjal isimli atının eğrini ve yularını çıkarıp "Yeryüzünde benim halkıma, Türklere karşı koyacak kuvvet kalmadı artık. Seni tutmayacağım hayvancağım, serbestsin, hadi koş!" deyip bozkıra salıvermiş atını. Altınjal, kahramanın gözünün önünde gökyüzüne yükselerek kaybolmuş. Efsaneye göre, Türk halklarında Atilla gibi bir oğlan dünyaya gelirse Altınjal yere tekrar inecekmiş.

Aytmatov: Ben değişik bir yorum yapmak istiyorum. Altınjal bizim tarihî zihniyetimizin rönesansı ile birlikte geri dönecektir. Şimdilik bize düşen, mitolojik Altınjal'ı beklerken, Atilla atamızı tarihte, edebiyatta hak ettiği yere oturatarak, milletiyle,

nesliyle buluşturmaktır. Çünkü Atilla, Dede Korkut gibi bütün Türklerin ortak hazinesidir.

Şahanov: Evet, evet Dede Korkut Hikâyelerini ve menkıbevi yazıları tüm Türk halkları biliyor. Korkut'un şahsiyeti, ezgileri ve veciz ifadeleri hepimizin aşinasıdır. Bir ara Azerî yazar arkadaşımızın;

Korkut dünyaya geleceği zaman

Kara göğü su almıştır.

Kara toprağı kum basmıştır.

O doğacağı zaman herkes korkmuştur,

Doğduktan sonra çok sevinmişlerdir,

diye halk edebiyatından bir parça okuduğuna şahit olmuştum. Kendisine;

– “Korkut ata Kazak toprağında, Kızılorda vilayetinde, Sırderya nehri kenarında yaşamıştır,” demiştim.

– “Evet, doğru diyorsun kardeşim, Oğuzname gibi Dedem Korkut da ortak şaheserlerimizdendir. Hepimiz Turan'dan çıkmışız,” diye doğruyu söylemişti.

“Oğuz ve Kıpçaklar devrinde yaşayan Korkut'un babası Karahoca, annesi ise Kıpçak kızı idi” ifadeleri Ebulgazi Bahadır'ın Şecere-i Terâkime'sinde kanıtlanıyor. Korkut dünyaya geleceği zaman fırtınalar kopmuş, sağanak başlamış, şimşek çakmış, her taraf karanlıklara bürünmüş.

Buna benzer belgeleri Ord. Prof. Alkey Margulan da söylüyor: “Korkut'un annesinin doğum sancısı başladığında kâinat da sancılanıyordu. Halk o güne “Kara asman” [Siyah gökyüzü (Ç.N.)] adını vermiş. Halk çok korktuğu için bebeğin ismini Korkut koymuşlar.”

V. M. Jirmunskiy'nin araştırmalarından, küy (ezgi) sanatının Korkut'la başladığını öğreniyoruz. Bazı eserlerde ise Korkut'un devrinde İnalhan, Dayılhan, Köl-Erki, Tumanhan,

Konlı-Hoca gibi hanların baş veziri olduğu, idarede danışman olarak bulunduğu söyleniyor.

Halk edebiyatı örneklerinde ise Dede Korkut'un, çalgı aleti kopuzu ilk yapan kişi olduğunu görüyoruz. Dede Korkut'un "Arslanbab", "Ak kuğu", "Uluların Ulusu", "Kilem Jayğan", "Tarğıl Tana" gibi kopuzla çalman küyleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Aytmatov: Anlatılanlara göre; devesine binip ölümden kaçan Korkut, nereye giderse kendisi için kazılmakta olan bir kabre rastlıyormuş. Halk dilinde çok kullanılan; "Nereye gidersen Korkut'un kabri!" deyiminin menşei işte budur.

Şahanov: Halkımızın eski tarihiyle ilgili dört kitap yazan tarihçi arkadaşımız Koyışğara Salğaraulı'nın ilginç bir iddiasını da belirteyim. Kömbe adlı romanında Dede Korkut ile Çin kaynaklı vakayinamede adı geçen Tonyukuk'un aynı kişi olduğunu söyleyerek, bir bölümde baştan sona kadar bu görüşünü çeşitli gerekçelerle ispatlıyor. Ondan önce hiçbir yerde rastlamadığımız, ilginç ve cesurâne bir fikir olarak değerlendiriyorum bunu. Göçebe Türklerin bu iki ulu atasının hayatlarını mukayese edince, ikisinin tek şahsiyet olduğunu düşündürecek benzerlikler, tekrarlar çokmuş. Hatta bunlara, benzerlikten ziyade ayniyet denilebilir. Yanında bulundukları hanların çocuk sayısı da, yaptıkları da, han ile münasebetleri de hemen hemen aynı. Tek fark, Dede Korkut'un Sırderya kenarında, Tonyukuk'un da Moğol topraklarında vefat etmiş olması. Ama yazar, böyle olmasının sebeplerini de İlmî delilleriyle sürerek kanıtlıyor. Gerçekten de biraz düşünecek olursak, Dede Korkut'un mezarının bir kaç yerde bulunması gönüllerde şüphe uyandırmıyor mu? Gerçek Korkut'un cesedi bunlardan hangisinde? Derbent'te mi, Türkiye'de mi yoksa Kazakistan'da mı? Onun kabrini açıp araştırarak doğruyu tespit eden kimse yok.

Bilgilerimize göre; Dede Korkut'un 9. yüzyılda Sırderya kenarına yapılan sekiz köşeli, içi çeşitli taş süsleriyle tezhip edi-

len mezarını 19. yüzyılda sel götürmüştür. Yerli halk kabrinden kemiklerini çıkarıp başka bir tepenin başına tekrar defnetmiştir. 1980 yılında, işte bu mezarın yanına, Almatılı Mimar Bek İbrayev'in projesine göre eski çalgı aleti kopuz suretinde büyük bir anıt yapıldı. Bu işin başında bulunan Kızılorda vilayeti, Karmakşı ilçesi kaymakamı rahmetli Elev Köşerbayev idi. Merhum kaymakam halk mirası diyebileceğimiz herşeye sahip çıkardı. Halk tarafından da çok sevilen bir şahıstı.

Hatırlarsanız, hani yazar dostunuz Abdicemil Nurpeyisov'un evinde misafir olduğumuzda sofrada Kırımбек Көчербайев isimli yakışıklı, esmer bir delikanlıyla tanışmıştık ya. İşte o, rahmetli Elev aksakalın oğlu oluyor. Şu anda Kazakistan Cumhuriyeti Bakanlar Kumlunda. Elev aksakalın yaptırdığı Dede Korkut mezarı başındaki kopuz anıtının özelliği, rüzgâr estiği zaman kopuz sesini anımsatan değişik bir ses çıkarmasıdır. Sanki Korkut'u yokluyor gibi. Torunları Dede Korkut'un ruhunu bir manada böylece yaşatmış oluyor.

Sırasıyla meşhur hemşehrimiz Sultan Baybars hakkında konuşalım.

Onun hakkında Kazak Sovyet Ansiklopedisinde şu satırlar yer alıyor:

“Kazak soyundandır. Manğıstay bölgesinde yaşayan Beriş kabilesindendir. Babasının adı Jamak, annesi Ayek'tir. Moğol istilasını esnasında esir alınan on yaşındaki Baybars, Şam'da 800 dirhem karşılığında köle olarak satılmıştır.”

İ. Filştinskiy bu konuyla ilgili şunları yazıyor:

“Göçebe yaşayan Kıpçak Türklerini Karadeniz kenarında esir alan Moğollar, İtalyan tüccarlarına köle olarak sattılar. Onlar ise köleleri Mısır sultanlarına gönderdiler. Mısır'da genç esirlere Müslümanlık kabul ettirildikten sonra İslami isim takıldı ve askeriye'nin taktikleri öğretilerek onlardan bir saray ordusu oluşturuldu.”

Burada anlatıldığı gibi, Mısır sultanlarına köle olarak satılanlardan biri de Baybars idi. Baybars esir alman çocuk memlüklerin (köle) arasına katıldı.

Aytmatov: Sultan Baybars'ın kâtibi Muhiddin İbn Abdu'z-Zahir, Sultan Baybars'ın Hayatnamesi isimli eserinde; "Ferasetli memleket adamı ve cesur komutan Baybars devrinde yüz yıllar süren kargaşalar dindi. Mısır ve Suriye'de geçici de olsa barış ve huzur hakim oldu. Sultanın toprak işlemeye ve ticarete önem vermesi sonucunda halkın durumu düzeldi. Askerleri de büyük zaferler elde etti. O, Haçlı Seferlerine son verdi. Haçlılara, bu seferleri bir daha düzenleyemeyecekleri bir şekilde ders verdi. Bağdat'ta olduğu gibi, büyük bir devleti tarumar edecek Moğol istilasından Mısır'ı korudu" diyerek Baybars'ın Mısır tahtına geçtiği devri anlatıyor.

Yabancı Arap ülkesine bir köle olarak gelen on yaşındaki bir çocuğun buraya hükümdar olması nasıl gerçekleşmişti? İşte asıl mesele budur.

Şahanov: İlgimi çeken bir şey, Baybars tahta geçtiğinde de Arapçayı öğrenmeye gerek duymamış. Kazak Sovyet Ansiklopedisinin 2. cildinin, 82. sayfasında; "Baybars hayatının sonuna kadar ana dilini, yani Kıpçakça konuşmuştur. Mısır ve Asya'daki Arap dilli halklarla tercüman vasıtasıyla ilişki kurmuştur" deniliyor.

Baybars, Frank Kralına karşı yapılan savaşta Memlükler içinde cesareti ve kahramanlığıyla ün kazanmış. Gittikçe itibarı artmış ve ordunun önderi olmuş. Şehirdeki hırsızları, haramileri ele geçirmediği ustalığı; cesaret göstererek, Sultanın Sarayına casus olarak giren Huan Hoca'yı suçüstü yakalaması ve çeşitli muharebe ve gazalarda gözünü budaktan esirgmeden üzerine düşeni en güzel şekilde yerine getirmesi sonucunda Ordu Komutanlığına yükselmiş. Azat edilerek hürriyete kavuşunca Tacbaht isimli Kıpçak kıızıyla evlenmiş. Bu evlilikten Said ve Ahmed isimli iki oğlu olmuş.

Arapların ve Kürtlerin isteği üzerine tahta geçen Baybars, Sultan mühürlü ilk mektubunu atayurduna, Kıpçakların Emiri Altın Ordu Hanı Berke'ye yollamış.

Tarihçiler, Baybars'm vatan özleminin kanla ve gözyaşıyla yazıldığını kaydederler.

Aytmatov: Arapların Sultanı olan Baybars sonradan Küçük Asya'da Selçukluları, Ermenistan'ı, Berberileri hakimiyeti altına almış. Hayatları boyunca Araplara dış bileyen Frankları mağlup etmiş. O devirde kölelik ve eziyetten iyice sarsılan Arap halkı rahat bir nefes almaya başlamıştı.

Şahanov: Doğru. Baybars'ın vatanına gönderdiği ilk mektup Berke Han'ın eline 1261 yılında geçiyor. Bir sene sonra, Memlûk Sultan Baybars, Rum üzerinden Altın Ordu'ya bir elçi gönderiyor.

Birçok efsaneye konu olan dünyaca ünlü Sultan Baybars, kendi veziri Kalavun'un ihaneti üzerine, 1277 yılında karpuzdan zehirlenerek vefat ediyor.

Aytmatov: Fani dünyanın vefasızlığını anlayan Sultan, son nefesinde; "Yabancı ülkede Sultan olacağına kendi yurdunda ultan [Ultan: Ayakkabının alt kısmı, taban. (Ç.N.) olman daha iyi]" demiş.

Şahanov: Şike, bir zamanlar Baybars'ın yaptığı gibi, istilalar döneminde mecburen yabancı ülkelere; Afrika'ya, Arabistan'a, Anadolu ve Avrupa'ya giderek, Kıpçaklar veya Memlûkler olarak bilinen Türkler çoktur. Mısır Sultanının özel ordusunu oluşturan Memlûkler, Orta Asya'dan esir olarak giden Ubak'ı da tahta çıkarmışlardı.

Aytmatov: Mısır tahtına yıllarca sahiplik eden Memlûklerin devrilmesinden sonra tekrar güvenilir konuma gelmelerini sağlayan kişi, meşhur Napolyon idi. Napolyon Mısır'ı ele geçirince, Murat Bey'in sultanlığını kabul etmiş gibi görünürken asıl idareyi kendi generali Cleber'e teslim etmiş. Düşmanlıkları

gittikçe artan Memlûk Sultanı ile Fransız Generalinin birbirlerini öldürmekle sonuçlanıyor.

Memlûklerin cesaretine, kahramanlığına hayret eden Napolyon onları Mısır'dan özel olarak getirterek, Özel Süvari Bölüğünde görevlendirmiş. Süvarilerin asıl vazifesi, Napolyon'u korumak idi.

Şahanov: Kazakların büyük şairlerinden Olcas Süleymanov'un bir zamanlar kavgalara, davalara yol açan "Azıya" adlı kitabında çok enteresan bir olay anlatılıyor:

"Ben Memlûklerin sıkıntılı hayatının son işaretinin, Korsika altın kartalının kanadı altında çürüdüğünü, gözlerimle gördüm.

...Moskova'nın yakınında bulunan, Kuntsevo ve Filinin yerleştiği Setun tepesindeki elma bahçelerine gidiyordum. Bir gün Setun yakınlarında yavaş yavaş gezerken, ilgimi çeken bir hadise vuku buldu. Bir zamanlar Napolyon'un geçtiği, Moskova'ya giden yolun yakınlarında kazı işleriyle uğraşan işçilerin toprak altından belirsiz kişilere ait üç tabut bulduklarını gördüm. Tabutları kazılan toprağın kenarına koydular. Çürümeye yüz tutan tabutları açtıklarında, Setunlular, parlayan zırhlarıyla gömülü ölüleri gördüler...

Ölünün zamanla kararan yüzündeki tebessüm ifadesi belirgindi. Ama kaş ve kirpiklerinin olmaması, onları biraz kötü gösteriyordu. Ölülerin gözlerinin renkli ve elmacık kemiklerinin büyükçe olduğunu fark etmek mümkündü.

Askerî giysilerine bakınca, bunların Memlûk olduğunu anlamak hiç de zor değil. Napolyon Poklonnaya Dağına saldırdığı zaman, bu askerler muhtemelen İmparatorun korumacılığını yapmışlardır..

Ölünün simsiyah olmuş parmaklarında, atalarımızın sembolik olarak taktıkları Kıpçak damgalı yüzük vardı. Kimbilir belki de bu yüzük bize sadece kırık kerpiçleri ve efsaneleri ula-

şan tarihî Otrar'ın usta kuyumcularının elinden çıkmıştır.

Ebediyete kadar yaşayacak bir milletin sembolü olan bu yüzüğün çöllerden Macar kırlarına, Genuya hisarlarına, Mısır piramitlerine, Venedik'e ve Moskova topraklarına kadar giden nice kuvvet sahibi insanların esmer parmaklarına takıldığı tartışılmaz.

Aytmatov: Totaliter rejim devrinde tabuttaki atalarını tanıyıp onlara arka çıkmaya çalışan Olcas'ı, bahsettiğimiz çalışmasından dolayı ne kadar alkışlasak azdır.

Türklerin gözdelerinden Babür ile Uluğ Beğ de gurur duyacağımız kişilerdir. Hindistan'da büyük bir İmparatorluğun kurucusu olan, şair, tarihçi ve aynı zamanda mütefekkir Babür Şah önce Andican ve Oş hükümdarı idi. Yaptığı muharebeler, Afganistan ve Hindistan'ı hakimiyeti altında bulundurması ve padişah seviyesine yükselmesi, 11 yaşında öksüz kalan şahın kabiliyetli kişiliğini haber vermektedir.

Dünyaya ün salan Babür'ün kahramanlığı, bütün dünya tarihçilerinin ve yazarlarının eserlerine konu oldu. Babür'un bizzat kendisinin kaleme aldığı Babürname, dünyanın birçok diline tercüme edilmiştir. Günümüze kadar ulaşan bu değerli eser, tarihî önemini yitirmemiştir.

Şahanov: Babür'ün efsaneler merkezine dönüşen Oş'taki Süleyman dağında bulunan evi halen ayaktadır. Millet, onu kutsal gördüğü için evi sık sık ziyaret eder. Babür'ün evinin bekçisi de gelenlere geçmişle alakalı ilginç hikâyeleri anlatmakla kalmıyor, burada merhumların ruhuna Kuran da okuyor. Birkaç sene önce, Babür'ün torunlarından Pakistan Başbakanı, meşhur kadın devlet adamı Benazir Butto'nun Kırgızistan'a yaptığı resmî ziyaret esnasında atalarının ayak izinin kaldığı toprakları ziyaret ederek, evlatlık vazifesini yerine getirmeye çalıştığına şahit olmuştuk.

Timur dünya tarihinde muharebeleriyle yer alırken onun

torunu Uluğ Beğ bilimsel keşifleriyle meşhur oldu. “Asil olan, asaletini bir yerde muhakkak gösterir” derler. Dedesinin yolundan devam eden Uluğ Beğ, Maverâünnehir gibi geniş bir coğrafyada 38 yıl idarecilik yapmasına rağmen kendini ilme adanmıştı. Komşu ülkeler birbiriyle savaşıırken, Semerkant’ta rasathane açıp gökyüzünün gizemlerini araştırarak İlmî eserler bırakması, ululuğun ta kendisi idi.

Aytmatov: İran’dan Osmanlı’ya, Çin’den Rum’a kadar bütün ülkelerin ilim adamlarını toplayıp matematik, biyoloji, geometri alanlarında keşifler yapan; sanat, edebiyat ve kültürün temelini atan Uluğ Beğ’in ismi sonsuza dek yaşayacaktır. Çünkü o, hayatı boyunca insanlığın yararına çalıştı. İyilik yolunda didinip durdu. Sadece astronomide yaptığı çalışmasıyla, ilmin doruğuna çıktı.

Türk kültürü ve biliminin zirvesinde bulunan Uluğ Beğ gibi büyük bir âlimin 55 yaşında taht kavgasına kurban gitmesi çok acı bir hadisedir.

Baştaki konumuza dönecek olursak; eski çağda kâinatın tanınmaya çalışıldığı geçici dönemi, Orta Çağdaki kavga ve savaş devrini geçiren dünya sakinleri son iki yüzyıldan itibaren tarihî meskenlerine, ata yurtlarına yerleşmeye başladılar. İşin ilginç tarafı da şu: Dünyaya hükmetmek isteyen halklar; yani İngilizler, Fransızlar, İspanyollar, Araplar, Moğollar ve diğer Müslüman milletler, yabancı ülkelere ne kadar hakim olsalar da eninde sonunda ancak kendi topraklarına sahip olarak kaldılar. Böylece toprak kavgası bitmiş oldu. Zorbalıkla, kanla, kavgayla elde edilen iktidarın devamlı olmadığını, zaman gözler önüne serdi. Böyle demekle tarihteki aksilikleri tamamen görmezlikten gelemeyiz tabii. Mesela, ilk olarak Christoph Colomb’un bulunduğu Amerika’nın asıl sahipleri, 12 milyon nüfuslu Kızılderililerdir. Şu anda onlar orada zavallı durumundalar.

Bir zamanlar, Kazak ve Kırgızlar bir tarafa, büyük İmparatorluklar olan Rusya ve Çin’i bile tehdit eden güçlü Jongarya

Devletinden ise eser kalmadı. Bunun altında da araştırılması gereken tarihî münasebetlerin ve tarihî zihniyetin esrarı olmalı diye düşünüyorum. Hakikatte Kızılderililerin trajedisi, kabile seviyesinde kalmalarıyla ilgiliydi. Bundan dolayı devlet görüşü teşekkül etmiş milletlere yenik düştüler.

Şahanov: Şike, buraya kadar Türk dünyası için ortak büyüklerden bahsettik. Şimdi ise Kazak ve Kırgızlara ait bazı hususları konuşsak, ne dersiniz? Mesela, tarihlere göre Balasağın'dan Belek, Belek'ten Kulteke Hakan, ondan da Hakas doğmuştur. Hakas'ın Alaşhan ve Talashan isimli iki oğlu olmuştur. Alaşhan Kazakların, Talashan ise Kırgızların hükümdarı imiş.

Aytmatov: Kazak ve Kırgız tarihinden bahseden eserler çok az da olsa mevcuttur. Çoğu kâğıda değil, taşta yazılmıştır. Orhon-Yenisey, bunlardan biri. Ne yazık ki çoğunun kıymetini vaktinde bilememişiz. Kırılmış, silinmişler. Bazı değerlerimiz ise, araştırma amacıyla ülkemize gelen yabancıların elinde gitmiş. St. Petersburg'da, İngiltere ve Almanya'da bile tarihî yadigarlarımız bulunmaktadır.

Şahanov: Son derece haklısınız. St. Petersburg'a gittiğimde, bundan bir asır önce Semey ve Mangıstav ülkesinden götürülerek Hermitaj Müzesi'ne konan yazılı taşlara bakmaya doyamamıştım.

Aytmatov: Hatta Timur'un özellikle taşta kazdirdığı yazı da Hermitaj'da bulunuyor.

Şahanov: Kaybettiklerimizi aramanın, eksiklerimizi tamamlamanın zamanı geldi. Tarih dediğimiz, zaman ve olaylar zinciridir. Onun asıl sahibi halktır. Onun için tarihi değerlendirirken yaşadığımız devrin şartlarıyla değil, geçmişin, olayların cereyan ettiği dönemin şartları çerçevesinde değerlendirmeliyiz.

Halk arasında sık kullanılan, "Kırgız ile Kazak birlikte doğmuştur" ifadesini duymayan yoktur sanırım. Bunu biz söy-

lemedik. Bu söz asırlar önce yaşayan atalarımızın atalarına aittir. Halkımızın zor durumda kaldığı günlerde, bu vasiyet bir istinatgâh olagelmıştır. Yani, iki milletin kardeşliğinin ta başlangıca dayandığını gösterir. Ancak çoğunluğun içinde iyi de var, kötü de. İşte kötülerden birisinin zaman zaman kalkıp; “Kırgız ile Kazakların bir ana, bir babadan olduğunu ne ile ispat edeceksiniz? Onu gören mi var yoksa? Kırgızlar ta Yenisey nehrinin kenarında, Kazaklar ise bildik bileli Sırderya yakınlarından Altay ve Atrav’a kadarki topraklarda koyun güden kişiler değil mi? Eski tarihten iki milletin aynı soy olduğuna dair delil gösterebilir misiniz?” dediği olmuştur.

Aytmatov: Senin de şiirlerine konu olan soysuzluğun neticesidir bu. Allah soyunu sopunu tanımayıp bocalamaktan saklasın. Kırgızların ataları, Hunlar devrinde, yani M.Ö. 3. yüzyılda, Orta Asya’da yaşamışlardır. Yenesey’e sonradan taşınmışlar.

Şahanov: Şike, Beyaz Gemide, düşman elinden kurtulunca Yenesey tarafından geyiğe binip Alatav’a gelen Kırgız kızı ve oğlu hakkında güzel bir efsaneyi yazmıştınız. Efsanede gerçek payı olduğu belli. Kırgızların Sibiry’a göç etmesini açıklayabilir misiniz?

Aytmatov: Yeryüzünde küçüklü büyüklü birçok devlet vardır. Onlardan birisi, Kırgızların Devletidir. Bu milletin evladı olarak geçmişimizi çok merak etmişimdir. Nice at nalları altında kalan memleketimin kendine has sararmış tarih sayfalarını da çok karıştırmışımdır. Çinlilerin, Arapların, Farsların, Rusların, İngilizlerin ve Almanların eskiye ait tarihî yazmalarını karıştırırken, Kırgızları yaka paça savaşların içinde görürsünüz.

Şahanov: Yunanların “Herkis”, “Hergis”, Araplar ve Farsların “Kergis”, “Hirgis”, “Hırhır”, Çinlilerin “Gyan-gun”, “Gegun”, “Tsigu”, “Kigu” olarak adlandırdıklarının hepsi bugünkü Kırgızlardır, değil mi?

Aytmatov: Evet, öyle. Komşularıyla bazen dost, bazen de düşman olarak ilişkilerini sürdüren Çinlilerin yazmalarına,

“Kırgız” tabiri, M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında kaydedilmiştir. Bundan Alatau’nın doğusundaki Boro-Horo bölgesinde ta o zamanlarda Kırgız halkının yaşadığı anlaşıyor.

“Oğuz Han, M.Ö. 2001 yılında sarayını batıya taşıdı, Gyançunlular saldırdı,” diyor yazmada. Bütün bu delillerden yola çıkarak, “Kırgız” kavim adının Türk halkları arasında en eskisi olduğunu söyleyebiliriz. Kırgız etnosu (ulusu) M.Ö. 2000’li yıllarda Orta Asya topraklarında yaşamış oluyor.

Burada doğal olarak bir soruya takılıyoruz. Yani, M.Ö. 1000. yıllarda Minusun bölgesinde yaşayan Yenesey Kırgızları nereden gelmişlerdir? Onlar da Orta Asyalı Kırgızların bir kolu mu, yoksa onlarla ilgisi olmayan başka bir millet miydi?

Bu soru üzerinde, ilim adamları yüzyıllarca araştırmalar yapmışlardır. Yenesey Kırgızlarıyla ilgili eski Fars tarihçisi Gardizi şunları yazıyor: “Bu Kırgızlar, Hindular gibi ölen kişiyi ateşte yakarlar. Onların görüşüne göre ateş en temiz şeydir. Cinler, şeytanlar ateşten uzak dururlar. O yüzden, ölüleri yakınca tüm günahlarından temizlendiklerini düşünüyorlar.”

Çin kaynaklarında “Yenesey Kırgızları sarı saçlı, yeşil gözlüdür” deniliyor. Eski çağ yazmalarında ise “Orta Asyalı bir millet olan ve Hunların neslinden gelen Kırgızlar, Avrupalı Dinlin halkı içinde asimile olmuştur. Dinlinler demir işlemeciliğinde, Kırgızlar ise silah yapımında ustaydılar” denilmektedir.

Orta Çağda yaşayan Arap seyyahı İdrisî’nin eserlerinde; “Slavlarla kaynaşan Kırgızların bazılarının tenleri beyaz, saçları kırmızımsı renktedir” diyen satırlara rastlıyoruz.

Şu andaki Kırgızların Moğol tipli oldukları bellidir.

Tonyukuk yazıtlarında; “İlk önce Çin ve Az halklarına boyun eğdirdik. Kırgızlara ise gece yarısında uykudayken baskın yaptık... Mızrakla yolumuzu açtık” cümleleri yer alıyor. Çin ve Az halklarının eski çağda, Tuva’da yaşadığından haberdarız. Bilge Kağan ve Kültigin bu iki ulusu boyunduruk altına alınca,

onlar da Sayan dağları üzerinden Minusin bölgesindeki Kırgızlara saldırmışlardır.

Dolayısıyla, Orta Asya'da, Yenesey nehri kenarlarında da Kırgız denilen milletin bulunduğu bir gerçektir. Bence, o savaşlar döneminde deve ve at sırtından inmeyen Orta Asyalı Kırgızların Yenesey'e taşınmalarını, asırlar sonra tekrar atayurtları olan Alatau eteklerine yerleşmelerini tartışma konusu yapmaya lüzum yok.

Bir zamanlar saldırı, savaş vs. gibi nedenlerden dolayı İskit, Hun nesli ta Roma ve Vatikan'a kadar, Karpat dağlarına, hatta Azak denizine kadar gitmemişler miydi? Cengiz Han'ın ordusuyla savaşan Kotan Han başkanlığındaki Kıpçaklar, şimdiki Macaristan topraklarına yerleşmişlerdi. 10 asır önce Turan kırlarından giden Türkler ise, Marmara Denizi sahillerine yerleşip Büyük Osmanlı İmparatorluğunu kurmuşlardı. Onların şimdi de koca bir devletleri vardır. Türklerin bir kolu olan Gagavuzlar (Gökoğuzlar) ise atayurtlarından uzaklarda, Moldova'da yaşamaktadırlar. Ugor-Finlerin geçmişte Deşt-i Kıpçak'ta yerleştiklerini de hatırdan çıkarmamalıyız. Ünlü Manas'm babası Jakıp da 10 asır önce Alatau'dan Altay'a taşınıp ana vatanına sonradan dönmemiş miydi? Manas Destanı'ndaki coğrafi alan da, Kırgızların Sibirya'dan Alatau'a dönüş maceralarını kapsıyor. Veya Sovyetler döneminde Amur bölgesine taşınan Türkmenlerin büyük bir kısmının halen oralarda kaldığını söyleyebiliriz.

Kaderin şevkiyle atayurtlarından uzaklaşmaya mecbur kalan halklar uzun yıllar sonra tekrar memleketlerine dönerse, ikisi aynı soydan mı, yoksa değişik milletler mi? diye tartışmak anlamsızdır.

Kırgızların Yenesey'e göç etmesinin sebebini ve Alatau'a ne zaman döndüklerini mantıklı yöntemlerle araştırmak, gelecekte yapmamız gereken vazifelerdendir.

6-7. yüzyıllarda Kırgızların Orta Asya'dan Turfan bozkırlarına, Tuva'dan Sayan dağlarına ve Yenesey'e kadar uzanan ge-

niş coğrafyadaki dağınık yerleşmeleri ve Ulu İpek Yolu üzerinde Çin ile ticareti geliştirdikleri malumumuzdur.

Yukarıda da bahsettiğimiz Arap Seyyah İdrisî; “Kırgızlar hükümdarlarına ‘ajo’ diyorlar. Ajo, başına altından yapılmış, çok süslü bir taç giyiyor. Sarayı Yenesey kenarındadır. Çok güçlü korumaları vardır” demiştir.

Şahanov: Kazakların; “Hey diyen aja, bırak diyen hoca yok” atasözündeki ‘aja’ kelimesi belki de bahsettiğiniz ajo’ dur.

Aytmatov: Çelişkili bir malumat da, 7. yüzyılda Orta Asyalı Kırgızların hükümdarı olan Barsbek ile ilgilidir, deniliyor. Aralarında binlerce kilometrelik mesafe bulunmasına rağmen, Kırgız hükümdarlarının aynı unvanı taşıdığına bakılırsa, bunlar aynı millettendir. Daha doğrusu, darmadağın yerleşen bir millet.

Orta Çağ Dünya Tarihi Ansiklopedisine ve S. E. Malov, R. L. Kızlasov ile G. E. Grumm-Grjımaylo gibi ilim adamlarının araştırmalarına müracaat ettiğimizde, Yenesey’de yaşayan Kırgızlar ve Hakasların aynı milletin kolları olduğunu öğreniyoruz. Eserlerde, “Hakas” terimi ile “Kırgız” kelimesi aynı manada kullanılmaktadır.

9. ve 10. yüzyıllarda Hakaslar Minusin bölgesinde, Abakan nehri etrafında kalmışlar; Yenesey Kırgızları ise Baykal’dan Ertiş’e, Tayga’dan Doğu Türkistan’a uzanan topraklara taşınmışlardır. Bir kısmı da Altay’da ve Jongar sınırlarında yerleşip kalmışlar.

Kıymak-Kıpçak birliğine katılarak Türk-Moğol kabileleriyle karışan Kırgızlar, Moğol istilasından sonra Alatav eteklerini tamamen yurt edinmişlerdir.

Orta Asya’da doğup Sibiry’a’yı gezen, bir kısmı orada kalan (Hakaslar), bir kısmı ise dönen (Kırgızlar) bugünkü bağımsız milletin geçmişine dair kısaca bunları aktarmış oldum

Şahanov: “Kırgız” tabirinin ne manaya geldiğini de belirtmenizi isterdim...

Aytmatov: Oğuz'un oğlu Tagınhan, Tagınhanın beş oğlundan biri de Kırgız'dır.

Bir başka yorum da, benim kanaatime göre, -ister kabul edin, ister etmeyin- şudur: Kır veya kırka, dilimizde dağ anlamına gelir; Oğuz (öküz) ise Türklerin bir koludur. İkisini birleşik kelime olarak ele aldığımızda "kır oğuzu" veya "kır (dağ) öküzü" manasını vermiyor mu?

Şahanov: Olabilir. Devam edelim, halk, millet mefhumlarının asıl dayanağı, sacayağı olan toprak, dil ve kültürdür. Allah'a şükürler olsun, Kazaklar ve Kırgızlar dünya haritasında hak ettikleri yeri aldılar. Dillerini, kendilerine has göçebe medeniyetini vücuda getirdiler. Dünya uygarlığında payı olan her millet, geçmiş ile bugününü birleştiren bir köprü kurmadıysa, millî manevî değerlerini, tarihî hafızasını canlı tutmaya özen göstermediyse, gelecek önünde şiddetli hesaba çekilmeye müstehak olur.

Siz Kırgızların tarihinden söz ederken, İlmî yorumları ve kendi düşüncelerinizi aktardınız. Belirli bir coğrafyaya, dile, kültüre sahip bir milletin geçmişteki adlarını bilmesi gerekir.

Birkaç sene önce, İskoçya'nın Glasgow Üniversitesinde düzenlenen şiir programında bir öğrenci;

– "Rus nehri kenarından dağıldıkları için, Ruslar bu ismi almışlardır. "Kazak" kelimesinin etimolojisinden bahseder mısınız? Ne zamandan beri bu isim kullanılmaktadır?" diye sordu.

Aslında bu soru sadece bana değil, bütün Kazak aydınlarına, tarihçi ve edebiyatçılarına sorulan bir soru gibiydi. Çünkü bu mesele çok sık gündeme getirilmesine rağmen kesin bir sonuca varılmamıştır.

Aytmatov: Çoğu zaman göçebe halkların geçmişini efsanelere bağlıyoruz. Peki, "Kazak" kelimesinin kaynağıyla alakalı duyduğunuz efsaneleri anlatır mısınız?

Şahanov: Bu konuda çok sayıda efsane anlatılıyor. Onlardan biri Kahraman Kalşa hakkında. Ardı arkası kesilmeyen

savaşlarda halkını düşman askerinden koruyan, kahramanlığı dillere destan olan Kalşa, bir gün tek başına ıssız bir yerde giderken ağır yaralanmış ve atından düşmüş. Yerinden kıpırdamayan kahraman çaresiz kalmış. Öleceğini zannettiği bir anda gökyüzünden bir ak kaz inmiş; ölümle pençeleşmekte olan kahramana su vermiş; sonra da kolundan tutup bir göl kenarına götürmüş. Ak kaz, Kalşa'yı çeşitli bitkilerle tedavi ederek iyileşmesine yardımcı olmuş. İyileştiği günün sabahı, kahraman Kalşa uyandığında, yanında her gün bulunan ak kazın melek yüzlü ak (beyaz) bir kıza dönüştüğünü görmüş. Meğer o kaz suretinde gelen, kız imiş. Kader onları birleştirmiş, bu evlilikten doğan oğullarına ak kazın nesli manasında Kaz-ak ismini vermişler. Kazak'ın ise Akarıs, Bekarıs ve Canarıs adında üç oğlu olmuş. Kazak halkının çok önem verdiği şecereye göre, Akarıs'tan Ulu Cüz, Canarıs'tan Orta Cüz, Bekarıs'tan ise küçük Cüz kabileleri meydana gelmiş.

Efsanelerde de gerçek payı olduğunu göz önünde bulundurursak, bugüne kadar Kazaklar arasında Kaz soyunun (uyruğunun) bulunması, Balkaş gölüne eskiden Kaz gölü denmesi ve o civarlarda Kaz şehrinin olması tarih meraklıları için birer ipucu olabilir.

Birçok Müslüman halkta olduğu gibi, Kazaklar da kazı, özellikle kuğuyu kutsal sayarak öldürmeyi yasaklamıştır. Şamanlarda, kendilerine özgü giysilerini giyip, aletlerini omuzlarına asıp, kafalarına kuğu veya kaz derisini geçirip ona (kuğuya) sığınma geleneği varmış. Bebeğe kuğunun tüyü takma adeti, şimdilerde de devam etmektedir.

Aytmatov: Meşhur şair Abay'ın iki ciltlik eserini incelediğim zaman, Kazak adının ve Kazak, Kırgız halklarının başlangıcına dair görüşlerini okumuştum.

“Bir zamanlar Araplar Orta Asya'yı fethetmişti. Kazak bozkırlarında yaşayan göçebe halka “hibay”, “huzagu” demişler. Deve sırtındaki Kazakları gördüklerinde; “Bunlar da bizim huzagu kabilemize benziyormuş ama uçsuz bucaksız kırlarda göç-

leri ile yavaş yavaş kanat çırparak uçan ak kazı anımsatıyorlar” demişler. Kaz-ak tabiri buradan geliyor. Önceden kendilerini oymak (uyruk) kabul eden halk o zamandan itibaren Kazak milletini oluşturmaya başlamış,” diyor Abay.

Şahanov: 19. yüzyılda Cengiz dağlarının eteğinde yaşayan ve bir köy çocuğu olan şairin, dünyanın binbir türlü olayından haberdar oluşu ve derin ilmi insanı hayretler içinde bırakıyor doğrusu. Adı geçen eserinde Abay, Hakaslara, Çin tarihine, Kazak*ve Kırgızların şeceresine ve yaşadığı topraklara dair geniş bilgi vermiştir.

Diyor ki: “Sibiry’a’nın doğusunda Kazakların kardeşleri yaşıyor. Onlar İslamın dışında kalmışlar. Dillerine, örflerine ve yüz şekline bakan, kardeş olduklarını hemen anlıyor. Özellikle Yeneseý vilayeti Minusin bölgesinde yaşayan ‘Yasaşınay Tatarlar’ Kazakları kardeş biliyorlar. Kardeş olmadıklarını, gören, iddia edemez...”

Abay, burada Yeneseý’deki dini ayrı, soyu aynı olan Hakas kardeşlerimizden bahsediyor. Sonra devam ediyor: “Bir de hiçbir Kazak, Kazaklarla Kırgızların soydaş olduklarına itiraz etmiyor. İşte o Kırgızlara Çinliler Brüt demişler ama neden böyle dedikleri tarih kitaplarında açıklanmıyor.”

Ünlü şairin Çin tarihini iyi bildiği ve Manalı dinlediği görüşüne varabiliriz. Çünkü Manas Destanında Çinliler ve Kalmuklar Kırgızlar için “Brutlar” tabirini kullanmışlardır. Bu tabirde benimsememe, küçük görme gibi bir durum söz konusudur.

Abay, Kazaklarla Kırgızların çok eskiden beri içli dışlı yaşayan, neredeyse aynı iki halk olduğunu yazarken, bunların Minusin’de kardeşlerinin kalıp kalmadığını da merak ediyor.

Halk arasında, tarihî gerçeklere yakın bir efsane anlatılıyor. Orada Kazak, Alaş ve Üç Cüz ifadelerinin ne zaman, nasıl ortaya çıktığına işaret ediliyor. Eski zamanlarda Sırderya kenarını yurt edinen halk, Kızıl Arıştan isimli bir Hana bağlı olarak yaşıyor-

muş. Hanın askerleri, zamanın şartlarından ötürü bazen komşularıyla harp ederlermiş. Bir ara intikamlarını almak için bir ülkeye saldırmışlar, bol miktarda ganimet ele geçirmişler. Esirler arasında güzel mi güzel bir kız varmış. Kızıl Arıştan onunla evlenmiş. Aradan zaman geçmiş, Kızıl Arıştan'ın hanımı alaca ciltli bir oğlan doğurmuş. Çocuğun olağanüstü durumunu şerrin alameti olarak yorumlayan Han ve maiyetindekiler, bir an önce ondan kurtulmaya karar vermişler. Annesi, dünyaya gelmez herkese korku veren çocuğu kendi elleriyle kundaklayıp nehre atmaları için hizmetçilerine emretmiş. Suyun üzerinde akıp gelmekte olan bebeği bir yoksul balıkçı bulmuş. Çocuklarının olmamasına üzülen balıkçının ailesi Yaratıcıdan gelen bu bağışa çok sevinmişler. Üstü başı alaca olan bebeğe Alaş ismini vermişler. Alaş'ın büyümesi için ellerinden gelen her şeyi yapmışlar. Çocuk büyüyünce akıllılığı ve kahramanlığıyla bilinmiş.

Alaş'ın şöhretini duyan öz babası Kızıl Arıştan, geçmişte yaptığı zulümden pişman olmuş. Alaş'ı sarayına tekrar getirmek istemişse de veziri ve danışmanı olan Maykı Biy bunun doğru olmayacağını, Alaş'ın yanına kendi hakimiyeti altındakilerden 300 yiğidi göndermesinin daha uygun olacağını söyleyince ilk düşüncesinden vazgeçmiş ve Kızıl Arıştan danışmanının dediğini yapmış. Cesur ve mert 300 kahraman yiğit Alaş'a her yönden destek olmuşlar. Komşu illeri kendilerine katarak topraklarını genişletmişler. Alaş'ı beyaz keçeye [Kazak adetinde eskiden Han seçilirken o kişiyi beyaz keçeye sararak dört köşesinden tutup omuzlarından yukarı kaldırırlarmış. Muhtemelen "Sana güvendik, boyun eğdik, başımızın üstünde yerin var" manasına gelir. (Ç.N.)] sararak Han seçmişler. Bu yiğitlerin birliğine, yaptıkları güzel işlere gıpta edenler, onlara, serbest insanlar, yani Kazaklar adını vermişler. Böylece 300 [Yüz: Kazakça'da cüz demektir. (Ç.N.)] yiğidin bir araya gelmesiyle üç cüzden oluşan Kazak halkı meydana gelmiş. Büyüklerden halen; "Atamız Alaş, adımız Kazak" ifadesini sık sık duyarız.

Alaş Han ismine Kazak tarihçisi Kadırgalı Jalayrı'nın, Reşi-

duddin ile Ebulgazi Bahadır'ın eserlerinde rastlamak mümkün. Son iki müellifin yazdıklarına göre Alaş Han yazın Ulutav ve Kişitav'da, kışın Karakum'da ve Borsuk kumunda otururmuş. Ulutav'da Alaşa Han'ın Ordusu adı verilen büyük bir sarayının kalıntısı, Karakengir nehri yakınlarında da Alaşa Han'ın Kubbesi denilen bir mezar bulunmaktadır.

Aytmatov: Mantıklı malumatlardır bunlar. Kafkasya'daki Nogay kardeşlerimizin dilinde Kazak kelimesi serbest, cesur manasında kullanılır. Bir ilginç misali de zikredeyim: Son asırlarda Rusya İmparatorluğuna bağlı kalmak istemeyen Rus mujikleri Sibiry, Don ve Ural taraflarına giderek özgürlük isteklerini yerine getirmişlerdi. Onlara da Rus Kazakları denildi, yani onların anlayışına göre Kazak kelimesi yine özgür, boyun eğmeyen anlamındadır. Birçok halkın atasözlerindeki benzerlik gibi, bizim bildiğimiz Kazak kelimesiyle, Rusların Kazak kelimesi arasında sadece ses benzerliği değil, mana bütünlüğü de olduğuna itiraz edebilir miyiz?

Kazak âlimi Şokan Velihanov'un eserlerinde Kazak kelimesi cesur, kahraman anlamında bir askerî terim olarak ele alınmışsa; meşhur bilim adamı V. V. Radlof özgür, cesur; A. N. Samoyloviç de hür, cesur manalarında aynı kelimeyi kullanmıştır.

Şahanov: Jungo'nun 2. yüzyıla ait tarihî belgelerinde; "Aral ve Hazar Denizi civarında Hasa ve Kasa kabileleri göçebe hayat sürüyorlardı" cümlesine, Orta Asya tarihçisi Ruzbihan'da ise; "Kazaklar gözlerini budaktan esirgemeyen cesaretleriyle, kuvvetleriyle umuma kendilerini tanıttı. Onların hiçbir şeyden sakınmayan cesur yapıları Arapça kaynaklarda da genişçe anlatılıyor" satırlarına rastlamak mümkün.

Bütün bu gerekçelere dayanarak, Kazak kelimesinin etimolojisini bu adı taşıyan halkın genel yapısıyla, hürriyet-severliğiyle bağdaştırabiliriz.

Yeri gelmişken bir örnek daha vereyim. Kazakistan'ın güney bölgesindeki bir tepeye, "İskender'in geri döndüğü tepe"

demişler. İskender dediği M.Ö. 4. asrın 30'lu yıllarında Yunan askerine komuta eden ve Fars Şahı III. Darius'un ordusunu mağlup ederek Orta Asya'ya saldıran Büyük İskender'dir. Ünlü İskender, taburu, Semerkant'ı fethedince Sırderya'ya doğru ilerliyor. O arada, yerli göçebe halktan beklenmedik bir darbe alıyor ve geri dönmek zorunda kalıyor. Bu tepe ile ilgili halk edebiyatından, genç güzelin sevgilisine söylediği;

“Ergen 'e taşı ezerek gel,
Eski türkünü söyleyerek gel.
İskender Dönen Tepe'den

Esen rüzgâr gibi koparak gel” kıtası örnek verilebilir. Tabii ki bu son devrin eseridir. Ancak İskender'in döndüğü tepe, 24 asırdan beri yaşanan bir tarihin anısıdır.

Milattan önceki 7-4. yüzyıllarda Med, Asur ve Pers ülkesi gibi ekonomisi, medeniyeti epey gelişen ülkelerle ilişkileri olan İskitlerin, bugünkü Kazak halkının ataları olduğunu söyleyen büyük âlim A. N. Bernştam'a, eski çağı araştıran birçok tarihçi, etnograf, arkeolog ve antropolog da katılıyor.

İskitlerden sonra tarihe Batı Türk (6.-8. yüzyıl), Türkeş-Karluk (8.-10. yüzyıl) ve Kıymak-Kıpçak (10.-12. yüzyıl) Kağanlığı adıyla geçen Kazak halkı 13. yüzyılda Ak Ordu devletini kurana kadar birçok savaşa katılmıştır. Ak Ordu devleti şu andaki Kazakistan topraklarını içine alıyormuş. Kazak Sovyet Ansiklopedisi nin 1. cildinde; “Altı Alaş'ın o zamanki yerleşim yeri Altay ve Hazar Denizinin arasından Tobıl ve Sırderya'ya, Yedisu'ya kadar uzanmıştır. 8. yüzyılın ikinci yarısında bunlar Altın Ordu'dan ayrılıp Ak Ordu devletini kurmuşlar” deniliyor.

Ak Ordu Devleti dağılınca Şeybanîlerden ayrılan Canibek ve Kerey, Kazak Hanlığının temelini atmışlar. Bu ayrılmadan önce Kazak halkını oluşturan kabileler ve yerleştikleri coğrafya hakkında, Muhammed Haydar Dulatî'nin Tarih-i Raşidî isimli kitabında çeşitli bilgiler mevcut. 14.-15. yüzyıllarda Nayman

Kabileleri Ulutav'dan Esil'e kadar olan bölgeyi; Konuratlar ile Kıpçaklar Türkistan ve Karatav bölgesini; Argun Kabilesi İrtiş nehri kenarını ve Orta Kazakistan'ı, Sırderya civarını; Kerey Kabilesi Tarbagatay, İrtiş, Om, Zaysan ve Tobil nehirleri kıyısını; Dulat Kabilesi Şu, Talaş bölgesini; Kanglılar ve Üysünler Yedisu bölgesini; Alşınlar ise İdil, Jayık ve Hazar Denizi sahili mekân edinmişlerdir. Demek, İskit kabilelerinin yerini şimdiki Kazak halkını oluşturan millet almıştır. Netice olarak, devirlerin geçmesiyle ismi değişen ancak özü aynı kalan bütün bir milletin bir kolunun, en az 25-27 asırdan beri kendi atayurdunda yaşamakta olduğunu söyleyebiliriz. Kazak şairi Juban Moldogaliyev'in deyiimiyle, "Bin kere ölüp bin kere dirilen" Kazakların tarihî macerasıdır bu.

Çoğu zaman kendimiz ettik, kendimiz bulduk. Ulu Abay; "Kazakların düşmanı Kazaklardır" demişti. Kırgızlar için de aynı şey söz konusudur. Totaliter rejim zamanında (1913 yılında) "Kazakistan ve Kırgızistanlıların ancak % 2- 3'ü, sırf merkeze yağcılık niyetiyle okuma-yazma biliyordu. "Sovyet Hükümeti sayesinde hepimiz okuma-yazmayı öğrendik" dedik. Kimse bize bunları cebren söylettirmedi. Kendimiz adeta yarışarcasına kürsülere çıkıp cahilliğimizi ilan ederken, sevinçten başımız dönüyordu. Gerçeklerin öyle olmadığını bile bile, kulluk psikolojisi göstererek kabul ettik. Uydurduğumuz yalanları ilan ederek kendi kendimizi rezil ederken, alkışlamayı da ihmal etmedik.

Aytmatov: Evet, ta Kahire'ye, Şam'a, Fas'a kadar gidip Arapça ilim öğrenenleri, Kazan'da, Buhara'da, Taşkent'te okuyan insanımızı elimizin tersiyle ittik. Onların bildikleri ilmin esasını kabul etmedik. Onların binlerce insana öğrettiği aklî ve naklî ilim esaslarına göz yumduk. Ve halkın % 2- 3'ünün okuma-yazma bildiğini iddia ederek sadece Rusçayı öğrenenleri, Kiril alfabesini bilenleri adamdan saydık. Şark ilminin zirvesini yakalayanları aşağılamaya devam ettik.

Halbuki biz ta İskit zamanında yazısı olan bir millettik.

Yukarıda bahsettiğin, Eşik kalesindeki Altın Elbiseli Askerin kabrinde bulunan gümüş tabağın dibindeki çözölememiş yazının, milattan önceki 5. yüzyılda yazıldığı ispat edilmiştir. Moğolistan'da bulunan Hun damgası işlenmiş kolyedeki “sen-gir” kelimesinin de Türk halklarına ait olduğu kesinleşmiştir. Hatta M.Ö. 192 yılında yazılan Tarihî Anılar Kitabı adlı Çin tarihinde, “Mete Tanrı kut'u devrinde Hunlar her yönden gelişmişler, yazı kullanmışlar ve onu gelecek nesle miras olarak bırakmışlardır” gibi kesin ifadeler bulunmaktadır.

Şahanov: Bu gerekçelerden, Türk runik yazısının şu anda gelişmiş Avrupalıların yazısından çok önce kullanıldığını anlıyoruz. Türk yazısı ta o devirde Sibiry'a'dan Kıpçak kırlarına, Orta Asya'ya kadar uzanan büyük devletin ihtiyacını karşılamıştır. Türk Kağanlığı döneminde halklar arası ilişkilerde önemli bir araç olan, nesilden nesle aktarılarak kullanılan eski Türk yazısı, ilk devrin habercisi olmuştu. Bu harflerde yazılan taş yazıtların en çok Kazakistan'da ve Kırgızistan'da bulunması, tarihî eksikliklerimizi tamamlama imkânı sağlamaktadır.

Aytmatov: Yenesey ve Tuva'da bulunan Kırgızlara, Kırgızca-ya dair 120 yazılı taş, bilim adına büyük bir ganimetti. Talaş şehrinin doğusundaki runik yazılı taşların her harfi birer hazinedir.

Şahanov: Klasik yazarımız rahmetli Ğabit Musrepov bana;

– “Sence Türk Kağanlığı 6-8. asırlarda neden dağıldı?” diye sormuştu.

– “Düşman daha kuvvetliydi, geniş toprakları savunmak zordu, üstelik halkı bir araya toplamak imkânsızdı,” diye devam ediyordum ki Ğabit Ağa cevabımdan memnun kalmadığını yüz ifadeleriyle belli ederek;

– “Söylediklerin doğru. Ama en önemlisini unuttun. Türkler ordusuyla düşmana karşı koymalarına rağmen kültüre karşı koyamadılar” dedi.

Bu dünyada manevî kölelikten daha çetin bir şey yoktur.

Sömürücülerin dinini, dilini, gelenek göreneklerini kabul ederek kendi millî değerlerini unutan, özlerinden uzaklaşan halklar az değildir.

Sömürücü sömürüleni her yönden kendine bağlamak için onu üç önemli şeyinden mahrum bırakır: ilk önce topraklarına el koyuyor, sonra dinini değiştiriyor, son olarak da dilini unutturuyor. Tek kelimeyle hafızasını silip yok ediyor.

20. yüzyılın başında Latin alfabesini kabul etmekle, millî gelişmemizin engellendiğini söyleyebiliriz.

Aytmatov: Ben bu görüşüne katılmıyorum. Latin alfabesi, şu anda kullandığımız yazının yerini tutabilirdi. Kırgızların ve Kazakların, hatta tüm Türk halklarının hafızası, yazısı, medeniyeti son 12-13 asırda pek çok baskıya maruz kaldı.

Konuyu biraz açarsak, Arap Hilafeti 634-710 yılları arasında Suriye'yi, İran'ı, Kudüs'ü, Afganistan'ı, Orta Asya'yı, Ermenistan'ı, Mısır'ı ve Batı Avrupa'yı fethederek İslam dinini, kendi yazısını kabul ettirmeye çalıştı. 715 yılında Türkistan ülkesi Arapların eline geçti. Arap kumandanı Kuteybe hakkında tarihçi Narşahî Buhara Tarihi adlı eserinde şunları yazıyor: "Savaşabileceklerinin hepsini öldürdü. Hayatta kalanları esir aldı... Kuteybe mescitler yaptırdı. Küfürle, ateşe tapmakla ilgili her şeyi yok etti."

Meşhur Bîrunî'nin eserlerinde ise Arapların Amuderya nehri kıyısında bulunan 300'e yakın şehir ve yerleşim yerini yerle bir ettiğinden, yerli halkın dinini, dilini, yazısını ve törelerini değiştirmeye çalıştıklarından bahsediliyor.

Şahanov: Araplar, bir halkı manevi yönden esir etmenin kestirme yolu olarak dinini değiştirmeyi, yazısını yok etmeyi tercih etmişlerdir. İlmî eserleri, astronomik ve felsefi kitapları, tarihî yazmaları da yaktıkları söyleniyor. Hatta mezar taşlarındaki yazıları kazıyarak sildikleri de anlatılıyor.

Aytmatov: Arapların gelmesiyle Hun, Türk, Harezmi dö-

nemi yazıları, eski medeniyet hemen hemen yok edilmiş. Yer isimleri, insan adları Arapçalaştırılmış, Nevruz Bayramı yerine Kurban Bayramı kutlanmaya başlamış. 1930 yılına kadar kullandığımız 28 harfli Arap alfabesini Türklere böyle kabul ettirmişler.

Sonuçta eski tarihimize ait birçok değerlerimiz elden gitti. Taş yazıtları kalmış olsaydı, Kırgız ve Kazakların ne zaman meydana çıktığı, Kırgızların Yenesay sahillerine ne zaman, niçin göçtükleri, hangi devirde tekrar döndükleri hususunda ihtilaflar olmazdı.

Kanaatimce, tarihte de yerçekimi kanununa benzer bir yasa vardır. İki millet veya çeşitli dinî inanca sahip halkların savaşması sonucunda, -erken veya geç- bir denge kendiliğinden oluşuyor. Mesela doğudan batıya doğru düzenlenen Cengiz Han'ın saldırılarından önce, Haçlı Seferleri batıdan doğuya yönelmişti. Bunların ilki tüm dünya milletlerini 200 yıllık, sonuncusu da 300 yıllık sıkıntıya, azaba sokmuştur. Orta Çağın en büyük savaşları da bunlardır sanırım.

Birbirinden uzak mesafelerde bulunan iki bölgenin gelişme seviyesi de çok farklıydı. 11.-12. yüzyıllarda Şark ülkeleri her yönden gelişmiş, edebiyat, kültür ve ilimde çok ileri gitmişti. Doğal zenginliğe de sahipti. Sosyal durumların böyle olması, Batı feodallerine huzursuzluk getirdi. Doğunun zenginliği onlara dünya cennetini anımsattı. Nil'i, Dicle ve Fırat'ı uzaktan seyrederek oralara hakim olmayı düşlediler. Ancak bütün Avrupalıları sefere hazırlamak için vazgeçilmez bir sebep bulmaları gerekiyordu. Sonunda aradıklarını buldular.

"Hıristiyanların kutsal diyarı, Müslümanların ayakları altında kaldı. Kurtaralım, kardeşler!" sloganı Avrupa kıtasının en uç köşelerine kadar anında ulaştı. Ve bu uydurma parola yüz-yıllarca süren kanlı kavgalara yol açtı.

İlk Haçlı Seferi 1095 yılında, Fransalı Papa II. Urban başkanlığında gerçekleşti. Etrafına komşu ülkelerden kralları, şö-

valyeleri ve askerleri toplayan Papa, Anadolu ve Suriye'yi kana buladı. İkincisine Fransız Kralı VII. Louis'nin, üçüncüsüne ise Alman hükümdarı II. Konrad'ın başkanlık ettiği Haçlı Seferlerinden beklenen sonuçlar elde edilemedi.

Dördüncü sefere halkı toplayan kişi Papa III. İnnocent'di.

1217-1221 yıllarında gerçekleşen V. Haçlı Seferinde Alman, Macar, İngiliz ve Hollanda şövalyeleri bir araya gelmişti. Onlar Damiet kalesini ve Nil nehri kıyılarını almıştı almasına ama bu hakimiyet kısa sürdü. Mısır'ı bırakıp gittiler.

VI. Haçlı Seferini düzenleyen Alman İmparatoru II. Frederik büyük bir orduyla, mukaddes şehir Kudüs'ü tarumar ederek Dimaşk'a (Şam'a) girebildi. Ancak Müslüman askerlerinin karşı koymasına dayanamayıp geriye dönmek zorunda kaldı.

VII. ve en son olan VIII. seferlerin başında bulunan Fransa Kralı IX. Louis Tunus'ta vebaya yakalanıp vefat edince, ordusu darmadağın olmuştu.

Bunların hepsini şunun için detaylıca anlatıyorum: Yabancı ülkenin zenginliğine göz koyarak, dinî değerlere yalandan sahip çıkmaya yeltenenler, hep zarar etmişlerdir. Hemen arkasından Cengiz Han'ın saldırılarına maruz kalan Batıklar ettiklerini bulmuşlardı.

Tarihî denge yasası demekle bunu anlatmak istiyorum.

Şahanov: Zalim hükümdar Cengiz Han'ın da halkımıza çek-tirmedığı kalmamıştır. Ancak Moğolların Araplardan farkı, ideolojik amaçlarının olmamasıydı. Onlar sadece topraklara sahip olmayı planlamışlardı. 300 yıl sömürdükleri Ruslara kendi dillerini, dinlerini zorla kabul ettirmeye kalkmadılar. Ruslar Hıristiyan olarak kendi yazılarını, örflerini sürdürmeye devam ettiler.

Aytmatov: Adriatik Denizine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hakim olup, yüzlerce millete boyun eğdirince "Dünyanın en uç noktasına ulaştık" deyip geri dönen zalim Cengiz Han'ın ordusu, 1207-08 yıllarında ilk olarak Sibiry'a'da yaşayan

Oyratlara, Buryatlara ve Yakutlara saldırmıştı. Karşı çıkana acımasızca kan kusturan Moğollardan zaten az olan nüfusunu bir şekilde korumayı düşünen Yenesey Kırgızlarının hükümdarı Arış Aynal Aldiyaroğlu hakkında Moğolların Gizli Tarihinde; ‘Beyaz kartal, beyaz kır at ve siyah vizon kaftanı Joçı’ya hediye etti. Onu hürmetle karşılayıp savaşız teslim oldu” denilmektedir.

İz18 yılma kadar Tangut Hanlığı ile Turpan’a, Jungo ile Hanbalık’a (Bejing’e) boyun eğdiren Cengiz Han ertesi sene Yedisu’ya saldırmıştır.

Gizli Tarihin malumatlarına göre, kabile olarak gelişmekte olan Türk halkları, Cengiz’in tuttuğunu koparan oğulları Joşı ile Çağatay’ın, Ügedey ile Töle’nin binlerce süvariden oluşan ordusuna karşı 20 yıldan fazla savaşmışlardır. Ama düşman askeri hem sayı, hem de kuvvet olarak çok fazlaydı. O devirdeki Kazak toprakları ile Orta Asya hükümdarlarının anlaşmazlıkları ve iç savaşlar büyük bir yenilgiye yol açmıştı. 1220 yılına kadar Yedisu ve Ulutav’ı, Karatav ile Kıpçak bozkırlarını, Otrar, Savran, Sığanak, Çent, Taraz, Özkent gibi yüzlerce şehri yerle bir eden Moğol ordusu, Amuderya kıyısını ve Orta Asya’yı feci bir şekilde dize getirdi. Otrar savunmasının kahramanı Hayırhan gibi, Harezmi Şahı Muhammed de düşman askerine karşı alabildiğine çarpıştı. Çaresiz kalınca; “Harezmi’nin küllerinin savrulduğunu görmektense, ölmek daha iyidir” diyen kahraman Muhammed, Hazar Denizine kadar gitmiş, oralarda bir adada açlıktan ölmüştür...

Bu sırada Cebe Noyan ile Sübedey’in 30 bin askerlik taburu Orta Asya’yı geçerek İran, Azerbaycan ve Gürcistan’ın bir kısmını kılıçtan geçirmişti. İdil nehrine kadar gitmiş ve Rus topraklarına girmek üzereydi.

Şahanov: Macaristanlı büyük ilim adamı, kanı bir kardeşimiz, rahmetli İstvan Konur Mandoki bir görüşme esnasında bana;

– “Muha;

“Gidecek yerin Balkan Dağı

O da bizim gittiğimiz dağ” türküsünü duymuş olmalısın. Sizler ata yurt topraklarında kaldığınızda, bizim atalarımız Kotan Han’la birlikte gittikleri Balkanlara yerleşmişler. Yoksa soyumuzun, kanımızın aynı olduğuna kimse itiraz edemez. Sonradan birbirimizden uzak kaldık, yabancılaştık,” deyip üzüntüsünü dile getirmişti.

Ben de ona;

– “Dediklerin doğru.

“Belime doladığım kemer bellik

Eh dünya, oralardan niye geldik?” mısraları da o devirlerden kalmadır. Hiç üzülmeye kardeşim, uzun yıllar ayrı kalan kardeş halklar sayende tekrar kavuştu,” demiştim.

Maalesef, kader bazen ani hükümleriyle öyle hüzne boğuyor ki, sorma gitsin. Görüşmemizden birkaç ay sonra Konur kardeşimiz Dağıstan’dayken fani dünyaya veda etti. Vasiyeti gereği ata yurduna, Almatı dışındaki Kensay mezarlığına defnedildi.

Rahmetlinin bahsettiği Kotan Han da tarihimizde hak ettiği yeri alması gereken şahsiyetlerden biri. Onun Kiev prensi Mstislav Romanoviç’e söylediği, “Eğer şimdi bize yardım etmezseniz bugün biz yok olup gideceğiz, ama yarın aynı şeyin sizlerin başınıza geleceğinden emin olun” sözleri Lavrentiy Vakayinamesinde yazılıdır.

Kotan, Cengiz Han’ın heybetli ordusuna karşı halkını savaş çağıran, son nefesine kadar düşmana boyun eğmeyen Deşt-i Kıpçak’ın kahraman hanlarından. Tarihten bildiğimiz gibi, Cengiz’in oğlu Joşı, Kıpçak bozkırlarında 1227 yılına kadar hükmediyordu. Onun vefatından sonra, tahta ikinci oğlu Batu geçti. Batu, babasından miras aldığı engin coğrafyayı azımsayıp

1236'da Jayık nehrinden geçerek Vladimir, Ryazan ve Moskova vilayetlerine saldırılar düzenledi. Yedi yılda Kiev'i, Polonya'yı, Macaristan'ı, Moldova'yı ve Çek'i emri altına aldı. Böylece Moğollar, İrtiş nehrinden Tuna'ya kadar uzanan geniş topraklara sahip oldular.

Aytmatov: Batu Han, işte bu bol ganimetli seferlerinden sonra Altın Ordu'nun merkezini Saray Batu'dan İdil nehri kıyısına, Saray Berke'ye taşıyor değil mi? Aral Gölünün doğusundaki toprakları ağabeyi Orda-Ecen'e armağan ederek oraya Ak Ordu, kardeşi Seyban'e bağışladığı Aral'ın kuzeyine ise Gök Ordu adını vermişti.

Şahanov: Evet, tarih bunları aktarıyor bize. Benim demek istediğim; Batu, Kıpçak topraklarını elde ettiği zaman onunla ölesiye savaşıyor, yenilince de teslim olmayıp vatanından ayrılmaya mecbur kalan Kotan Han Rusya'da eski düşmanlarıyla yine yüz yüze geliyor. Lavrentiy Vakayırıamesihde kayıtlı sözlerini, Kotan Han o sırada söylemiştir. Kıpçak ordusuna komuta eden Kotan Han, damadı Prens Mistislav Udalıy ile anlaşmasına rağmen diğer hükümdarlarla uyum sağlayamamış... Prens Mistislav Romanoviç'in düşmanı olan Moğollar Kiev'e yaklaştıkları esnada, yaptığı ihanet yüzünden Rus toprakları alevler içinde kalmıştı. Moğollar o kadar çokmuş ki, sanki siyah karıncalar kaplamış etrafi. Rus valilerinin kendi aralarında birlik oluşturmaması ve gururlarını yenememesi sonucunda gaddar düşman yerlilere yapmadıklarını bırakmamış. Savaş meydanında üst üste yığılan ölümlerden tepelikler meydana gelmiş. Meşhur tarihçi L. Gumilev, bir eserinde; "O savaşta Rusların % 90'ı öldü" diye yazıyor.

Sağ kalan askerleriyle birlikte Kotan Han ile Mistislav Udalıy geri çekilmeye mecbur kalınca Dinyeper nehrinden geçerek, Moğolların geçememesi için bütün sandalları yakmışlar. Peşlerini bırakmayan düşmanla çarpışmaya devam eden Kotan Han, taburuyla Novograd'dan Kiev'e doğru yön değiştirmiş. Kendi aralarında anlaşamayan Rus bölge hükümdarlarını esir alan

Batu, 1238 yılında Kozelsk şehri yakınlarında Kıpçak ordusuyla tekrar savaşmış.

Kotan başkanlığındaki Kıpçaklar, gerisin geri çekile çekile Macaristan'a kadar gitmişler. Bu arada Polonyalıları, Almanları, Macarları ve Hırvatları kılıçtan geçiren Moğollar Macaristan'da duraklamışlar. Kotan Han'ın bundan sonraki acıklı maceralarını L. Gumilev şöyle anlatıyor: "IV. Bela, Kıpçak Han'ı Kotan'a sahip çıkmıştı. Kıpçaklar, anlaşma gereği Katolik dinini kabul etmişler, Kral IV. Bela'ya doğrudan bağlı güçlü bir ordu haline gelmişlerdi. Fakat Kralın fazla kuvvetlenmesinden endişelenen Macar asilzadeleri, Peçt şehrinde, Kotan Han'ı askerleriyle birlikte öldürdüler. Bu haberi duyar duymaz Kıpçakların geri kalan kısmı hemen Balkan dağlarına göç etti.

Rahmetli kardeşimiz Konur'un bahsettiği Balkan dağı meselesi işte budur.

Yedi yüzyıl önce vatanından mecburen ayrılıp yabancı ülkeyi yurt edinen kardeşlerimizin torunları halen Macaristan'da yaşıyorlar. 18. yüzyılın ortalarına kadar ana dilleri Kıpçakçayı unutmamış, adetlerini sürdürmüşlerdir. Ama zaman muhakak kendi şartlarını kabul ettiriyor... Bugüne kadar kendilerini Madiyar olarak tanıtan Macaristanlı Kıpçaklar atalarının yurdunun Kazak toprakları olduğunu biliyorlar. Örneğin, çocuklarımızın çok oynadığı, "Bir dediğim bileği, iki dediğim eğe" diye başlayıp "On dediğim oymak, on bir kara jumbak" diye biten bir oyununu Macar kardeşlerimiz aynen söylüyorlar. Ayrıca Ülken (Büyük) Kıpçak, Küçük Kıpçak adın verdikleri ve Kotan Han'a hürmet olarak da Kotan adını verdikleri bir şehir var.

Bağımsızlığı için güçlü düşman askeriyle durmadan savaşan Kotan'ın hayat serüveni böylece sona ermiştir.

Aytmatov: Altın Ordu devletinin 1380 yılında yıkılmasına Kulikovo muharebesinin etkisi olsa da, tarih sahnesinden tamamen silinmesi Timur'un ani saldırısı neticesinde olmuştu. Akıllılığı, keskin görüşlülüğü ve sanat ehline arka çıkmasıyla

bilinen ünlü Timur'un, akrabalarından olan Altın Ordu'nun en son Hanı Toktamış'a karşı 1391-95 yıllarında iki defa saldırı düzenlemekle büyük bir devleti yok ederek kazanıp kazanmadığına tarih değer biçecektir.

Şahanov: Timur'un bu saldırıları neticesinde Altın Ordu dağılınca, ona bağlı Rus bölgeleri hürriyetlerine kavuşmuştu. Üstelik devletin içinde iktidar için mücadele eden sultanlar ayrı ayrı hakimiyet elde ettiler.

Avrupa ile Asya kıtalarını kapsayan Altın Ordu Devletinin, devrinin en heybetli devleti olduğu tartışılmazdır. Büyük devleti darmadağın eden, daha önce de bahsettiğimiz Taragay Beğ'in torunu meşhur Timur'dur. Barlas soyuna mensup olan geleceğin amiri, daha çocukken Moğolistan, Çağatay ve İran'ın Hula-gu ulusu arasındaki dinmek bilmeyen mücadelelere, kargaşalara şahit olmuştu. Cengiz'in soyundan olmadığı için hakimiyeti elde edemeyeceğini anlayan Timur, Belh ve Semerkant'ın emiri olan eniştesi Hüseyin'i öldürdü. O andan itibaren 35 yıl boyunca at sırtından hiç inmedi.

Komşu Ürgenç'e beş defa saldıran ve sonunda amacına ulaşan Timur sırayla Harezm'i, Türkmenistan'ı, Deşt-i Kıpçak'ı, Yedisu'yu, Türk Sultanlığını, Hindistan'ı, İran'ı ve Irak'ı yerle bir etti.

Timur'un mimariye ve sanata özel bir ilgisi olduğu Orta Asya'da yaptırdığı eserlerinden anlaşılmaktadır. O, Türkistan'da Ahmed Yesevi'ye, Semerkant'ta Şah-ı Zinde'ye ve kendisine muhteşem türbeler yaptırmıştır.

Gerek Türk asıllı kabilelerin ortak devleti olma yönünden, gerekse kapladığı alan, ordu kuvveti ve nüfusu bakımından Avrupa'da ve Asya'da üstünlüğü olan Altın Ordu Devleti böylece dağılmıştı. Türk halklarının ondan sonraki hakimiyet safhalarını Kazak yazarı Muhtar Mağawin şöyle anlatıyor:

"İdil nehri kıyısında, eski Bulgarların yerinde Kazan Hanlı-

ğı kuruldu. İdil'in aşağı tarafında Hacı Tarhan Hanlığı oluştu. Karadeniz sahilinde Kırım Hanlığı kuruldu. İdil ve Jayık nehirleri arasında Nogay Ordusu bayrağını kaldırdı. Sibiry'a'da ise Sibiry'a Hanlığının temelleri atıldı.

Gök Ordu yerine Kazak Ordusu meydana geldi. İdil'den Don nehrine uzanan coğrafyayı Ulu Ordu mekân edildi. Dolayısıyla 200 yıl süreyle Türklerin kopmaz kazığı gibi olan Altın Ordu tarih sahnesinden silinip, yedi kısma ayrıldı.”

Gök Ordu yerine meydana gelen Kazak Ordusu'nun Tavekel Han'ın döneminde çok kuvvetli bir devlet olduğunu tarihten öğreniyoruz. Bu devirde Ruslara esir düşerek sonradan Moskova çarlığının itibarını kazanan Orazmuhammed (Tavekel Han'ın ağabeyi Şıgay Han'dan doğan Sultan'ın oğlu) Rus ordusunun komutanlığına yükseldi. Ve Han Kermen, yani Kasimov, Çarlık bölgesine hükmetti. Uzun yıllar öz halkından gizli tutulan bu malumatları ilk defa yazar Muhtar Magawin'in Alasapıran adlı tarihî romanında okuduk. Rus tarihine altın harflerle yazılan Kazak evladı Orazmuhammed'in ismi, beş asır sonra kendi milletine tanıtılmış oldu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz muharebede Altın Ordu'nun merkezi Berke Sarayı, acımasız soygun sonrası cayır cayır yamıştır. (Saray'ın yeri şimdiki Rusya sınırlarında, Astrahan vilayeti, Aktöbe nehri kıyısındadır.) Böylece Deşt-i Kıpçak'ın batısındaki en görkemli şehir tarih yüzünden silinip kum tepelerine dönüşmüştü. Yakılıp yıkılan şehrin işe yarar beyaz taşları 150 yıl sonra Rus tüccarları tarafından toplanıp Hacı Tarhan (Astrahan) şehrindeki küçük Kremlin'in inşaatında kullanılmıştır. Orası, bir zamanlar Türklerin merkezi sayılan Üç Ordudan (Ak Ordu, Gök Ordu, Altın Ordu) biri idi. Arkeolojik kazılar yapılırsa belki tarihî değerlerimize değer katarız, diye düşünenler de pek yok. Altın Ordu'nun pek çok gizemini içine atan Berke şehrinin bulunduğu yere, tarihî-kültürel hatıramız diye sahip çıkması gereken Orta Asya, Kazakistan hükümetleri de sessiz.

Ne yazık ki tembelliğimizi fırsat bilenler kendi çıkarları için eski şehrin yerini kazıp, bulduklarını götürüyorlar.

Yaklaşık 10 yıl önce yerliler tarafından kurulan küçük çaplı arkeolojik kazıda bulunmuş bir gençle görüşmüştüm. Genç şöyle demişti:

“Her yıl ilkbahar veya sonbaharda elimize kazma, kürek alıp eski şehrin alanını kazıyoruz. Orada çok eski zamana ait kap-kacak kırıkları, at nalı, gemi, ok kalıntıları o kadar çok ki... Bu yıl şansımız güldü diyebilirim. Şehrin tam ortası olabilir diye belirlediğimiz yeri kazarken, ağzı kapalı kocaman bir küp bulduk. Sevinçten uçacaktık neredeyse. Aradığımızı bulduk dedik. İnsanın kucağına ancak sığan büyük küp, hem de kapalı olunca içinin altın dolu olduğunu zannetmiştik. Küpün üzerinde Arapça bir sürü şey yazılıydı. Muhtemelen küp yapılırken yazılmış olmalı. Yere vurarak kırdığımızda bir de ne görelim! Kurumuş insan kafatası çıktı. Hayallerimiz suya düşmüştü. Altın bulduğumuzu düşünürken bir anda böyle sevimsiz bir sürprizle karşılaşmak hiç de hoş değildi. Kafatasını bir tarafa fırlattıktan sonra kazıya devam ettik. Bir hafta sonra üzerinde belirsiz yazılar bulunan bir altın mühür ve gümüş tabak bulduk.

İkisinin yanında da kurumuş insan kemikleri vardı. Bulduklarımızı Astrahan pazarına götürmüştük. Kafkasya'dan gelen bir Kumuk yaşlısı, mühürdeki yazıları okuduktan sonra; “Bu Batu Han'ın mührü. Gözlerime inanamıyorum!” diye sevincinden bağırmıştı. Elindeki mührü öpüp tekrar tekrar alnına dokundurduktan sonra bize istediğimizden daha fazla para verip tabakla ikisini satın aldı.”

Kimbilir, ne kadar kıymetli hazinelerimiz el alemin elindedir? O gencin anlattıklarını dinlerken öyle kötü oldum ki, nefesim daraldı.

Meşhur Rus şairi Puşkin, Anna Kern'in bahçede gezerken ayağına takılan taşı evine getirip yazı masasının üstüne itinayla yerleştirmiştir. Şu anda o taş bile çok değerli bir anı olarak müzede muhafaza ediliyor. Ya bizim yaptıklarımız?

Zaman zaman düşünüyorum, acaba o küpün içine konulan kimin kafatasıydı? Küpteki yazılar okunsaydı, tarih katmanlarının sırlarına vakıf olabilir miydik?

Aytmatov: Halkımız bu kadar eziyet çekmesine rağmen, bahsettiğin o delikanlı gibi düşüncesiz insanlarımızın eliyle, altın harflerle yazılacak tarih sayfaları yırtıldı. Onca değerlerimizi kaybettiğimiz için elimizdeki incecik tarih kitaplarımızla yetiniyoruz.

Cengiz Han'ın Orta Asya'yı kılıçtan geçirdiği devirde Moğollarla savaşan Türklerin Kayı kabilesi de ana vatandan uzaklaşmaya mecbur bırakılmıştı. Anadolu'nun kuzeyine yerleşip Selçuklu Sultanlığının himayesine girmişti. Bugünkü Türkiye Cumhuriyetini kuran ve Osmanlı Türkleri olarak tanınan kardeşlerimiz işte onlardır. Kayı kabilesi Osman Bey başkanlığında 1299 yılında Selçuklulardan ayrı, bağımsız bir beylik olarak ayakta kalmaya devam etti. O dönemde Osman Bey, halkının iyiliğini, huzurunu düşünerek gecesini gündüzüne katarak çalışıyordu.

Şahanov: Bir zamanlar kaderin sevgiyle Turan kırlarından, Türkistan topraklarından ayrılarak Anadolu'ya yerleşen Türkleri ulu önder M. Kemal Atatürk'ten önceki dönemlerde birçok savaşın, muharebenin içinde görüyoruz. Doğrusu, yabancı ülkelere at sırtında giden, Türklerin kendileriydi. Mesela, 1326 yılında Anadolu'nun en büyük şehri Bursa'yı fethedip başkentte dönüştüren Türkler, hemen arkasından Anadolu'dan Marmara Denizi'ne kadar uzanan topraklara el koydular. Sonra Karadeniz'i geçerek Balkanlara ulaştılar. Sırpı ve Bulgarları hakimiyetleri altına alıp Macaristan'a yöneldiler.

Aytmatov: 15 Ağustos 1383'de Kosova'da Türkler ve Sırp lar arasında bir savaş çıkmıştı. Bu savaşta Sultan Murat, Sırp Kralı Lazar'ı büyük bir yenilgiye uğratmış, onu kendisine bağımlı bir derebeyi yapmıştı. Balkanlar'da ezgimsi bir melodiyle söylenen; Murat Kosova Kırlarında diye uzun bir tarihî destan

mevcuttur. Bu eser İgor Taburu Hakkındaki Jır gibi çok hacimli olmasa da, tarihî değeri açısından muhteşem bir eserdir.

Şahanov: Sultan Murat 1421-1451 yıllarında tahtta bulunduğu sürece ta Tuna'ya kadar seferler düzenlemiş, Varna şehri yanında Çek-Macar askerleriyle savaşmıştır. Tarih bize onun çok sert tabiatlı bir insan olduğunu anlatıyor. Murat'ın askerleri Çek-Macarlarla çarpışma sonucunda Hunyadi Yanoş'un ordusunu mağlup etmiş. Ve Osmanlılar 1475 yılında da Kırım'ı almış.

Osmanlıların Avrupa kıtasına düzenlediği seferler özellikle Sırplar'ı yıpratmıştı. Bitmek bilmeyen muharebeler Sırp hükümdarı Stefan Duşan'ı 1349 yılında 201 madde içeren bir yasa çıkarmaya itmişti. Bu yasanın 21. maddesinde; "Kim Hıristiyanlıktan çıkıp başka bir dini kabul etmek suretiyle ihanette bulunursa eli ve dili kesilsin" deniliyor. Bu yasa ülkeyi dış düşmanlardan korumada çok etkili olmuş.

Aytmatov: Stefan Duşan'ın adaleti ve doğruluğu neticesinde iç çekişmelere son verilmiş, her seviyeden idareciler arasındaki anlaşmazlıklar giderilmişti. Toplumda huzur ve düzen hakim olmuştu.

Stefan'ın yasasında; "Babasını, annesini, kardeşlerini veya çocuğunu öldüren caniler ateşe atılsın" diye bir madde de yer alıyor.

Şahanov: Şike, bir kaç asır ileri gitmeye ne dersiniz? Bir zamanlar; "Benim sesimi tüm Rusya duyacak" diye haykıran şair A. S. Puşkin 1833 yılının sonbaharında Pugaçev ayaklanmasına dair bir araştırma yapmak için St. Petersburg'da Orınbor sınır komisyonuna gitmiş. Edebiyatçı, aynı zamanda sınır komisyonu memuru olan Vladimir Dal şairin yol arkadaşısıymış. İkisi, Kazak topraklarını iki atın çektiği bir arabayla geçerek Oral şehrinde duraklamışlar. Meşhur şair Jayık nehri kıyısında geçirdiği üç gün içerisinde Pugaçev'in köylülerle birlikte başkaldırı düzenledikleri yerleri, Sağan nehri kenarında bulunan silahçı ustanın yerini, Pugaçev'in hanımı Ustinya ile birlikte ya-

şadığı ahşap evi (bu ev halen ayaktadır) gezmiş, yaşlılarla uzun uzadıya muhabbet etmiştir.

Aytmatov: Puşkin, Yüzbaşının Kızı adlı hikâyesini Oral seferinden sonra neşretmemiş miydi? Puşkin eserleri üzerinde araştırma yapanların söylediklerine göre, hikâyenin en önemli kahramanı Mironov motifi ile, çocukluğunu Jayık kıyısında geçiren Rusların ünlü fabl yazarı İvan Krılov'un babasının hayatı anlatılıyor.

Şahanov: Puşkin, Jayık seferi sırasında Çarlık Rusyası'nın Kazakları sömürme siyasetine karşı 1833-38 yıllarında Bökey Hanlığında baş kaldıran halkı örgütleyenlerden biri olan ünlü Kazak şairi Mahambet Ötemisov ile görüşmüştür. Kahraman şair de o esnada oğlu Nursultan'ı Orınbor'a askerî liseye kaydettirmek için gerekli evrakları hazırlamak üzere Oral'a gelmişti. Yanında Cankisi adlı bir de ozan bulunuyormuş. Puşkin ile Mahambet'in tanışmasına vesile olan büyük ihtimalle Dal'dır. Çünkü o, Mahambet ile eskiden tanışıyordu. Hatta arşivlerde Mahambet'in Dal'a yazdığı iki mektup bulunmaktadır. Sohbet sırasında Puşkin, Kazakların Kozı Körpeş Bayan Sulu şeklindeki aşk destanının genel konusunu şairin ağzından kâğıda geçirmiştir.

Bu belgeleri 150 sene sonra Russkiy Vestnik dergisinden bulup üzerinde inceleme yapan ve Juldırdar Kulağan Yer (Yıldızların Düştüğü Yer) adlı eserinde teferruatıyla anlatan Rahimcan Otarbayev'dir. Siz de tanıyorsunuz kendisini; şu anda bizim elçilikte çalışıyor.

Kırgızistan'a geldikten sonra onun "Abutalip Efendi", "Yargıç Abay" adlı iki tiyatrosu sahnelendi. İki oyun da seyircilerin takdirine mazhar oldu. Yargıç Abay'ı kendiniz de seyretmişsiniz. Rahimcan çok kabiliyetli bir gençtir.

Puşkin müzesinde Kozı Körpeş Bayan Sulu destanının genel hatlarının anlatıldığı ve şairin kendi eliyle yazdığı sekiz sayfalık bir yazma bulunmaktadır. Şairin, Kazak destanını esas alarak Ruslan ve Lüdmile gibi aşk konusunu işleyen hacimli bir manzum roman yazmayı planladığı söyleniyor.

Aytmatov: Dikkate değer bir hususmuş.

Şahanov: Jayık olayına tekrar dönecek olursak, bir zamanlar bu nehrin kıyısında başlayıp gittikçe güçlenen Emilyan Pugaçev başkanlığındaki köylüler ayaklanması Rus İmparatorluğunun gözünü çok korkutmuştu. İktidardakilere tehdit yağdıran bu ayaklanmaya Başkırt ve Tatar köylülerinin yanı sıra Kazakların da yoksul sınıfı iştirak etmişti. Pugaçev esir alınıp köylüler cezaya çarptırıldıktan sonra Rus İmparatorluğu, Jayık adını zihinlerden tamamen silmeye kalktı. Bu amaçla İmparator II. Katerina, kaynağı Ural dağlarında bulunduğu için Jayık nehrinin ismini Ural olarak değiştirdi.

Edindiğimiz bilgilere göre o civarda milattan önce dünyaya gelen bilge Zerdüşt'ün de atını suladığı bu büyük nehir, o günden bu yana Ural adını taşıyor.

Yediden yetmiş yediye Kazakların halen Jayık dedikleri nehir, haritalarda ve Rus medyasında Îl. Katerina “ninemizin” taktığı adıyla yer almaktadır.

Totaliter rejim yıllarında, yüzlerce millet tarihî hafızasını neredeyse kaybecekti. Özellikle, Türk halklarının geçmişi genelde kendi elleriyle yazılmış değildi. Bize ait birçok tarihî gerçeğe yabancı tarihte rastlanmaktadır. Bir halkın genel hayatını, psikolojisini ve zanaatlerini herkes kendi tanımına göre değerlendirdiği için çeşitli yazıların içinde iyi ile kötünün, gerçek ile yalanın bulunması doğaldır. Ne olursa olsun, dünyanın çeşitli dillerinde Arapça, Almanca, İngilizce, Rusça ve Çince yazılan, geçmişimize dair malumatları didik didik araştırıp değerlendiren ciltler dolusu eser bırakan saygıdeğer kişiler de yok değil.

Kelimenin tam manasıyla asil yapıya sahip, değerli Rus âlimi L. Gumilev hayatını Türk tarihine adanmış birisi. Ansiklopedik bilgiye sahip bu kıymetli insanın inanılmaz derecedeki çalışmaları sayesinde bize ait olan ve yüzyılları içeren tarihî eserleri elde ettik. Bu çalışma karşılığında teşekkür etmek ve alkışlamak az gelir; bu âlimin adını ölümsüzleştirecek bir hey-

kelin dikilmesi gerekir. Bunun yanında A. Levşin'in 19. yüzyılda Kırgız-Kazak veya Kırgız-Kaysak Orduları ve Bozkırların Tanımı (3 cilt), N. Biçuri'nin Yenesey Kırgızları, V. Radlov'un Eski Moğol, Uygur, Orhon, Yene s ey Yazmaları, N. Aristov'un Türk Kabileleri, V. Barthold'un Orta Asya ve Türkistan vb. eserleri de Türk Dünyası için birer hazinedir.

Uzun yıllardır alın teri ve göz nuruyla bu sahada çalışmalarını sürdüren Kazak aydınları arasında şu isimleri sayabiliriz: Âlim Alkey Margulan, tarihçi ve araştırmacılar K. Akışev, M. Kozıbayev, M. Akıncanov, J. Kasımbayev, A. Amanjolov, R. Berdibayev, M. Magawin, A. Derbisaliyev, U. Şalekenov, K. Baypakov, M. Kadirbayev, S. Akınjanov, L. Erzakoviç, Koyşığara Salğarin, Tursın Jurtbayev.

Kırgızların tarihini incelemede çok emek verenler ise; A. Tınıbekov, O. Sıdıkoğlu, H. Karasayev, K. Yudahin, B. Jamgerinov, K. Üsenbayev, A. Batmanov, O. Karayev, Y. Hudkov, V. Ploskih, V. Mokrinin, Ş. Ömiraliyev, A. Ömiraliyev, K. Esenulı, T. Beyşenaliyev vb. isimlerdir.

Aytmatov: Japonlar öğrencilere her şeyden önce ülke tarihini, kültürünü, edebiyatını, müzik ve mimarî sanatlarını okuturlar. Çocuk kendi tarihini iyice belledikten sonra yabancıları tanımaya yöneltilir. Ne yazık ki, bizde her şey tam tersiydi. Yabancı Louisleri, Wilhelmliyi yanılmadan cevaplayan talebelerimiz, kendi tarihimizi yapanların ismini bile bilmiyorlardı. Allah'a şükür; son zamanlarda durumlar yavaş yavaş düzeliyor...

Şahanov: Tarihçilere göre Cengiz Han'ın seferleri Türklerin genel gelişmesini 300 yıl geriletmiş. Eğer bu felaket olmasaymış şimdilerde her yönden Japonya seviyesinde, hatta daha ileri derecede gelişecekmişiz. Ancak bunlar birer yorumdur, ne kadar doğru olduğunu kestiremeyiz tabii.

Cengiz Han ordusu şehirleri yağmalayıp karşısına çıkan halkları her yönden zarara uğratmasına rağmen, Altın Ordu Devleti sonradan güçlenince ona tâbi olan halklar da gelişme

göstermeye başlamış. 13.-14. yüzyıllarda dünyanın gelişmiş birçok ülkeleriyle münasebet kuran Altın Ordu devleti bu halkayı gittikçe genişleterek Hindistan'ın, Mısır'ın, Anadolu'nun ve Avrupa'nın kervan yoluna dönüşmüş. Önceden sadece kavgayı, yağmayı gaye edinen Altın Ordu hükümdarları devir değiştikçe yerli halkla bütünleşerek Müslümanlığı kabul etmiş, kültür ve ekonominin gelişmesi için imkânlar yaratmaya çalışmışlar. O dönemde Batu Sarayı, Berke Sarayı, Keriş, Ürgenc, Sığanak, Harezm gibi şehirler ticaretin, el sanatının, ilmin, edebiyatın ve kültürün merkezleri olarak biliniyormuş.

Aytmatov: O dönemlere, Altın Ordu devletinin altın devri diyebiliriz. Tüm Türk halkları için ortak olan yazılı edebiyatın çok güzel örnekleri, o yıllarda meydana gelmiş. 1233 yılında Altın Ordu şairi Ali'nin Kıssa-yı Yusuf Destanı, 1303 yılında Kıpçakça Kodeks Kumanikus, 1310 yılında Rabguzî'nin Kıssası'l-Enbiya'sı, 1341-1342 yıllarında Kıpçak şairi Kutb'ın Hüsrev ile Şirin'i yazılmıştır. 1357 yılında ise Mahmut Kerderi'nin Nebcu'l Feradis isimli mensur eseri, 1359'da Seyf-i Sarayî'nin Gülistan Bit-Türk'ü, 1409'da Dürbek'in Yusuf ile Zeliha'sı neşredilmiştir. Bu eserlerin her biri Türklerin defalarca yayınladıkları ve günümüzde bile edebî önemini kaybetmeyen millî değerlerindendir.

Orta Asya ve Kıpçak bozkırlarının ve Avrupa'nın batısındaki memleketlerin Moğol istilasına uğradığı azaplı günlerde İtalya, Rönesans devrini yaşıyordu. Yeni şehirler kuruluyor, sanayi geliyordu. Avrupa'nın, Orta Doğunun ticaret kervanları için İtalya bir güzergâh idi. Ticaretin gelişmesi ekonomik ilişkileri güçlendiriyor ve neticede halkın maddi durumu düzeldikçe manevî değerler, ilim, sanat ve kültür seviyesi de yükseliyordu. Dünya tarihinde Rönesans devri olarak bilinen 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya'da özellikle mimari çok gelişmişti. Muhteşem binaların içi, dışı bir tarafa, çatılarına bile güzelliğiyle göz kamaştıran heykeller yapılıyordu. Eşi benzeri görülmedik sanat eserleri dünyanın dört bucağına götürülüyor, adeta ülkedeki barışı, huzuru temsil ediyordu.

O devirde İtalyanlar çoğunlukla Latin yazarlarının eserleri üzerinde durmuş, eski Roma edebiyatçılarını tanıtmaya önem vermişlerdi. Antik devrin yazma eserlerini toplamışlar, Çiçero ile Titus Livius'un miraslarına sahip çıkmışlardı. Bu çalışmaların sonucu olarak Yunan dili ve edebiyatı canlılık kazanmış, son asır yadigârlarına tekrar kavuşma imkânı doğmuştu.

Floransa Cumhuriyeti'nin yöneticisi Leonardo Brunoni (1374-1444), Yunan dehaları Platon'un, Aristo'nun ve Plutark'ın eserlerini tercüme ederek diğerlerine örnek olmuştur.

Meşhur şair Françesko Petrarka (1304-1374) ise edebi İtalyancanın temelini atmakla yetinmemiş, sevgilisi Laura'ya ithafen yazdığı soneleriyle şöhret bulmuştur. Onun hakkında ahbabları; "Hiç bir meslektaş hayattayken Petrarka kadar itibar görmemiştir" demişler.

İtalya mutlu günlerin hazzını yaşarken Asya ve Avrupa kıtalarında ardı arkası kesilmeyen muharebeler, istilalar yüzünden halk perişandı; sanat ve ilim bahis mevzuu bile değildi.

Şahanov: Bazılarının yorumladığı gibi o devirlerde atalarımızın dünyaya gelir gelmez gördükleri, tuttukları kasma ile kırbaç, kılıç ile mızrak değildi. Ta eskiden ilmi, medeniyeti gelişmiş Türk halklarının tarihî değerlerinin belli bir süre gündemden silinmesinin suçlusu, o dönemlerdeki savaşlar ve saldırılar idi. Yoksa Orta Çağda Orta Asya ve Kazakistan topraklarından büyük âlimlerin yetiştiği malumdur. Bilge atalarımızın bazı eserleri dünya kütüphanelerinde, müzelerde, arşivlerde yer almaktadır. Harezmi Ebu Reyhan el-Birunî yazmalarında Türk halklarının ata yurdunun bir zamanlar ilmin, mimarînin ve resim sanatının beşiği olduğu anlatılıyor.

Buhara medresesinin şakirdi tıbbın temelini atanlardan Ebu Ali İbni Sina, bir kitabında şöyle diyor; "Bir gün Emir'den kütüphanesine girmek ve tıp ilmiyle alakalı kitapları alıp okumak için müsaade istedim. Emir bana izin verdi. Ben de birçok odası bulunan kütüphaneye gittim. Her odada kitap konulan sandıklar,

üste üste dizilmiş kitaplar çoktu... Orada hiç kimsenin görmediği, duymadığı, bilmediği kitapları gördüm... Onları okuyup inceledim, çok faydalı bilgiler edindim. Kitap müellifleri âlimlerin İlmî seviyelerini, getirdikleri yenilikleri yakalamaya çalıştım.”

10 asır önce kağıda geçirilen bu satırlar çok şey ifade ediyor. Öyleyse Uluğ Beğ'in dünyanın güneş etrafında döndüğünü Galileo'dan çok önce keşfettiğine, Birunî'nin Sanskritçeyi, Farsçayı, Arapçayı, İbraniceyi, Yunancayı ana dili gibi bildiğine, coğrafya haritasını çizdiğine, Farabi'nin dünyada Aristo'dan sonraki ikinci üstat olarak tanındığına, Alman şairi Goethe'nin; “Şarklı yedi büyük şairin son sırada olanı bile benden çok üstündür” deyip hürmet göstererek, atalarımızın ayrıcalıklarını kabul ettiğine hayret etmeye gerek yok. Çünkü bunlar uygarlığa doğru atılan adımların birer örneğidir.

Dikkat edilecek bir husus da, bazı ülkelerin saldırılar sonucu talan olduğu Orta Çağ'da Avrupa'nın bazı yerlerinde ilmin, sanatın yaygınlaşması, yüksek okulların açılmasıdır. 10. yüzyılda Fas'ta El-Karavin üniversitesinin, 1200 yılında Fransa'da Paris Üniversitesinin, 13. yüzyılda İngiltere'de Cambridge, Oxford Üniversitelerinin, İspanya'da Salamanka, İtalya'da Napoliten, Almanya'da Köln, Heidelberg, Erfurt üniversitelerinin kurulması insanlığın bilimsel inkişafının göstergesiydi.

Gerçekten de Avrupa ülkelerinde 15. yüzyılda 65 yüksek öğretim kurumunun olması ve çoğunun günümüze kadar geniş çapta hizmet vermeye devam etmesi insanı hayran bırakıyor.

Aytmatov: Gerçeklerden vazgeçemeyiz. Hatta zamanında değerini anlayamadığımız Câmî, Sadî, Fuzulî, Ömer Hayyam, Ebu Nasr el-Farabî, Muhammed el-Harezmi, Ebu Bekir en-Narşahî, Ebu'l-Vefa el-Bozjanî, Ebu Ali İbn Sina, Ebu Rayhan el-Birunî, Yusuf Balasagunî, Mahmud Kaşgarî, Reşideddin, Ebulgazi Bahadır, Kadirgali Celayiri gibi yüzlerce şair, tarihçi, astrolog, matematikçi, fizikçi, felsefeci ve coğrafyacı şarklı alimlerin eserlerinin toplanıp tercüme edilmesini ve nesilden nesle

aktarılmasını sağlayan yabancı aydınları tebrik etmeliyiz.

Burada önemli bir noktaya değinmek istiyorum. Uzun yıllar ayrı kaldığımız büyük şahısların kendilerini ve eserlerini aramızda bölüştürme çabaları ve bu yüzden çıkan tartışmalar hiç de hoş şeyler değil. Her millet şu andaki sınırlarını göz önünde bulundurarak, âlimleri doğduğu yerlere göre değerlendirdi ve “Bu benim, o senin” tartışmasını başlattı. Ve Ahmet Yesevî’yi Kazaklar, Kaşgarlı Mahmud’u Uygurlar, Yusuf Balasağunî’yi Kırgızlar, Muhammed el-Harezmi’yi ise Özbekler sahiplendi. Bu meselenin yanı başında bazı ilim adamlarının bulunması hiç hoş değildir. İşkillerden başlayıp Orta Asya topraklarında hep beraber yaşayan, aynı otağı paylaşan, tek dille konuşan atalarımızı paylaşmaya, daha doğrusu paylaşamamaya ne lüzum var? Ulemanın bıraktığı İlmî, edebî mücevherleri dağıtmayalım, onlara ortaklaşa sahip çıkalım, örnek nüsha yaparak hepimizin tarihine yazalım diyenler yok mu? Yoksa bu da bir zamanlarda hüküm süren Sovyetlerin “Böl ve yönet!” siyasetinden etkilenen görüşler yüzünden mi böyle oluyor?

Tüm Türk dünyası için ortak olan şahsiyetler şöyle dursun; Akmolla’yı Başkurt, Kazak ve Tatar sanatkârı olarak, Şair Şöce’yi ise Kırgız ile Kazaklar için ortak bir şahsiyet olarak değerlendirmiyor muyuz? Bu örnekler çoğaltılabilir. Ancak ortaklık meselesinden dolayı ne bir millet itibarını kaybeder, ne de bir milletin sanatında eksilme olur.

Sonuç olarak Türk halklarının ayrı ayrı devlet kurdukları, ayrı millet adlarını aldıkları döneme kadar hepimizin coğrafyası, dili, töresi, tarihi birdi. Dolayısıyla o devrin medeniyetini, ilmini, edebiyatını yapan kişiler ve eserleri hepimizin malıdır.

Şahanov: Şike, kardeş Türk halklarının bir kısmının ortak olarak sahiplendiği Kırım’ın Kırk Kahramanı adlı destanın küliyatı mevcuttur. Orada Altın Ordu döneminde yaşayan 40’a yakın tarihî şahsiyetin kahramanlıklarından bahsediliyor. Edebî yönü çok güçlü olan, mükemmel bir eser. Birbirini tamamlayı-

cı mahiyetteki 40 destanı baştan sona ezbere söyleyen ozanlar çokmuş. Onlardan biri, Kazak ozan Murın Sengirbayev’miş. Rus-Alman Savaşı sonrası Almatı Edebiyat ve Dilbilim Enstitüsü, Murın Ozan’ı özel olarak davet ederek, Kırk Destanı onun ağzından yazıya geçirme çabasında bulunmuşlar. Ozan gece-gündüz durmadan söylemesine rağmen Kırım’ın Kırk Kahramanı’nı altı ayda bitirememişti. Son beş-altı destana gelindiğinde Murın, “Çocuklarımı, torunlarımı özledim. Evime gidip hasret gidereyim, sonra tekrar döneceğim” diye müsaade isteyip Mangıstvn’a gitmişti. Ancak memleketine gider gitmez hastalanmış ve vefat etmiştir. Ne yazık ki, büyük bir kısmı kağıda geçirilmesine rağmen bu değerli eser de henüz tamamen neşredilmedi.

Aytmatov: Kırım’ın Kırk Kahramanı tamamıyla Altın Ordu devrine mi ait?

Şahanov: Evet öyle. Mesela Orak-Mamay Destanı hin kahramanları Orak ile Mamay, Altın Ordu’nun ünlü ordu kumandanlarıdır. Mamay, aynı zamanda 1361 yılından itibaren Altın Ordu Devletinin Hanı ve Kulikovo Meydan Muharebesinin önemli isimlerindendir. Karasay, Kazi, Seytek hepsi millî ve manevî değerler uğrunda mücadele eden insanlar. Ediğe Destam’ndaki Ediğe ise 1352-1419 yıllarında yaşayan ve Toktamış Han’a karşı savaştan Ak Ordu’nun hükümdarı. Asan Kaygı Destanı’nın başkahramanı ise bilgeliği ve şairliğiyle tanınan mütefekkir, Asan Sabitoğlu’dur. Altın Ordu Han’ı Ormanbet’in danışmanlığını yapan Asan Kaygı sonradan devlet dağılınca Kazak Han’ı Janibek’in yanına geçmiştir...

Aytmatov: Orta Asya Türklerine hücum eden, tarihte de çok meşhur olan “Aktaban Şubırındı, Alkagöl Sulama” zulmünü gerçekleştiren Jongar Devleti kendi devrinde Cengiz Han’ın rolünü üstlenmek istediye de karşı tarafın imkânlarını hiçe saydığından amaçlarına ulaşamadı. İlk önce Oymavıt, Torgavıt ve Dürbit gibi kabilelerini, yani yaklaşık bir milyon Kalmuk’ı

boğazlayıp öldüren Çin Bogıra Hanlarının zulmüne uğradılar. Üstelik Moğol istilası yıllarında kabile olarak yaşayan Türkler geçen 500 yıl içinde millet seviyesine yükselmişti.

Şahanov: Joiıgar Devletini oluşturan Oyrat kabilesi, komşusu Kalka kabilesiyle anlaşamayınca 11. yüzyılda şu andaki Moğolistan topraklarından kalkıp Kazak ve Kırgızların yurdu-na, Alatau'a göç etmişlerdir. Ama son asırlarda bir taraftan Moğolistan, diğer taraftan Kazak ve Kırgız hükümdarlarının hücumuna sık sık uğrayınca komşu ülkelerle ticari ilişkiler kurma imkânından da olmuşlardır. Hatta Oyrat Kabilesi 16. yüzyılda Kazak Hanlığına esir düşmüştür. Rus Çarı IV. İvan'ın Noğay'lara gönderdiği elçi Danila Gubin'in yazmaları ve Moskova'daki Kazak elçisi Kulmuhammed'in 1595 yılında Orazmuhammed Sultana; "Senin akrabaları Tavekel Hanzade Kazak Ordusunun Hanı seçilince kardeşi Şahmağambet'i Kalmuklara Han yaptı. Onların hepsi birbirine yakın, göçebe yaşıyorlar." (Kazak Sovyet Ansiklopedisi, 1. cilt) diye yazması yukarıda söylediklerimize örnek olacak şeylerdir.

Aytmatov: 1655 yılında Oyrat-Kalmuk devleti kurulmuştur. Çin ile Kazak ve Kırgız toprakları arasında bulunan Jongar Hanlığı, dağlı-taşlı yerlerden ziyade geniş kırları istiyordu. Çok geçmeden, tepeden tırnağa silahlı 50.000 Jongar askeri Kazak ve Kırgız sınırlarına hücum etmişti. İlk çarpışma Talaş civarında oldu. Bu savaşta, Aldaşükür başkanlığındaki Özbek askerleri Kazak ve Kırgızların yardımına yetişmiştir. Sonradan Özbek topraklarında, Kazak kırlarının güneyinde, Sayram'da, gerçekleşen muharebelerde de bu üç kardeş halk hep birlikteydi.

Şahanov: Kazak topraklarına yedi defa saldıran Jongarlar, dönemin Kazak Hanlığının merkezi Türkistan'ı, Taşkent'i ve Sayram'ı alıp Sarıarka ve Edige kadar uzanan geniş coğrafyayı alt üst etti. Halkın neyi var, neyi yoksa her şeyine el koyan düşman, yapmadığını bırakmamıştı. Açlık yerlileri o kadar yıpratmıştı ki, onlar otların kökünü kazıyıp yiyorlardı.

Bu savaşların, azapların uzamasına kardeş halkların iç çekişmelerinin ve kösteklemelerinin de sebep olduğunu düşünüyorum bazen. 1725 yılında Buhara'ya giden Rus elçisi Florio Beneviniy de; "Orta Asya'da savaşlar dinmek bilmiyor. Savaşlara Afganlar, Farslar, Hivalılar, Buharalılar, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ve Kalmuklar katılmaktadır. Bunların kendi aralarında da iç çekişmeler sürmektedir" diye yazmış.

Jongar Hanlığının tarih sahnesine çıkması Kırgız, Özbek ve Kazak Hanlıklarını değil, heybetli Çin ile Rusya'yı da rahatsız etti. Ancak bu iki büyük imparatorluk kendi çıkarları uğruna tüfekle, topla silahlanmış Jongar-Kalmuk askerlerinin Türklere hücum etmesini sağlayıp, onları dışarıdan pohpohluyor; kurnazca planlarını gerçekleştirmeye devam ediyordu. Çünkü Piuan-He nehrinden Edil'e, Sibirya'dan İran'a uzanan ulu topraklara ve oranın yeraltı, yerüstü zenginliklerine sahip olmayı iki azılı devlet de istiyordu. Her ikisi de, Jongarları Türk kabilelerine karşı kösteklemekle bu gayelerini bir an önce elde etme fırsatı güdüyorlardı. İki taraf savaşa savaşa birisi mağlup olduğunda, galip geleni de zayıf düşmüş olacaktı ve onları kolayca kendi bağımlıları yapacaklardı.

Böyle sinsi düşünceleriyle harekete geçen Rusya İmparatorluğu Edil kıyısında kalmakların Torğavit, Dürbit, Hoşavit kabilelerini toprak sahibi yaparak onlara "cömertlik" gösterdi. Neticede Jongarlarla Edil'de yerleşen Kalmakların arasında sıkışıp kalan Türklerin yüzyıllara uzanan göçebe medeniyeti alt üst olmakta kalmamış, bu topluluklar Çarlık Rusyasızın sömürücülük siyasetinin kurbanları olmuşlardı.

Aytmatov: Jetisu topraklarında zafer elde eden Jongar cengaverleri Narınkol ile Bayınkol ve Kastek ile Kaskelen savaşa doymuyorlardı. Bu ihtirasla Alatav'ın üzerinden geçip Kırgızlara saldırıyorlardı. Beklenmedik hücumla Issık Göl ve Şu Kırgızları karşı koyamıyorlardı. "Kırda Kırgız balası ağlarsa, beri tarafta Kazak ananın göğsü sızlıyor" tabirinin gereği, Kırgızla-

rın başına gelen afeti duyan Kazak kahramanı Şapıraştı Karasay 5000 askeriyle Şu vadisinde kalan Jongarlara karşı savaşta kardeşlerinin yardımına yetişmiştir. O muharebede Kahraman Karasay meşhur İsfahani kılıcıyla Kalmuk Hontaycısının (kumandanının) sağ elini kesmiş. Bu tablo Kazak ve Kırgız askerini heyecana getirmişti ve askerler birbiri ardınca kahramanlıklar göstermişlerdi.

Dediğin gibi, bu savaşlar sonunda Türkler sömürölmeye mahkum oldular. Jongar Devletinin ise adı yeryüzünden silinip gitti. Haksız yere vurup kırmanın neticesi hep böyle olacaktır. Kalmuklardan gelecek tehlikeyi önceden hisseden ve Türk boylarını bir araya toplama gayretini gösteren kişi Esim Han'dır. Onun Buhara, Turfan ve Kaşgar Hanlıklarının Kırgızlarla anlaşma yapmasına önayak olması neticesinde Issık Göl ve civarı düşman eline geçmemiştir. Eğer böyle ön hazırlık olmasaymış, Rusların durmadan tüfek ve toplanla donattığı Jongarlar Sibirya üzerinden o bölgeyi de yağmalayacak ve civardaki Türkler ise darmadağın olacaktı.

Türk halk destanlarında asıl düşman olarak birçok yerde Kalmuklardan bahsediliyor. Hatta 10 asırlık bir geçmişe sahip olan Manas'ta da böyle. Destandaki Manas ile Kırk Şora Savaşı bu iki halk arasında geçmiş.

Şahanov: Manas'ın 1000. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen ve dünyanın çeşitli ölkelerinden ilim, siyaset, devlet adamı; edebiyatçı, sanatkarların katıldığı konferansta, Kırgızistan Cumhurbaşkanı A. Akayev'in açılış konuşmasından sonra sizin konuşma yaptığınızı hatırlıyorum. Birkaç senedir -belki de hep yurt dışında olduğunuz için - sizin böyle duyarlı, derin konuşmalarınızı duymamış, buna susamıştım doğrusu. Toplananların da çok memnun kaldığı belliydi. Ara verildiğinde kalabalık bir grup sizin etrafınızdaydı. Hatırlıyorsanız ben de yaklaşmış ve kaşlarımı çatarak;

– “Şike, konuşmanız hiç konuşmaya benzemiyor,” demiştim. Herkes bana bakmıştı. Siz de;

– “Senin hoşuna gitmedi mi konuştuklarımız?” diye sormuş-tunuz.

– “Evet, konuşmanız bir konuşma değil, baştan sonra şiir imiş,” demiştim.

Herkes gülmüştü.

Hatırlarsanız, o gün Elistalı şair David Kugultinov; “Manas kutlamaları için siz, Kalmuklara borçlusunuz. Kalmuk gibi güçlü bir düşmanı olmasaydı, Manas kiminle savaşıacaktı? Nasıl dünyada kahramanlığıyla ün salacaktı?” diye tatlı bir şaka yapmıştı. Şairin bu şakasından gerçek payı olduğuna da itiraz edemeyiz.

Çin’de Manas şehri, Manas Pınarı, Japonya’da Semetey Şehri, Manesyu adlı destan, Latin Amerika’sında ve İspanya’da Manas Şehirleri, Hindistan’da Manas Destanı, Özgün’de Manas’ın Kazıktaş, Kazakistan’da Manas Yaylası, Kore’de Manas Zirvesi, Kırım’da Manas Boğazı, Macaristan’da Manas Köyü bulunuyor. Dünyaya meşhur Manas’ı doğuran Kırgız milletine ne mutlu!

Konumuzu dağıtmayalım. Türk halklarının tarihî hafızasının, yazısının ve medeniyetinin birkaç defa büyük tehlikeler atlattığına değinmiştiniz. Araplardan ve Moğollardan sonra Rusya’ya bağımlı olarak üçüncü defa asimile olmuşuk.

Sömürücüler Türk halklarını kendilerine iyice bağımlı hale getirmek ve onların medeniyetini unutturmak için siyasi ve teknik imkânlarını kullandılar. Neticede bizim etnik özelliklerimiz büyük değişikliklere uğradı.

Aytmatov: Ancak, Muhtar, buradaki diyalektiği de göz önünde bulundurmalıyız. Rus faktörü, o dönemde kaybettiklerimizle birlikte bazı şeyleri kazandırdı da. Çünkü orada, dünya ve Avrupa uygarlığının kayda değer faktörlerini almış olduk. O olmasaydı, yani çağdaş dünya şartlarından habersiz kalsaydık, Sovyetlerin dağılmasından sonra elde ettiğimiz bağımsızlığa gerektiği gibi sahip çıkamazdık. Bu benim kanaatim tabii.

Şahanov: Olabilir, ama biz bunun bedelini fazlasıyla ödedik. Çünkü millî değerlerimizi ve medeniyetimizi tamamen yok etmeye kadar götüren bir asimile olayı vardı. Tıpkı şu anda Çin'deki Tibetliler ve Uygurların durumu gibi; onlar kendi değerlerine sahip bir etnik grup olarak hayatlarını sürdürebilirler mi? İşte mesele bu.

Kazakistan'da ve Kırgızistan'da, Alekseyevka, Nikolayevka, Aleksandrovka, Vladimirovka, Antonovka, Nadejdinovka, Pavlovskaya gibi, Çarlık Rusya'dan kalma 200'den fazla yer ismi varmış. Buna Sovyetler döneminde Ruslaştırma politikasının getirdiklerini ekleyiniz. Stalin bu işte Çarlık Rusya'nın varisi gibi hareket ediyordu. Türkleri baş düşmanı olarak gören "lider", Türkiye Türkleri ile Sovyet Türklerinin aynı yazıyı kullanmasını büyük tehlike sayıyordu. Kardeş halkların görüşmesine ve ne şekilde olursa olsun yakınlaşmasına engel olmadığı takdirde Pan-Türkizmin kuvvetleneceğinden korkuyordu. Fakat Arap alfabesi yerine hemen Kiril harflerini getirmeyip, 1930 yılından itibaren bir süre Latin yazısını kabul ettirmişti. Arap harfleriyle yazılmış edebî, tarihî, İlmî eserlerin hepsi toplatılıp, bunların dinî-gerici kitaplar olduğu ileri sürülerek yakılmıştı.

Eski yazılı kağıt parçası Kuran, dua zannedilerek onu evinde bulunduranlar sürgün edilmiş, hapislere atılmıştı.

1937-1938 yıllarında aydın kesime "vatan haini" bahanesiyle ölüm cezası vererek, söz bilir kişileri tamamen yok ettikten sonra, Türk halklarına Rus yazısını kabul ettirme meselesi gündeme gelmişti. Tekrar okuma yazma öğrendik. Kiril alfabesinin Sovyet Türklerinin konuştukları dile uygulamasını yapan Merkez Özel Komisyonu öz türkçeye has bazı seslerin karşılığında harfler uyduruyordu. Planlı bir şekilde yapılan uygulama sonunda kasten kardeş Özbek, Kazak, Karakalpak, Türkmen vs. dillerindeki aynı ses karşılığı harflere farklı işaretler verildi. Konuşurken problemsiz anlaşılabilen bu milletler Kiril alfabesine geçince birbirinin yazısını okumada zorluk çekmeye başla-

dılar. Bu, ortak kültüre karşı bilerek yapılan bir düşmanlık idi. Böylece, 1940 yılında Sovyet Cumhuriyetleri, Baltık Ülkeleri, Ermenistan ve Gürcistan hariç diğerleri yeni alfabeye geçmişti. Adı geçen halkların ise, yazılarının tarihi çok eskiye dayandığı bahanesiyle, alfabeleri değiştirilmedi. Onlara nedense kolaylık sağlanmıştı ve biz onların yazısını tercümelerle okumayı mecburen kabul ettik.

Bunların hepsi birer uydurmaydı aslında. Yoksa Türkler Arap yazısını 10 asırdan beri kullanıyorlardı. Değil eski taş yazılanlar, Arap ve Latin harfleriyle yazılmış tarihimizi bile okuyamayacak duruma düşmüştük.

Aytmatov: Evet, çok zor durumlar. Ancak, şunu unutmamalıyız ki herhangi bir meseleye; “Bununla ne kazandık? Neler kaybettik?” çerçevesinde yaklaşmamız lazım. Rus medeniyeti, bizim kültürümüzü asimile ederken, bir yandan 20. yüzyılın Avrupa medeniyetini zorla kabul ettirmekle zenginleştirdi de. Siyasi, içtimai hayatta bitmek bilmeyen tartışmalar herhangi bir millet için birer deneme sürecidir. Bu arada dinî görüşler ve inançlar da sınanıyor. Aslında dini ve manevî değerlerine ciddi sahip çıkan ülke kolay kolay sarsılmaz.

Din, insanlık yaratılalı terbiye vazifesini üstlene gelmiştir. Dünyada dinî görüşler çoktur, onlardan birkaçı esastır. İsa peygamber Hristiyanlığı, Budda Budizmi, Zoroastra Zoroastrizmi, İuda İudaizmi getirdiler. Hz. Muhammed’in tamamlayıcı olarak getirdiği İslam ise dünyada en çok kabul gören dört dinden biridir.

Dinî inancımıza göre Tanrı tektir. O yaratıcı, en büyük kudret sahibidir. Dinlerin hepsi insanlığı imana, ahlaka davet ediyor.

Maalesef dini siyasete ırkçılığa alet edinmek isteyenlerin de olduğu tarihte bir gerçektir.

Şahanov: 1919 yılında Taşkent’te, Türkistan Cumhuriye-

tinin Müslüman Bürosu açılmıştır. Onun Başkanlığına büyük Kazak düşünürü Turar Rıskulov seçilmiştir. Musburo üyeliğine Türk halklarından N. Hocayev, Y. Aliyev, Y. İbragimov ve A. Muhittinov getirilmiştir. Amaç, Orta Asya Türklerinin % 95'ini oluşturan Müslüman halkları bir merkezden idare etmek, siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel gelişmeyi sağlamaktır.

Rusya İmparatorluğunun sömürücülük tehlikesini önceden hisseden, Orta Asya ve Kazakistan'ı özel bir devlet olarak korumayı düşünen aydın kesim dil, din ve alfabe birliğini esas alan programı da hazırlamışlar. Ancak Türkistan Cumhuriyetinin ileri görüşlü siyaset adamlarının bu yaptıkları hoşuna gitmeyince Moskova Müslümanlar Bürosunu hemen dağıtıp, Orta Asya ülkelerini Cumhuriyetlere ayırarak idare dizginini kendi eline aldığı malumdur. Rıskulov ve onu destekleyen aydınların trajik sonunu herkes biliyor. Bir zamanlar milliyetçilik, Pan-Türkizm addedilen Türk halklarının birleşme, bir merkeze odaklanma fikrini gerçekleştirmenin, bence şimdi tam zamanı.

Aytmatov: Zamane şartları, vaziyetler bu fikri tekrar gündeme getirebilir. İnsanoğlu geçmişte kendi eliyle darmadağın ettiğini, ayakları altına aldığını, silip yok ettiklerini, yani hatalarını sonradan feraset zirvesine çıktığı anda tekrar gözden geçirmezse, layıkıyla değerlendirmezse aynı yanlışları tekrarlamış olur.

Allaha şükür, biz şu anda geçmişte adaletsizliğe kurban giden din, dil, kültür sahasında canla başla emek sarf eden büyüklerimize borcumuzu ödeme fırsatı bulduk. Haksız yere eziyete maruz kalanların, öldürülenlerin kendileri aklanarak eserleri halkın istifadesine sunulmaktadır.

Tarihin asıl sahibi halk diyoruz, fakat zaman ve durumlar tarihi hep etkiliyordur. Atalarımızın tüm geçmişi, sevinçleri, üzüntüleri zaferleri ve mağlubiyetleri yazıya geçirilmediyse de genel hayatları, göçebe halkın manevî değerleri ozan, şairlerimizin destan, Jırları sayesinde nesilden nesle aktarıla gelmiştir.

Buna de şükür diyelim!

Şahanov: Tarihimizin her sayfası bizim için paha biçilmez kıymettedir. Burada Kazak tarihine dair önemli birkaç hususu arz etmek istiyorum.

1456 yılında Şeybanilerden ayrılarak Kazakların özel Hanlığı, yani ayrı devlet kurulalı da aradan 540 yıl geçmiş.

500 yılı aşkın bu zaman zarfında nice savaflara, saldırılara maruz kalan Kazak halkı hürriyet uğrunda büyüklü küçüklü 300'e yakın millî özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Onlardan en büyüğü 200 yıllık geniş coğrafyayı kapsayan Jongarlarla mücadele idi. Tarihimizde "Aktaban Şubırındı, Alkagöl Sulama" adıyla geçen bu kanlı kargaşalar Kazakların galibiyeti ile sonuçlanmıştı.

Rusya İmparatorluğunun sömürücülük siyasetine karşı 1916 yılındaki ayaklanmanın da önemine değinelim. Zafere ulaşılmasa da bu olay neticesinde halkın birliği artmıştı.

Totaliter rejime itiraz eden, yetmiş yıllık esaret zincirini kırma çağrısında bulunan, öylece tüm Sovyetler Birliğinde demokratik hareketlerin başlangıç noktası olan 1986'daki Jel-toksan olayı bütün dünyanın dikkatini çekmişti. Aralık ayının şiddetli soğuşunda meydana çıkıp özgürlüğü isteyen Kazak gençleri Sovyetler Birliğinin dağılmasının, bağımsızlığın ilk müjdecileriydi adeta. Sovyetlerden Bağımsızlığını alan 15 cumhuriyet belli bir derecede bağımsızlık uğrunda canlarını feda eden bu gençlere borçludur.

Aytmatov: Her milletin tarihinde böyle ehemmiyetli vakaların olduğu bir gerçektir. Kableden ulus, ulustan da millet, sonra bağımsız devlet olana kadarki mücadele safhalarıdır bunlar. Onun için bunun gibi önemli olayları özel günlerde kutlamak, bayram yapmak gerekir.

Mesela Almatı'da gerçekleşen 1986 Aralık eylemi sadece kazaklar için değil, totaliterizmin kısılcığında sıkışan, bağımsızlığı rüyasında bile düşünemeyen diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin

de tarihine yazılması gereken önemli harekettir.

Tarihi Tiranlar yapar, halk da ona hayat bahşeder derler. Bir bakışta zıt olan bu ifadede ortak bir noktada bulunuyor. Taht ve şöhret için Tiranlar ellerinden geleni yaptılar, her seferinde de özel ve genelin hakkı bir birine geçiyordu.

“Tarihî hafızasını kaybeden halk yaş fidana benzer, ne tarafa eğersen eğilir” ifadesi Siyonizm taraftarlarına aittir. Onun gibi biz de totaliter sistemdeyken kanayan yaralarımızı görmezden geldik. Kendi isteğimizle bağımlılığı kabul ettiğimizi durmadan dile getirdik. Tabii ki bu mahsus yapılan planlanmış bir ideolojinin neticesi idi. O zamanlar tarih ilmi kendimizin ve başkasının olarak ikiye ayrıldı. Bizim tarihimiz başkasının sıfatıyla anılıyordu, yani öz evinde öksüzdü.

Siyasetin zoruyla hakikate göz yumup, uydurmacalarını doğru olarak savunan bazı büyüklerimizi, öz gerçek tarihimiz uğrunda kurban olanların ruhları affetsin diyorum...

Sohbetimiz sırasında değişik yıllarda basılan Dünya Tarihi, Orta Çağ Tarihi gibi eserleri ikimiz de epey karıştırdık. Olayların sistemliliği, isabetli yorumlara yer verilmesi güzel. Ancak hemen hemen hepsinde bir eksiklik söz konusudur. Mesele, Roma, İran, Hindistan, Japonya, Çin vs. gibi büyük devletlerin tarihi anlatılırken sadece o kitabı yayınlayan ülkenin araştırmacılarının görüşleri esas tutulmuştur. Halbuki tarih yazarı olayları objektif değerlendirmeyi bilen sarraf gibi olmalıdır. Çıkar kollama, taraf tutma tarihçi için geçerli değildir. Bu tür marazlardan arınamadığımız sürece gelecek nesle adil bir tarih bırakamayız. Paradoks hem de pişmanlık.

Bence, gelecekte her ülkenin bilgili hem adil, seçilmiş tarihçilerinin katılımıyla ta eski çağlardan günümüze kadar dünya tarihinin yazılması gerek. Bunun gibi ağır sorumluluk taşıyan, aynı zamanda çok değerli vazifeye rehberlik yapabilecek dünya çapında bir İlmî müessese var mı? Yoksa UNESCO veya BM'ye bağlı organizasyonlar mı girişimde bulunabilir? İnsanoğlunun

yeryüzündeki ilk hayatından başlayıp bütün devirlerin büyük-
 lü küçüklü olaylarının, tarihi dönemlerinin, çeşitli asırlarda ya-
 şayan dünyaca meşhur şahsiyetlerin objektif ve sistemli derli
 toplu bir değerlendirmesinin lüzumuna inanıyorum. Diğer
 türlü yabancının küheylanını tanımadığı için topal tayının iti-
 barını yükseltmekten, millî egoizmden, dünyaya kan kusturan
 Tiranları alkışlamaktan hiç bir zaman arınamayız.

Tarihin bir tek harfı yanlış yazıldığı takdirde sadece şu an-
 daki hayatın değil, geleceğin de hıyanete uğrayacağını unutma-
 malıyız.

VII. Bölüm

Hayatımızdaki kadınlar veya güzeller hakkında ikili şiir şöleni

“20. yüzyıl insanlığı iki büyük dünya savaşına ve çeşitli kanlı facialara, nükleer felaket ve zelzelelere, uzaya çıkmaya, bilimsel ve teknik gelişmelere tanıklık etmekle kalmadı. Bunun yanında nice bin yıllar süresinde insanlığın eleyip elde ettiği manevi değerlerin, en önemlisi ahlakî güzelliklerin alt üst olmasına, hayatı ayakta tutan yüce sevgi duygusunun basitleşmesine, edebe aykırı davranışların gölgesinde bu kutsallığın değer kaybetmesine yol açtı. Kanaatimce bu, nükleer savaştan sonraki en büyük tehlikedir.”

Cengiz AYTMATOV

*“...Senin gibi derdimi kim anlasın,
Aşk gönül yemyeşil berrak göldür.
Aşkla geçen günlere hayat derler,
Gerisi ise boş günler.”*

Muhtar ŞAHANOV

Şahanov: Şike, erkek erkeğe oturmuşken yine en önemli konuyu açsak mı?

Aytmatov: Üstü kapalı konuştuğuna göre mesele bayanlarla ilgili olmalı. Doğru mu?

Şahanov: Evet, bir nevi hayatın direği sayılan hanımlar hakkında da düşüncelerimizi aktarmanın sırası gelmiş gibi.

Aytmatov: O zaman konuşmamıza bir giriş olarak “Hanımlar” adlı şiirini okumanı isterdim. Geçmişi hatırlayalım. Hani La Bruyere’in “Binlerce sesin içinde en hoş olanı, en tatlısı, aşık olduğumuz kadının sesi” dediği gibi, gönlümüzün derinliklerinde bulundurduğumuz kıymetli hayalleri bir daha zihnimizde canlandıralım. İlk önce şunu rica edeyim senden, bu konuşma arasında şiirlerini de sık sık okusan. Bir yandan muhabbetimizi hanımlara dair ikili şiir şölenine dönüştürelim. Ne dersin?

Şahanov: Tamam. Öyleyse başlayayım:

Neyi düşünüyorsan, onun sıkıntısını çekersin...

Hastane bahçesinde karıştırıp iskambil kağıtlarını
 Gülümseyen, bakışları sevimli,
 Bir genç kız bana fal baktı:
 – Hastalıktan her halde, dudağınız çatlamış.
 İyileşeceksiniz. Üzülmeyin boşuna.
 Ama yine de besbelli hanım milletine
 Çok önem veriyorsunuz.
 Sevmeyi kahramanlık biliyorsunuz
 Öyle olmazsa zaten şair olmazdınız.
 Ama sakın sakın dikkat ediniz
 Mutsuzluk da, bahtınız da hanımlardan olacak.
 – Aferin, kız.
 Sen çıkarsın kâhini olup bu şehrin
 Bu gidişle çingeneleri işsiz
 Bırakırsın eminim,
 Diye güldüm.
 Ama kızın sözleri
 Şaka da olsa düşünmeye şevketti beni...
 Tüm âleme kan damarı gibi yayılan
 Dünyada kadına dair masal çok, anlatılan.
 Hanımları önemsemeyen, saymayan
 Erkekleri erkekten ben de saymam.
 Her devirde güzelliğin yolu, buz.
 Kadın, bizim hazinemizdir aziz.
 Kadın, bizim kaderimizdir
 Kaderimiz olduğu için
 Bellidir
 Bahtımız veya talihsizliğimiz(dir.)
 Gerçek güzellik zayıfların kiskancını artırmıştır.
 Kıskançlığın kurduğu tuzak da az olmamıştır.
 Bir kadın uğruna bazen iki ülke düşman kesilmiş
 Kurban olmuş nice mertler o yolda.
 Şahididir, işte tepe orada
 İşte yamaç sessiz şahittir o da.
 Nesillere ışık, tutan şairler

Bir kadının namusu için canından vazgeçmişler.
 Anlamsız, basit ışıkları hatırlamaz halk da
 Ateş olup ısı olmamak
 Kadın olup güzel olmamak
 Tabiatı kandırmaktır aslında.
 Kadınlara güzelliksiz mutluluk mu var
 Asıl güzellik, derinliktedir.
 Nice mertlerin gemisini karaya oturtan
 Derin olmayan göle kapılmayasın.
 Derinlikten hisse almayan kadının
 Dış görünümüne sakın aldanmayasın.
 Kadın, erkek namusunun kalesi
 Gerçek güzel hanım bulmak
 Erkek hayallerinin en yüce merhalesi
 Gerçek güzel kadın için gerekirse can vermek,
 Yiğitlik yasaının yazılmayan maddesi.
 Ne yazık ki çok kimseye talihsizlik daha yakın
 Her erkek zannettiğine aldanıp kanma sakın
 Kahramanlık zayıf düşse, yiğitlik de ölüyor
 Tam yiğitlik büyük güçle geliyor.
 Beni seven bir kadın var
 O kadın
 Benim güçlü olduğuma güveniyor!

Aytmatov: Bravo! “Kadın olup güzel olmamak tabiatı kandırmaktır” mısralarından yola çıkarsak, genelde dişi mahlukların yapısının, hissî ve zihnî hususiyetlerinin erkeklerden çok farklı olduğunu bir daha kanıtlıyoruz. Erkeğin göğsüne mızrak saplasan da ağlamayan metaneti, kadının ise bir tek yersiz lafı duyduğunda incinen nazik gönlü buna delildir. Genelde Kazak ve Kırgızlar, hanım milletine aşırı saygı gösteriyor. Hayatın acısını, tatlısını görsün; hayatın inişli yokuşlu yollarında kendini geleceğin sorumluluğuna hazırlasın diye oğlanlar zorla mücadeleye erken yaşta alıştırılıyor. Kız çocuklarına ise, evin misafirimgözüyle bakılır; onlar avuç üstünde tutulur. Eskiden kızları

el âlemin nazarından, lafından korumak amacıyla yengeleri hep yanlarında bulunurmuş. Yani güzelliği, nezaketi muhafaza etmek namusu, imanı, millî yapıyı korumanın ön şartı olarak kabul edilmiştir. Çadıra yuva kuran kırlangıcın yavruları palazlanıp uçmayı öğrenene kadar o evden taşınmayı erteleyen; günaha, sevaba çok dikkat eden halkımız küheylan timsali tay kısırağı da kesmezmiş. Çünkü asil evladı dünyaya getiren ana, hürmeti hak etmiştir. Ona saygılı davranmak, insan olmanın gereğidir.

– Kafkasyalılarda ilginç bir adet var. Erkekler kavga eder, dövüşürse bir kadın çıkıp onların arasına beyaz mendil atar. Bundan sonra iki tarafın kavgası sona erer. Çünkü bu, güzelliğin kaynağı ananın hükmüdür. Bu hükme aldırış etmeyenler ahlaksız olarak dışlanır. Ne yazık ki, Sovyetler döneminde, nezaket timsali hanımlarımıza karşı saygıda kusur ettik.

Aytmatov: Her toplumun, her devletin hanımlara karşı belli bir tutumu, belli siyasi kuralları vardır. 1917 Ekim Devriminden sonraki yıllar; açlık dönemi “vatan haini” iftirasıyla suçlama yılları; Rus-Alman Savaşı yılları; ülkeyi, sanayii ve diğer alanları yeniden kurma yılları kadına kadın olduğunun unutturulduğu zamanlar idi. O dönemde, yaradılıştan dolayı zayıf olan kadınlarımızı çok ağır şartlarda çalışmaya mecbur ettik. Kadına, hiçbir zaman o yıllarda olduğu kadar yüklenilmemiştir. Sonradan şair dostumuz Yevgeniy Yevtuşenko’nun:

“Dünyada bu nasıl oldu,

Onun ilk yaradılış nedeni unutuldu.

Kadın erkekle eşit sayılıp

Aşağılandı ve horlandı” mısraları içtimai hayata darbe kabul edilmişti. Çünkü o dönemde iri yapılı, kuvvetli kadınlarla gurur duyuluyordu.

Kadın-erkek eşitliği kadınların konuşmasında ve davranışlarında olduğu kadar giyim kuşamında da kendini göstermişti.

Hani Apaş Cumagulov'un evinde misafir olduğumuzda kadınlar hakkında konuşmuştuk ya, hatırlıyor musun? Askar Akayev de bizimleydi. O akşam erkek-ğin küheylan yapılı olması gerektiğini ispatladığın bir güzel şiirini okumuştun. Burada tekrar okumanı rica etsem.

Şahanov: O çok uzun bir şiirdir. Konumuzla ilgili yerinden bir parça okuyayım, isterseniz.

Aytmatov: Olur.

Şahanov:

Otrar'da bir değerli ihtiyarın saf kan,
 Küheylan sıfat atı varmış herkesi hayran bırakan.
 Yorulunca, susayınca arktan su içmezmiş?
 Yaramaz çocuk misali biraz huysuzmuş hayvan.
 Sevmediği kişi gelse yanma, tekme atarmış
 O yüzden ayak hep bağlı, yuları boynunda sarkarmış.
 Delikanlıların güzelliğine taparcasına baktığı,
 İhtiyarın, ay yüzlü bir de genç kızı varmış
 İşte genç kız babasına şöyle demişti bir gün:
 – Babacığım, doğrusu yaptığını hiç anlamıyorum,
 Huysuz olan şu atına bakmaktan bıkmıyorsun
 Takas yapıp, satıp veya kesip niye kurtulmuyorsun?
 – ‘Doğru kızım, dediğinde haklısın At huysuzdur,’
 Diye iç çekti babası,
 Ancak hayvan tüm atların içinde akıllısı
 Yarışmaya koşulduğunda
 Adeta onun için yaratılmışçasma
 Olanca gücüyle koşuyor
 Terini, kanını döküyor
 Mutlaka birinci geliyor.
 Onca emek ve kuvvetine
 Başarının hürmetine
 Huysuzluğu affetmeye değmez mi?
 Bağışlamazsak yüze leke düşmez mi?

Az mı ki ülkede küheylanı aşkın ünü olan
 Uysal, sessiz, sadece adı at kalan.
 Öylelerinin ayrıcalığı olmasa da
 Onları övecek bulunur her zaman.
 Kim bilir küheylan ondan huysuzlanıyor.
 Öfkelilerin derdini kimse pek anlamıyor
 Asil erkek küheylan gibi olmalı
 Akıllı olan bunu doğru anlamalı.
 Kızım, senin eksik zevkine şaşarım.
 Mutlu olamayacağından korkarım...
 Babasının korktuğu başına gelmiş
 Kızcağız kaderin darbesini yemiş...
 Şu dünya kadınlarsız düşünülemez gerçekten.
 Nefret ederim ama kadına benzeyen erkekten
 Kadın da kendi olmalı, erkeğe benzememeli
 Her cins kendi özelliğini korumakla değerli.
 Erkek, erkek sayılır mı çekingense her zaman
 Korkulur erkeklerden kendi fikri olmayan
 Güçlüyü hep engelleyen
 Kendisi bir şey beceremeyen
 Sabit görüşü olmayanlar idareye gelse n'olacak?
 Ar, namusa kurban olan
 Az olmamış.
 Keskindir hep adaletin gayesi
 Yeryüzü şu, huzur bulan
 Namus bilir yiğitlerin sayesi.
 Her gün nurlu ümitlerle sabaha uyanalım.
 Üzüntüye yenilmeyen
 Mutlu günde şımarmayan
 Erkeğine saygı duyan
 Hanımları alkışlayalım!
 Evet, yavrum kimse sana dur demez
 İradenle yön bulursun, yürürsün.
 Kurbağada da var kendine has bir ses
 İstedğin uysal sakın beygir ise bulursun.

Mutluluğun, toynağıyla küheylanın
 Hayaliyle kartalın
 Ölçüldüğü şu devirde
 İtibarın düşecektir gitgide.
 Ancak şundan eminim ki
 Gerçek erkek önünde
 Kızaracak bir gün yüzün
 Senin de...
 Sadece geç doğması kötüdür o günün de...

Aytmatov: Hangi toplumda olursa olsun, kadın ile erkeğin ailevî, İçtimaî hayatta doğal görevlerinin değişmesi hayra alamet değildir. Güzelliğe hıyanet, nezakete hücum etmekle kadınların sadece fizyolojik yapısı değil, karakteristik yönü, davranış ve tavırları büyük zarara uğradı. Totaliter rejim kadın-erkek eşittir deyip hanımları ağır teknik aletleri, fabrikalardaki koca makineleri çalıştırmaya zorladı. Tayganın şiddetli iklim şartlarında çalışmaya mecbur etti. Koca traktörlerin şoför mahallerinde ürkek kuş gibi oturan hanımların resimleri, süreli yayınlarımızı süsler oldu. Tek kelimeyle, erkekle kadını aynı değerlendirmekle dönemin en büyük yasal yanlışı yapılmıştı.

Şahanov: 1960'ın yılların başında Kazakistan'da Semey vilayeti Şubartav kazasının komsomol gençleri, ülke genelinde lise mezunlarına hitapta bulunarak onları koyun gütmeye, çobanlara yardımcı olmaya davet etmişlerdi. Ben o zaman Çimkent merkez gazetesinde musahhih (düzeltmen) idim. Bu daveti destekleyip, hayvan gütmeye razı olan bir okulun öğrencileri hakkında makale de yazmıştım.

Vilayette edebiyatla ilgilenen gençlerin kulübünün açılmasına da ön ayak olmuşum. O sıralar şehre yazar Ğabit Musrepov gelmişti. Vilayet Komsomol Komitesi başkanı ile ikimiz büyük yazara selam vermek için ziyaretine gitmiştik. Hal hatır sorduktan sonra Ğabit ağa;

– “Ne var ne yok?” dedi. Komsomol Başkanı;

– “Vilayetimizin gençleri Şubartavlıların çağrısını destekliyor. Bu sene lise mezunlarından 2000 kişi hayvan gütmeye kendi istekleriyle gidecek. Yarısından fazlası kızlar,” diye cevapladı.

Ğaben kaşlarını çatarak (kendisi soğukkanlıydı zaten);

– “Üstün bir özelliği umuyorsak, atalarımızdan bu yana çoktan elde etmiş olurduk. Hele, erkeğin vazifesini kadınların omzuna yüklemekle elimize ne geçeceğini sanıyoruz bilemiyorum. Bu bizim toplumun en büyük hatasıdır” diye memnuniyetsizliğini dile getirmişti.

Komünist Partinin davetine Ğaben’in itiraz etmesine çok şaşırmıştım. Çünkü o yıllarda Partinin kararına karşı gelmek kimsenin rüyasına bile girmezdi. Tabii bunlar Sovyet ideolojisinin semereleri idi.

Savaş yıllarında, halk ağır azaplara maruz kaldığı sıralarda da kadınlarımız her türlü zorluğu göğüslemişlerdir. Louis Aragon’un “Dünyanın en güzel hikâyesi” dediği Cemile’nizdeki başkahraman Cemile’yi alalım. Vatan savaşı (Rus-Alman savaşı) yıllarında köydeki ihtiyarlar ve çocuklarla birlikte meşakatlere katlanan onun gönlü hep hüznün dolu, yani Cemile kaderin mahkumudur. Siz, yazar olarak onun iç dünyasını, duygularını inceleyip kaleme aldınız. Ve çalışmanın, herhangi bir meşgalenin insanı mutlu yapamayacağını açıkladınız. Böylelikle Cemile motifi ile onun gibi milyonlarca hanıma düşünce, duygu özgürlüğünü armağan etmiş oldunuz. Cemile motifi, Sovyet edebiyatında kaderin her yönlü darbesine maruz kalan kadın milletine yapılacak toplumsal baskıya itiraz olarak kabul görmüştü.

Hayatımızı süsleyen nezaket unsuruna karşı nazik davranmadığımız takdirde kabalık doğacaktır.

1950’li yıllarda olsa gerek, köyümüzde, günü dolmuş bir hamile kadın odun toplamak için evinden uzaklaşıyor. Bu fanide yoksulluk da ağır bir imtihandır. Kadıncağz evinde yaka-

cak kalmayınca dağdan kuru ağaçları topluyor. Topladıklarını sırtlayıp evine dönerken yolda sancıları tutuyor ve çocuğunu doğuruyor. Yanında kimse olmayınca, bebeğin göbeğini bulduğu taşla kendisi kesiyor. Sonra ayağa kalkıp eteğine çocuğu sararak, odunu da tekrar sırtına alarak evine geliyor. Evde de kimse yok, koca geçim derdiyle dışarıda imiş. Yatmak nerede, çocuklarını düşünerek ateş yakıyor, yemek pişiriyor. Akşam eve dönen kocası ağlayan bebeğin sesini duyunca:

- “Bu kimin çocuğu?” diye soruyor. Kadın istifini bozmadan;
- “Bizim çocuk babası, gündüz odun toplamaya gittiğimde doğurmuştum,” diye cevap veriyor.

Aytmatov: Toplumsal yasaları gereği en ağır şartlarda çalışmak zorunda kaldıklarını, Rus köylü kadınları;

“Ben hem atım, hem öküzüm

Ben hem erkek, hem acizim” diye maniler uydurarak tarlalarda bağıra bağıra söylerlermiş.

Hatta bu yaptıklarımızdan utanmak yerine, sosyalist gerçekçilik akımını keşfettik. Vatan uğrunda gecesini gündüzüne katarak çalışan, çalışma neticesi olarak köy parti komitesi başkanından, köy muhtarlığına, ilçe parti komitesi başkanlığına kadar yükselen, erkek gibi giyinip, erkek gibi davranan kadınları alkışlayarak edebi şahıslar repertuarını yaptık. Bilek gücü yönüyle Allah’ın eşit yaratmadığı kadın ile erkeği eşitleştirmeyi, Komünist Parti Fermanı başarmıştır.

Şahanov: Yeri gelmişken, bundan çok önce yazdığım ancak hiçbir yerde yayınlanmayan “La Valetta Yakınında Bir Gece” adlı şiirimi müsaadenizle okuyayım.

Maltalı kız 23 yaşını doldurunca

Hayaller kurup

Sevinerek gülerek

Saçını alyandır çiçeğiyle süsleyerek

Çocukluğa elveda diyerek

Heyecandan dolup taşıp
 Düşünüp telaşa kapılıp
 Büyük bir sepete
 Elmayla muzı doldurup
 Pencere önüne koyarmış.
 Bu işaret evlenme galeyanıdır
 Genç kız için kaderin imtihanıdır.
 Talip olan gençler ise kapı önünde toplanır,
 Peşi sıra şanslarını denermiş.
 Kimisi gitar çalar, hüzünlü parça söyler
 Kimisi güzeli överek şansını dener.
 Bütün olup bitenleri kız camdan seyredermiş
 Beğenilme çabası akşama dek sürermiş.
 Şayet sana gülümseyip camdan baksa genç kız
 Talih gülmüş demek ki, on ikiden vurdunuz.
 Rakipler gıpta eder, seni sarar bir telaş
 “Evleneceksin, bu birlik ebede dek arkadaş.
 Evlenince bu konu bir daha hiç açılmaz
 Boşanma söz konusu Malta’da hiç olamaz
 Eşin kötü çıkarsa da sabretmeye mecbursun
 Başka yol yok, ölünce ancak kurtulursun,
 Deyip Malta tarihçisi bize doğru bakıyordu.
 Hüzünlü olduğunu bakışları anlatıyordu.
 Acını paylaşacak gerçek eş bulmak çok zor
 Denizin ötesinde ufukta güneş batıyordu.
 Sarı adayı süsleyen sarı mermer kapılı
 La Valetta’nın göz kamaştırıcı ışıkları yakıldı.
 Civardaki tüm hayatın kaynağı
 Kayalara sert vuruyor işte deniz dalgalı
 Biz yavaşça ilerledik
 sahilde sessiz sessiz
 Dolup taşmak insanın
 ve denizin kaderiymiş.
 Sessizliği sen bozdun.
 Abi, diye bir baktın,

Ben talihsiz bir kızım.
Var mı bunun çaresi?
İtimat ettiğimden sırtımı açıyorum
Şu halimle küreksiz kayığa benziyorum.
Kendimi aşağılıyor, içimden horlanıyorum.
Bu yolculuk öncesi
Kesilmişti ümidim
Bırakıp beni gitti
çok sevdiğim yiğidim.
İntikamım yaşarken
ben de yaşarım, ölmem
Bana bu yaptığını
ölsem dahi affetmem!
– Hayır, hayır, sevmiyorsun,
sevmemişsin onu sen
Gerçek sevgi kötülükle bağdaşamaz
bir bilsen
Gerçek sevgi iyilikten yapılmış minaredir
İyilik minaresi kötüye etmez meyil
Gerçek aşık olanın sevdiği ne yapsa da
Ona kin beslemesi asla mümkün değil.

Aytmatov: Evet, insan eğer gerçekten seviyorsa, sevdiği kişiye zerre kadar kötülük yapması imkânsız. Bu yazılmamış bir yasadır. Gerçek sevgiyle bir anlık yanıp sönen duygu farkı da buradadır zaten. Seven gönül her zaman sevgilisine mutluluk diler, onun huzurunu ister. “Bana ne olursa olsun, yeter ki sen iyi ol” der. Senin şiirlerdeki kahramanınki hesaba dayalı bir histir, buna sevgi de denmez. Sevgiyle intikam bir arada bulunamaz. Böyle kötü düşüncenin hayata yansıdığına, birçoklarının hayatının alt üst olduğuna bir zamanlar kendimiz şahit olduk. Sovyetlerin siyasetine göre eşiyle anlaşılamayanlara parti üyeliğinden azletme tehdidi her zaman vardı. O günlerde partiden çıkmak demek, işinden gücünden olmaktı. Bir başka işe girmek, zorun zoru idi. Girdiğin takdirde de yükselme söz konusu

olamazdı. Bunu bildikleri için, bazı kadınlar kocalarını parti yasasıyla tehdit ederdi. Bu durumda erkekler ya mutsuz aile hayatını sürdürmeye veya komünist kimliğini ihtiyarıyla teslim ederek, işinden ayrılmaya mecburdu. İş bununla da bitmiyor. Erkek ayrıldığı ailesinin geçimi için ömür boyu belli bir miktar maaşından ödeyecekti; üstelik el âlemin nazarında en kötü insan olmayı kabul etmek zorundaydı.

Böylece bir zamanların kendi dilleriyle en “adil” sistemi, kültürlü bir şekilde, araya partiyi sokarak insan hakkını ihlal edebiliyordu. Meseleye bu yönden yaklaşırsak, bazı hanımlarımız kocalarına hükmetmelerine yardımcı olduğu için komünist partiye minnettardır.

Şahanov: İctimai hayatta erkek rolünü üstlenmeye meyilli kadınlar ile kadına benzer erkekler toplum terbiyesini de etkilemişti.

Mesela, ben ortaokulda, lisede öğrenciyken öğretmenlerimizin çoğu erkekti. Onlara benzemeyi, onlar gibi olmayı isterdik. Bazıları bizim için en büyük ideal idi.

Aytmatov: Sovyetler Birliği’nin son 15-20 yılında üniversitelerde kadın öğretmen sayısı okullardan fazla idi. Şimdi de öyle. Velhasıl genç nesil anaokulunda, ortaokul ve lisede, hatta üniversitelerde bile hayatı hanımlardan öğreniyor, terbiyeyi onlardan alıyor. Dolayısıyla erkeklerden ders almayan delikanlılarımız kadın karakterinden etkileniyor. Ağır başlı, vaadinde vefalı, değerleri uğrunda her an canını feda edebilecek mert insanlarımızın azalmasında; dedikoducu, korkak, çekingen kişiliklerin çoğalmasında bu dengesizliğin payı büyüktür. Şu andaki problemlerden biri budur.

Her şeyde denge önemli. Yoksa senin bir şiirinde anlattığın gibi bulmak, kaybetmek ve aramaktan oluşan şu dünyada Homeros ile Shakespeare’in de başlıca konularından olan hanımların ululuğu, nezaketi ve duruluğu her zaman korunmalıdır.

Şahanov: Sohbetimizi kendi yaşadıklarımızla canlandırmaya ne dersiniz? İnsan olduktan sonra bizim de acı-tatlı anılarımızın olduğu muhakkak. Falanca filancaya aşık olsa veya herhangi bir erkek aynı anda on kadınla çıkıyorsa çoğunluğun umurunda bile olmayabilir; ancak Aytmatov gibi dünyaca meşhur birisinin her attığı adımın dikkatleri çekmesi de doğaldır...

Ağabey-kardeş gibi uzun yıllardır samimi olmamıza rağmen, bir kere dahi olsun özel hayatınızla alakalı hiç konuşmamışız. Kusuruma bakmayın, sizin de uykunuzu kaçıran, geceni zi gündüzünüze katmaya mecbur eden, ağlatan ve sevindiren duygulu anılarınızdan bahsetmenizi rica etsem...

Aytmatov: Herkes kendi kaderinin mahkumudur. Kader dediğin öyle bir muamma ki... Herkes kısmetinde olana kavuşuyor. Ezelden kiminle beraber olman takdir edilmişse ondan kaçış yoktur. Onunla birleşir, hayalindeki mutluluğu hayata geçirme telaşına kapılırsın.

Şu anda birer hatırıya dönüşen bazı anlar aklıma geldikçe, kelimelerle ifadesi imkânsız olan değişik duygulara bürünüyorum. Gizleyecek ne var; üniversitedeyken diskolarda, çeşitli kutlama törenlerinde birçok kızla tanışmışızdır. En tatlı ifadeleri kullandığımız mektuplaşmalar dönemini de yaşadık. Kenarına ismimizin ipek ipliklerle işlendiği kaç tane mendili cebimize koyduk kim bilir? Gülüyorsun, her halde senin de cebin boş kalmamıştır...

Onların çoğu kelebeğin çiçeğe konup kalkması kadar geçici, yanıp sönen anlardı. Gençliğin hissiliğinden kaynaklandığı için, kalıcı bir etkisi de olmamıştır.

Hiçbir zaman unutamadığım, bir tek gerçek aşk yaşadım. Kendisini arayıp bulmadım. Tesadüfen rastladım. Ancak o tesadüf benim için her şeyden değerliydi. Beklenmedik bir anda tanıştığım, gönlümü kapan o canımdan kıymetli insan Kırgız bale, folklor sanatının gözdelerinden Bübüsara Beyşenaliyeva idi...

Bu günlerde bile rüyalarım misafir ettiğim, hayaliyle kendimi avuttuğum, geçmişi gözümün önünde canlandırıp teselli bulduğum kıymetli insanı ilk defa gördüğüm anı dün gibi hatırlıyorum. 1950lerin sonuydu. Moskova'da yüksek öğrenimimi tamamladığım, eserlerimin merkez yayınlarda basıldığı, az çok tanındığım yıllardaydı. Baltık Deniz Kuvvetlerinde askerliğini yapmakta olan Kırgız gençlerine moral vermek ve onları eğlendirmek amacıyla üst düzey yetkililer ve sanatçılardan oluşan bir heyet ziyareti düzenlenmişti. Frunze Şehir Parti Komitesi Başkanı Turdahun Usubaliyev, kendileriyle birlikte benim de Leningrad'a gelmemi istemişti.

Kırgızların "Çolpan" adlı bir klasik balesi vardı. Bizden önce bu bale grubu da Baltık Denizine gelmiş, Leningrad Balesi ile birlikte bir film çekimine iştirak ediyormuş. Ziyaret esnasında onlarla da görüştük. Çolpan'ın baş rolündeki Bübüsara Beyşenalieva'yı orada ilk defa gördüm. Alın yazım olduğunu sonradan anladım.

İki denizciyle birlikte bir tekneyle Avrora Kruvazörüne geldiğimizde, bizimkiler üst güvertedeydi. Kalabalığın tam ortasında güler yüzlü, uzun narin vücutlu, Bübüsara duruyordu. Denizden esen rüzgâr saçlarını hafif dağıtıyordu, kendisi nazlı bir tebessümle bize el salladı. Önceden birbirimizi giyaben biliyorduk, ama yakından tanışmamıştık. Konuşunca o kadar çabuk ısındık ki, bir birimize aşık olmuştuk anlaşılan. Hatta bugüne kadar nasıl tanışmadık diye hayret ediyorduk.

Gönlümü iyice kaptırmıştım. Etrafımdaki insanları da, ötüşen kuşları da, deniz dalgalarını da, ağaç yapraklarını da değişik görüyordum artık. Mutluluktan başım dönüyordu adeta. O anda hayatın tadına hiç doyum olmuyordu...

Leningrad'ın beyaz gecelerinde Neva kıyısında el ele tutuşarak sevgilimle doyaya vakit geçirmiştik. İnanılması güç ama, bir süre evdeki yengeni de, iki çocuğu da unutmuştum sanki. Hayatımın en tatlı anlarını yaşamıştım.

Sefer süresi tamamlanınca heyet Kırgızistan'a döndü. Benim hiç gidesim yoktu. Kalbimin yarısını Neva kıyısında bırakıyormuşum gibi ağır bir durumum vardı. Heyettekilere Moskova'daki işimi bahane ederek, Leningrad'ta yine birkaç gün kaldım. Sonra Moskova'ya gittim. Arkamdan Bübüsara da geldi. Moskova Otelinde beraber geçirdiğimiz bir gün, bir gecede gerçek aşkın doruğuna çıkmıştık. Kısa sürede birbirimize öyle alışmıştık ki sevgiye doyamıyor, bir türlü ayrılamıyorduk. Sonunda ben Bübüsara'yı hızlı trenle Leningrad'a kadar götürdüm. Rusya ormanlarının ortasından süratle ilerleyen trende sallana sallana gittiğimiz, geri dönüşü mümkün olmayan o tatlı anı hiç unutamadım... Leningrad'a gelince Bübüsara beni tekrar Moskova'ya kadar uğurlamak istediye de ben engel oldum.

Böyle başlayan sıcak ilişkilerimiz Bübüsara'nın vefatına kadar 14 yıl boyunca devam etti. Bu zaman zarfında münasebetlerimiz hep sıcak kaldı. Hakkımızda o kadar çok dedikodu çıkmıştı ki anlatamam.

Bübüsara, Leningrad'ta okumuş; tiyatro, sanat ve edebiyatla özel ilgisi olan; çok akıllı bir insandı. Dış güzelliği ile iç derinliğinin uyumu beni her seferinde şaşkına çeviriyordu. Benim hayatıma ve sanatıma Bübüsara'nın çok büyük etkisi olduğunu söylemeliyim.

"Bu ikisinin Bin Bir Gece Hikâyelerine benzer aşkını herkes duymasına rağmen neden evlenmemişler?" gibi bir soru sorulabilir. Ben evlilik meselesini çıtlatmaya başladığımda Bübüsara hep konuyu değiştirmeye çalışır, erteledikçe ertelerdi. Ben hayatta tevafuka inanıyorum. Çünkü olaylar böyle cereyan ederken, sevgilimle ikimize yeni verilen daireler de komşu apartmanlardaydı. Baş başa kaldığımızda, ben hep evlenme teklif ederdim. Bir gün bana;

- "Açinov (O bana böyle hitap ederdi. Soyadım ve adımın ilk hecelerinden oluşan bir takma isimdi bu.) ne demek istediğini gözlerinden okuyorum," diyerek nazlana tebessüm etti. Gü-

lümsüyordu, ama içinden kan ağladığı belliydi. “Birbirini gerçek manada sevenler bu dünyada birleşemezler derler ya,” diye devam etti konuşmasına. Az önceki gülümseme kaybolmuş, bu sefer çok ciddileşmişti.

Çünkü evlenince hayatın meşgaleleri sevgiye engel oluyor. Aşkımızı nikahla bağlamayalım.

Mutluluk bahşeden sıcakık yuvasının olmasını hayal etmeyen kadın yoktur. Aramızdaki konuşmayı sonradan zihin süzgecinden geçirdiğimde anladım ki, meğer Bübüsara benim hayatıma ve sanatıma zarar gelmesin diye fedakârlıkta bulunmuş. Çünkü o yıllarda hanımını boşamış olanlar ahlaksız, topluma zararlı insan sıfatıyla her yerde dışlanıyordu.

Şahanov: Hayat bu, insanın başına her an her şey gelebilir. Dışlama operasyonları Kazak aydınlarına da yapılmıştır. Klasik yazar Ğabit Musrepov, Kahraman Gazi yazar Bavırcan Momışulı, ünlü sanatçı Ermek Serkebayev gibi büyüklerimiz çeşitli sebeplerden dolayı ailesinden ayrıldıkları ve ikinci defa evlendikleri için çekmedikleri kalmamış, toplumda hiciv hedefi olmuşlardı.

Aytmatov: Toplumu oluşturan insanlardır, ama nedense bazen toplum hayatın gerçeklerine karşıdır. Sevgilim Bübüsara benim iyiliğimi düşünerek bu yolda kendi mutluluğundan vazgeçmiş. Akıl sabra, his de kalbe tâbidir. Çoğu zaman, birbirine zıt hareket eden akılla duyguyu ortak gaye yolunda kullanabilmek ve sevdiğin insanın iyiliği uğrunda fedakârlık etmek olağanüstü feraset gerektirir. Bunu becerebilen de çok nadirdir.

Bir defasında Bübüsara ile ikimiz Moskova’dan Bişkek’e uçağa binmeden, Moskova-Almatı treniyle dönmüştük. İki kişilik kompartımana bilet almıştık. Her zaman olduğu gibi ne telefon eden var, ne de kapımızı çalan. Üç gün, üç gece ikimiz baş başa adeta masal ülkesinde yaşamıştık.

Hayatımın en güzel yolculuğu imiş. Gönlümüze gömdüğü-

müz, hiç kimseye söylemediğimiz sırlarımızı; dünyanın faniliğiyle ilgili; sanata, edebiyata dair düşüncelerimizi paylaştıkça daha da yaklaşıyorduk. Çoğu görüşlerimizin aynı olduğunu ilk defa hissetmiştim. Bübüsara da benim düşüncelerimi tamamlarcasına; “Hayatta asra bedel bir gün oluyor. Bugün benim en mutlu günüm” demişti. Çok heyecanlıydı.

Tren sesleri de bizim her dediğimizi kollamasına dinmek bilmiyordu. Camdan dışarıyı seyrederken de ayrı bir zevk alıyorduk. Önce kilometrelere uzanan Rus ormanlarını, sonra geniş Kazak bozkırlarını arkada bırakıyorduk. Aral şehri istasyonunda, hava almak için dışarı çıkmıştık. Aral Gölü o yıllarda kurumamıştı. Nazlı dalgalar güneş ışınlarıyla parlayarak adeta bizim sevincimizi paylaşıyordu. Tren tekrar hareket etti. Kızılorda’yu, Arıs’ı, Çimkent’i ve Tülkibas’ı geçtik...

Muha, hatırlıyor musun, bir ara senin arabanla ikimiz Taşkent’ten Bişkek’e geliyorduk. Güneş etrafı kırmızıya boyayıp batıyordu. Tülkibas’a kadar demir yolu ile kara yolu yan yana gidiyor, sonra tren yolu yüksek tepelerin eteğinde yarı çember oluşturarak dönüyordu. İlkbaharda ve yazda oraların çok güzel manzarası oluyor. Ben arabayı durdurmanı rica ederek, dışarı çıkmıştım. O sırada 25 yıl önceki yolculuğu hatırladım. Aynı yoldan yine bir tren geçiyordu. Kışın yüksekten düşen karların demiryolunu kapatmaması için konulan iki-üç sıralık çitler, aynen eskisi gibiydi. Yıllar önce trenle oradan geçerken Bübüsara’nın o manzarayı çok sevdiğini söylemesi, tabiatı seyrederkenki mutluluğunu ifade eden bakışları gözümün önünde canlanmış, kalbimin küt küt attığını hissetmiştim.

Bübüsara ile münasebetlerimizin devam ettiği yıllarda birçok şehirleri, tarihî ve medeni meskenleri gezmiştik. Hatta sadece Bişkek’te yürüdüğümüz sokaklar, yanından geçtiğimiz evler, belli başlı kültür merkezleri bile bana çok şey hatırlatıyor. Nerede ne konuştuğumuzu, neden sevinip, niçin üzüldüğümüzü en ince teferruatına kadar hatırlıyorum. Geçenlerde seninle

ikimiz Kırgız Devlet Opera ve Bale Tiyatrosuna gitmiştik ya. O zaman da çok heyecanlanmıştım. Millet sahneye pür dikkat kesilmişken, ben düşüncelerimle baş başaydım. Bübüsara'nın sırlı sanat yolu o sahneden başlamıştı. O, sadece ve sadece kendine has güzel bir iz bırakmayı başarmıştı. Bübüsara'yla ilgili geçmişteki olaylar bir film şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu. Sahneye baktıkça, yıllarca hayalimi, zihnimi kaplayan bembeyaz kuğu suretindeki narin güzel çıkacak gibi geliyordu. Ben kendimi Bübüsara ruhunun hiç değişmeyen, eskimeyen, yaşayan gizemli bir hatıratı olarak görüyorum.

Canımdan çok sevdiğim insan, hayatının son bir buçuk yılında çok çile çekti. Bir sefer dönüşünde rahatsızlandığını söylemişti. Çok geçmeden, göğüs kanseri teşhisi konularak Kuntsova Hastanesine kaldırıldı. Söylemesi bile acı veriyor insana. Bübüsara ile aynı odada SSCB Halk Sanatçısı Olga Androvska'ya kalıyordu. Kuntsova'ya girmek için özel izin isteniyordu. O sırada benim ilk hikâyelerimi editörlüğünü yaptığı Noviy Mir mecmuasında yayımlayan rahmetli Aleksandır Tvardovskiy de aynı hastanedeymiş. Her gittiğimde de ziyaret ediyordum. Son gördüğümde çok zayıflamıştı, sonra vefatını duyduk.

Bübüsara da gittikçe kötüleşiyordu. O güzel yüz, parlayan gözler gözümün önünde kayboluyordu. Bir süre sonra yerinden kalkamaz olmuştu. Sevgilimin iyileşmeyeceğini ilk hissettiğimde gözlerim kararmış, düşey azmıştım. Bir deri bir kemik kalan Bübüsara'ya baktıkça içim gidiyordu. Durumu ağırlaşınca Frunze Hastanesine kaldırdılar onu. Ben de işyerinde oturmaz olmuştum. Kaderin sert hükmüne çaresiz boyun eğse de, Bübüsara, beni gördüğü anda sevincini belli ederdi. Ben yanındayken kendini canlı tutmaya gayret ederdi. Benim üzülmemi istemediğini, canını yakan acıyı belli etmemeye çalıştığını hissediyordum.

1973 yılının 11 Mayıs'ında Bübüsara hayata veda etmişti.

Şahanov: Opera ve Bale Tiyatrosunda düzenlenen cenaze

töreninde rahmetlinin başucunda çok ağladığınızı söylüyorlar. Hatta üst düzey yetkililerden biri; “Şu adamı biriniz teselli edin, yeter bunca ağladığı” diye yanındakilere kızmış. 40 yıllık hanımı ölse arkasından bir damla gözyaşı akıtmayacak bazıları için sizin o yaptığınız belki de çok tuhaf, abes görünmüş olabilir. Totaliter rejimin kısılacı arasında bulunmanıza rağmen sizi açıktan açık bu şekilde davranmaya iten, o kutsal sevgi duygusudur muhakkak. Çünkü o dönemde bir bakıma adınız, şanınız, aileniz, hizmetiniz hatta ve hatta parti biletiniz en önemlisiydi. Bunların hepsini elinin tersiyle iterek asil duygusunu olduğu gibi ifade edebilmek her babayiğidin kârı değildir.

Bir ara Kırgız şairi Süyinbay Eraliyev ile konuşurken aynı olayı o da anlatmıştı:

“Bübüsara güzelliğiyle, ferasetiyle Kırgız kızlarının gözdesiydi. Birçok şair gibi, ben de ona ithafen bir şiir yazmıştım. Onun aramızdan gitmesi bütün Kırgız milleti için büyük bir kayıptı. Edebiyatçılar ve sanatçılar arasında olup bitenlerin gizlenmesi imkânsız. Cengiz’le Bübüsara’nın arasında yıllardır devam ede gelen büyük bir aşkın olduğunu da biliyorduk. Biibüsara’nın cenazesinde, Cengiz’i yüzü gözü şişmiş vaziyette görmüştük. Üstünü simsiyah giyinmişti. Bazı kimseler “Ailesi, çoluk çocuğu varken bu yaptığı de ne?” deyip lafı körüklüyordu. Ben aksini düşündüm. “Aferin Cengiz kardeşim, sanatta gösterdiğin büyüklüğü, sevgilini toprağın kucağına verirken de gösterebildin” diye düşünerek onunla gurur duymuştum.

Aytmatov: Süyeken bu düşüncelerinden dolayı teşekkür ederim. Bübüsara’dan ayrılmanın benim için kaderimin yarısını kaybetmek olduğunu millet nereden bilsin.

Şahanov: Manas Destanının 1000. yıldönümü kutlamaları sırasında, Kırgızların ünlü heykeltıraşlarından Turğınbay Sadıkov’un Bişkek’in bir meydanında yaptığı Ülke Bereketi adlı muazzam abidesi resmî törenle açılmıştı. Abidede koca kartalın iki kanadı üstünde Kırgız sanatına, ilmine ve edebiyatına emeği

geçen, bağımsızlık mücadelesi veren değerli kişilerin heykellerini sırayla dizilmiş görüyoruz.

İşte o kartalın bir kanadında derin düşünceye dalmış sizi, diğer kanadında ise sanat göğünün kuğusu gibi Bübüsara Beyşenalyeva'yı görmek mümkün...

Bu bir tesadüf eseri mi, yoksa heykeltıraşın hayalinin semeresi mi bilemem. Dünyada kaderlerini birleştiremeyen iki insana, bu abidede de yan yana durmak nasip olmamış.

Ülke genelinde alkışlanan bu muazzam heykelin açılış töreninde sizin yanınızdaydım. Sevdiğiniz kişinin cansız sureti karşısında bir an sessiz kaldığınızı, sevgi dolu bakışlarınızla onu okşadığınızı fark etmiştim.

Aytmatov: Bübüsara'nın vefatından hemen sonra İtalya'dan bir davetiye almıştım. Gece yarısında denize açılmıştık. Gökyüzünde parlayan ayın ışığı, her tarafı aydınlığa gark etmişti. Uzaktan şehrin ışıkları gözüküyordu. Bir anda Bübüsara ile ikimizin de çok sevdiği bir parça çalındı. Dalgalarla birlikte salına salına giden geminin güvertesindeki genç, yaşlı herkes dans etmeye koyuldu. Ben ise kendimi tutamayıp gözyaşlarımı akıtmıştım.

Deniz, gece, ay, ıssız adalar ve gönlün yalnızlığı. Her ne zaman o melodiyi duyarsam Bübüsara'yı hatırlıyor, çok heyecanlanıyorum. O anda içimde depreşen duygularımı kelimelerle anlatamıyorum.

Kassarıdra Damgasında bir kahramanımın heyetle Japonya'ya gittiğinde gece yarısı gemide bulunduğunu, aniden duyduğu Japon müziğinin çağrıştırdığı olayların etkisiyle çok duygulandığını anlatıyorum. İşte o sahne, İtalya seferi sırasında bizzat kendi yaşadığım, Bübüsara'yı özleyip yalnızlığın acısını şiddetle hissettiğim hüzünlü bir anın mahsulü idi.

Şahanov: 1970'lerde olsa gerek, Moskova'daki bir görüşmemizde kaldığınız otele davet etmiştiniz. İlk defa o zaman sizi

Meryem Yengeyle birlikte görmüştüm. İçimden “Allah’a şükür Şiken iyi bir insana rastlamış” diye düşünmüştüm. Zaman geçtikçe ilk intibahın doğru olduğunu anladım. Meryem Yengeyi sizin şahsınıza karşı saygısı bir yana, sanat dünyasında da yardımcınız olarak biliyoruz. Gün Olur Asra Bedel adlı romanınızdaki mankurt konusunu film senaryosu yapmıştı. Senaryonun Türkmen Film stüdyosu tarafından çevrildiği de malumumuzdur. Eşinin senin iç dünyanı anlaması, yapacağın işlerde destek sağlaması, her işte koruyup kollamasından daha büyük bir mutluluk olamaz bu dünyada...

Aytmatov: Bübüsara’nın benim gönlümde özel bir yeri olduğunu söyledim. Onun vefatından sonra kendimi hiçbir şeyle avutamıyordum. Sevdiğim insanın yerini kimse dolduramıyordu... Evet, Muhtarcan, beni göklere yükselten aşkım dinmez bir azaba boğarak bırakıp gitmişti.

İçin için ağladığım, ayrılığın ızdırabıyla yanıp tutuştuğum günlerde kader beni Meryem’le buluşturdu. Can yarasına sürülen bir nevi merhemdi bu. Meryem’le evlendim. Bu evlilikten kızımız Şirinz ve oğlumuz Eldar doğdu. Annesi ile ikimizin de dileği, çocuklarımızın mutluluğu ve hangi meslek sahibi olursa olsunlar vatana hizmet eden birer insan olmalarıdır.

Şahanov: Maşaallah kızınız çok düşünceli. Geçen Meryem Yengeyle çocuklarınızı Brüksel’e uğurlamak için Almatı Havaaalanına gittiğimizde, Şirin sizin duymayacağınız bir şekilde bana; “Abi, babamın şekeri var ya. Bazen misafirliğe gittiğinde unutarak tatlıyı fazla kaçırıyor. Siz yanındayken dikkat etseniz” demişti.

Aytmatov: Son zamanlar hep ikimiz beraber olduğumuz için beni sana emanet etmiş demek ki.

Şahanov: Janibek Januzak adlı bir gazeteci herkese sorup soruşturup Aytmatov’un Oyunları diye bir küçük kitap bastırmış. Amacı, sizin hayatınızın çeşitli anlarında gördüğünüz, tanıştığınız, görüştüğünüz hanımlarla münasebetlerinizi an-

latmakmış. Bu “araştırma eser” değil kitapçılardan daha ziyade bakkallarda satılıyormuş.

Aytmatov: İzni olmadan başkasının iç işlerine, özel hayatına karışmak hiç hoş değildir. Kendisini buna layık görüyorsa yazsın, milletin ağzı torba değil ki büzesin. Gençliğin, öğren-cilik yıllarımızın acısını-tatlısını paylaştığım ilk eşimin ismi Kerez'dir. Onun rahmetli annem Nağima ile ana-kız gibi samimiyetleri vardı. Askar ve Sancar isimli oğullarımın annesidir Kerez.

Bir sonraki hanımım Tattibübi Tursınbayeva ile beraberliğimiz pek uzun sürmedi. Bu saygıdeğer insan da Kırgız sanatının meşhur isimlerindendi.

Bunun dışında, yukarıda bahsettiğin gibi, yazar arkadaşlarımızın bilemediği, samimi olduğum, gıyabında sevdiğim hanımlar da oldu. Netice olarak, hayatımın en verimli, en mesut yıllarının; en tatlı hayallerimin gerçekleştiği günlerin; en güzel anılarımın işte bu hanımlarla beraber geçirdiğim zamanlar olduğunu özellikle vurgulamak istiyorum!

Şahanov: Kırgızistan'a büyükelçi olarak gittiğim sene Uluslararası Ruhaniyat Vakfı benim şiirlerime dair bir program organize etmişti. Şiir gecesi Toktagul adındaki Devlet Filarmoni Salonunda düzenlenmişti. Program sonunda bir kadın yanıma yaklaşp;

– “Muhtar evladım, beni tanımıyor olabilirsin. Ben Kerez Yengen, Cengiz Ağabeyinin...” dedi ve sustu.

Onu önceden hiç görmediğim için ben de başta şaşırdım. Sonra hemen kendimi toparlayıp hal hatır sordum.

– “Kırgız-Kazak ilişkilerinin pekişmesinde Cengiz Ağabeyin çok katkıda bulunmuştur. Senin de o yolda yaptıklarını görüyoruz, çok memnunuz. Cengiz Ağabeyin gibileri 100 yılda bir kere dünyaya gelir. Onunla beraber geçirdiğim yıllar hayatımın en mutlu kısmı imiş,” demişti heyecanını gizleyemeyerek.

Aytmatov: Sağ olsun, sağ olsun. Konuşmamızın sadedi olarak, hani senin bir baladın (şiiirin) vardı ya; anlamsız 3000 yıl yaşamaktansa sevgi dolu üç yıl yaşamamanın daha güzel olduğunu anlatıyordun. Düşünmesini bilene bu şiir ibret doludur.

Şahanov: Ömür

Ömrün kısalığından şikayetçisin, dostum...

Bundan milyon asır önce

Yer ile gök yeşil nura müstağrak

Çok, çok yavaş devam edermiş hayat.

Minik minik asırları içeren

Ömür öyle uzunmuş ki adeta hiç bitmeyen.

Olana dek ne zaman yaşı 700

Daha çocuk sayılırmış genç kız.

Ara sıra peydahlanan gönülde

Şüpheyi bir şey diyemezmiş ümit de.

Tam 700 yaşını doldurmadan

Erkeğe de izin yok(muş) evlenmeye.

...Ani olay bir gün herkesi sarsmış.

Aynı ülkede yaşayan

Genç kızla bir oğlan

Taşa bile can verecek

Duyguları(nı) birleştirerek

Gelmeden 100 yaşına,

Bir birine aşına

Aşık, olmuş, (bu) ne bela!

Musibet bu, örf adetleri aşmış

Gittikçe aşkından dolup taşmış.

Doğar doğmaz sevmek de ne demekmiş

Doğrusu herkes buna şaşmış.

- Zavallı oğlum,

Nedir senin bu halin

Bile bile bunu nasıl yaparsın

Herkes seni konuşuyor, nereye artık kaçarsın?

Bu üzüntü benim için ölene dek yetecek

Ölsem iyi bir an önce, mecalim yok çekecek.
 Akıllı ol
 Evlenmeyi ertele
 En azından 600'e gel hele.
 Desturları önemsemezlik yapma
 Güzel günler göreceksin bekle de.
 Dinle beni, 500 yıl daha sabret
 Dişini sık, çıkana dek müsaade...
 Hüngür hüngür ağladı oğlan!
 – Hayır, baba, olamaz
 Hiç de kabul edemem.
 Kafamı parçalasan da aşkımdan vazgeçemem.
 Anlamaya çalış beni
 Babacığım ne olursun
 Yıkılırsa hayallerim
 Sen de sonra üzülürsün.
 Kız evine gidip iste
 Evladının yüzü gülsün...
 Sanki taşı baba kalbi
 Tek kelime söylemedi.
 Artık bitmişti çare
 Çıkmayınca müsaade
 Kollamayınca da kimse
 Bir fırsattan istifade
 Sevgililer el ele
 Dağa kaçtı bir gece.
 Olay hemen her tarafta duyuldu.
 Meraklılar aramaya koyuldu.
 Çok geçmeden bulunan iki aşık
 Gaddar eller tarafından ayrıldı.
 Onlar için sanki gök de daraldı.
 Hasret çekti, seven kalpler bunalıdı.
 Gece gündüz ağladılar durmadan
 Tek çıkış yol dua dua yalvardı:
 “Güzelliğe mekân olan

Ey, civan mert toprak-anam!
 Güçlü olsun istiyorsan evladın
 Çok yavaşlık, yaramıyor
 Güçlendir biraz hızını dünyanın.
 Senin için zor mu böyle değişim
 Yavaşlıkta hiç olmuyor gelişim.
 Hiç anlamsız bu ömür neye yarar
 Uzadıkça insanı hüznün sarar.
 Hayallerle uçmuyorsa,
 Sevinerek koşmuyorsa
 Sevilerek coşmuyorsa
 Sence insan nasıl yaşar?
 Suyu yazılan yazı gibi
 Sevgisiz günlerin hepsi boştur.
 Nerede, nasıl yaşasak da
 Özlemle doğan günler hoştur.
 Hiç anlamsız 3000 yıldan
 Manalı, sevgi dolu
 Sevinç yüklü
 Öyle mutlu
 Üç yıl daha iyidir.
 Sence bu da çoksa eğer
 Ne olursun Toprak Ana
 Sevgilimle kavuştur da
 Üç günlük bir ömür ver!
 Etimden et koparsa hissetmeyeyim,
 Sevgilimi doyasıya seveyim,
 Yalvarırım ancak üç gün
 Üç günlük bir izin ver.
 Ondan sonra canımı da vereyim.
 Bu yakarış yumuşatmış
 Toprak Ana gönlünün
 Otuz misli kısaltmış İnsanların ömrünü...
 ...Sen ise ömür kısa diyorsun!...

Aytmatov: Sevginin kudretini şiir diliyle bu kadar derin anlatan insanın gönül planında bizzat neler yaşadığını öğrenebilir miyiz?

Şahanov: Henüz delikanlıyken gönlüme bir kor olarak düşen, uzun yıllardır gündüzleri aklımdan, geceleri rüyamdan çıkmayan aşkı ben de yaşadım...

Aytmatov: Zaman zaman senin hakkında (özellikle yazar, edebiyatçı arkadaşlardan) bir şeyler duyuyordum. Duyduklarımı açığa kavuşturmak için birkaç defa senin kendine sormak da istemiştim. Kismet bu güneymiş. İnsan gönlüne göre birisiyle dertleştikçe aradaki samimiyet de artıyor. Hiç sıkılmana gerek yok. Kulağım sende.

Şahanov: Şike, o zamanlar hayallerimizle nice zirveleri aşıyorduk. Arkadaşım Asanla ikimiz her gün en azından bir kişiye iyilik yapmak konusunda anlaşmıştık. Böylece iyi insan bulmaya, hep güzelliklere yönelmeye mecbur ediyorduk kendimizi. Düşüncemizi gerçekleştirebilmek için her gün Şımkent'in sokaklarında geziyor, yardıma muhtaç olanları arıyorduk. Sokaklar gelip geçen insanlarla dolu olmasına rağmen her zaman kaybolup adres soranlara veya ağır yükünü taşıyamayanlara rastlamamız mümkün değildi. Ama söz sözdür. Birbirimize verdiğimiz sözü erkek gibi yerine getirmeliydik. Onun için çoğu zaman pazara gider, elinde pazar çantasıyla, yaşlı bir kimseyi görünce çok seviniyorduk. Arabalardan yün indirmek veya yüklemek, ağır eşyaları taşımak bizim için hiç sorun değildi. Aferinleri, teşekkürleri duydukça coşuyorduk. Bir süre sonra tanıdıklarımızın bizim hamallıkla geçindiğimizi söylediklerini duyunca planımız alt üst olmuş, o tür iyiliklerimize de son vermiştik.

İçimde sürekli depreşen, rahat bırakmayan duygularıyla bir süre sonra kendimi şiirin kutsal dünyasında buldum. Sizin Cemilenizi ilk defa okuyucularla kavuşturan Leninşil jas gazetesinde benim de ilk şiirlerim basılmıştı. O zaman ben 16 yaşın-

daydım. Köyde traktörcü yardımcılığını yapıyordum. Başımda toz-toprak, kasketle çekindiğim resmim ve o yılların genç gazetecisi Mınbay İlesov'un benim hakkımda yazdığı mektup şiirle yan yana yayımlanmıştı. Sabah akşam traktör peşinde, toz toprağın içinde çabalayan bir delikanlı için bunun ne denli büyük bir sevinç olduğunu anlarsınız. Bundan sonra da birbiri ardınca şiirlerim süreli yayınlarda çıkınca az çok tanınır olmuştum.

Gençliğin o tatlı, toz pembe hülyalarla dolu günleri geçiyordu. Bir gün, Şımkent Pedagoji Üniversitesinde düzenlenen şiir programı için davetiye aldım. Genç şairlerin bir araya geldiği o akşam, sırayla kürsüye çıkıp şiirlerimizi okuyorduk. Her birimizin sanat anlayışımıza biçilen değer, çoğu, gençlerden oluşan salondaki dinleyicilerimizin gözlerinden okunuyordu. Ben de birkaç manzumemi arka arkaya okuduktan sonra kürsüden indim. Sevimli bir genç kız (yanıma) yaklaşarak, imzalamam için defterini uzattı. İlk bakışta kırmızı tombiş yanaklarındaki gamzesi dikkatimi çekti. Gözleri simsiyahtı, bakışları canlıydı, toplanmış saçları da çok güzel yakışıyordu. Güzel kızın ince, parlak kapaklı defteri de güzeldi. İlk sayfasını açtığımda, gazetede basılan kasketli fotoğrafımı ve iki kıtalık şiirimi gördüm. Gazete parçasının özenle araya konulduğu, etrafına renkli kalemle çizilen süslemeden belliydi.

Kızın ismi Külanda imiş. Aniden karşılaştığım için manzum olarak hiçbir şey düşünememiş, bir iki cümleyle iyi dileklerde bulunmuştum. Bu benim ilk imzamdı. Küladayla böyle hiç beklenmedik bir anda tanıştım. İşte o akşam, gönlümüze nur serpen güzel anlarımızın başlangıcı olmuştu. Benim amatör şiirlerimi ilk ezbere söyleyen de Külanda. Gerçeği söylemek gerekirse, o zaman gelecekte bir şair olacağıma hiç inanamazdım. Gerçek şairleri koca kafalı, değişik insanlar olarak düşünürdüm. Külanda bana; "Siz gelecekte büyük şair olacaksınız," diyordu. Bunu duyunca kendime olan güvenim bir nebze artardı.

O zamanlar Şımkent şehrinin doğusu yabani ağaçlarla, ça-

lılarla kaplıydı. Külanda, evli ağabeyinin yanında kalıyordu. Evleri o ağaçlıkların bulunduğu kenar mahalledeydi. Dersten sonra her gün onu evine kadar bırakırdım.

Hafta sonunu ikimiz de iple çekerdik. Hafta sonu geldiğinde şehrin gürültüsünden bir an olsun uzaklaşmayı severdik. Otobüsle şehir dışına gider, ıssız, sakin bir yerde iner akşama kadar tabiatı temaya koyulurduk.

Külanda otların, çiçeklerin çeşitlerini, adlarını, ne tür hastalıklara iyi geldiğini çok iyi biliyordu. Her zaman gördüğüm nanenin, ahududunun ve dermene otunun özelliklerini ilk defa Külanda'dan duymuştum. Onun kitaplarının ve defterlerinin sayfaları arasından güzel kokulu kurutulmuş çiçek yapraklarını bulmak mümkündü. Bir gün, çalılığın içinden geçen yolun kenarında, bir serçe kuşu ölüsüne rastlamıştık.

“Yazık, çok yazık! Zavallı kuş neden öldü acaba? Havada uçarken yılanın zehrine mi çarptı, yoksa birisi mi öldürdü? Neyse, güzelce gömelim kendisini,” dedi Külanda.

İkimiz yere çömelerek bir çubukla toprağı eşıledik ve serçeyi gömdük. Külanda sanki sevdiğini kaybetmişçesine hüzünlenerek dua niyetiyle ellerini yüzüne sürmüş ve;

– “Ayak altında kalmaması iyi. Biz, insanlar aslında çok katı kalpiyiz. Her an tabiatta güzel bir hayatın son bulunduğunu hiç düşünmüyoruz. Mesela, kelebek topu topuna altı gün yaşıyor-muş...” demişti.

Köyde, zengin tabiatın tam ortasında büyümeme; çeşitli kuşları ve hayvanları her gün görmeme; çeşitli bitkilerin üzerinden geçmeme rağmen hiçbir zaman o güzelliklere dikkat etmediğimi ilk defa o anda anlamıştım. Külanda'nın zarif yarıdılışının etkisiyle, etrafımı ciddi ciddi incelemeye başlamıştım.

Külanda, benim “her gün bir insana iyilik etme” fikrimi destekliyordu.

– “Tüm insanlığa yararlı olacak, etrafı aydınlatacak mahi-

yetteki büyük işlerin ilk adımı bu olsa gerek. Eğer insanlar iyilik yapmayı, hemcinsine sevinç bahşetmeyi unutursa dünya zulmette boğulacaktır,” diyordu.

Külanda okuduğu kitaplardan kendi düşüncelerini ispatlayacak örnekler vererek, meşhur insanların hayat görüşleri hakkında uzun uzun anlatırdı. Özellikle Don Kişot ve Sanço Panço hikâyelerini sık konuşurduk.

“Utanma duygusunu yitiren, insan değildir” vecizesini (kimin söylediğini bir anda hatırlayamıyorum) ilk Külanda’dan duymuştum.

– “Utancı olanın, yüzü güzeldir. Onu kaybeden her şeyini kaybetmiştir. Bu, bizim toplum için en büyük tehlikedir ben-ce... Bazı arkadaşlarım mini etek giymeyi çok seviyorlar. Başkalarının bakışını celp etmekle ellerine ne geçecek ki? Böyle davranışların sonu utanmazlığa götürmezse iyidir,” dediğini de hatırlıyorum.

O, bana hep “siz” diye hitap ederdi. Adımı söylemezdi.

– “Artık birbirimizi iyi tanıyoruz. Siz deyince sanki yabancıymışız gibi oluyor, sen diye konuşsan olmaz mı?” demiştim bir defasında. Cevabı;

– “Büyükannem dedeme halen siz diye hitap ediyor, biliyor musunuz? Şehirli Kazaklar artık babasına bile sen diyor. Böyle bir hitap şekli benim pek aklıma yatmıyor. Yüzyıllarca süregelen görenekleri kolayca değiştirmeyi pek uygun görmüyorum,” olmuştu.

Ben gencecik kızın terbiyeliliğine, güzel ahlakına gıpta ederek, “Böyle bir yâr bulduğum için ne mutlu bana” diye sevinirdim.

O günlerin, bir anlık tatlı rüya gibi geçici olduğunu nereden bileyim...

Benim sanat dünyama çok büyük tesiri olanlardan biri Tö-

legen Aybergenov idi. 29 yaşında olan ve Kazak edebiyatının göğünden kuyruklu yıldız gibi akıp düşen şair, şiirimize şahane bir eda, yeni bir zevk getirmişti. Kendisi benden beş yaş büyüktü. İlk şiirlerimi gazeteden okuyunca, kendisi gelmişti benimle tanışmaya. Hafif dalgalı, gür saçlı; geniş alınlı ve esmer bir delikanlı olan Tölegenle ilk görüşmemizde samimi olmuştuk. Dostluğumuz gittikçe güçleniyordu.

– “Kız arkadaşın var mı?” diye sordu bir gün.

Ben Külanda’dan bahsettim.

– Beni tanıştırır mısın kendisiyle?

– “Töke, yarın değil öbür gün, yani 2 haziran benim doğum günüm. O bahaneyle çağırayım. Yoksa çok çekingendir gelmez,” dedim.

– Tamam, olur. Gerçi iş seferine bir gün geç kalacağım. Ama olsun, doğum gününü bekleyeceğim.

Anlaştığımız gibi, o gün üçümüz birlikte şehir dışına, piknik yerine gittik. Gazeteyi sofraya yaparak üzerine annemin özenle hazırladığı eti, bakkaldan aldığımız üç şişe limonatayı ve Töken için aldığımız iki şişe birayı koyduk. Töken, doğum günü hediyesi olarak iki kitap vermişti. Hâlâ hatırlıyorum, biri Kavşar adlı yazarın İle Aladağı’nın Kuşları, diğeri ise Kaplumbağanın Türleri idi.

Kendimi geleceğin şairi olarak hayal ettiğim için o kitapları gördüğümde;

– “Töke, kardeşinizi Veterinerlik Fakültesi öğrencisiyle karıştırmış olmayasınız,” diye güldüm.

– “Şair olabilmek için, etrafında hayat adına ne varsa, her şeyi en ince noktalarıyla bilmen gerekir. Aksi takdirde çok şey kaybedeceksin,” demişti.

Külanda da onun dediklerine katıldığını belirterek;

– “Ben de size bir kitap hediye ediyorum. Müellifi, benim memleketimle sınır Kırgız ülkesinin Şeker köyünden Cengiz Aytmatov isimli bir yazar. Kendisi Jambıl Veterinerlik Yüksek Okulu mezunu” deyip sizin Rusça yayınlanan Dağ İle Kır Hikâyeleri adlı kitabınızı takdim etmişti. Böylece Külanda ve onunla münasebetlerimiz sayesinde sizinle ilk defa tanışmıştım.

O gün Tölegenle ikimiz Külanda’nın kapaklı kırmızı defterine birkaç mısralık şiir yazıp, imzalamıştık. Töken çok heyecanlanmış, “müstakbel gelinime” diyerek altı kıtalık bir şiir yazmıştı. Ben ise aşağıdaki satırları karaladım:

Mutluluk ışığı gördüm gözlerinden
Kim anlar ki benim hissettiklerimden.
Sana rastladığım için çok mutluyum.
Beklenmedik bir anda, tesadüfen.
Günler silip geçiyor eski izleri
Üzülünce sırtımı sana yaslarım.
Aniden bizi birleştiren kaderin
Yine aniden ayıracağından korkarım.

Akşam olunca, Tölegen’i Şımkent otogarına kadar uğurladık. Tam otobüs hareket edecekti ki, Töken Külanda’ya belli etmeden;

– “Hayırlı olsun! Sanatkâra eş olabilecek yaradılışa sahip hassas, akıllı bir kız imiş. Sakın ayrılma,” diye fısıldadı.

Aradan günler geçmişti.

– “Bir tek annem var, o da çok sık hastalanıyor. Güvenebileceğim bir yakınım da yok, bir an önce evleneyim. Külanda ile bir yuva kurayım, adam olayım,” diye kendi kendime iç planlar kurarak, istikametimi zihnimde çiziyordum. Bir gün Külanda bana;

– “Siz rüyada gördüklerinize inanır mısınız?” diye sordu.

– Hayır, inanmam.

– “İkimiz evlenemeyeceğiz sanki. Nedenini bilemiyorum, ama bana hep öyle geliyor,” dedi heyecanlı bir edayla. Sonra devam etti sözüne:

Geçenlerde bana yazdığınız bir şiirinizde;

“Aniden bizi birleştiren kaderin

Yine aniden ayıracağından korkarım,” demiştiniz. Korktuğunuz başınıza gelmesin.

Sonra Külanda’yı kaybedince, o lanet mısralar nereden aklıma gelmişti diye defalarca üzülmüştüm.

Hep Boris Pasternak’ın Evgeniy Yevtuşenko’ya; “Şiirlerinde kendi trajik ölümüne dair kâhinlik yapmaktan sakın. Söz kudreti öyle efsunlu bir şey ki, günlerden bir gün yorumunu yaptığın kazaya gizliden gizliye götürebilir” dediği aklıma geliyor.

Külanda sınıf arkadaşıyla birlikte, hafta sonunu ailesinin yanında geçirmek için Moskova-Almatı hızlı trenine binmiş. O sırada ben Almatı’daydım. Yeni yayımlanacak bir kitabımın işleriyle meşguldüm. Her zaman Tülkibas İstasyonuna yakın köyde birkaç dakika duran tren, bu sefer biraz yavaşlıyor ve durmadan geçip gidiyor. Aksilik bu ya, meğer o günden itibaren trenlerin durak sisteminde değişiklik yapılmış. Kondüktör de kızlara söylemeyi unutmuş. Çaresiz kızlar tren hızını biraz yavaşlatınca önce çantalarını dışarıya atmışlar, sonra da kendileri atlamışlar. Külanda trenin altında kalarak hayatını kaybetmiş, arkadaşı ise yaralı kurtulmuş. Kaderin bu ani darbesi yüzünden uzun zaman kendime gelememiştım.

Bahar gelip, ilk kardelenleri gördüğümde, yazın ve sonbaharın güneşli, sisli günlerinde, gökyüzünde feryat ederek uçuşan kazları, turnaları duyduğumda, ay ışığı altında el ele gezdiğimiz yerlerden geçerken her zaman ve mekânda onu hatırladıkça içime hüznün çöküyor; bazen çıldırır gibi oluyordum. Kimseyle görüşmek, konuşmak istemiyordum. Sanki içimde kaybolmuş gibi hissettim kendimi. İlk iki yıl ne yaptığımın ne ettiğimin farkında değildim.

Bir gün sabah erkenden kalkıp otobüsle Külanda'nın köyüne gittim. Çok güzel bir yaz günüydü. Arabadan inince defalarca gelip gittiğim mezarlığa doğru ilerledim. Yol boyu topladığım Külanda'nın sevdiği çiçeklerden en güzellerini onun kabrinin üstüne yerleştirdim. Sonra olanca sesimle hüngür hüngür ağlamaya başladım. Sanki uzun zamandır omzumu çökerten acı, kalbimi yakan ızdırap kabına sığmayıp taşmış, boşalıyordu. Ne kadar ağladığımı hatırlamıyorum, neden sonra hıçkırıklarım dinmişti. Sevdiğimin mezarının yanında çimen üzerinde akşam kadar yattım.

Öğle saatlerinde oralarda koyunlarını otlatmakta olan bir ihtiyar yanıma gelmişti. Şişmiş yüzümü, gözümü görünce durumumu fark etmiş olacak ki hiçbir şey sormadan, yanındaki termosundan sıcak çay verdi. Ben de tek kelime söylemeden kalıverdim.

İşte, Şike, hayatımda sönmez izini bırakan, sizi gıyaben tanıyıp hürmet eden melek gönüllü bir güzelin ömrü bu kadar kısa olmuştu...

Aytmatov: Çok üzüldüm, gerçekten çok acıklı.

Şahanov: Aşk maceralarına başladım nasıl olsa, gerisini de anlatayım. Çok samimi bir-iki arkadaşımдан başka kimsenin bilmediği, benim de hiç görmediğim bir kız daha var. 1970lerden beri bıkmadan, usanmadan bana mektup yolluyor. Gazete ve dergilerde basılan şiirlerimi, yeni çıkan kitaplarımı okur okumaz kendi görüşlerini yazan da; iyiliğime, başarılarıma herkesten önce sevinen de; sürçtüğüm zaman anında geçmiş olsun dileğinde bulunan da o gizli insandır.

“Belki de benim kim olduğumu öğrenmek, benimle görüşmek istersiniz. Ancak ben sizin gıyaben duacınız olarak kalmayı tercih ediyorum” diye yazmıştı bir keresinde. Yazısına iyice aşına olmuşum.

Birkaç sene önce Almatı Büyük Spor Salonunda benim şiir

bestelerimin okunduğu bir program düzenlenmişti. Sanat akşamı çok uzun sürdü. Çeşitli TV kanalları tarafından çekimi de yapılmıştı.

Sonradan programı televizyondan seyrederken;
 Aşk yaşarken gönül kuru hiç sönmez
 Hayal varken gayret gülü hiç solmaz.
 Aşkın yolu hep başarısız olabilir
 Öyle deyip sevgiye hor bakılmaz.
 Buna kafa yormaya hiç gerek, yok
 Duru duyguyu kirletenler de pek çok.
 Aşkı evlenmek olarak bilenlerin

Bu kıymetli kudretten nasibi yok” mısralarını okuduğum sırada, TV ekranından, seyirciler arasında gözleri yaşlı, pür dikkat dinleyen güzel bir hanımı gösterdiler. Nedense o hanım bana 20 yıldan beri durmadan mektup yazan gizli güzeli çağrıştırdı. Elimde olmayarak ben de ağladım. Belki hiç alakası yoktur. Ancak insan hayal ettiğini hep en güzel şekilde canlandırıyor ya.

Benimle görüşmek istemediğine göre yatalak hasta mıdır, sakat mıdır diye de düşündüğüm olmuştu. Kim olursa olsun, uzun yıllardır benim iyiliğimi dileyen bu muamma kadına teşekkür borçluyum.

O, bir mektubunda; “Siz 60 yaşınızı kutlayıp ülke genelinde size tebrikler yağarken, kucak dolusu kırmızı çiçeklerle size geleceğim ve sizi uzun yıllardır rahatsız eden bacınız benim deyip selamlayacağım” diye yazmıştı. Bazen bir an önce 60 yaşıma gelsem de, o gizli güzelle görüşsem diye hayal kuruyorum. Son zamanlarda şiirle pek ilgilenmediğimden; siyasete, içtimai hizmetlere daha çok vakit ayırdığımdan dolayı üzüntüsünü de dile getiriyordu mektubunda:

“Aslında böyle olmaması gerek. Çünkü bülbül sesiyle, kartal kanadıyla, siz ise şiirlerinizle kuvvetlisiniz. Şu anda yaptıklarınızın, uğrunda onca vakit harcadıklarınızın çoğu bunca çaba-

ya değmez; hepsi çocukların yaptığı kardan adam gibi geçicidir, bugün olup yarın kaybolan şeylerdir. Sanatınız ise kalıcıdır.”

Aytmatov: “Sadece benimsin!” diyenlerin arasında bunun gibi derin ve samimi bir sesi duymak ne güzeldir!

Şahanov: Külanda’yı kaybedince birkaç yıl kendime gelemediğimi söyledim. Kızlara dönüp bakmıyordum. Gözümün önünden sureti, kulağımdan sesi hiç gitmedi. Delirdiğimi zannediyordum. Öleyim desem elimde değil, ancak zaman bazı dertleri dindirebiliyor. Ama gene de sonradan görüştüğüm, tanıştığım kızların Külanda’ya benzer taraflarını incelerdim. Kim bilir şahsi hayatımdaki bazı sürçmelerim, mutsuzluklarım da bu yüzden olmuştur...

Kadına has nezaketinden, akıl ve metanetinden dolayı sevdiğim, evdeki gelininiz Hanşayım’dan önce Kızılgül ve Rozalinda’yla beraberliğim olmuştur. Hayatımda onlardan başka kimse olmadı desem yine yalan söylemiş olurum. Zaman zaman derdime derman bildiğim o güzellerin birçoğu eserlerimin kahramanları olmuştur.

Onların arasında, çok zor durumdayken kendi başına gelebilecek tehlikeyi göze alarak, gıybetten sakınmadan bana yardım elini uzatan, gönlüme metanet aşıl原因, ümidime ümit katan çok güçlü olanlar da vardı.

“Kendisi hep aşkın kutsallığından bahsediyor, sevmeye davet ediyor da neden böyle hatalara düşüyor?” deyip kınayanları da biliyorum. Başkasını suçlu göstermek çok kolaydır. Ancak ben tertemizim, günahsızım deyip kendimi savunmak niyetinde değilim. Bir erkek olarak hayatın aksiliklerini göğüslemem gerektiğine inanıyorum.

Şunu da itiraf edeyim, beni anlayan iyi tanıyan hiç bir kadının; “Muhtar adaletsizlik yaptı” “Cimriydi” veya “İyiliksever değildi” demeyeceğinden eminim. Ahlaki ve beşerî hususiyetlerin devamlı mücadele ettiği şu zeminde, (bahtım mı, yoksa talihsiz-

liğim mi tam kestiremem) erkeklerden daha ziyade kadınlara itimat ettim. Bu benim yaradılışımdan kaynaklanıyor. Şu fani dünyanın inişli yokuşlu yollarında kadınların adaletsizliğinin de, ihanetin de darbesini yedim. Fakat hiçbir zaman kötülükle muamele etmediğim için, bana karşı yapılanları bir an önce unutmaya çalıştım. Herkesin su-i istimaline, kötü niyetine aynen karşılık vermeyi düşünecek olursam gitgide ben de kötülerden olacaktım. Ne kadar ağır da olsa, her şeyden önce ben bir insanım, üstelik bir erkeğim, aynı zamanda sanatkâрім. Dolayısıyla birisinden intikam alma hırsına kapılınca, kötülük yapana aynı karşılığı vermek suretiyle kendi kendimi aşağılayamam.

Kutsal varlık kadınlar hakkındaki görüşüm ise şu: “Kadına basit bir kadın olarak bakmamak. Onun kendini tanımasına, gönül derinliklerinin açılmasına, tabiatında mevcut olan feraset, hassasiyet, merhamet duygularının gelişmesine imkân ve zemin hazırlamak. Veya bu mertebelere yükselmesini talep etmek.” Mutluluğum da, mutsuzluğum da bu değişmeyen ve ispat gerektirmeyen talebime bağlıdır. Ancak benim taleplerimi, isteklerimi yerine getirenlere de, getiremeyenlere de zamanında az da olsa sevincimi, üzüntümü paylaştıklarından dolayı hep teşekkür eder, onların her birini saygıyla anarım.

Aytmatov: Evet kardeşim, bayağı muhabbet ettik. Bu konularda herkese açılmazsın. Halk tarafından az çok tanındığımız için, arkamızdan çok şeylerin konuşulmasını normal karşılıyorum. Hakkımızda bilmek isteyenler, olup biten gerçekleri kendimizden duymuş olsunlar.

Senin de çileli bir geçmişin var. Bize düşen geçmişe üzülmeğ değıl, olacakların hayırlısını dilemek. Şu andaki hayatından memnun olduğunu fark ediyorum. Eşin Hanşayım gelin ahlaklı, millî değerlere sahip çıkmasını bilen çok iyi bir insan. Sana “siz” diye hitap ediyormuş.

Bunun da yapmacıklık olmadığı, tabii yapısından, terbiye-liliğinden kaynaklandığı belli oluyor zaten. Gelinin bu huyu sana belki Külanda’yı hatırlatıyordu.

Manas'ın 1000. yıl kutlamaları arifesinde kızınız olmuştu. Meryem yengenle ikimiz çocuğunuzun manevi anne babası olarak, bebeğe Manas'ın gelini Ayçörek gibi hem güzel hem akıllı olsun diye Ayçörek ismini vermiştik. Bu senin Kırgız halkıyla hususen, bizim ailemizle candan bir kardeş olduğunun da delili. Rabbim eşinle ikinizi ve bizim de evladımız sayılan Ayçörek'i ebedi saadete, kuvvetli maneviyata nail etsin!

Şahanov: Teşekkür ederim. Şike, sevgi problemleri sonsuza dek uzanacak bir konudur.

Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi 14. yüzyıl Orta Asya mimarisinin müstesna eserlerindendir. Bu muhteşem türbe, meşhur Aksak Timur tarafından yaptırılmıştır. Gök kubbeleri göz kamaştıran binanın ön tarafı tamamlanmamıştır. Yapının eksik kalmasına iradesizliğin, aşkı uğrunda ısrar edememezliğin sebep olduğuna dair efsane de anlatılıyor. O efsaneyi konu alan bir şiir de yazmıştım.

Timur, Hoca Ahmet Yesevi'ye hürmetinin göstergesi olarak bir türbe yaptırmayı planlamış. Bu planını gerçekleştirmek için, dünyanın dört bucağından en hünerli mimarları ve ustaları aldırılmış. Gelenlerin içinden en mahir olanını ustabaşı seçmiş. Bu delikanlı sadece toprak ve boyanın sırrını çözen bir usta değil, aynı zamanda hem çok yakışıklı olan hem de çok güzel türkü söyleyen birisiymiş.

Akşam olunca inşaatta çalışanlar yorgunluklarını atmak için dinlenmeye oturduklarında, ustabaşı binanın en yüksek yerine çıkıp türkü yakarmış. O güzel nağmeyi dinlerken esir kölelerin kimisi memleketini, kimisi anne babasını, bazıları da çoluk çocuğunu ve sevgililerini düşünerek hasret giderirmiş.

O güzel parçayı duyunca Timur'un baldızı Marziya da ipekli çadırından çıkar, gönlünün derinliklerine kadar işleyen avaza kulak verirmiş.

Türbenin süsleme, oyma işlerini yapanlara Timur'un ayrı-

ca ehemmiyet verdiğini belirtmek için, Marziya güzel, onlara her gün kendi eliyle içecek dağıtırmış. Derken yakışıklı ustabaşı ile Marziya birbirine aşık olmuşlar.

Günlerden bir gün ani bir olay meydana gelmiş: Marziya adet gereği yüzüne peçe takarmış. Hükümdarın baldızı içecekleri dağıtırken, ustabaşı iradesine hakim otamayarak kızın yüzündeki peçeyi kaldırıvermiş. Herkes bir anda bu güzele bakakalmış. Dışarıdan bakınca, bir kölenin böyle davranması hükümdarın hakkına girmektir. Olaya tanık olanlar bir anda gü-rültü koparmışlar. Marziya ise hiçbir şey olmamış gibi tebessüm ederek arkasını dönmüş ve salına salına oradan uzaklaşmış.

Etrafindakiler ustabaşına kızmaya, bağırmaya başlamışlar:

– Ölmek mi maksadın, nedir bu yaptığın?

– Yarın Timur seferden dönüyor. Baldızı olduğu gibi anlatacaktır...

– Hükümdar kızacak, suçluyu, suçsuzu ayırt etmeden hepimizi öldürmeyi emredecektir muhakkak.

Genç ustabaşı bütün bunları duyunca tir tir titriyor çok korktuğunu belli ediyormuş. Bu kadar iradesiz ve korkak olduğunu nasıl da saklamış.

– “Ne yapacağız şimdi? Bir çaresini arayalım,” diyormuş durmadan.

– “Karanlık çökünce hep beraber kaçalım,” diye tavsiyede bulunmuş aralarından biri.

Kaçmayı kurtuluş çaresi bilmişler, ama uzağa gidememişler. Timur’un askerleri hepsini yolda giderken yakalayıp zindana atmışlar. Marziya Hanım zindandaki iradesiz, korkak aşığına bir mektup göndermiş ertesi gün. Kağıtta şunlar yazılıymış:

Bir günde ne olduğun belli oldu.

İradesiz olduğunu anladım.

İlk cesur adımını beğenmiştim.

Ama sonra kaçtığına hayranım.
Sana candan aşık idim
Hislerime vuruyordum zorla gem.
Ölümü de göze almıştım bu yolda
Hiçbir şey anlamamışsın meğer sen.
Ustalıkta dillere destan oldun
Ulaştı güzel sesin göklere kadar.
Tanrı sana her şeyi vermiş ancak
Cesarettin nasibin yokmuş zerre kadar.
Bitti artık her şey
Hepsi aptallık.
Çaresizim, itimadım sarsıldı.
Hiç üzülmem öldün diye
Sadece
Yazık şu yapı inşaat yarım kaldı.
Nehir, hayatını yosunsuz sürdürebilir.
Ama güven maksatsız yaşayamaz.
Cesarette payı olmayan, iradesiz korkaklar
Savunmak şöyle dursun, aşk nedir anlayamaz.

Aytmatov: Efsaneden yola çıkarak bazı gerçeklere ulaştığımızı söyleyebilirim. Efsane kahramanı ustabaşına, Yaratıcı, herkese nasip olmayan el becerikliliğini, ses ve yüz güzelliğini bahşetmiş. Bırak üç güzelliği, bunlardan bir tanesine sahip olan insan da çok şey elde edebilir.

Ama lazım olduğu yerde aşık delikanlının korkaklığı gün yüzüne çıkınca ustalığın da, yakışıklılığın da, şarkıcılığın da hiç önemi kalmadı. Yani cesaretin bulunmadığı yerde gerçek aşkı aramak beyhudedir. Ben sevgiyi bilgisayara benzetiyorum. En önemli çalıştırma düğmesi yanmadı mı o kadar hafıza program v.s. hepsi bir hiç hükmünde kalacaktır.

Şahanov: Bir gün Rasul Hamzatov'le ikimiz Kremlin'den bir toplantıdan çıkmış, Moskova Oteline gidiyorduk.

- "Aman Tanrım, siz Rasul Hamzatov değil misiniz?" diye

bir kadın sesi duyduk. Sesin geldiği tarafa baktığımızda güzel ve genç bir Rus kadını gördüm. Yanında küçük bir çocuk duruyordu. Biraz ileride de bir kuyruk vardı. Kadın kalabalıktan birine seslendi:

– Petya, çabuk gel. Bak biz kiminle görüştük...

Petya koşarak yanımıza geldi. Uzun boylu, beyaz tenli bir gençti.

– “Sizin şiirlerinizle beni ilk tanıştıran Petya,” dedi genç kadın ve kocasını gösterdi.

– Kendisiyle her görüştüğümde sevgiden, aşktan bahseden çok güzel şiirler okuyordu. Ben başta kendisinin olduğunu zannederek, şairin hanımı olacağım diye hayal ediyordum. Sonra öğrendim ki, okuduğu şiirlerin hepsi sizinmiş. Velhasıl, siz bizim kaderimize, hayatımıza aşk ve coşku kattınız. Sizin o güzel duygulu şiirleriniz olmasaydı, belki de her şey başka türlü olurdu... Mutluluğumuzu size borçluyuz. Hayatta bir kere kendinizle görüşmek, teşekkür etmek, hatta misafir olarak ağırlamak bizim hayalimizdi...

Rasul Ağa o sırada saatine bakmıştı:

– “Ne olursunuz iki-üç dakikanızı bize ayırın, biraz daha konuşalım” dedi hanım:

Ey mutluluk neredesin, nerede senin parlak siman?

Ben senin çıkmadığın zirvedeyim.

Ey mutluluk neredesin? İşte zirveye ulaştım.

Ben senin giremediğin nehirlerdeyim!

Neredesin? Ben binlerce nehre girdim.

Yarın yazacağın şarkılardayım.

Nerdesin? Sana şarkı da yazdım.

Ben önündeyim. İstersen yakala!

Sonra kocası devam etti:

Diyorlar ki, ben aşкта ustaymışım,

Diyorlar ki, çok gezmişim, tozmuşum.

Birisiyle gezmişim, diğeriyle gezmişim
 Günahkarmışım meğer, böylece bitmiş işim.
 İnanma söylentilere, ben günah işlemedim
 Kendim bildim bileli tek seni sevdim.
 Senin nasıl olduğunu bilmesem de
 Hep seni özledim, canım sevgilim.

Rasul genç çifte teşekkür ediyordu. O arada sakalı saçı uzamış pejmürde kılıklı bir sarhoş araya girdi ve:

– “Aşk, diye bir şey yoktur. Ben de sevmiştim bir zamanlar. Ama sevgilim bir anda beni kolayca bırakıp gitti. Sevgiymiş, aşkmış hepsi boş konuşmalar,” diye bar bar bağırmaya başladı. Bununla da yetinmedi. Rasul Bey’in yakasından tutmak isteyip ellerini uzattı.

Petya çok çevik birisiymiş. Hemen o serseriye kenara çekti ve;

– “Çok yaşayın, sevgi ile bitmek bilmeyen günlük telaşları karıştırmamak gerektiğini haykırırcasına bize yaşama şevki aşıladığınız için size minnettarız,” dediler karı koca vedalaşırken.

Otele gelirken Rasul;

– “Sevginin iki ayrı kutbunu bir arada görmüş olduk,” diye güldü.

Bir alt başlığa geçmeden, size gençliğimde yazdığım bir şiiri okumak istiyorum.

Aytmatov: Memnuniyetle.

Şahanov: Konuşacak hiçbir şeyi kalmayan eşler de var...

Bir kadın, Hamburg Mahkemesine kocasından boşanmak istediğine dair bir dilekçe verdi. Karı-kocanın arasını bulmaya çalışan mahkeme üyelerine kadının cevabı şu oldu:

Beraber yaşadığımız 17 yıl boyunca kocamla aramızdaki konuşma topu topu üç cümleden ibaretti. Sabahleyin “Günaydın” diyor, akşam iş dönüşünde “Yemekte ne var?” diye soruyor. Saat gece 11:00’a yaklaştığında da “Hadi uyuyalım” diyor.

Mahkeme kadını haklı bularak boşanma isteğini yerine getirdi.

(Bir gazete makalesinden)

Kaderine ister sert de, istersen çok cimri de

Sen ne kadar seversen de, o sevmezse çaren ne?

Sevgi dediğin çift kalbin melodisi

Ahenkli ses gerektirir her nağme.

Sevgilim benim,

Ahenksiz hayatta huzur mu olur?

Huzursuz insan daima, hüznünlü durur.

Yavaşlama

Sesini kısma sakın seni bulur

Öyle olursan mutsuzluk

Sevgilim benim,

Uyumsuz hayatın anlamı ne?

Her şey yolunda gider uyumlu olursa nağme.

Eşler vardır konuşacak hiçbir şeyi kalmayan

Sevgi ise öyle bir konu, konuştukça doyulmayan.

Aytmatov: Anladım. Kadınla erkeğin düşünce, kültür bazında seviyelerinin farklı olmasından doğacak problemleri ben de hep düşünüyorum. Farz edelim ki güzel bir kızla genç, yakışıklı bir delikanlı birbirini sevdiler. İlk başta hissi davranıp sık sık görüştüler, tatlı anlar yaşadılar. Sonra evlenmeye karar verdiler. Arkadaşları, anne babaları da gençlerin bu arzularına itiraz etmediler. Derken düğün oluyor, aradan iki-üç yıl geçiyor. O his, o heyecan gittikçe azalıyor. Ayrı frekansların insanları olduklarını, dışarıdan bakanlar bile anlar hale geliyor. Çocukları oluyor. (Aralarındaki ruhani uyumsuzluk hâlâ devam etmektedir.) Şiirinde dediğin gibi, karı kocanın aralarında konuşacak bir şey kalmıyor. Gitgide, birbirinin her oturmasından kalkmasından rahatsızlık duyacak hale geliyorlar. Aynı sofrada birlikte yemek yemek dayanılmaz oluyor. Böyle bir durumda ne yapılabilir. Kimi erkekler her şeye gözünü yumarak kendisinin de karısının da kalan ömrünü zehir etmemek için boşanır, işi bitirir.

Kimisi de el âlemin diline düşmekten; işini, itibarını kaybetmekten; mahkemelerde sürünmekten korkup bir yandan çocuklarına acıdığı için mutsuz, huzursuz olup, sıkıntılı hayatına devam eder. Öyleleri milletin gözünde karı-koca rolünü oynamalarına rağmen, gönüllerinde sevgi beslemedikleri için, birbirinden nefret eder derecede zehir-zıkkım yudumlayarak günlerini geçirir.

Şahanov: Şike, ben de buna benzer bir misal arz edeyim. Çok güzel bir kızla bir delikanlı evlenmişler. Aradan aylar, yıllar geçmiş.

Bir gün çok yakın bir arkadaşları bunları misafirliğe davet etmiş. Sofra başında politika oyunlarından falancanın yeni mobilya satın aldığına, filancanın yeni marka arabaya bindiğine kadar havadan sudan konuşulmuş. Yemek yenildikten sonra, o genç kadının kocası da dahil olmak üzere, erkekler bir kenara çekilip kağıt oynamaya koyulmuşlar.

Daha sofradayken, saç sakalı ağarmış olan yaşlı erkek genç hanımın dikkatini çekmiş. Çünkü adam kendi hayati tecrübelerinden de yararlanarak çok manalı şeyler konuşuyormuş. Öyle ki, derinliği diğer erkeklerin yanında hemen fark ediliyormuş. Sadece o güzelim konuşmayı dinleyecek insan olsun yeter...

Diğer erkekler iskambilin cazibesine kapılıp dünyayı unutmuşlar. Hanımlar ise kendi aralarında konuşmaya dalmışlar. Genç hanım bir bakmış ki, kanepede o yaşlı misafirle ikisi kalmış. Adam konuşuyor, kadıncağız ara sıra soru sormasının dışında onun dediklerini pür dikkat dinliyormuş. Uzun zamandır konuşmak, duymak, çözmek isteyip de bir türlü çaresini bulamadığı bazı hayati sorunların cevabını eşinden değil yabancı bir erkeğin ağzından duyarken kendisini öyle mutlu hissediyormuş.

Derken ikinci, üçüncü, dördüncü defa görüştüler. Muhabbetleri gittikçe artıyor, susayan gönüller adeta kamyonmuş. Birkaç gün görüşemezlerse ikisi de üzülüyor, birbirini arıyorlarmış.

“Benim kendi eşim neden böyle değil?” sorusu ikisinin de zihninde yer almış. “Neden erken görmedik birbirimizi?” deyip ağlaşıyorlarmış. İkisinin de ikişer üçer çocukları varmış ama eşleriyle hep soğuklarmış.

Şimdi bunları suçlamak; bu sevgiyi, gönüllerin uyumunu görmezden gelmek doğru mu sizce?

Aytmatov: Bu soruna, Cemile motifi ile cevap vermeye çalışmıştım. Ruhani dengesizlik, yani kaderin birleştirdiği eşinden istediğin sıcaklığı bulamamak; senin düşüncelerini, duygularını onun anlayamaması kadar büyük bir azap yoktur bu dünyada.

Şahanov: Genç delikanlıyken bir kızın günlüğünden şu satırları okumuştum:

“Bir zamanlar seni seven erkek, gittikçe sana soğuk davranıyorsa suçun bir kısmının kendinde olduğunu unutma!”

Kelimenin tam manasıyla kadın olmak büyük sanattır. Hatta sanattan öte, her bakışın, her zevkin anlayamayacağı derin bir ilimdir kadın olmak. Sevdiğin, güvendiğin erkeğin sevinçlerini, üzüntüsünü, galibiyetini ve mağlubiyetini, mutluluğunu ve mutsuzluğunu paylaşmanın dışında her kadının altıncı duyusuyla hissederek yapması gereken vazifeleri vardır. Nedir bu vazife? Sevmek ayrı, sevdirebilmek ayrı. Saymak kadar sayılmak da önemli. Kadınların; “Ben onu canım pahasına seviyorum. Neden o beni o kadar sevmiyor?” diye darıldığına çok şahit oluyoruz.

Her kadın, kadın olarak yaratıldığından dolayı kaderine teşekkür borçlu. Yani sen erkekten çok farklısın; nezaketinle, merhametinle, hassasiyetinle, inceliğinle, af severliğinle hatta zafiyetinle ayrı bir öneme sahipsin. Bunlar eksiklik değil, tam tersine başarıdır.

Erkek milleti her zaman kadına yol veriyor; kadını kullanmayı, desteklemeyi yazılmamış ama yapılması gereken bir yasa

olarak biliyor. Onun için kadın olup da güzel olmamaya; insanlığın uzun devrelerinden süzülüp gelen manevi değerleri, kendi halkının desturlarını, feraseti bilmemeye, gerekeni yapmamaya hakkın yok. Senin yürüyüşünde, giyim kuşamında, üzülmede, sevinmede, düşünmede, insanlarla münasebetinde hatta ve hatta sinirlenmede bile kadınlık medeniyetinin köklerinden kopup gelen güzelliğin ve nezaketin olması şarttır. Seni seven kişinin sevgisini, özlemine ve saygısını kaybetmemek için daima canlı olmalısın. Kadın olmak, söylemesi kolay olan, fakat sıkıntılı bir iştir. Ancak mutluluğa götürecektir yol o sıkıntılardan başlıyor. Çünkü atılan her adım boşuna değildir. Yoksa kadın elbisesini giymekle, süslenmekle kadın olduklarını zannedenler, hayatın zorluklarından kaçınanlar da var. Hatta çocuk sahibi olmak için de çok düşünmeye gerek yok. Kendinden daha ziyade başkalarını suçlamaya meyilli olanlar öylelerinden çıkıyor. Ancak, kadınların hepsi öyledir demiyorum. Allah'a çok şükür, akıllı, her yönüyle büyük kadınlar da var. Ne yazık ki, iyi kadınlar çoğu zaman altınla bakırı ayırt edemeyenlere rast geliyor.

Bir ara Evgeniy Yevtuşenko'yla konuşuyorduk. Konu aşka geldiğinde şair bana;

– “Muhtar, biliyor musun aslında kadınlar erkeklere kıyasla aşkta sabittirler. Kadın milleti bir kere sevmesin, sevdi mi artık dünya tersine dönecek de olsa, aşkı uğrunda hiçbir şeyden sakınmıyor. Biz erkekler ortamın, toplumun görüşü ne olacaktır; şunun bunun diline düşeriz, deyip çekiniyoruz. Cesaret gösteremiyoruz. Aşk denilen ulu duygunun uğrunda canından bile vazgeçercesine sebat etmede hanımlar bizi geçiyor” demişti.

Aytmatov: Ben de aynı fikirdeyim.

Şahanov: Öyleyse bu konuyu bir şiirle süsleyelim.

Everest'e Çıkmak

Bakan gözleri daldıran,
Everest tepesine tırmanan,
İradesi bu denli güçlü olan,

İnsanlar var parmakla sayılan.
 Sevgi dahi bir zirvedir:
 Bulut konan taşına
 Güneş yaklaşan yanına
 Kartal ruhlu insanlar çıkabilir başına...
 Hepsi tamam.
 Devrilen meşe gibi hayallere artık son.
 Millet güler korkaklık yaparsa
 Kendisini öldürmesi gerekiyordu Tranzey'in
 Sert fermanına göre o devrin.
 "Beni dönüp geçemeyecek zamana denk geldin mi?
 Dercesine keskin hançer yatıyordu önünde
 "Romanın vazgeçilmez yasası bu.
 Çekinme artık yiğidim!"
 Diyordu toplananlar o binanın önünde.
 Odada ise
 Ömür ölüm çekişiyor.
 Ne feci azaptır bu
 Hançere eli varmıyor.
 Hayat güzel yönleriyle göz önüne geldikçe
 İlk cesur adımından vazgeçer gibi oldu.
 Fakat namus bir yandan içinde depreştikçe
 Şaşırdı zavallı adam, tir tir titriyordu.
 Tam o anda girdi odaya Arriya
 Üstünde kar beyaz elbisesi vardı.
 Yüzüne hakan nazlı ışığı anlardı.
 Dimdik, tutup endamlı vücudunu
 Tranzey'e bakarak kadın şöyle konuştu:
 Tann sana erkek diye ad verdi,
 Mal mülk, verdi,
 Şöhret verdi,
 Baht verdi.
 Ne yazık ki artık bunun hepsine
 Elveda demenin zamanı geldi.
 Korkak mı denilsin sana?

Erkek adını koruman için
 Aklını başına al canım
 Elin diline düşmekten,
 ölüm, kolay sanırım.
 İnan bana.
 Hiç zorluğu yok bunun
 Cesurca tut hançerini
 Cesaretli ol, gülüm.
 Korkakları sınanmadan bilinmez
 Kolay gelen mutluluk uzun sürmez.
 Yaptığın ilk ve son erkekliğin olsun senin.
 Hadi canım tekrarla hareketimi benim.”
 Arriya Hanım Tranzey’e tebessümle bakarak
 Yüzünü sevinç kaplayarak
 Hayatına son verdi.
 Kalbine hançer saplayarak...
 Arkasında bitmeyen tartışma bırakarak.
 Yatıyordu birbirine kollarını uzatarak
 İkisi de bir an sonra cansızdı.
 Düşürmeyen değerini korkak kocasının
 Ululuk var yapısında o kadının.
 Övmeyi gerektirmez zaten altın.

Aytmatov: Stendhal’in meşhur ifadesi var ya; “Hayatta aşkı uğrunda mücadele veren kadının iradesinden ulu hiçbir güç yok” diyor. Senin de dediğin gibi, saf altın övmeyi gerektirmez.

Sevgide asıl ölçü sadakattir, vazgeçmemektir. Eski devirlerde çeşitli milletler bu meseleyi kendi inançları, değerleri açısından ele almışlar. Tarihî namelerden, taşlara yazılan oyma yazılardan, resimlerden ve arkeolojik kazılarda bulunan sarkografterden kocası ölüp dul kalan kadınların kendi ihtiyarlarıyla ateşte yakılarak, aşkının kurbanı olduğunu öğreniyoruz.

Böyle tuhaf adetler, eski çağda yeryüzünün her tarafında olmuştur. Mesela, Çin’in Gayman Adası sakinleri ölen erkeğin

üstünü ipekle veya hayvan derisiyle örtüp yanına hanımını diri diri bağlayarak ateşe verirlermiş. Öbür dünyaya karı-koca beraber giderse aynı mutluluklarını orada da sürdüreceklerine inanılırmış.

Buna benzer acayip hadiseler Herodot'ta ve diğer eski tarih yazmalarında da rastlıyoruz.

Birkaç hanımla evli olan bir erkek öldüğünde, onunla birlikte en sevgili hanımını öbür dünyaya gönderme geleneği de varmış. Bunun için dul kalan hanımlar arasında kavga, dövüş başlarmış.

Ölen kişinin yakınları, merhumun hanımlarından hangisini daha çok sevdiğini tartışır, ittifakla birisini seçerlermiş. Seçilmek kadın için en büyük mutluluk sayılırmış. Sonra o kadın öldürülüp kocasının yanına defnedilirmiş. Hayatta kalan diğer hanımların kıskançlıklarından delirdiği de sık görülürmüş. Çünkü kocasından dul kaldıktan sonra yaşamak aşağılık sayılırmış.

Eskiden Yeni Zelanda hükümdarı ölünce, onun hanımının eline urgan (kalın ip) verilirmiş. Kadıncağızın ormana gidip kendini asması ve ölmesi gerekiyormuş. Sevgilisine bağlılığı ancak böyle ispat edilirmiş.

Bunun gibi adetler, aşkını ispatlama gelenekleri İskitlerde, Yunanlılarda ve Letonyalılarda da varmış.

Süleyman Adasında, kabile reisi vefat edince halk hep birlikte onun hanımına saldırıp boğarak öldürürmüş. Arkasından da yakın akrabaları ve hizmetçileri zehirli bitkinin suyunu içip, reisin kabri yanında intihar ederlermiş. Bu tür adetler, saygıdeğer insanı tek başına göndermek ayıp sayıldığından kaynaklanıyormuş.

Garabete bakınız, bazı kabilenin genç kızları nişanlıları aniden ölecek olursa anında ölüme hazır olduklarını bildirmek için boyunlarında sürekli ip dolayarak gezerlermiş. Fici Ada-

sında yaşayan Somo-Somo Kabilesinin reisi Rambiti denizde boğulunca, hemen arkasından 17 hanımının da hayatlarına son verildiği tarihî yazmalarda anlatılıyor. Namen ilinde ise bir adamın vefatından sonra 80 karısının da boğazlandığını ve kandan derya oluştuğunu yine eski belgeler yazıyor.

Şahanov: Bunlara sevgi veya aşk değil de, mistik konservatizm veya ruhani körlük demek doğru olur. Çok korkunç hadiseler. Eski Afrika'da da köle sahibi veya onun karısı öldüğünde hizmetçilerinin öldürüldüğünü, sahibiyile birlikte gömüldüğünü biliyoruz. Köleler bunu vazifeleri olarak bilmişler. Böyle bir hadisenin üstüne gelen bir grup Avrupalının, köleleri kurtarma çabasında bulunduklarını; kölelerin ise, "Sahibimize öbür dünyada kim hizmet edecek" deyip arka çıkanlara itiraz ettiğini yine kaynaklar aktarıyor.

Hintlerin Nayar Kabilesinde, aile mefhumu çok değişik algılanıyor. Evlenen çiftler aynı evde kalmıyorlar. Erkek kendi evinde, kadın da babasının evinde yaşamaya devam ediyor. Eşler çok nadir görüşüyorlar, çocukları olunca da kadın kocasına çocuklarını göstermek için onunla ara sıra görüşebiliyor. Sık görüşmek kabile törelerine göre yasaktır. Hatta bu yasağı çiğneyenler yüz karası sayılırlar. Maddi yönden de eşler birbirine bağımlı değiller. Herkes kendisi için çabalayacaktır. O yüzden de boşama olayı yok denecek derecede az olurmuş. Bu da evliliğin iyi ve kötü günlerini birlikte geçirmemekten olabilir.

Dayaklarda da evlenme, boşanma meselesi çok farklıdır. Bu halkın hayat tarzını araştıran Piyer Pfeffer; "Burada erkekler gibi kadınlar da boşanma talep edebiliyor. Dayaklar için bu alışılmış bir şeydir" diyor. İşin ilginç yönü ise, kocasını boşayan kadın tekrar evlenirse ilk kocası yeni eşinin en yakın dostuna dönüşür, hatta ağabey-kardeş gibi ilişkilerini sürdürürmüş.

İşte, çeşitli görüşler, inançlar altında nicelerinin ailevi ilişkileri, azaplı aşkları gizlidir.

Aytmatov: Sevginin tanımı bir tanedir, ancak buna ulaşma

yolunda herkes kendi düşüncesine, görüşüne göre milyonlarca yöntemi deniyor. İnsanlar çoğu zaman, bir an yanıp sönen geçici ihtirası gerçek sevgiyle karıştırarak yanlışla giriyorlar. Gerçekte ise sevmek, sınırsız sabır ve itimat isteyen, hem ağır hem sıkıntılı bir iştir. Bu işin püf noktası da, çekilen ızdıraptan lezzet alabilmektir.

Gönlü zengin, her yönden uyumlu iki kişinin milyonların arasından birbirini bulup evlenmesine çok ender rastladığımız da bundan. Sevdiği insana can-ı gönülden bağlanmak da her kişinin kârı değildir.

Gerçek aşktan zuhur eden güzel hasletleri, sevgisi uğrunda (gözünü) daldan budaktan sakınmayanların kahramanlıklarını, sevgi yolunda can pahasına verilen mücadele vakalarını toplayıp tüm dünya genelinde bir “Aşk Ansiklopedisi” hazırlansa ne iyi olurdu?

Şahanov: Bence insanın mutsuzluğunun akılsızlıkla alakası yok. Şayet aile saadeti akılla ilgili olsaydı, Sokrat ile Lev Tolstoy en mutlulardan olurdu.

Birkaç yıl önce Moskova’da yapılan bir şiir programında okuyucuların sorularını cevaplandırırken; “Şu 10 milyonluk nüfusu olan Moskova şehrinde birbiriyle duygu, akıl, feraset ve gönül zenginliği yönünden uyum sağlayan 1000 çift varsa, ailevî planda büyük bir başarı” demiştim. Sonradan o heyecan anında verdiğim rakamın fazla olduğunu düşündüm. Çünkü gerçek aşk evliliği çok nadir rastlanan olaylardandır.

Hep insanları gerçekten sevmeye kabiliyetli olanlar ve kabiliyeti olmayanlar diye ikiye ayırmak geliyor içimden.

Moğol soyundan gelen Hindistan’ın meşhur hükümdarı Cihan Şah, sevgili eşi Mümtaz’ın vefatına çok üzülüyor. Artık zenginlik de, nergis gözlü Hint güzelleri de, şan şöhrati de onun yaralı gönlüne derman olamıyor. Şah, sevgilisi Mümtaz’a yeryüzünde eşi benzeri bulunmayan bir abide dikmeye, böylece bi-

razcık da olsa kendini teselli etmeye karar veriyor. 19 yıllık eşi, 9 çocuğunun anası olan sevgilisi için Şah'ın yaptırdığı Tac Mahal anıtı (16. y.y.) dünyanın yedi harikasından biri olarak yüzyıllardır görenin gözünü kamaştırıyor. Demek kesin bir formülü olmasa da dünyada aşk uğrunda yapılan binlerce anıtın olduğu bellidir.

Aytmatov: Yanlış hatırlamıyorsam 1970'lerin sonunda Mer-yem Yengenle ikimiz Moskova Otelinde kaldığımız sırada, bir akşam misafirimiz olmuştun. O gün Kazak bestekarı Estay'ın meşhur aşkını anlatan bir güzel şiirini okumuştun. Olay, hep aklımda kalmış. Şimdiki konumuzla da ilgisi olduğu için bir daha okumanı rica ediyorum...

Şahanov: Bahsettiğiniz şiir "Aşkın Gücü"dür. Okuyayım.

Ünlü "Korlan" bestesini yazan şair, besteci Estay 72 yaşında ölüm döşegindeyken can dostu Nurlıbek'i arattırmış. Nurlıbek o sırada attan düşüp, ayağı kırıldığından dolayı yataktaymış. Yerinden kalkamayacak haline bakmadan, Nurlıbek, dostunun selamını alır almaz at arabasıyla iki günlük yolu geçerek Estay'la görüşmeye gelmiş. Estay, Nurlıbek'e işaret parmağındaki yüzüğü gösterip; "Cenazemi yıkayacak olan kişilere ikaz etmeni istiyorum. Şu yüzüğü 50 yıldır parmağımdan çıkarmadığımı bilirsin. Öbür dünyada da parmağımda parlamasını istiyorum... Engin duygusunu küçücük yüzüğe sığdıran vay Korlanım, vay!" diye hüngür hüngür ağlamış.

Bir ara şair arkadaşım Evgeniy Evtuşenko'nun evinde yabancı dostlarımızla birlikte misafirlikteyken, ben bu olayı anlattım. İtalyalı heykeltıraş yerinden kalkıp; "Bu hadiseden sadece sevdiğine kavuşamayan şair Estay'ın gözyaşları ile özlemini değil, bütün bir milletin aşk uğrundaki kahramanlık yapısını görüyorum. Estay ile Korlan'ı dünyaya getiren halkın sağlığı için kaldıralım kadehleri" dedi.

O andaki hislerimi kelimelerle anlatamam.

Yaşlı teyze işyerime gelip ağladı:

Bir tek kızım vardı, canım, hayatımın çınarı.

Nazlandırdım,
 Onun için yaşadım.
 O büyüsün, yetişsin diye,
 O giyinsin, yiyip içsin diye,
 Her şeyi verdim eline,
 hiçbir şeyden sakınmadım.
 Çok akıllı olarak, güzel kızım büyüdü
 Her yönden, her yerde
 Arkadaşlarının önünde oldu.
 Mutlulukla üzüntü biranda beni buldu. Keşke,
 Keşke, serbest bırakmasaydım,
 Erken, daha çok erken, hislerine kapıldı.
 Mutlu idim, çok mesuttum
 Can kızım aşk derdine düşmeden önce.
 Bekçi oldum kapsının eşiğinde
 Yüzüm hiç gülmez oldu bugünlerde.
 Üç yıl oldu:
 Kıvırcık kafa bir sanatçının,
 Zavallı kızım, koşuyordur peşinde.
 O köpeğin (rezillige bakınız?)
 Var ailesi, çocuğu.
 Bir de nasıl evlensin?
 Kızım bunu bilmiyor mu?
 Biliyor!
 Bile bile vazgeçmeyi düşünmüyor.
 Çok efendi yakışıklı gençlerden
 Talip çıkan oluyor,
 dönüp bile bakmıyor?
 Bulunan saadeti berrak gölde
 Aramak bu mu demek kumlu çölde?"
 Güzel günler ilerdedir desem de
 Fırtınada kaybolmuş gibiyim ben de.
 Kızım için o gür saçlı sanatçıdan
 Daha iyisi bulunmazmış âlemde.
 Sadece onu düşünerek hayallere dalıyor

Sadece onu düşünerek için için ağlıyor.

Sonra kendine gelerek:

– “Benden daha mutlusu yoktur” deyip avunuyor.

Zevk, dediğin bu ise eğer çare ne?

Uzun yıllık, sırdaşım gibi

Afedersin, evladım sana açıldım.

Şiirlerini çok seviyor;

ezbere de biliyor

Sana karşı ayrı bir s

aygısı var kızımın.

Kız gönlü nazik, güldür adeta

Hata ederiz ona sert davranmakla

Tek isteğim,

Yardım elini uzat,

bir şiir yaz talihsiz kızcağızıma.

Ana bunu söyleyince vedalaşarak, gitti

Duraksadım, sonra geldim kendime.

Ağlayan ana sureti gözüm önümde,

Diğer yanda iki aşığın ıztırabı gönlümde.

Ülke adını taşımasına rağmen,

Haritada gösterilmeyen halen,

Ancak, şahinler uçan göğünde

Buluttan yüksek zirveler az mı,

Soru sorulan sabahlar az mı,

Yazılmayan yasalar az mı ömürde?

Kötülükler, nice engeller çıksa da,

Aşık, yürek kaderini ancak, kendi çözecek.

Dedikodu, söylentiler onu men edemeyecek.

Eski “Korlan ” türküsü bunun canlı misali.

Kederli an yaklaşır hastalığı azınca

Zavallı Estay can dostunu çağırıp

Ona şöyle konuşmuş:

– “Ey, Nu

rılibek., yiğidim!

72 yaşımda,

Ölümün kapıldım ben tuzağına.
 Çırpınmak neye yarar, son nefesim yaklaştı.
 Sağlığımda çok yardımcı olmuştun,
 Öldükten sonra da var sana ihtiyacım
 Senin gibi derdimi kim anlasın,
 Aşık gönül yemyeşil berrak göldür.
 Aşkla geçen günlere hayat derler,
 Gerisi ise boş günler.
 Göl gibi genişledim, dağ kadar da yükseldim,
 Mücadeleye çok defa niyetlendim.
 51 yıl aşık oldum Korlan'a
 Öyleyse 51 yıl yaşamışım.
 Korlan 'ı düşünerek nice sabaha erdim,
 Korlan'ın hayaliyle nice zirveye çıktım.
 Benim kadar aşkından mutlu olup
 Benim kadar elemli olan var mı?
 Dünyanın diğer sevinçlerine
 Dönüp bile baktırmayan
 Kendi derdim çok tatlı.
 Nasıl da tatlı olmasın?
 18 yaşında bir genci düşündürüp
 25'lik adamı hayran etse şu yaşımda!
 Ne yazık ki, kaderimiz birleşmedi
 Belki talihsizliğim.
 Zaman-yılan yolumu hep engelledi.
 Ancak şudur bahtım da, varlığım da:
 Korlan'ımın verdiği altın yüzük parlayıp,
 51 yıl ılık saçı parmağımda.
 Gür dalgaya karşı koyan güçlü gemi
 ben olmuşum.
 Ne büyük şeref!
 Bu yüzüğe 51 yıldır hanımım
 Kiskanarak bakıyordu ne acep.
 Derlerse şayet, bu bir adet
 Gassalı lütfen ikaz et.

İtiraz etmesinler
 Korlan'ımın anısı olan yüzüğü
 Yalvarırım
 Parmağımda gömsünler!
 Vaadinde pek sadık kalmayan ülkede
 Aşık olup ölmek yüce mertebe!
 Yaşamımın özü olan bu yüzük
 İsterim ki ılık saçsın kabirde de!"
 Yormayan bayal, hayal mi be?
 Böylece cesur şair hayata gözünü yumdu.
 Olup biteni duyunca güzel Korlan;
 "Eğer öyle yapmasaydı
 Estay, Estay mı olurdu?!
 Estay, Estay mı olurdu?!
 Zaten gönlü güzel oğluna
 Güzel ölüm nasip etmiş Toprak Ana!"
 Demiş ve hüngür hüngür ağlamış,
 Beyaz örtüsü ay ışığında parlamış.
 Gerçek aşk hiç yaşlılığa bakar mı?!
 Korlan, sonra ölüm döşeğindeyken,
 Kırıksık yüzü solup, sararıp,
 Kocasını dışarıya çıkarıp,
 Genç kız torununu yanına alıp,
 Estay'ın türküsünü söyletmiş,
 Gözleri kor gibi ışıldayıp:
 "Mutluyum, çok mutluyum"
 Diyerek hayata veda etmiş.
 Aşık yürek sevdiği için suçlanmaz.
 Zaten insan aşkın yokluğundan azıyor.
 Aşk destanı, bu hayatın en önemli nağmesi
 Hiç bir geometri ile ölçülemez öylesi.
 Bu duygu insanlığa çok şey kazandırır.
 Aşık olmayı başarana
 Tüm dünyanın güveni vardır.
 Ölesiye sevebilen, büyük kahramandır!

Teyzeciğim, öyleise
 neden sevenlere karşı çıkıyoruz?
 Gönlünde sıcaklık, olmayanlardan,
 Sözünü tutamayanlardan
 Zaten yeterince çekiyoruz.
 Teyzeciğim,
 “Kızım günaha girdi”
 Diye üzülme, ağlama.
 Gözyaşını akıtma boşuna.
 Belki, talih gülmemiştir.
 Ancak sevmek, mutluluktur
 Herkesin konmaz başına.
 Teyzeciğim,
 İtimadını sarsma,
 Uzaklığı yenebilmek, güçlülük,
 Yakında değil, uzaktadır gerçek mutluluk.
 Gel, öyle ise ayağa kalkalım,
 Kadehler kaldıralım.
 Uzak, çetin yolu seçen aşığa;
 Gökyüzü açsın diye,
 Işığını uzağa saçsın diye,
 Ölüm de ayıramaz aşık olsun diye,
 İhsanlar onları suçlamaya
 Acele etmesin diye!

Aytmatov: Gençken okuduğum, hatırımda kalan bir iki
 olaya dikkatini çekmek istiyorum. Büyük düşünür Jeremy
 Bentham'ın aşk hikâyesi ve sadakati başlı başına bir destandır.
 O, delikanlıyken bir güzele ölesiye aşık olup, sevdiğini söyle-
 miş. Ne yazık ki teklifi reddedilmiş. Zamanı durdurmak müm-
 kün mü? Bentham da yaşılanıyor. 60 yaşını bekâr olarak doldur-
 muş. O yaşında ta gençliğindeki sevgilisine mektup yazarak ona
 olan sevgisinden hiç bir şeyin eksilmediğini dile getirmiş. Yaşlı
 kadın onu yine reddetmiş.

Büyük dehanın o kadına karşı duyduğu sevgi o kadar de-

rinmiş ki, onun hakkında konuşurken aşırı heyecanlanmış ve sürekli gözleri dolarmış.

Bentham, 80 yaşına geldiğinde aşığına son defa selam göndererek; “Ben hâlâ yaşıyorum, sevgilim. 16 yaşımda sana çiçek sunduğum anda ne hissettiysem, şu anda da aynı şeyi duyuyorum. Sana olan aşkım hiç soğumadı. Seni sevmekle geçirdiğim hayatımdan çok memnunum, elveda!” demiş.

Meşhur İngiliz komutanı, sıcakkanlı, mahzun ve aşkına sadık düğ Wellington birçok delikanlının ulaşılmaz hayali olan Katherina adlı güzelle tanışıp, birlikte güzel günler geçirmiş. Sonra iki sevgili evlenmeye karar vermişler. Fakat kızın babası olan zengin ve gururlu Langford, gençlerin bu isteğini katiyen kabul etmiyormuş. Hemen ardından Wellington askerî görevi gereği Hindistan’a gitmiş. Katherina ise sevgilisini ömür boyu bekleyeceğine söz verip kalmış.

Wellington, dokuz yıl sonra memleketine döndüğünde gece rüyasından, gündüz hatırandan çıkmayan Katherina’yı tanıyamamış. Çiçek hastalığına yakalanan kızın güzelim yüzünden eser kalmamış; yanağı delik deşik, suratı çok korkunç görünüyormuş. Katherina, göz yaşlarına boğularak, sevgilisini başka birisiyle evlenmesine razı olduğunu bildirmiş. Ama Wellington sözünü tutup, şahane bir düğün (merasimi) tertipleyerek sevgiliyle evlenmiş...

Ben bu iki olayı da açıklamaya lüzum görmüyorum.

Şahanov: 1950-60’lı yıllarda Batı Avrupa’da meydana çıkan “cinsel devrim” denen sevimsiz terim ne yazık ki gittikçe tüm dünyada kök salıyor. Bu, insan yaradılışında var olan ar duygusunu bastırarak yok eden, sırf nefsin ihtiraslarına yol açan ve bunu gelişmiş kültürün, uygarlığın örneği olarak gösteren tehlikeli bir derttir.

İlmî gerçeklere göre insanın vücudu ile psikolojisi arasındaki dengeyi sağlayabilmesi için üç temel ihtiyacı mevcut imiş. Birincisi yemek, ikincisi uyku ve huzur, üçüncüsü ise cinsel iliş-

kiymiş. İnsan yemek yemediği zaman yaşama kabiliyetini kaybeder. Uyumazsa, morali yerinde olmazsa, yani huzursuz olsa psikolojik olarak bozulur. Sevgi ve karşı cinsle münasebetlerinde menfi yönden etkilenirse, tatmin olamazsa en uysal insanın bile karakteristik yapısı değişir, durup dururken huzursuzlanır, gittikçe hırçınlaşır. Bununla da kalmayıp bulunduğu ortamdaki pozisyonu değişir, insanlardan uzaklaşıp tek başına kalmayı tercih eder, neticede sinir hastası olur. Bundan dolayıdır ki, ta eski devirlerde bile bilge kişiler sevgiyi, insanın hayat kabiliyetini hayatın maddi manevi kuvvetini artıran en mühim kaynağı diye tanımlamışlar. Fakat bu duygu, inşam azgınlaşmaktan korusa gelen ahlakî ölçüler çerçevesinde olmalı.

Yeryüzünde insanoğlu çeşitli dillerde konuşmasına rağmen sevincini, üzüntüsünü ve aşk duygusunu bir tek dilde ifade ediyor. Yani bu hisleri dile getirirken bütün insanların yöntemi, gayesi aynıdır. Tabii ki hayat tarzlarına göre ufak tefek ayrıntılar (söz konusu) olabilir. Yanlış hatırlamıyorsam, galiba Amazon kıyısında yaşayan bir kabilede insanların yüz yüze oturup yemek yemeleri çok abes sayılırmış. Onun dışındaki her hareket serbest. Kimbilir, belki seksî devrim fikrini ortaya atanlar da o kabilenin örflerinden yararlanmışlardır. Ne dersek diyelim, insanoğlunun hayatından utanma duygusunu silme çabası, bu çabanın birçok ülkede yayılması, yaşadığımız devrin en büyük yanlışlarındanır.

Son zamanlarda ilim adamları aşk meselesinde iki ayrı görüşü savunuyorlar. Bir grup, yeryüzünde efsanelere konu olan yüce aşkın geçmişte kaldığını söylüyorsa, diğerleri de şu anda şahit olduklarımızın geçici sürecin görüntüleri olduğuna ve eninde sonunda insanlığın asıl kuvvet kaynağı olan aşkı tekrar yaşayacağına inanıyor.

Bu konunun devamı olarak size bir Rusça şiir okuyayım:
Yolunu şaşırın gözler
Her defasında sevgilisine

Övgüsü göklere ulaşan
 Şair; durmadan şunu tekrarlıyor:
 “Bu dünyada benim sevgilimi aşan
 Güzel, çekici ve ışık saçan
 Bir başka kadın yok.
 Eminim, benim güzelimin eşi benzeri yok”
 Bu şiiri duyunca
 Merak sarıp hükümdarı
 Görmek istemiş o eşsiz güzeli.
 Ama padişahın önüne
 Çıkmış sıradan, sıska bir kız.
 Hiç bir farkı yok,
 Hiç özelliği de yok,
 Bir hizmetçiden
 Veya bir aşçıdan gece gündüz
 Saray mutfağında didinen.
 Hatta onlar daha cazipti bu kızdan
 Şaşıran, hayret eden hükümdar
 Hemen şairi çağırttı:
 “Eşsiz güzel dediğin bu mu?
 Ne kadar ünlü şair isen de
 İncelik yok senin zevkinde.
 Şair mağrurane cevap verdi:
 “Bağışlayın hünkarım
 Siz güçlü hem ulusunuz.
 Ama ululuğunuzu aşan yüce duygular var
 Bunu unutmamalısınız.
 İffet abidesi sanki,
 Şu kıza iyice bakınız,
 Ancak benim
 Benim gözlerimle
 Diğer türlü beni
 Zavallı aşığı,
 Ve çok yönlü aşık yarasını
 Asla anlayamazsınız!”

Aradan bin yıl geçti
 Türlü hırslarla dolu;
 Azaplarla.
 Kan kaybeden,
 Ar namustan da eden
 Bazen katı kalpli,
 Ahlak nedir bilmeyen,
 Ancak üstün yöntem,
 Gece karanlığı gibi
 Siyah gözlüklü
 Mağrur erkek kılığında
 Bize doğru
 Cesurca adımlıyor
 Güçlü ve muhteşem 21. yüzyıl
 Allah'ım, ne olmuş ona?
 Sanki gözleri yerinde yok
 Diyorlar ki gözleri
 Belinden aşağıya
 Belki kalım cebinde
 Yüzyıllar önce şair
 Teklifte bulunuyor:
 Sevgiyi göze bakıp
 Anlamayı uyarıyor.
 Şimdi nasıl olmalı?
 Nereyle bakmalıyız!

Bilmiyorum, bu korkunç bir şey
 Dönüşü yok,
 Zaman geri gelmiyor.
 İçimde hissediyorum depresim izlerini...
 Yazık kızıma,
 Eğer 21. yüzyıl
 Yerine getirmezse kendi gözlerini.

Aytmatov: Evet, 20. yüzyıl insanlığı iki büyük dünya savaşı-na ve çeşitli kanlı facialara, nükleer felaket ve zelzelelere, uzaya çıkmaya ve bilimsel teknik gelişmelere tanıklık etmekle kalmadı. Bunun yanında nice 1000 yıllar boyunca insanlığın eleyp elde ettiği manevî değerlerin, en önemlisi ahlaki güzelliklerin alt üst olmasına, hayatı ayakta tutan yüce sevgi duygusunun basitleşmesine ve edebe aykırı davranışların gölgesinde bu kutsallığın değer kaybetmesine yol açtı. Kanaatimce bu, insanlık için nükleer savaştan sonraki en büyük tehlikedir.

Şimdi ise “Beşinci Erkek” adlı şiirini okumanın tam sırası. Bir zamanlar bu şiir beni çok etkilemişti. Derken bugünkü sohbetimizin de sonuna yaklaşmış oluruz.

Şahanov:

Namus bayrağı yüksekte dalgalanan
Dünyaya nice uluları doğuran Otrar’da,
Benim memleketimde,
Şöyle bir ölümsüz efsane kalmış:
Azmi taşları öğüten,
Hünerli hem akıllı,
Dürüst ve mert delikanlı
Aniden gelen felaketten
Canı pahasına yurdunu korumuş.
Kutsal Tabiat Ana buna sevinerek
Evladına seslenmiş şöyle diye:
– Daha da üstün olması için şöhretin
Birini seç vereceğim üç servetin.
İnsaf ister hem mutluluk hem de mal
Söyleyeceklerimden yalnız birini al:
Her sözüyle ateş yakan
Halkı hayran bırakan
İyilik kadar azap da getiren
Herkesten üstün akıl vereyim, istersen?
Gıpta edenler saç telinden çok olacak,

Sana bakan kolayca ayrılamayacak,
 Çok büyük kıskançlık yaratacak
 Herkesten üstün güzellik vereyim, istersen?
 Unutturup dünyanın darlığını,
 İyilikseverlerin hepsini
 Toplayacak bir sofranın başına,
 Düşmanı bile dönüştüren dostuna,
 Örneği ve ibreti bol
 Cömertlikle donatayım, istersen?
 Delikanlının cevabı şu olmuş:
 – O, kudretli Toprak Anam,
 Bu iyiliğin altından
 korkarım ben kalkamam.
 Nazlı, bazen kızgın dilimle
 İnsanları çeşitli düşünceye sevk eden.
 Seviyesini aşp vadilere dökülen
 Bahardaki yaramaz nehir gibiyim bazen ben.
 Bir de zaman oldukça yükleniyor,
 Merdim
 Ama gamsızım
 Gevşekliğim bitmiyor.
 Kendime de muammayım,
 Bir gün kor avuçlarım,
 Bana güvenen
 Hoş gören bir gözü nerden bulayım?
 Nerede o göz?
 Nice ümide sarıldım,
 hepsi nafile iradem, aklım,
 Bedenim,
 Kanım,
 Harcansın tüm mülküm de,
 Söylediğin üç değer bulunan hilkatinde
 Bir sadık yâr ver dahi kavuştur emelime!..
 Acep kimin talihi, yıldızı parlayacak?
 O mert gencin hayal ettiği iyi eşi bulmak için

Binlerce erkek hiç yılmadan koşuyor...
 Birincinin imkânı çok genişti,
 Cömert, dürüst, neşeli bir gençti,
 Ama onu cesaretsizlik engelledi.
 İkinci ise sabırsızlıktan şaşı yolunu,
 Öyle olunca tuttu rast gele bir kadının kolunu.
 Üçüncü erkek güçlüydü,
 bakışları da keskin
 Kaba güce güveniyordu,
 nezaketten pek mahrum.
 Gerçek asil güzelliğin kaynağından sayılan
 Yeryüzünde nezaket hep kollanıp, korunan.
 Kibarlığı olmayan (insan)
 Kuru ağaca benzer
 Kışın yaprakları soyunan.
 Dördüncü erkek tam anında tevekkül edemedi
 Yarı yolda hayali sönüverdi.
 Sonra kaderin hükmünü mecburen kabullendi.
 Sadece beşinci erkek özgüvenli
 Hayali elde edeceği belli
 Zaman zaman üzülmeden edemem
 Özgüveni sarsılmasın, istemem.
 ... O beşinci en mesut erkeğin
 Düşününe katılmayı isterim.

Aytmatov: Beşinci erkek olarak mutluluğunu elde edecek şanslı erkek kimdir acaba? İnsanlık yaratılalı, milyonlarca insan bu hayali yakalamak amacıyla koşturuyor değil mi? Dış ve iç güzelliğiyle, her yönden kendisine uygun, sadakatli, iyi bir eş bulmak her erkeğin en büyük hayali olagelmıştır. Ve bu böyle devam edecektir.

Canı gönülden sevebilmek, her zaman için büyük bir yetenek meselesidir. Günlük hayatta kabiliyetsiz, iradesiz, değişken ve tuzsuz yemek gibi tatsız insanlar ne kadar çoksa, aşkta da öyledir. Bundan dolayı güven ve duygu Everest'inin doruk nok-

tasına tırmanabilen de çok azdır. Hz. Adem ve Hz. Havva'dan itibaren bazen sevindiren, bazen ağlatan, bazen ümitlendirip, bazen hayal kırıklığına uğratan aşk adlı kudretin kılavuza ihtiyacı yoktur. Herkesin ancak kendi gözleriyle görüp, kendi kaderi çizgisi ölçüsünde anlayabileceği bu kutsal duyguyu esas alarak, biz de kadın problemine değindik. Hayatımızın değişik hengâmelerinde aşına olduğumuz güzeller hakkında görüşlerimizi beyan ederek dertleşmiş olduk. Bazen konuşurken birçok şeyi tam yakalayamadığımız oluyor...

“Dostluğun kaybolduğu yerde toplum, sevginin kaybolduğu yerde ise nesil azgınlaşır” diye buyuruyor Peygamber Efendimiz. Hikmetli bir ifade!

Hörgüçlerini kaldırıp yelelerini kabartmış gibi, çalkalanıp kızgın kayalara vurduktan sonra tekrar masum halini alan fırtınalı denizin dalgaları gibi nice yıllarımızı arkada bırakmışız.

Arkamızdan, gemilerini hayat denizinin hırçın dalgalarına karşı koymayı başaran, yepyeni, ümit dolu bir nesil geliyor. İnşallah, bizim yüksek bildiğimiz doruklara onlar çıksın. Sisli, boz bulanık anlarda bizim çarptığımız kayalardan onların gemisi sağ salim geçsin, bizim ulaşamadığımız hedeflere onlar ulaşsın diye dua edelim.

